

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Рада молодих вчених

ISSN 2308-4855

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:
Міжвузівський збірник наукових праць
молодих вчених Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

ВИПУСК 9

Дрогобич
2014

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 26 червня 2014 року)*

Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомя]. – Дрогобич, 2014. – Вип. 9. – 224 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також історії, філології, мистецтвознавства, політології.

Головний редактор

Пантюк М.П. – доктор педагогічних наук, професор.

Заступники головного редактора

Ільницький В.І. – кандидат історичних наук, доцент (співредактор); **Душний А.І.** – кандидат педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти (співредактор); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (співредактор).

Редакційна колегія:

Боришевський М.Й. – доктор психологічних наук, професор, член кореспондент НАПН України; **Боршевич В.Т.** – доктор історичних наук; **Давидов М.А.** – доктор мистецтвознавства, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, заслужений діяч мистецтв України; **Дмитрів І.І.** – кандидат філологічних наук, доцент (відп. секретар); **Добрянський І.А.** – доктор педагогічних наук, професор; **Жигайло О.О.** – кандидат психологічних наук, доцент; **Зимомя М.І.** – доктор філологічних наук, професор; **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор; **Квас О.В.** – доктор педагогічних наук, професор; **Кемінь В.П.** – доктор педагогічних наук, професор; **Кияновська Л.О.** – доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України; **Козаренко О.В.** – доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч мистецтв України; **Козир А.В.** – доктор педагогічних наук, професор; **Литвин М.Р.** – доктор історичних наук, професор; **Мелведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор; **Москалець В.П.** – доктор психологічних наук, професор; **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор; **Палінчак М.М.** – кандидат історичних наук, професор; **Сабат Г.П.** – доктор філологічних наук, професор; **Савчин М.В.** – доктор психологічних наук, професор; **Сейко Н.А.** – доктор педагогічних наук, професор; **Сеник Л.Т.** – доктор філологічних наук, професор; **Сеньків М.В.** – доктор історичних наук, професор; **Сергійчук В.І.** – доктор історичних наук, професор; **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент; **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти; **Футала В.П.** – доктор історичних наук, професор; **Циховська Е.Д.** – доктор філологічних наук, професор.

Рецензенти:

Скотня Надія Володимирівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри практичної психології, ректор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Падалка Галина Микитівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри фортепіанного виконавства та художньої культури Інституту мистецтв Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Астаф'єв Олександр Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури, компаративістики і літературної творчості Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідно до ліцензійного договору № 180-03/2014 від 27.03.2014 р. збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» включений до міжнародної науково-метричної бази РИНЦ (Російський індекс наукового цитування).

Свідомо про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.

**Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100.
тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: vilnickiy@gmail.com**

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2014
© Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М., 2014

УДК 801.81:821.161.2"19"

Володимир ГАЛИК,
м. Дрогобич

ХОРВАТСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР У НАУКОВИХ ЗАЦІКАВЛЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА

У статті охарактеризовано Франковий науковий доробок з теоретичної інтерпретації хорватського фольклору. Визначено, що студіюючи хорватський фольклор та перекладаючи його на українську мову, І. Франко збагатив українську літературу та історію різними темами, образами та ідеями.

Ключові слова: Іван Франко, хорватський фольклор, хорватська усна народна творчість, наукові зацікавлення.

***Halyk V. Croatian folk-lore in the scientific personal interests of Ivan Franko.** Franko's revisions of Croatian folk-lore theoretical interpretation it is described in the article. It is certain that during studying Croatian folk-lore and translating it into the Ukrainian language I. Franko enriched Ukrainian literature and history by different themes, characters and ideas.*

Key words: Ivan Franko, Croatian folk-lore, Croatian verbal folk creation, scientific interests.

Галык В. Хорватский фольклор в научной заинтересованности Ивана Франко. В статье охарактеризовано научный доработок И. Франко из теоретической интерпретации хорватского фольклора. Определено, что изучая хорватский фольклор и переводя его на украинский язык, И. Франко обогатил украинскую литературу и историю разными темами, сюжетами, идеями.

Ключевые слова: Иван Франко, хорватский фольклор, хорватское устное народное творчество, научная заинтересованность.

Постановка проблеми. Багатогранна наукова спадщина Івана Франка дає можливість констатувати той факт, що його перу належить чимала кількість спеціальних етнографічно-фольклорних праць, де він прямо чи опосередковано торкався окремих аспектів хорватської народної творчості. Тут варто наголосити на тому, що І. Франко прогресивно займався розробками проблем теорії й методики вивчення фольклору хорват, здійснював конкретні порівняльні дослідження їхньої народної творчості, підтримував особисті контакти з провідними науковими організаціями, які займалися славістикою; шляхом перекладу й використання фольклорних сюжетів і образів у своїй поетичній творчості популяризував як хорватський, так і весь слов'янський фольклор.

Аналіз досліджень. Питання вивчення І. Франком хорватського фольклору розглядалися у низці досліджень радянських франкознавців, які висвітлювали зв'язки українського вченого із південнослов'янською (в тому числі і хорватською) літературами і фольклором, його роль у розвитку південнослов'янсько-українських літературних взаємин. Деякі аспекти цієї проблематики відображені в працях М. Гуця [4; 5], Т. Рудої [6], П. Рудякова [7] та інших. В більшості випадків дослідники намагаються простежити наукові зацікавлення І. Франка фольклором усіх південнослов'янських народів. Значне місце у цьому плані посідає монографія знаного франкознавця М. Гольберга, в якій висвітлено проблеми внеску Івана Франка у зміцнення українсько-хорватських культурних зв'язків у контексті українсько-сербських. Розглядаючи ставлення І. Фран-

ка до сербської історії, літератури, фольклору М. Гольберґ сюжетно акцентує на його зацікавленнях хорватською культурою [2; 3]. На загал зазначимо, що порушувана проблема також була предметом і нашого зацікавлення – у книзі «Хорватія у житті та творчій спадщині Івана Франка» всебічно охарактеризовано Франкові наукові зацікавлення хорватською культурою та його взаємини із провідними хорватськими діячами [1].

Метою статті є комплексний аналіз Франкового доробку з теоретичної інтерпретації хорватського фольклору, а особливо усної народної творчості.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, з окресленої проблеми вчений залишив після себе чимало рецензій, які публікувалися в основному на сторінках «Записок НТШ» та «Літературно-наукового вісника». Крім того, він часто залучав хорватські матеріали до праць, що стосувалися українського фольклору.

Почнемо з того, що саме період XIX ст. як для українців (русинів), так і для хорватів (іллїрійців), і у тому числі усіх слов'янських народів, став часом становлення їхньої мови на національному ґрунті. У контексті зауважимо, що теорія іллїризму полягала у так званому насильному злитті всіх сербів, хорватів і словенців для створення з них однієї іллїрської нації з однією писемністю [25, 61]. Національні і мовотворчі процеси ширилися як у Галичині, так і на теренах усіх слов'ян. Саме провідні діячі слов'янського світу ставили перед собою мету, основним завданням якої мав бути розвиток національних культур, і водночас не забували про боротьбу з асиміляторською політикою держав-поневолювачів. І. Франко теж активно долучався до цього процесу і особисто спостерігав за подібною діяльністю інших славїстів. Характеризуючи їхню діяльність у цьому напрямі, зазначає, що 1851 року у Загребі *«Матицею іллїрською»* була видана латинським і кириличним текстом відозва до всіх слов'янських літературно-наукових товариств. Вона мала бути розіслана славїстам для того, щоб отримати поради щодо того, *«як би приблизити різні способи писання у слов'ян один до одного і покласти в дусі правдивої слов'янської взаємності правила, по яким би слов'янські нарїччя мали розвиватися, щоби на будуще щораз то більше не розбігалися. Коли вже не суджено мати одну письменну мову, то зобов'язані ми, озираючись на давніх греків, пильнувати, щоб мови наші чим далше і все більше сходилися з собою»* [25, 74].

Бездоганне знання хорватського і сербського фольклору дало змогу І. Франкові підійти до його розгляду не ізольовано, а у зв'язку з українським. При його порівняльній характеристиці вчений не обмежувався простою констатацією подібності усної народної творчості двох народів. Він уважав сербів і хорватів однією нацією, яку, за його словами, *«антагонїзм між Сходом і Заходом... розломив на дві частини»* [7, 61] і тому подібність українців з сербськохорватським народом *«їде значно далше, ніж додивився в[исоко]пов[ажний] д. Левитський»* [26, 17]. На ці подібності також вказувала О. Франко у статті *«Карпатські бойки і їх родинне життя»* [28, 217–230].

Цікавою, на наш погляд, є рецензія Івана Франка на працю М. Дашкевича *«Общєне Южнои Руси съ Югославянами въ литовско-польскїй періодъ ея исторїи между проч[им] – въ думах»*. У ній вчений ставить під сумнів безпосередній зв'язок дум з південно-слов'янським фольклором, оскільки мало відомо старих зразків українських дум, де б могли зберегтися докази впливу південнослов'янської пісні. Тому І. Франко вважав, щоб довести бодай вплив хорватського героїчного епосу на думи, треба розглядати ці жанри у розвитку та враховувати всі можливі варіанти. Він доходить висновку, що професор М. Дашкевич, говорячи про українські думи, *«не дає ніякої підстави до твердження про такий чи інший вплив сербських чи болгарських народних пісень на їх зміст і на їх форму. Се ще не значить, що такого впливу зовсім не було, та його в усякім»*

разі треба ще шукати дорогою детального порівняння» [12, 14]. Проте не володіючи достатніми матеріалами, щоб зробити остаточні висновки, І. Франко утримався від категоричного твердження, що визначальним джерелом подібності був безпосередній вплив південослов'янської епічної поезії на українську. З цього приводу він зазначає, що *«сербський вплив, коли й відбився на нашій народній творчості, то відбився справді на піснях, творах, зложенях для співу, а далеко менше на думках»* [12, 16].

Окремі висловлювання про фольклор хорватського народу, його збирачів та популяризаторів знаходимо у таких статтях, як: *«Із секретів поетичної творчості»* [13], *«Przyczynki do podan o Mahometse u slowian»* [29], *«Осип Бодяняський»* [20] тощо.

Вивчаючи українські народні пісні, вчений неодноразово стикався з необхідністю витлумачити їхню схожість із піснями південних слов'ян. З цього приводу зазначав, що *«Існування не тільки розміру, але і мелодії нашої коломийки у сербів [в тому числі і хорват – В. Г.] (так, як існує розмір сербської юнацької пісні у нас) показує, що ця подібність не є випадкова і варто б дошукуватися її джерел»* [26, 17].

Щоб розв'язати означену проблему, І. Франко висловив припущення про генетичну єдність коломийкового вірша і десятискладного розміру хорватського епосу. За його словами, цей коломийковий розмір генетично *«в'яжеться безпосередньо з козацькими піснями 10-складового розміру»*. Вчений вважає, що коломийка *«в своїй нормальній формі, се той сам 10-складовий вірш із цезурою по 4-тім складі, тільки з повторенням першої часті»* [13, 233]. Підтверджуючи свою гіпотезу, що коломийковий вірш походить із десятискладовика, акцентує на аналогічному процесі, який відбувався у хорватської народності: *«нечисленні пісні того розміру у сербів переважно женські і виплили безпосередньо з пісень 10-складового розміру через повторення першої часті кожного рядка»* [13, 234].

Цікавість І. Франка до південно-слов'янських народів, в тому числі й хорватів, їхніх звичаїв, історії і пісенності дедалі поглиблювалася. Про південослов'янську народну поезію він згадує і в статті *«Як виникають народні пісні»* [27]. До хорватської пісні звертається вчений і у праці *«Із секретів поетичної творчості»* [14], в третій частині якої (*«Змисл зору і його значення в поезії»*) використовує працю Ф. Миклошича (*«Die Darstellungen im slavischen Epos, Denkschriften der Akademie der Wiss. in Wien. Phil.-hist. Klasse, Bd. XXXVIII, 1890, стор. 28 – 40»*). Тут, на основі цієї праці, І. Франко зазначив, що в слов'янській народній поезії найбільше епітетів зорового характеру, а також порівнянь різного типу, які трапляються у південослов'янській народній пісенності [14, 97–98].

Шукав І. Франко і подібності у письменстві між українським та хорватським народами. Він зазначав, що Костянтин, який називався Кирилом, створив граматику слов'янської мови, так звану *«литуцію»*, тобто глаголицю *«що й досі заховалася в церковних книгах, уживаних хорватами, далматинцями та босняками. Доказання сього факту вважає д-р Мурко одним із головних здобутків слов'янської філології XIX в.»* [15, 26]. Такий взаємовплив літератур І. Франко вважав вдячним полем для дослідження, оскільки був переконаний, що *«справа подібності і історичних взаємин між [південними слов'янами – В. Г.] і русинами-укріїнцями»* має неабияке значення і потребує ґрунтовного вивчення [26, 17].

Варто зауважити, що вчений розглядав взаємини писемних літератур діалектично. Він наголошував на значному впливі південно-слов'янського письменства, а особливо його церковно-слов'янської гілки, на південно-руську та й загалом на всю староруську літературу [10, 173], але водночас, за словами І. Франка, мав місце і зворотний вплив

«руського-московського і кийського письменства... на сербів» як і вплив української літературної традиції та її літературних форм на сербську та хорватську писемність [16, 20].

І. Франко постійно цікавився періодичними етнографічними виданнями, які виходили в Хорватії і присвячувалися вивченню фольклорних особливостей південних слов'ян. Його увагу привернув «*Zbornik za narodni život i običaje južnih slovena*», який почала видавати Югославська Академія наук у Загребі з 1896 р. Розпочинаючи огляд цього видання, зазначає, що «окрім дотеперішніх «*Rad*» (4 тому річно), «*Starine*» (1 том), «*Rječnik*» (словник), «*Ljetopis*», «*Monumenta ragusina*» і «*Stari pisci hrvatski*», розпочато в тім році видання двох нових збірок, а власне «*Zbornik noiје Književnosti hrvatske*» і отсей «*Zbornik za narodni život i običaje*» [11, 120].

Характеризуючи це видання, І. Франко зазначає, що у ньому присутні «три групи явищ»: перша частина збірника присвячена повсякденному життю (життя і побут), друга – повсякденним звичаям і віруванням, а остання – діалектології. Загалом, цей збірник, за його словами, «дає матеріал вельми багатий, різнорідний і, що найважливіше, записаний уміло і старанно» [11, 120].

У згаданому збірнику увагу І. Франка привернула стаття хорватського політичного діяча, засновника та ідеолога хорватської селянської партії (заснованої у 1904 р.) археолога і етнографа, брата знаного хорватського політика Степана Радича – Анте Радича. Характеризуючи цю публікацію, зазначає, що «д-р Радич висказує принагідно й свої думки про суть і метод нової науки народовідання. Ті думки найближче підходять до думок пок[іійного] Драгоманова, суть їх висказує д-р Радич ось якими словами: «Більшині європейських народів була накинена, між них внесена чужа для них, готова вже греко-римська цивілізація, готова жидівська віра. Ані тої цивілізації, ані віри європейські варвари не могли дальше розвивати, а тільки мусили їх собі присвоювати довго, важко. Се могли вчинити тільки одиниці, а величезна більшіна лишилася при своїому знанні (чи, краще сказати, незнанні) і при своїй вірі. Зробилася прірва між тою по-чужому «просвіченою» меншиною і сею «дурною» більшиною...» [11, 121–122].

Аналізуючи сказане А. Радичем, І. Франко доходить висновку, що його слова є дещо «гарячими», оскільки не було такого різкого розділу між темною масою і освіченою меншиною, як стверджував А. Радич. З цього приводу зауважує, що протягом століть безупинно йшла інфільтрація думок, вірувань, звичаїв від вищих верств до нижчих та навпаки, знизу догори. Підсумовуючи свої переконання, І. Франко акцентує, що «збираючи і розслідуючи зостанки сього вікового процесу, наука народові данія (фольклору) є частиною ширшої науки – історії цивілізації людської», адже вона є вчителькою життя [11, 122].

Одним із перших в Україні І. Франко відгукнувся і ґрунтовною рецензією на книгу перекладів М. Старицького «Сербські народні думи і пісні». Звертаючи увагу на спільні риси південнослов'янського та східнослов'янського фольклору, рецензент подає пагетичну оцінку сербському та хорватському епосу, який вважає «найвеличнішим між усіма, які утворила фантазія слов'янських народів» [24, 52]. Детально аналізуючи юнацькі пісні «Косове поле» та «Банович Страхиња», вчений зачіпає питання поетики, композиції, помічає блискучу образність народної пісенності. Характеризуючи її, він убачає монотонність між південнослов'янськими юнацькими піснями та українськими думами, хоча за змістом вони дещо відрізняються між собою тональністю і ритмом. Це І. Франко пояснює передовсім впливом історичних умов на творення хорватського та українського героїчного епосу [24, 53–58].

У своїх дослідженнях І. Франко звертався також до питання стилю південнослов'янських пісень. В обширній праці «Із секрету поетичної творчості» аналізує роль органів чуття у психічному житті людини, її спроможності творити і сприймати поезію. Зокрема, в окремому розділі «Змисл зору і його значення в поезії» наводить цифровий огляд епітетів, які були взяті з області зору, дотику, слуху та доходить висновку, що сербохорватські пісні характеризуються перевагою зорових епітетів над іншими їхніми видами [14, 97–102].

Питанням зв'язків українських народних пісень із південнослов'янськими цікавився І. Франко у «Студіях над українськими народними піснями». У цій великій праці вчений аналізує низку хорватських балад та доводить, що всі вони були джерелами подібних за змістом українських творів. Таких висновків він дійшов, вивчаючи збірку хорватських пісень, зібраних Л. Мар'яновичем.

Хорватська народна пісенність цікавила І. Франка і як вченого-фольклориста, і як поета-перекладача. У листі до М. Драгоманова від 14 червня 1893 р. він пише: «...в вільних хвилях утворююся сербськими піснями Вука і перекладаю з них, що мені особливо сподобається. Хотів би я перекладати і з часом видати усі легенди сербські, а надто вибірку з пісень гайдуцьких, полишених на боці Старицьким; у деяких з них дуже інтересні новелістичні теми» [17, 406]. А вже в наступному, від 6 жовтня 1893 р. сповіщає, що має намір видавати в майбутньому літературно-науковий журнал «Житє і Слово», де буде друкувати південнослов'янські «моралізуючі легенди та деякі пісні, пропущені Старицьким, а покривні з нашими або інтересні з інших поглядів» [18, 420]. І ось через два роки, у 1895 р. у першому та третьому томах «Житя і Слова» під рубрикою «Із слов'янської народної епіки» було надруковано чотири (у I т. 3 пісні, у III т. 1 пісня) Франкові переклади із південнослов'янського фольклору [8] – «Мати святого Петра» [9, 7–8], «Найбільші гріхи» [9, 8], «Невдячні сини» [9, 8–9] та «Зрада жінки Грґя Новаченка» [19].

Франкові переклади характерні тим, що пронизані велетенською художньою вправністю, точністю, збереженням форми оригіналу і структурних основ. Саме він уперше в історії українського мистецтва висунув цей принцип, вимагаючи збереження структурних елементів і дотримання форм оригіналу. На жаль, не всі початі переклади І. Франко довів до кінця, але і те, що було ним зроблене на перекладацькій ниві, показує нам широкий діапазон його інтересів щодо вивчення культури не лише хорват, а й інших народів світу.

Займаючись перекладами південно-слов'янської пісенності, І. Франко значну увагу приділяє хорватському гайдуцькому епосу. Гайдуцькі пісні, певну кількість яких переклав, становлять окремі і найбільші цикли цього епосу. Вчений захоплювався й літературними творами, що висвітлювали гайдуцьке життя. Зокрема, 1899 року у «Літературно-науковому вістнику» друкує «Поему про білу сорочку», в основу якої поклав хорватський вірш, віднайдений Франом Курелацем і виданий ним у своїй збірці хорватських пісень «*Jačke ili narodne pësme prostoga I neprostoga puka hrvatskoga*» надрукованій в Загребі у 1871 р. [22, 31].

У передмові до цієї поеми, автор пише: «Курелац догадається, що опублікований ним хорватський текст, знайдений ним у двох відписах із XVII в., є переклад із якоїсь старонімецької поеми, зложеної, мабуть, у Відні. Ані про сей німецький оригінал, ані про того, хто і коли переклав сю поему на хорватську мову (інтересно, що переклав коломийковим розміром, хоч і неримованими куплетами!), Курелац не міг дошукатися ніяких ближчих звісток. Він тільки догадається, що поемка, в

хорватському затитулована «Aleksander», в німецькому мала титул «Die schöne Juliane» [22, 31].

Пишучи «Поему про білу сорочку», І. Франко так і не поставив собі за мету знайти інші джерела, які могли б пролити світло на історію її походження, а просто написав її під «враженням хорватського тексту восени 1897 р.», при цьому зауваживши, що «Чайченкова «Дума про княгиню-кобзаря», що має дуже подібну тему, в часі написання сеї поеми була» йому невідома [22, 31].

Хочеться зазначити, що І. Франко не подав жодних приміток до даної поеми, хоча до інших переробок творів часто додавав докладні пояснення із посиланнями на різного роду джерела. Очевидно, записана Ф. Курелацем пісня, справила на нього велике враження, яке викликало бажання створити відповідні образи та втілити їх у життя. Сюжет «Поєми про білу сорочку» показує, що І. Франко сприйняв запис Ф. Курелаца як такий, у якому відображені особливості хорватського фольклору та риси хорватської спільності [3, 123].

Основний мотив поеми «Поєми про білу сорочку» – визволення жінкою-гайдучкою свого чоловіка з полону за допомогою майстерної гри на музичному інструменті. «Поєма про білу сорочку» забарвлена унікальним знахідками І. Франка, барвами в душі народнописанної епіки [2, 135–155; 22, 32–53].

Зазначимо, що «Поєму про білу сорочку», І. Франко включив до своєї збірки «Поєми», яка побачила світ у 1899 р. До неї увійшли також поеми «Істоар», «Сатні й табубу», «Бідний Генріх» і «Похорон». У передмові до збірки поєм вчений вставив слова Т. Шевченка «Звичайно – крадене» та зазначив: «Коли правда те, що головне значення поезії в тім лежить, що вона розширює нашу індивідуальність, збагачує душу такими враженнями і почуваннями, яких вона не знала би в звичайнім житті або не знала би в такій силі і ясності, то думаю, що передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між ними і далекими людьми, давніми поколіннями» [21, 7].

Створюючи «міст» розуміння між народами, І. Франко розгортає широку діяльність, основною метою якої є максимальне розширення взаємозв'язків між українцями і хорватами та усіма південнослов'янськими народами. Тому він починає багато працювати над тим, щоб кращі зразки хорватської літератури та й, зрештою, південнослов'янської, стали духовним надбанням українського народу, а українські відповіді – південнослов'янського й світу загалом. Для досягнення цієї мети залучав усі можливі засоби. Насамперед це були переклади, дослідження і критичні статті, творче запозичення окремих сюжетів з культури південнослов'янських народів та видавнича робота.

Отже, роблячи переклади південно-слов'янської писемності, І. Франко намагався їх популяризувати у своєму суспільстві, оскільки саме в перекладах убачав «підвалини власного письменства». З цього приводу говорив: «Тільки те, що здобудемо своєю працею, стане нашим добром. От тому-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям» [23, 309].

Висновки. Таким чином, все те, що зробив І. Франко для ознайомлення українського народу із кращими зразками писемності хорват й усіх слов'ян, є, беззаперечно, його великою заслугою. Саме студіюючи пам'ятки слов'янської писемної культури, пишучи розвідки про ці народи, досліджуючи фольклор, вчений збагатив українську літературу та історію різними темами, образами та ідеями. Ним було записано, а потім опрацьова-

но чимало матеріалів, які присвячувалися їхньому повсякденному побуту. В цьому плані дослідник висунув низку цікавих тверджень щодо походження окремих фольклорних жанрів і сюжетних циклів, щодо генетичних зв'язків у народній поезії українців та хорват. До хорватського фольклору звертався І. Франко як перекладач. Перекладаючи хорватський як і сербський епос, він знайомив українських читачів із особливостями цього жанру. Результатом багаторічної праці І. Франка над вивченням епосу і його досвіду перекладача стала *«Поема про білу сорочку»*, яка і сьогодні вважається оригінальним твором великого українця. Оригінальність Франкової поеми, очевидно, полягає в тому, що він через творчий підхід до теми і матеріалу, здійснює проникнення у світ ідей та образів хорватського фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Галик В. Хорватія у житті та творчій спадщині Івана Франка : [монографія] / В. Галик / [наук. ред. Леонід Тимошенко]. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. – 258 с.
2. Гольберг М. З творчої історії «Поєми про білу сорочку» Івана Франка / М. Гольберг // Міжслов'янські літературні взаємини. – Вип. 3. – К., 1963. – С. 135–155.
3. Гольберг М. Іван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки / М. Гольберг. – Львів : Світ, 1991. – 141 с.
4. Гуць М. Іван Франко – дослідник сербохорватської народної пісні / М. Гуць // Українське літературознавство. – Львів, 1966. – Вип. 1. – С. 134–139.
5. Гуць М. Сербо-хорватська народна пісня на Україні / М. Гуць. – К. : Наукова думка, 1966. – 206 с.
6. Руда Т. Іван Франко – дослідник слов'янського фольклору / Т. Руда. – К. : Наукова думка, 1974. – 156 с.
7. Рудяков П. Українсько-хорватські літературні взаємини в ХІХ – ХХ ст. / П. Рудяков. – К. : Наукова думка, 1987. – 135 с.
8. Франко І. [З сербохорватської народної поезії] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 5. – С. 86–96.
9. Франко І. Майка светого Петра / І. Франко // Жите і Слово. Вістник літератури, історії і фольклору. – Львів : З друкарні Інститута Ставропігійського, під зарядом І. Пухира, 1895. – Кн. І. – За Январ і Февраль. – С. 7–8.
10. Франко І. Murko M. Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen / І. Франко // Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. – Leipzig : C. F. Amelangs Verlag, 1908. – Bd. V. – Abt. 2. – X+248 S. // Записки НТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVII. – Кн. І. – С. 171–178.
11. Франко І. Zbornik za narodni život i običaje južnih slovena. Na svijet izdaje Jugoslav[enska] Akademija znanosti i umjetnosti. Svezak I. Uredio prof. Ivan Milčetić. Zagreb, 1896 / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 120–122.
12. Франко І. Дашкевич Н. П. Общєніе Южной Руси съ Юго-славянами въ литовско-польській періодъ ея історіи между проч[им] – въ думахъ / І. Франко // Ихборникъ Кіевскій. – [1904]. – С. 119–137. // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVII. – Кн. V. – С. 14–16.
13. Франко І. До історії коломийкового розміру / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 39. – С. 232–242.
14. Франко І. Из секретів поетичної творчості / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.
15. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. II. Мораво-паннонське письменство / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 40. – С. 22–42.
16. Франко І. Кулаковскій Платонъ. Начало русской школы у Сербовъ в XVIII в. Очеркъ по історіи русскаго вліянія на югославскія літературы / І. Франко // Известия ОРЯС АН. – 1903. – Кн. II. – С. 246–311. // Записки НТШ. – Львів, 1904. – Т. LIX. – Кн. III. – С. 20–21.
17. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 13 червня 1893 р. із [Відня] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 406–407.

18. Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 6 жовтня 1893 р. із Львова / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 419–421.
19. Франко І. Невіра лубе Груїчине / І. Франко // Житє і Слово. Вістник літератури, історії і фольклору. – Львів, 1895. – Кн. III. – За Май і Іюнь. – С. 326–333.
20. Франко І. Осип Бодяньський / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 34. – С. 438–445.
21. Франко І. Передмова [до збірки «Поєми»] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 5. – С. 7.
22. Франко І. Поєма про білу сорочку / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 10. – С. 31–53.
23. Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 310–311.
24. Франко І. Сербські народні думи і пісні. Пер[еклав] М. Старицький. Чиста виручка на користь братів-слов'ян. Київ, 1876 р. ... / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 51–59.
25. Франко І. Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 51–76.
26. Франко І. Українська пісня в Сербії / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 32. – С. 16–17.
27. Франко І. Як виникають народні пісні / І. Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. + додаткові томи. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 57–65.
28. Франко О. Карпатські бойки і їх родинне життя / О. Франко // Перший вінок. – Львів, 1887. – С. 217–230.
29. Franko I. Przyczynki do podan o Mahomecse u slowian / I. Franko // Wisla, 1894. – № 8. – S. 70–96.

Статтю подано до редакції 21.06.2014 р.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» НА СТРИЙЩИНІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 – 1944 рр.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

У статті на основі матеріалів українських періодичних видань проаналізовано діяльність Товариства «Просвіта» на Стрийщині в роки нацистської окупації (1941 – 1944 рр.), показано відновлення мережі читалень, охарактеризовано їх культурно-освітню діяльність»

Ключові слова: Стрийська округа, Товариство «Просвіта», Українське освітнє товариство, культурно-освітня діяльність

Haliv M., Batiuk T. The «Prosvita» Society activity in Stryi district during the German occupation period (1941 – 1944): according to the periodicals. On the basis of Ukrainian periodicals the «Prosvita» Society activity in Stryi District during the Nazi occupation (1941 – 1944) it is analyzed, the Society reading centers' recovery is showed, their cultural and educational activities are characterized.

Key words: Stryi District, «Prosvita» Society, Ukrainian educational society, cultural and educational activities

Галів Н., Батюк Т. Деятельность Общества «Просвита» на Стрийщине в период немецкой оккупации (1941 – 1944 гг.): по материалам периодических изданий. В статье на основе материалов украинских периодических изданий проанализирована деятельность Общества «Просвита» на Стрийщине в годы нацистской оккупации (1941 – 1944 гг.), показано восстановление сети читален, охарактеризовано их культурно-образовательную деятельность.

Ключевые слова: Стрийская округа, Общество «Просвита», Украинское образовательное общество, культурно-образовательная деятельность

Постановка проблеми. Минулого року українська громадськість відзначала 145-річчя Товариства «Просвіта». Історія «Просвіти» тісно переплетена з історією українського народу другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Чи не найбільш драматичним періодом її минушини стала Друга світова війна. З приходом червоних військ і утвердженням радянської влади восени 1939 р. Товариство було ліквідоване, а філії та читальні перетворено в радянські бібліотеки, будинки народної творчості, клуби тощо. Тільки після відступу більшовиків із західноукраїнського регіону влітку 1941 р. почалося відродження «Просвіти». 17 липня 1941 р. поновила роботу й центральна установа «Просвіти» у Львові [68].

Аналіз досліджень. Діяльність осередків Товариства «Просвіта» на Стрийщині стала предметом історичних досліджень у 1990 р. Саме тоді у виданому в діаспорі збірниках «Стрийщина. Історико-мемуарний збірник» (Т. 1) було опубліковано статтю І. Пеленської, що стосувалися виникнення та діяльності читалень «Просвіти» в краї [71]. Окремі моменти діяльності «Просвіти» на Стрийщині представлені у виданому за редакцією В. Романюка науково-популярному збірнику «Стрийщина» [75]. У книзі «Стрийщина: шлях до волі» та статтях М. Мандрика окреслено історію заснування та діяльності осередків товариства «Просвіта» на теренах Стрийського повіту наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [45 – 47]. У дослідженні Ж. Ковби [33] також представлено

© Галів М., Батюк Т. Діяльність товариства «Просвіта» на Стрийщині в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.): за матеріалами періодичних видань

матеріали з історії деяких читалень Стрийщини. Загальні обставини і напрями діяльності товариства «Просвіта» в роки гітлерівської окупації охарактеризував М. Коваль [32]. Однак історичні аспекти діяльності читалень «Просвіти» на Стрийщині в роки німецької окупації наразі майже недосліджено.

Мета статті – проаналізувати діяльність Товариства «Просвіта» на теренах Стрийської округи в роки нацистської окупації (1941 – 1944), окреслити кількісні зміни мережі читалень, виокремити основні напрями їх культурно-освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи становище осередків товариства «Просвіта» на Стрийщині в роки окупації, зауважимо, що до нашого часу не дійшло майже жодних архівних матеріалів, які б розкривали ті чи інші аспекти функціонування читалень та філій у краї. Тож чи не єдиним доступним і водночас репрезентативним джерелом є українські легальні періодичні видання, зокрема часописи «Стрийські вісті» (1941 – 1942) та «Голос Підкарпаття» (1942 – 1944) [40].

Відновлення читалень «Просвіти» почалося з перших днів липня 1941 р. Значну роль у цьому процесі відіграли українські органи місцевого самоврядування, які формувалися під активним впливом ОУН(б). Так, уже 11 липня 1941 р. Стрийський районний реферат освіти і культури (відділ Стрийської районної управи. – Авт.) на чолі з Володимиром Данилишиним оприлюднив відозву до просвітян Стрийщини. «В цій хвилині, – йшлося в ній, – на нас всіх покладається великий обов'язок і відповідальність. Український народ стає до будови своєї рідної Батьківщини. Читальні і їх провідники на селі в першу чергу покликані зайнятися організацією українського національного життя, ширити знання та культуру серед селян та робітників нашого села». Задля належної організації просвітницької праці читалень, реферат освіти і культури зобов'язував: 1) скликати загальні збори читальні та обрати на них «Революційний Провід Читальні» у складі трьох осіб (голова, заступник та секретар), а відпис протоколу зборів негайно надіслати до реферату освіти і культури; 2) організувати при читальні «по можливості» такі гуртки: співочий, драматичний, танцювальний, освітній, шаховий, а також обрати керівників гуртків та «розпочати роботу в дусі українського націоналізму»; 3) усю більшовицьку літературу та пресу негайно «відокремити та переховати аж до дальшого нашого зарядження»; 4) кімнати читальні «привести до чистоти і культурного вигляду, постаратися про Український Національний Герб (тризуб), портрети українських Націоналістів Революціонерів, поетів, письменників та прикрасити їх вишивками, прапорцями і т.д.»; 5) на будинку читальні та інших установах вивісити український національний прапор; 6) з нагоди визволення земель Західної України від «московських бандитів» організувати в читальні бесіди, концерти, співу, танки, декламації, вистави і т.д.; 7) програми організованих свят надсилати для затвердження до РОіК [11, 3].

Перші підсумки відновлення діяльності «Просвіти» на Стрийщині та окреслення замірів на майбутнє було здійснено на проведеній 31 липня 1941 р. в українському районному домі культури нараді відпоручників читалень Стрийського району. У ній взяли участь 247 просвітян, на чолі зі шкільним інспектором В. Кульчицьким, оо.Маяковським і Хлипакою, головами читалень сіл Конохів і Жулин Барабашем та Цимбалістим. В. Кульчицький довів до відома просвітян план діяльності на найближчі два місяці. Крім того, на нараді йшлося про розбудову гуртків при читальнях, формування бібліотек. Директор українського районного дому культури С. Пасіка підніс питання про потребу утворення районних хору, танцювального гуртка, драматичного гуртка та симфонічного оркестру [70, 2].

Як відомо, 1 серпня 1941 р. Галичину на правах окремого дистрикту було приєднано до Генеральної Губернії. Владу на місцях замість військово-польових комендатур

вермахту та українських Тимчасових комітетів і Національних рад почали перебирати представники німецької цивільної адміністрації. Дистрикт «Галичина» було поділено на повіти, серед них і Стрийський у складі Стрийської, Жидачівської, Ходорівської округ [1, 4; 2, 2; 69, 80]. Від квітня 1942 р. повіти перейменовано в окружні староства, а округи в повіти [54, 3] (щоб уникнути непорозумінь, надалі вживатимемо термін «округа» й стосовно повітів зразка серпня 1941 – квітня 1942 р. – Авт.). Наступних майже півтора року округа Стрий включала шість повітів: Стрийський, Сколівський, Жидачівський, Миколаївський, Болахівський, Журавненський [37, 6]. З другої половини 1943 р. Стрийська округа складалася з повітових комісаріатів Стрий, Ходорів, Сколе та Долина [81, 2].

Українці, будучи усуненими від політичного життя (в їх руках перебували лише найнижчі щаблі адміністративно-управлінської драбини), зосередилися на культурно-освітній та соціально-гуманітарній сферах. Поступово у головних містах краю було відновлено філії «Просвіти». Наприкінці серпня – початку вересня 1941 р. було відновлено діяльність філії у Стрию. Керівний орган – «виділ» – очолив Володимир Кульчицький (голова), містоголовою став Володимир Нарожняк, секретарем Михайло Приймак, скарбником Василь Данилишин, членами Юрій Никоряк та о. Роман Ловецький, заступниками членів Володимир Пасічник і Роман Лисович. До контрольної комісії увійшли о. Микола Притуляк, Олекса Михайлик, Петро Кобат [8, 2].

1 вересня 1941 р. керівництво культурно-освітньою діяльністю читалень «Просвіти» на Стрийщині було передано від вище згаданого реферату освіти і культури («Стрийської Районної шкільної управи») до філії товариства у Стрию. Повідомляючи про це українську громадськість, голова філії В. Кульчицький 14 вересня 1941 р. (газета «Стрийські вісті» від 18.09.1941 р.) наголосив, що виділ філії доручає «проводом читалень» (голова, містоголовою та секретар) підібрати з «найкращих громадян села» членів виділу та трьох членів ревізійної комісії [38, 4]. Надалі у своєму зверненні до «громадянства» виділ стрийської філії «Просвіти» давав загальні вказівки щодо організації роботи читалень, які можна виокремити у такі групи:

1) залучення мешканців до читальні та просвітницької праці. Керівництву («проводові») читалень доручалося негайно охопити членством всіх громадян віком від 18 років життя, організувати «доріст» (дітей та підлітків. – Авт.) та проводити з ними заняття. На допомогу в роботі наказувалося запросити «свідомих громадян села, місцеву трудову сільську інтелігенцію, священника та вчителів», а також діяти злагоджено і в порозумінні з місцевими кооперативною, товариствами «Січ», «Сільський Господар» тощо;

2) матеріальне забезпечення діяльності читальні. Передбачалося, що членські внески «місцевих громадян української національності віком до 18 років» становитимуть щомісяця до кінця 1941 р. 1 злотий (5 крб.), з чого половина передаватиметься філії, а інша залишатиметься на потреби читальні (часописи, книжки, портрети, закупівля потрібного інвентарю). «Читальня повинна обов'язково подбати про сцену, декорації, костюми, бібліотеку, газети, столи, крісла, лавки, кілька ламп, шахи і т.п.», – йшлося у зверненні виділу філії;

4) налагодження документації роботи читальні. «Провід Читальні, – зазначалося в зверненні, – подбає негайно про такі книжки: інвентар, книгу протоколів, касову та список книжок бібліотеки». Питання організації читальнями будь-яких імпрез слід було документально погоджувати з «районовою управою в Стрию» (окружним німецьким староством. – Авт.), яка затверджувала програми заходів і надавала дозвіл на їх проведення;

3) планування та організація діяльності читальні. Вказувалося, що культурно-освітню роботу у вересні слід проводити за попередніми вказівками «шкільної управи (РОіК.

– Авт.)», а звіт щодо виконаної у серпні та наступні місяці роботи належить надсилати до філії «Просвіти» в Стрию. Виділ філії також зобов'язував членів читалень у вересні-жовтні організувати імпрезу – виставу, концерт чи фестини, – а весь дохід передати Стрийському районному комітетові допомоги потерпілим від повені.

Керівництво читальні зобов'язали «пильнувати, щоб між громадянами села поширювалися газети, передовсім «Стрийські вісті»», у домівці читальні проводити «стало і систематично заняття, читку газет, книжок, проби хору, драматичного гуртка, гри в шахи і т.п.», «урухомити виміну книжок між членами».

Очільник філії «Просвіти» в Стрию рекомендував сільським читальням звертатися до працівників Районового дому культури: Є. Пасіки у справі організації та проведених робіт хорів, М. Кавки у справах драмгуртків та інформації. Крім того, філія зобов'язувала співаків і членів духової оркестри «близьких (до Стрия. – Авт.) сіл» Добрян, Угорське, Добрівляни, Грабовець, Дуліби, Конюхів, Братківці, Верчани, Слобідка та інші брати участь у пробах районних хору і оркестру.

5) *декларация дисциплінарних санкцій*. У зверненні В. Кульчицького підкреслювалося, що у випадках, «коли буде устійнено, що в приміщенні читальні брудно, не проводиться культурно-освітньої роботи, або не ведеться роботи в драм., співочому, освітньому чи спортовому гуртках», виділ Філії цього не терпітиме, а «потягне провід (читальні. – Авт.) до відповідальності» [38, 4].

Поступово діяльність оновленої «Просвіти» потрапила під протекцію Українського краєвого комітету (з березня 1942 р. – ще й Українського центрального комітету), а на місцях – Українських окружних (допомогових) комітетів (УОК). Як відомо, Стрийський УОК очолював д-р І. Максимчук [3, 460].

7 лютого 1942 р. назва «Просвіта» була замінена на «Українське освітнє товариство» (УОТ). Окреслюючи *завдання* цієї організації, відзначимо, що вони пройшли певну трансформацію. Якщо відроджувані в другій половині 1941 р. філії та читальні «Просвіти» вважалися винятково культурно-просвітницькими організаціями, то на осередки УОТ покладалися значно ширші завдання. Як відзначав В. Офіцинський, діяльність УОТ не слід цілком ототожнювати з працею їх попередника – читалень «Просвіти», оскільки вони не обмежувалися лише культурно-просвітньою діяльністю, тобто веденням самоосвітніх курсів, рефератів, бібліотек, драматичних гуртків. Їх сфера була масштабнішою та різноманітнішою. Вони проводили серед населення освітню діяльність у більш широкому значенні цього слова: як у сфері культурно-просвітньої роботи – те, що колись робили читальні «Просвіти», так і в сферах суспільної опіки і господарської – те, чим колись займався «Сільський господар», у галузі молодіжного виховання шляхом організації Куренів молоді, що виконували функції та завдання довоєнних «Пласту», «Соколів», «Січей». Жіночі секції при УОТ продовжували традиції «Союзу українок» та «Гуртків сільської господині» [68]. Таким чином, діяльність осередків УОТ не відрізнялася від діяльності УЦК, УОК чи повітових делегатур, однак охоплювала значно менший терен – село чи місто.

У листопаді 1942 р. в газеті «Голос Підкарпаття» завдання УОТів формулювалися так: «Передовсім треба намітити й відповідно постройти домівку на читальню, де можна читати книжки й часописи, робити проби театрального гуртка й хору, улаштувати самоосвітні курси, відбувати руханкові вправи... Перед культурно-освітніми працівниками стоять ще і інші важливі завдання, які слід і тепер приготувати. Треба скомплетувати, поповняти й упорядковувати бібліотеку, щоб осінню й зимою можна заспокоїти посиленний попит за книжкою. Важною річчю являється теж намічення програми діяль-

ности драматичних гуртків. Тут велику поміч найде керівник гуртка у списках дозволених владою п'єс. Ці списки виготовив Культурно-освітній реферат УЦК і не треба вже старатися про окремий дозвіл, лише вистане добрати собі довільну п'єсу, вистаратися про примірник і простудіювати його, щоб осінню могли негайно приступити до проб. Те саме треба зробити з іншими імпрезами-концертами, академіями, обходами роковин і т. п. спис дозволених свят-академій і відповідних рефератів та деклямацій і пісень виготовив теж УЦК і на тій основі організатори цих імпрез можуть виготовити відповідний план праці на осінньо-зимові місяці. Поруч того треба намітити план і програму праці в самостійних гуртках, у Курінях Молоді, гуртку Сільського Господаря і т.д. треба теж виготовити план кампанії за приєднання членів і посиленням організаційної праці на селі, щоб молодь і старші не ходили бездільно самопас, але гуртувалися в УОТ-ах і їх секціях» [14, 6].

Характеризуючи *мережу* читальень «Просвіти»-УОТ на Стрийщині, відзначимо, що збереглося недостатньо даних про зростання їх чисельності. Відомо, однак, що на серпень 1943 р. в окрузі функціонувало 204 УОТ, до складу яких належало 22298 членів [37, 6]. Таким чином, до просвітницького товариства було залучено приблизно 10 % мешканців округи*. Про кількість УОТ в повітах округи майже нічого не відомо. Знаємо лише що на грудень 1942 р. у 47 селах Сколівщини діяло 37 осередків товариства [19, 6], а в лютому 1943 р. їх число сягнуло 45-ти [55, 6]. Після приєднання Долинського повіту (серпень 1943 р.) загальна кількість УОТ Стрийської округи зростає ще на 62 осередки. До того ж у серпні 1943 р. планувалося відкрити ще 6 нових УОТ у Ходорівському повіті [56, 6].

Освітні товариства, що густою мережею вкрили весь край, стали фактично єдиними осередками всього українського організованого життя на селі і в містах. Провідна роль у них належала національно свідомій інтелігенції: вчителям, священикам, службовцям [36, 15 – 16]. Нерідко читальні об'єднували доволі значну кількість мешканців села. Так, у с. Голобутів на лютий 1942 р. налічувалося 204 члени «Просвіти», у с. Монастирець – 250 [27, 4], у с. Дідушичі Малі – 150 [25, 4]. При цьому сільські та міські громади попри значні труднощі воєнного часу нерідко бралися за будівництво Народного Дому. Наприклад, с. Гніздишів Жидачівського повіту до 31 жовтня 1943 р. збудувало власний Народний Дім [84, 6]. До початку листопада того ж року завершили будівництво аналогічної будівлі у с. Крушелниця [28, 6]. Село Волиця Гніздишівська, яке нараховувало 140 хат, наприкінці 1943 р. також взялося за побудову свого Народного дому [9, 6]. У неділю 28 лютого 1943 р. українське населення Стрия врочиство святкувало відкриття відбудованого Народного Дому, частково знищеного пожежею 1940 р. Свято відкрили увертюрою М. Лисенка до опери «Наталка Полтавка» у виконанні оркестру під керівництвом І. Поваляченка. Згодом з вітальним словом виступили голова УОК в Стрию д-р І. Максимчук, директор Народного Дому В. Котович, німецький староста фон Девіц [6, 6].

Аналізуючи *культурно-освітню діяльність* осередків «Просвіти»-УОТ Стрийщини, детальніше зупинимося на таких її складових: 1) гурткова праця; 2) бібліотеки; 3) робота

* Згідно із статистичними даними, на 15.09.1942 р. в дистрикті «Галіція» мешкало 4528323 особи, з них 3247353 українця (71,7 %). Наведемо цифри, які стосуються окружного староства Стрий: рейхснімці – 1241, фольксдойчі – 1489, українці – 228961, поляки – 34229, євреї – 26399, інші національності – 153, разом – 292472 (Див.: Населення області Галичина по староствам // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 263(387). – 18 листопада. – С. 4). Проте внаслідок тотального знищення євреїв, а також загалом високої смертності на середину 1943 р. населення Стрийської округи становило дещо більше 200 тис. осіб (Див.: Культурно-освітня праця Стрийщини // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 33. – 15 серпня. – С. 6.)

з молоддю; 4) масові заходи.

Зазвичай в читальнях «Просвіти»-УОГ утворювали хоровий, музичний, драматичний, самоосвітній, танцювальний, шаховий та інші гуртки. Їх існування та діяльність залежала від наявності відповідних кадрів, здатних проводити гурткову працю. Звісно, у багатьох селах таких фахівців гостро не вистачало. Однак, при більшості читалень вдавалося організувати принаймні хоровий, драматичний та самоосвітній гуртки. Так, вже з перших днів існування читальні в Стрию було утворено аматорський драмгурток, який 20 липня 1941 р. з нагоди звільнення від більшовиків поставив драму на 7 дій «Страшна пімста» (за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба») у будинку міського театру [57, 2]. Під режисурою З. Сташка цей же гурток 15-16 серпня поставив п'єсу «Перехитрила», а 24 серпня в оновленому Народному Домі – комедію «Трьох хлопців до вибору» [48, 3]. З приводу останньої в газеті «Стрийські вісті» з'явилася критична стаття, автор якої, зокрема, зазначав: «Драмгурток цього разу грав з запалом. На салі тривав безперервний сміх. Вистава мала великий успіх. Особливо добре грали пп. Солтис, Сташків і Селим. Добре запам'ятались зі своїх роль пп. Вербицький, Солтисів та Шиянівна... Дуже шкода, що Стрийський Драмгурток для першої вистави в Народному Домі вибрав саме цю тривіальну, пострічану п'єсу Мартиновича, яка нічого не дає ні умові, ні серцю. Такий сильний Драмгурток, як Стрийський мусить бути більш вибагливий у доборі свого репертуару» [50, 3].

Після того, як керівництво просвітницькою роботою Стрийщини перебрала філія «Просвіти», Стрийський драмгурток отримав статус аматорського районного театру при філії. 21 – 22 вересня режисер М.Кавка поставив п'єсу Суходольського «Хмара», 12 жовтня – комедію «Княгиня Капучідзе». «Гра акторів добра, а деякі ролі, як роля Бистрицького у виконанні п.Кавки була на високім артистичнім поземі...» [10, 4], – констатував критик з приводу останньої постановки.

Активно розпочали працю і сільські драматичні гуртки. Драмгурток с. Добряни підготував п'єсу «Назар Стодоля», яку 3 серпня 1941 р. продемонстрував стрийчанам в українському районному домі культури [63, 4]. Незабаром там же організовано показ вистави «Дай серцю волю, заведе в неволю» (режисер М.Кавка), яку відіграли актори-аматори драматичного гуртка с. Братківці [61, 2]. 19 – 20 жовтня драмгурток читальні «Просвіти» у с. Дуліби продемонстрував виставу «Про що тирса шелестіла» [83, 4]. З часу відновлення двох читалень у с. Лисятичі тамтешні драмгуртки поставили трагедію «Україна в огні», драму «Ой, видно село», виставу «Україна в кігтях ГПУ» [23, 4]. Драмгурток читальні с. Великі Дідушичі у рідному селі та Турі Великій відіграли виставу «Крути», а 14 грудня – «Марк Проклятий» [44, 4]. За перші півроку свого існування актори-аматори з с. Малі Дідушичі поставили чотири вистави («Назар Стодоля», «Учитель», «Україна в огні», «Страшна пімста») та підготували п'яту – п'єсу «Марк Проклятий» [25, 4]. У Лукавиці Долішній аматорський гурток ще влітку 1941 р. поставив п'єсу «Ми йдемо у бій», 19 грудня відіграв комедію «Трос до вибору», а 28 грудня – п'єсу «В кігтях ГПУ» [24, 4]. Репертуаром із п'яти поставлених вистав до кінця 1941 р. міг похвалитися драмгурток с. Стинава Вижня [76, 4]. Гурток в Угольній поставив п'єсу «Безталанна» [82, 4]. Подібні акції періодично відбували в усіх читальнях, де діяли драматичні гуртки. Щоправда, їх репертуар, як і репертуар стаціонарних професійних театрів, з 1942 р. суворо цензурувався німецькою владою.

У львівській газеті «Голос Підкарпаття» нерідко описувалися успіхи «самодіяльних театральних гуртків» Стрийщини. Серед найкращих називалися гуртки з сіл Добрян, Демня і Синевідсько Вижне. Особливих успіхів восени 1943 р. домогся гурток із Синевідська Вижного. Перший голова цього аматорського гуртка Дмитро Мицик ще восени

1941 р. поставив п'єсу «Дем'ян Чуприна». До кінця 1942 р. праця гуртка відбувалася епізодично. Лише 1943 р., коли місцевий осередок УОТ отримав постійний провід, праця набула організованих форм. Голова УОТ Урбан створив декілька секцій. Аматорський театральний гурток очолив Микола Шило, режисером став Володимир Думинець. На кошт місцевих просвітян режисера було відправлено на режисерські курси до Львова, які проводив Інститут народної творчості. Після урізноманітнення репертуару гуртка, він переїміг на повітових змаганнях Сколівщини й поїхав на окружні змагання до Стрия. Здобувши перемогу на рівні округи синевидськовижнянський гурток отримав призначення на обласні змагання до Львова. На той час гурток уже дав понад 50 вистав [17, 6; 52, 6].

Співочі чи хорові гуртки зазвичай співдіяли з драмгуртками і часто склалися з одних і тих же осіб. Уже 27 липня 1941 р. в приміщенні Українського районного будинку культури м.Стрий відбувся вечір української пісні і танків, в якому взяли участь хори з с. Конохів (керівник – Яків Голуб) та с. Завадів (керівник – Євген Пасіка). Найбільш вдало хористи виконали пісні «На вулиці скрипка грає», «Птичий хор», «Гандза», «Ой, пряду, пряду», «На городі верба». З солоспівів преса відзначила пісню «Минули літа молодії» у виконанні І. Пакоса, та дует І. Пакоса та І. Левицької з опери «Запорожець за Дунаєм». Крім того, у святі взяв участь танцювальний гурток під керівництвом Ніни Матушак, учасники якого виконали, зокрема, такі танки: «Чумак», «Гуцулка», «Коломийка» [49, 2; 59, 3]. Подібний захід відбувся у Стрию 24 серпня 1941 р. Цього разу у ньому взяли участь просвітянські хори сіл Гірне і Жулин під керівництвом пп. Яремка і Цимбалістого [60, 4].

Друге хоровий гурток з с. Гірне мав нагоду виступити перед стрийською публікою 9 листопада 1941 р. У місцевій пресі з цього приводу рижесер драмгуртка у Стрию М. Кавка писав: «Коли згадати про цей концерт, то можна сміло сказати, що цей хор належить до найкращих хорів у нашому районі». Автор зауважив чисельність хору (76 осіб), відзначив прекрасні жіночі голоси (сопрано Степанія Трух і альт Розалія Катела) й констатував брак тенорів [31, 3; 66, 4]. Серед інших сільських хорових гуртків преса відзначила гуртки с. Добряни (диригент Осип Чубатий, музичний керівник Дмитро Василів) [64, 4], с. Верчани під керівництвом Дмитра Ярка [5, 4], с. Кавсько на чолі з о.Мостюком (до репертуару цього хору належали твори Лисенка, Стеценка, Леонтовича, Колеси, Барвінського, Воробкевича) [26, 4] та с. Дідушичі Малі [25, 4]. Здебільшого ж у газеті «Стрийські вісті» окреслювалися перипетії створення районного просвітянського хору, перша проба якого відбулася 31 липня 1941 р. [58, 2]. У вересні філія «Просвіти» у Стрию за кошти свого бюджету найняла диригента Володимира Буткевича, продовжуючи набирати співаків [80, 2].

Подібно як і драмгуртки, хорові колективи читалень «Просвіти»-УОТ нерідко брали участь у відповідних конкурсах. Зокрема у 1943 р. відбулися повітові конкурси хорів УОТ в Стрию, Миколасві, Жидачеві, Журавно й Ходорові. Опісля 28 листопада 1943 р. в залі Народного Дому в Стрию відбувся окружний конкурс хорів, під час якого програму ІНТ виконали хори УОТ м. Жидачів і с. Кавсько. Саме вони поїхали на краєвий конкурс хорів до Львова [67, 6].

Задля належної організації діяльності хорових гуртків Стрийський УОК та його делегатури в повітових центрах проводили вишколи диригентів. Уже наприкінці 1942 р. делегатура УОК в Сколе організувала тримісячний курс диригентів (керівник – диригент Сколівського хору Іван Норичка), який завершився іспитом 17 березня 1943 р. Вісім курсантів, успішно склавши іспити, повернулися в рідні села до просвітянської праці [41, 6]. Наприкінці 1943 р. УЦК «з уваги на дошкульний брак диригентів хорів УОТ»

доручив провести курси диригентів, на які дозволив приймати хлопців і дівчат віком від 14 років. Першого грудня диригентський курс розпочався у Жидачеві, куди з повіту зібралося 19 осіб. Керівництво курсом здійснював керівник Стрийської музичної школи І. Повалячек, який викладав сольфеджіо. Викладач цього ж закладу Ольга Заяць навчала курсантів гри на скрипці і мандоліні, інші предмети проводив студент Микола Каліцун [13, 6]. Цей курс I-го ступеня завершився 31 січня 1944 р. в Стрию, де іспити приймав делегат Інституту народної творчості зі Львова Євген Козак [29, 6]. Наступного ж дня почався курс II-го ступеня, який знову ж проводився зусиллями викладачів музичної школи в Стрию [12, 6].

Оркестрові гуртки не набули такого поширення як драматичні чи хорові. Уперше питання створення просвітянських оркестрів на Стрийщині було порушено під час наради відпоручників читальень «Просвіти» району 31 липня 1941 р. [70, 2]. Зрештою у серпні було започатковано симфонічний оркестр у Стрию, який очолювали спочатку О.Заяць, а згодом Р. Лесик [39, 2–3]. Протягом наступних двох місяців організація оркестру продовжувалася і наприкінці жовтня гурток було сформовано. До його складу увійшли 20 осіб – мешканців с. Угорське та м. Стрий, яких філія «Просвіти» забезпечила 45 інструментами [7, 3]. 4 січня 1942 р. в будинку українського театру в Стрию відбувся перший концерт оркестру, у програмі якого були твори Росіні, Шуберта, Василенка та ін. [51, 4]. Деякі оркестрові гуртки з'являлися і в селах. Відомо, зокрема, що вони (духові оркестри) діяли в селах Корчин і Синевідсько Вижне на Сколівщині [19, 6].

Наприкінці 1941 р. керівництво філії «Просвіти» при підтримці просвітян зі Стрийщини спробували реанімувати діяльність Будинку народної творчості в Стрию, який діяв у роки початкового утвердження радянської влади (1939 – 1941 рр.). Як повідомляє газета «Стрийські вісті», у п'ятницю 31 жовтня 1941 р. під час зустрічі представників філії «Просвіти» й мистецьких гуртків м. Стрий і Стрийського району «відбулося об'єднання мистецьких гуртків в єдину установу, що має тепер назву Окружний Дім Народної Творчості. Він буде працювати під опікою Просвіти. Директором обрано М. Кавку, заступником проф. Солтиса, режисером драматичної секції Шашкова, керівником симфонічного оркестру Лесика, духового оркестру дир. Кульчицького, танцювального гуртка Матушак, хорового гуртка Сокольського, музейництва Сілецького» [43, 3].

Самоосвітні гуртки діяли майже при кожній читальні, в яких існували бібліотеки. Місцева періодика неодноразово згадувала про діяльність таких гуртків при читальнях різних сіл Стрийщини. Так, у с. Нежухів ще 27 липня 1941 р. відновилася читальня «Просвіти», де одразу почав функціонувати самоосвітний гурток [20, 4]. У с. Верчани вже у серпні 1941 р. працював самоосвітний гурток, в якому молодь вивчала історію України, географію та німецьку мову [5, 4]. Учасники аналогічного гуртка у Стинаві Вижній вивчали 10 різних навчальних предметів (щоправда, не вказано яких. – Авт.) [76, 4]. Двадцять осіб відвідувало самоосвітній гурток у с. Голобутів [27, 4]. Провідниками гуртків здебільшого були учителі й керівники шкіл, священники, студенти або учні старших класів гімназії тощо. Проте цього не вистачало, тож Стрийський УОК в 6 грудня 1943 р. започаткував у Стрию тритижневий курс передовиків самоосвітніх гуртків всієї округи. 26 грудня його закінчили 50 осіб [35, 6; 72, 6].

Бібліотеки читальень формувалися на основі тих книжок, які збереглися в просвітян, мешканців сіл і міст, що до початку війни 1939 р. користувалися послугами просвітніх книгозбірень. Чисельність книжок і часописів, зазвичай, була невеликою (100–200 примірників), хоча подекуди вдавалося створити доволі значні, як на той час, просвітянські бібліотеки. Стрийська філія «Просвіти» започаткувала свою бібліотеку у листопаді 1941

р. й одразу звернулася до громадянства передати їй книжки «з національним світоглядом» [65, 1]. Приблизно тоді в Стрийській окрузі було ініційовано кампанію за збільшення кількості передплатників української легальної періодики. У черговому числі «Стрийських вістей» (від 6.11.1941 р.) подано критичну статтю про недостатню активну діяльність читальень «Просвіти» у цьому напрямку. При цьому наводилися такі факти: село Голобутів передплатило всього один номер «Стрийських вістей», Стинава Вижня і Райлів – жодного номера, Стинава Нижня – лише 23 номери, Синевідсько Нижнє – 28, Колодниця – 19, Любанці – 25, Хромогорб – 10, Воля Довголуцька – 31, Завадів – 45, Конюхів – 50, Монастирець – 62, Довголука – 70 номерів. «Є, щоправда і такі села, де передплачують по 200-250 номерів, але це такі великі села, що повинні передплачувати щонайменше 400 номерів» [74, 3], – йшлося в газеті.

Задля популяризації книгочитання і бібліотек у жовтні 1942 р. було оголошено місяць книжки. В рамках цієї акції у кожному селі Сколівщини прочитано щонайменше скромний прилюдний реферат на тему «Книжка». Місто Сколе вшанувало книгу «Виставою книжки», с. Крушельниця – виступом дітей під проводом учителя С. Кульчицької, с. Ямельниця – циклом бесід, які проводили вчителі Букшована та Болонний, Синевідсько Вижнє – науковим реферетом та закупівлею «досить поважної бібліотеки» [77, 6]. Кошти на закупівлю книг члени УОТ заробляли шляхом влаштування різноманітних імпрез, театральних вистав, концертів. Так аматорський гурток Синевідська Вижньому протягом кількох місяців влаштував декілька вистав і зібрав 5000 зл., які витратили на купівлю книжок до бібліотеки власної читальні УОТ [30, 6]. Подібні заходи дали певні результати. На січень 1943 р. усі 37 УОТ в селах Сколівщини вже мали свої бібліотеки [73, 6]. Звісно ж, як і в інших сферах просвітянського життя, бібліотеки УОТ відчували брак підготовлених кадрів. Тож Стрийський УОК, починаючи з 6 листопада 1943 р. відкрив шестиденні курси бібліотекарів [72, 6].

Роботу з молоддю просвітяни проводили, зокрема, в рамках молодіжного товариства «Січ», осередки якого з кінця 1941 р. перейменовано в Курені молоді. Відомо, що влітку 1941 р. гуртки товариства «Січ», яке діяло під егідою ОУН, постали у селах Верчани (спочатку як гурток товариства «Сокіл») [5, 4], Дуліби (курінь товариства «Січ» ім. Є. Кововальця на чолі з отаманом Грицем Баб'яком) [15, 4], Стинава Вижня [76, 4]. В одному з квітневих (1943 р.) чисел газети «Голос Підкарпаття» повідомлялося, що Курінь молоді с. Синевідсько Вижнє на той час вишколив «35 іспитованих юнаків і юначок» [78, 6]. На серпень 1943 р. в Стрийській окрузі діяло 72 Куреня молоді [37, 6]. «Січовики» проходили фізкультурно-військовий вишкіл, брали участь у різноманітних заходах «Просвіти», інколи й самостійно організовували певні акції. У вересні 1941 р. майже кожен Курінь молоді провів «Свято зброї». Крім того, «січовики», нерідко будучи членами різних гуртків (у тому числі й драматичних) при місцевих читальнях «Просвіти»-УОТ, влаштовували різноманітні театральні вистави. На жаль, в подальшому активність Куренів молоді значно зменшилася. Здебільшого, це було наслідком примусового залучення німецькою владою значної частини молоді до баудінсту, а також вивезення її до Німеччини.

Масові заходи, які організовувалися «Просвітою»-УОТ, проводили з нагоди певних врочистостей, національних свят, роковин Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, вшанування пам'яті жертв більшовицьких репресій тощо. Вже в листопаді 1941 р. майже усі існуючі на той час читальні «Просвіти» Стрийської округи провели певні заходи, присвячені річниці Листопадового Зриву та загибелі героїв Базару. Чаписис «Стрийські вісті» (1941 р.) повідомля про «святоточні академії з нагоди Листопадового Чину» у селах Жулин і Нежухів [21, 4], Семигинів, Дідушичі Малі, Фалиш, Баличі Подорожні, Лисо-

вичі, Баличі Зарічні, Бережниця, Сіхів [22, 4], Уголна [4, 4], Дідушичі Великі, Лисовичі [42, 4], з нагоди трагічних подій під Базаром – у селах Дідушичі Великі, Розгірче, Бережниця [18, 4], Уголна [82, 4] тощо. Незалишалася осторонь й філія «Просвіти» у Стрию. За її ініціативи 23 листопада у місцевому окружному Домі народної творчості відбулася «жалібна академія» в пам'ять полеглих під Базаром. Вступне слово виголосив о. В. Нарожняк. Декілька пісень виконав хор під диригуванням Кокольського. Вірші Б.Лепкого декламувала Марта Кокольська. Опісля врочистості продовжили викладачі і вихованці музичної школи в Стрию, та хор із с.Конюхів [16, 3].

Масові заходи щороку організовувалися й 8 грудня у «День Просвіти». Для прикладу, у Стинаві Вижній 7 грудня 1941 р. після богослужіння люд завітав до домівки читальні. Свято «Просвіти» відкрили голова читальні Іван Паровінчак та директор школи Ярослав Менцінський, який виступив з рефератом «Розвиток і значення Просвіти». Коротку історію місцевої читальні розповів юнак Омелько Галенюк. Опісля врочистості продовжили місцевий хор і декламатори віршів [76, 4]. Наслідуючи просвітянські традиції, УЦК проголосив грудень 1943 р. місяцем української культури, а також організував всенародну збірку пожертвувань у фонд підтримки її розвитку [68]. Читальні УОТ Стрийщини активно долучилися до цієї справи.

Крім описаних вище акцій, просвітяни брали активну участь в організації та проведенні антиалкогольних та антинікотинових кампаній, надавали підтримку дошкільним установам (в будинках читальні деяких сіл діяли сезонні дитячі садки), займалися збиранням пожертв на допомогу полоненим, воякам дивізії «Галичина», підтримували діяльність звано-обов'язкових сільськогосподарських шкіл тощо.

Загалом, як повідомляв часопис «Голос Підкарпаття» на серпень 1943 р. в Стрийській окрузі у рамках 204 УОТ проводили працю 72 самоосвітні, 24 часописні, 145 театральних, 91 хоровий, 4 музичні, 131 жіночий, 22 протиалкогольні гуртки, 22 гуртки з боротьби з неграмотністю, 72 куреня молоді. До червня 1943 р. в усіх УОТ округи було проведено 5983 сходи-зібрання, 846 вистав, 786 національних свят, 11 курсів, прочитано 50815 творів красномовства, 505 рефератів. Найбільш відомими в культурно-освітній праці редакція газети визнала такі села Стрийської округи: Демня, Синевідсько Вижне, Добряни, Ямельниця, Урич, Конюхів [37, 6].

Водночас, уже з 1941 р. читальні «Просвіти» поступово перетворювалися на осередки пропагандистсько-ідеологічної роботи ОУН(б). У секретній німецькій інструкції, яка в листопаді 1942 р. потрапила до рук українського націоналістичного підпілля, зазначалося: «...за культурним товариством «Просвіта» треба встановити нагляд, бо там діють «Б» (бандерівці. – Авт.)» [34, 281]. У міру посилення репресій проти українських націоналістів «Просвіта» політизувалася, ставала опозиційною щодо німецьких окупантів. Нацистів непокоїла «самостійницька», а отже антинімецька діяльність «Просвіти». В одному з оглядів поліції безпеки й СД з-поміж іншого підкреслювалося: «Як і в минулому, «Просвіта» намагається розширити свій вплив на громадське життя. При цьому дедалі більше визначається її прагнення усунути сторонній вплив, у тому числі й німецький, і продовжувати роботу за створення «самостійної України»» [32, 94; 79, 245]. Можемо з великою долею правдоподібності стверджувати, що вплив осередків «Просвіти»-УОТ на національно-патріотичне виховання української молоді відіграв не останню роль у поширенні визвольного руху, зокрема й на теренах Стрийщини, де наприкінці 1943 – початку 1944 рр. формувалися декілька сотень УПА.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в Стрийській окрузі (1941 – 1944 рр.) діяло приблизно 270 читальні «Просвіти»-УОТ, які проводили активну культурно-освітню

працю серед населення в національному дусі. Попри значні матеріальні труднощі, перешкоди й контроль з боку німецьких властей, члени Товариства організували гурткову роботу, займалися відновленням бібліотек, влаштовували величаві масові заходи, боролися з неписьменністю, підтримували і спрямовували патріотичну активність молоді, чим відіграли значну роль у збереженні української ідентичності, розвитку національної свідомості, а відтак і в боротьбі націоналістичного підпілля та повстанських відділів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративний поділ Дистрикту Галичина // Стрийські вісті. – 1941. – № 37. – 7 грудня. – С. 4.
2. Адміністраційний поділ Галицької області // Вільне слово. – 1941. – № 35–36. – 27 вересня. – С. 2.
3. Бандера О. Під німецькою окупацією / О. Бандера // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней, 1990. – Т. 2. – С. 450–462.
4. Бондар О. Праця читальні «Просвіти» в Угольні / О. Бондар // Стрийські вісті. – 1941. – № 36. – 4 грудня. – С. 4.
5. В.Г. Верчани обновлюються // Стрийські вісті. – 1941. – № 12. – 31 серпня. – С. 4.
6. Відкриття «Народного Дому» в Стрию // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 10. – 7 березня. – С. 6.
7. Віднова діяльності духової оркестри // Стрийські вісті. – 1941. – № 31. – 6 листопада. – С. 3.
8. Віднова діяльності філії «Просвіти» в Стрию // Стрийські вісті. – 1941. – № 16. – 14 вересня. – С. 2.
9. Волиця Гніздичівська буде свій народний дім // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 49. – 5 грудня. – С. 6.
10. Глядач. Княгиня Капучідзе в районівім театрі // Стрийські вісті. – 1941. – № 27. – 23 жовтня. – С. 4.
11. Данилишин. До читалень Стрийського району / Данилишин, Кульчицький // Стрийські вісті. – 1941. – № 1. – 18 липня. – С. 3.
12. Диригентський курс в Стрию // Голос Підкарпаття. – 1944. – Ч. 13. – 26 березня. – С. 6.
13. Диригентські курси в Стрийщині // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 49. – 5 грудня. – С. 6.
14. До культурно-освітньої праці в Українських Освітніх Товариствах // Голос Підкарпаття. – 1942. – Ч. 12. – 15 листопада. – С. 6.
15. Дробняк Д. Оснування Куреня Т-ва «Січ» в Дулібах / Д. Дробняк // Стрийські вісті. – 1941. – № 12. – 31 серпня. – С. 4.
16. ЕМПЕ. Жалібна академія в пам'ять поляглих під Базаром // Стрийські вісті. – 1941. – № 36. – 4 грудня. – С. 3.
17. З діяльності драматичних гуртків Скільщини // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 44. – 31 жовтня. – С. 6.
18. З життя округи // Стрийські вісті. – 1941. – № 37. – 7 грудня. – С. 4.
19. З культурного життя Скільщини // Голос Підкарпаття. – 1942. – Ч. 18. – 27 грудня. – С. 6.
20. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1941. – № 31. – 6 листопада. – С. 4.
21. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1941. – № 32. – 9 листопада. – С. 4.
22. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1941. – № 34. – 16 листопада. – С. 4.
23. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1941. – № 39. – 14 грудня. – С. 4.
24. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1942. – № 3. – 11 січня. – С. 4.
25. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1942. – № 5. – 18 січня. – С. 4.
26. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1942. – № 10. – 8 лютого. – С. 4.
27. З наших сіл // Стрийські вісті. – 1942. – № 14. – 22 лютого. – С. 4.
28. Закінчення будови Народного Дому в Крушельниці // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 46. – 14 листопада. – С. 6.
29. Закінчення диригентського курсу // Голос Підкарпаття. – 1944. – Ч. 8. – 20 лютого. – С. 6.
30. Зі Скільщини // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 9. – 28 лютого. – С. 6.

31. Кавка М. Українська народна творчість / М. Кавка // Стрийські вісті. – 1941. – № 34. – 16 листопада. – С. 3.
32. Коваль М. Діяльність «Просвіти» на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / М. Коваль // «Просвіта»: історія та сучасність. – К.: Веселка, 1998. – С. 90 – 95.
33. Ковба Ж. «Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу (До 125-річчя з дня заснування) / Ж. Ковба. – Дрогобич : «Відродження», 1993. – 124 с.
34. Косик В. Україна і Німеччини в Другій світовій війні / Володимир Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів : НТШ, 1993. – 659 с.
35. Культура села зростає. Вишкільні курси для самоосвіти // Голос Підкарпаття. – 1944. – Ч. 1. – 2 січня. – С. 6.
36. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1 (1939 – 1953). – К. : Наук. думка, 1995. – 748 с.
37. Культурно-освітня праця Стрийщини // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 33. – 15 серпня. – С. 6.
38. Кульчицький В. Відновлення діяльності філії «Просвіти» / В. Кульчицький // Стрийські вісті. – 1941. – № 17. – 18 вересня. – С. 4.
39. Кульчицький В. Стрийський театр / В. Кульчицький // Стрийські вісті. – 1942. – № 6. – 25 січня. – С. 2–3.
40. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939 – 1944 рр.) : Історико-бібліографічне дослідження. У 2-х т. / Костянтин Курилишин. – Львів, 2007. – Т. 1. – С. 221–226; Т. 2. – С. 291–298.
41. Курс диригентів // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 15. – 11 квітня. – С. 6.
42. Лисовичі // Стрийські вісті. – 1941. – № 36. – 4 грудня. – С. 4.
43. М.П. Об'єднання мистецьких гуртків // Стрийські вісті. – 1941. – № 31. – 6 листопада. – С. 3.
44. Маківський В. Дідушиці Великі / В. Маківський // Стрийські вісті. – 1941. – № 40. – 18 грудня. – С. 4.
45. Мандрик М. З історії «Просвіти» на Стрийщині / Михайло Мандрик // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, держава. – 2010. – Ч. 11. – С. 278–286.
46. Мандрик М. Створення товариства Просвіта у Стрию / Михайло Мандрик // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2012. – Ч. 70.
47. Мандрик М. Стрийщина : шлях до волі / Михайло Мандрик. – Стрий : Щедрик, 1998. – 592 с.
48. Мистець. «Перехитрили» в поставі Стрийського драмгуртка // Стрийські вісті. – 1941. – № 9. – 21 серпня. – С. 3.
49. Мистець. Вечір української пісні і танків // Стрийські вісті. – 1941. – № 4. – 3 серпня. – С. 2.
50. Мистець. Перша вистава в Стрийському Народному Домі // Стрийські вісті. – 1941. – № 12. – 31 серпня. – С. 3.
51. На маргінесі симфонічного оркестру // Стрийські вісті. – 1942. – № 3. – 11 січня. – С. 4.
52. Найкращий аматорський гурток Стрийщини // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 33. – 15 серпня. – С. 6.
53. Населення області Галичина по староствам // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 263(387). – 18 листопада. – С. 4.
54. Новий адміністративний склад Дистрикту Галичина // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 88 (212). – 24 квітня. – С. 3.
55. Новинки зі Скільщини // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 6. – 7 лютого. – С. 6.
56. Нових 62 УОТ в Стрийщині // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 35. – 29 серпня. – С. 6.
57. Об'ява [про виставу Українського драматичного гуртка в Стрию] // Стрийські вісті. – 1941. – № 1. – 18 липня. – С. 2.
58. Оголошення [заклик вступати до хору в м.Стрий] // Стрийські вісті. – 1941. – № 4. – 3 серпня. – С. 2.
59. Оголошення [про вечір української пісні і танків] // Стрийські вісті. – 1941. – № 2. – 24 липня. – С. 3.

60. Оголошення [про вечір української пісні і танцю] // Стрийські вісті. – 1941. – № 9. – 21 серпня. – С. 4.
61. Оголошення [про виставу драмгуртка с. Братківці] // Стрийські вісті. – 1941. – № 8. – 17 серпня. – С. 2.
62. Оголошення [про виставу Стрийського міського драмгуртка] // Стрийські вісті. – 1941. – № 9. – 21 серпня. – С. 3.
63. Оголошення [про постановку драмгуртка с. Добряни] // Стрийські вісті. – 1941. – № 3. – 31 липня. – С. 4.
64. Оголошення [про свято обжинок в с. Добряни] // Стрийські вісті. – 1941. – № 10. – 24 серпня. – С. 4.
65. Оголошення [про створення бібліотеки при філії «Просвіти» в Стрию] // Стрийські вісті. – 1941. – № 31. – 6 листопада. – С. 1.
66. Оголошення [про театральну виставу та концерт] // Стрийські вісті. – 1941. – № 31. – 6 листопада. – С. 4.
67. Окружний конкурс хорів // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 51. – 19 грудня. – С. 6.
68. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944) : історико-політичний нарис / В. Офіцинський. – Ужгород : Гражда, 2001. – 143 с. // <http://www.exlibris.org.ua/distrikt/r3-p2.html>
69. Паньківський К. Роки німецької окупації / Кость Паньківський. – Нью-Йорк – Торонто : Життя і мислі, 1965. – 480 с.
70. Пасіка Є. Перша Районова Нарада Українських Революційних Проводів Читалень «Просвіта» / Є. Пасіка // Стрийські вісті. – 1941. – № 4. – 3 серпня. – С. 2.
71. Пеленська І. Освітнє життя Стрийщини / Ірина Пеленська // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинщини, Рожнівщини, Журавенщини, Ждачівщини і Миколаївщини. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней, 1990. – Т. 1. – С. 390–403.
72. Поглиблення освітньої праці // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 51. – 19 грудня. – С. 6.
73. Початок нового Відродження. Книжка у Верховині // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 19. – 3 січня. – С. 6.
74. Промінь. Бездіяльність читалень «Просвіти» // Стрийські вісті. – 1941. – № 31. – 6 листопада. – С. 3.
75. «Просвіта» // Стрийщина / Гол. ред. В.Романюк. – Стрий : Щедрик, 2009. – Кн. 1 : Сторінки історії. – С. 122–154.
76. Просвітинець. Стинава Вижня // Стрийські вісті. – 1941. – № 41. – 21 грудня. – С. 4.
77. Скільська Верховина на культурно-освітньому фронті // Голос Підкарпаття. – 1942. – Ч. 13. – 22 листопада. – С. 6.
78. Скільщина будує Народні Доми. Відновлення Народного Дому в Синевідську Вижнім // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 16. – 18 квітня. – С. 6.
79. Стефанюк Г. Програмні засади та діяльність ОУН(б) щодо розвитку української школи в період нацистського «нового порядку» (1941 – 1944 рр.) / Г. Стефанюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 242–247.
80. Стрий повинен мати добрий хор // Стрийські вісті. – 1941. – № 20 – 27-28 вересня. – С. 2.
81. Теперішній адміністративний поділ області Галичина // Голос Підкарпаття. – 1944. – Ч. 7. – 13 лютого. – С. 2.
82. Уголна // Стрийські вісті. – 1941. – № 41. – 21 грудня. – С. 4.
83. Учасник. Вистава п'єси «Про що тирса шелестіла» // Стрийські вісті. – 1941. – № 28. – 28 жовтня. – С. 4.
84. Ще один Народний дім // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 51. – 19 грудня. – С. 6.

Статтю подано до редакції 20.06.2014 р.

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ СХІДНОЇ УКРАЇНИ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ НА ТЕРЕНАХ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ ОУН (1945 – 1954)

У статті на основі невідомих та маловідомих архівних документів висвітлюється один із малодосліджених аспектів українського національно-визвольного руху – участі східняків у боротьбі проти утвердження радянської репресивно-каральної системи. Доведено, що вихідці із східних областей УРСР були не лише симпатиками, але й активними учасниками руху опору.

Ключові слова: Карпатський край ОУН, східняки, репресивно-каральна система.

Inytskyi V. The Eastern Ukraine representatives' participation in the national liberation movement on the OUN Carpathian region territory (1945 – 1954). On the basis of unknown and little-known archival documents one of the Ukrainian national liberation movement's unexplored aspects – easterners participation in the fight against the Soviet repressive and punitive system's statement is highlighted in the article. It is proved that people from the USSR eastern regions were not only sympathizers, but active participants in the resistance movement.

Key words: the OUN Carpathian region, easterners, repressive and punitive system.

Ильницький В. Участие представителей Восточной Украины в национально-освободительном движении на территории карпатского края ОУН (1945 – 1954). В статье на основе неизвестных и малоизвестных архивных документов освещается один из малоисследованных аспектов украинского национально-освободительного движения – участия восточных в борьбе против утверждения советской репрессивно-карательной системы. Доказано, что выходцы из восточных областей УССР могли не только сторонниками, но и активными участниками движения сопротивления.

Ключевые слова: Карпатский край ОУН, восточники, репрессивно-карательная система.

Постановка проблеми. Радянська історіографія усіляко намагалася поширювати міф про нібито вороже ставлення західників до східняків, прагнучи тим самим розколоти суспільство на два табори, внести розбрат, створити перепони для створення спільного фронту боротьби за власну Українську державу самостійну соборну незалежну. Однак як показав час цього їй зробити не вдалося. Керівники ОУН увесь час намагалися залучити до національно-визвольної боротьби населення, з усіх регіонів, етнічно заселених українцями. З огляду на обмежені відомості про участь східняків у визвольних змаганнях 40 – 50-х рр. ХХ ст. набуває актуальності наше дослідження.

Радянська адміністрація ніколи не відчувала приязного ставлення від українського місцевого населення, що й не дивно оскільки форми і методи (голодомори, масові репресії, виселення, колективізація), якими вони намагалися радянлізувати суспільство викликали логічний супротив. Вказана вище політика не могла привести до повного знищення української нації, вона лише сприяла розгортанню ненависті українців до самих окупантів та їхньої політики. Потраплення східних українських територій у склад Радянського союзу і проведення там радянзаторської політики не змогло повністю викоринити ідеї українського націоналізму із відновлення власної держави. У роки радян-

© Ільницький В. Участь представників Східної України у національно-визвольному русі на теренах Карпатського краю ОУН (1945 – 1954)

сько-німецької війни і післявоєнний період це лише створювало ґрунт для проникнення націоналізму на схід [17, 163–164].

Аналіз досліджень. Наукових досліджень про діяльність українського визвольного руху на Сході не так багато. Серед найбільш ґрунтовних потрібно відзначити роботи Юрія Щура, в яких автор розкриває основні заходи щодо створення осередків ОУН на Наддніпрянщині [48]. Створенню підпільної мережі на Донбасі присвячена праця В. Нікольського [41]. Виокремити потрібно також роботу О. Добровольського, яка висвітлює діяльність ОУН на Сході [38].

Виклад основного матеріалу. В обласних і районних центрах західних областей УРСР адміністрація переважно формувалася із прибулого апарату. Радянізація західно-українських земель у післявоєнний період здійснювалася головно українцями спеціалістами прибули із східної України, а також росіянами, які перед цим пройшли відповідну ідеологічну обробку (про шкідливість українського націоналізму). У зв'язку із цим підпільники одразу намагалися усім прибулим із східних земель у різний спосіб допомагати та інформувати їх про підпільну боротьбу. Контактуючи із східняками рекомендувалося розпитувати їх про суспільно-політичну ситуацію на місцях попереднього проживання, настрої громадян і взагалі про всі відносини на сході [32, 26–27]. Варто відзначити, що далеко не всі, після спілкування із українськими повстанцями, продовжували щиро виконувати завдання партії і репресивно-карального апарату. Значна частина саме після отримання всебічної інформації свідомо та відверто йшла на співпрацю із українськими націоналістами.

Роботі із східняками надавалося особливого значення, важливість якої зумовлювала сувору звітність. Серед східних українців, які проживали на західних землях потрібно було використовувати кожну, навіть найменшу, нагоду для проведення зустрічей і бесід, збору інформації про східні області, для вивчення відповідного середовища та можливостей, конкретних умов для проведення організаційної роботи [18, 193]. Для цього рекомендувалося заводити окремий збірник матеріалів під назвою: «Ситуаційні матеріали по східних областях». Після укладання яких необхідно було своєчасно відправляти в округу (зазначаючи у верхньому правому куті: «До справи 1», №№1, 2, 3; у лівому – цифру території [24, 64; 34, 71].

Таким чином окремим напрямком роботи із східняками було залучення тих, які прибули на роботу і проживали у західній Україні до українського визвольного руху та інформування їх про боротьбу. Практична робота виглядала наступним чином. Підбирали осіб, які прибули із східних областей України і проживали у західних областях. Їх незалежно від партійності, походження і займаного становища, відвідували націоналісти та проводили агітаційно-пропагандистську роботу, для більшої результативності їм давали націоналістичну літературу, листівки. Осіб, які найбільше сприймали націоналістичні ідеї із числа вчителів, медичних працівників, інженерів, техніків та ін. в подальшому використовували для закидування пропагандистської літератури і листівок (під час їхніх виїздів у відрадження чи відпустку, а також до місць проживання у східні області УРСР). В окремих випадках із останніми підтримувалася переписка із якої підпілля довідувалося про реагування населення на націоналістичну літературу і пропаганду [21, 301]. Після налагодження та зміцнення дружби ставилося завдання через них нав'язувати контакти на сході, отримувати інформацію про східні області на основі якої вивчати можливості та конкретні умови для проведення там організаційної роботи, а також залучати східняків до націоналістичної роботи, окремих направляли у східні області УРСР для створення там організаційного ядра ОУН. Наприклад, у червні 1946 р.

підпільники провели бесіду із студенткою-східнячкою Марією під час якої дали літературу, яка у неї викликала велике зацікавлення та захоплення визвольною боротьбою. Після цього просила підтримувати контакт підпільників через листування [18, 193; 34, 71, 97–98]. Необхідно відзначити, що така робота давала свої результати.

До націоналістичної роботи із східняками націоналісти залучали студентів вихідців із Галичини, які навчалися у Чернівецькому університеті та під час навчання часто їздили додому, де отримували націоналістичну літературу і привозили її назад у м. Чернівці. Виконуючи при цьому функції зв'язкових передавали літературу студентам із східної України, а останні ж при виїзді у східні області УРСР забирали її із собою [12, 30].

Націоналістичне підпілля проводило не лише бесіди, але й активно допомагало прибулим східнякам. Прикладом у цьому може слугувати постать полковника армії УНР Івана Ремболовича (м. Городня Чернігівської області). Зокрема, із його власних свідчень довідуюся, що після переїзду на проживання у с. Космач із села Воскресенці Коломийського р-ну, він познайомився із підпільником «Солідним», якого провідник Коломийського окружного проводу ОУН Г. Легкий-«Борис» призначив опікуном І. Ремболовича та домовився, що буде надавати матеріальну допомогу і підтримувати із ним зв'язки. Таким чином він протягом двохрічного перебування у селі Воскресенці отримував від підпілля матеріальну допомогу, зокрема, близько 5 тисяч рублів, муку (бл. 15 кг), мед (3 літри) і біля 3–4 кілограм жиру. Крім того для обігріву привезли два вози дров. Про отриманні матеріальні цінності і продукти давав розписки підпільникам із підписом «полковник Балбачан». Варто зазначити, що протягом усього слідства він ретельно конспірував осіб, які йому возили дрова, підтримували їжею, грошима, а також називав загиблих підпільників, які йому допомагали, намагався приховувати прізвище симпатиків, плував чекістів, вдавав, що не знає і не пам'ятає. Робив вигляд, що не розуміє чому йому надавали допомогу, «вважав», що допомогу отримував як інвалід дивізії СС Галичина і колишній петлюрівець, водночас припускав, можливість розрахунків підпілля коли-небудь використати його як військового спеціаліста. Одначе ствердно говорить, що по цьому питанні підпільники із ним не спілкувалися [10, 269, 286–287, 291].

Постать І. Ремболовича цікавила заступника начальника відділу 2-Н 2 Головного Управління МДБ СРСР полковник Донцов і він запитував заступника начальника Управління 2-Н МДБ УРСР підполковника Пастельняка, які покази були отримані від І. Ремболовича про місяць переховування Г. Легкого-«Бориса» та інших керівників окружного проводу ОУН, і проведенні УМДБ Станіславської області агентурно-оперативні заходи для їх ліквідації [9, 38]. У свою чергу цей же лист продублював заступник Управління 2-Н МДБ УРСР підполковник Пастельняк заступнику начальника УМДБ по Станіславській області полковнику А. Костенку 26 листопада 1949 р. і вимагав відповіді на питання поставлені полковником Донцовим. Тобто Москву цікавила постать І. Ремболовича більше ніж київських чекістів [9, 39; 10, 297].

Активна підтримка східняків, а також вдало продумана стратегія і тактика ідеологічно-пропагандистської роботи з ними сприяло підтримці і включення їх у боротьбу. Одним із показових випадків трапився на Коломийщині про який чекісти можливо ніколи би й не довідалися, як би не агентура. Так, агент «Громадянин» 4 травня 1948 р. повідомив чекістам, що у м. Коломия під вигаданим прізвищем Боднар, проживав активний оунівець Микола Олександрович Соколовський (1910, с. Хорошого Петропавлівського району Дніпропетровської обл.), художник відділення шосейних доріг МВС. Здобув вищу освіту, закінчивши факультет живопису Київського художнього інституту. Під

час німецької окупації очолював окружний (обласний) провід ОУН мельниківського напрямку на Полтавщині, за це був заарештований німцями, проте із Харківської тюрми йому вдалося втекти. Після цього працював священником автокефальної церкви [4, 14; 20, 330]. Із приходом радянської адміністрації на Буковину його заарештували (11.1944) і засудили (19.02.1945), але під час конвоювання у Полтаву між станціями зумів втекти і влаштуватися на Донбасі художником. Наприкінці квітня 1945 р. був заарештований вдруге. 16 травня при конвоюванні в Полтаву на перегоні між станціями Могилев-Подільськ і Жмеринка Вінницької області використовуючи неуважність конвоїрів вдруге втік через вікно [4, 24–25]. У 1947 р. через свого брата, який працював автоінспектором МВС у м. Коломия, йому вдалося отримати фіктивні документи і влаштуватися художником відділення шосейних доріг МВС. Взимку 1947 р. він зв'язався із референтом пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН «Юрком», провідником цього проводу «Ватсоном» і провідником Коломийського окружного проводу ОУН «Борисом» та з того часу почав працювати у підпіллі під псевдо «Біда». Зокрема, постачав підпілля зброєю, бойовими припасами, які купував у військовослужбовців Коломийського гарнізону, маючи талант художника малював карикатури антирадянського характеру (на Сталіна) та писав аналогічні вірші. За завданням підпілля у листопаді під час поїздки у м. Полтава, на шляху по залізничних станціях розкидував велику кількість антирадянських листівок [4, 16; 20, 332]. Протягом 7 – 9 листопада 1947 р. на шляху у село Федієвку Решетилівського р-ну Полтавської області, на станції Шепетівка Кам'янець-Подільської області та на шляху до Києва розкидав близько 30 антирадянських листівок (загалом отримав 150 листівок від Юрка) [4, 67]. Водночас М. Соколовський-«Біда» створив боївку, до якої залучив двох осіб (один із яких росіянин) та поставив перед ними завдання ліквідувати начальника Коломийського міського відділу МДБ підполковника Захарова, директора педагогічного училища Рязанова, депутата ВР СРСР Гаврищука, секретаря міськкому партії Терещенка. Всього до ліквідації було намічено до 20 осіб. Крім того провідник Коломийського надрайонного проводу ОУН Василь Хома-«Ватсон» у склад боївки «Біди» підібрав і включив трьох повстанців із сотень УПА «Чумака», «Потіху» і «Тигра» [4, 15; 20, 331, 345].

Більше того із підпіллям співпрацював брат Миколи Анатолій Соколовський (1917 р.н., ур. м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської області, мешканець м. Краматорська Сталінської області), який так само як і брат отримав вищу освіту, закінчивши сільськогосподарський інститут і військову академію ім. Сталіна (1946) [4, 77]. Після закінчення академії отримав звання технік-лейтенант і був переведений у м. Снятин. Працював на посаді помічника начальника автовідділення 161 стрілкової дивізії (пізніше перейменована у 24 механізовану дивізію). У квітні 1948 р. відділом кадрів Прикарпатського військового округу був направлений на посаду начальника автомайстерень Чернівецького військово-технічного училища, де і працював до дня арешту. До речі через агента «Громадянина» чекісти отримали переписку Анатолія Соколовського з оунівським підпіллям. Вона була передана відділу контррозвідки МДБ 38-ї Армії, на основі якої А. Соколовського заарештували (у процесі допиту дав покази про свою приналежність до ОУН, у яку вступив за сприяння брата Миколи) [4, 17, 78; 20, 333]. Співпраця розпочалася у березні 1948 р. саме тоді Микола втягнув свого брата. Останній у той час працював у військовій частині, яка дислокувалася м. Старий Костянтинів Кам'янець-Подільської області і відбуваючи у службову командировку заїхав спочатку у м. Станіслав до матері і сестри звідки приїхав у Коломию [33, 183]. Цікаво, що Анатолій Соколовський був там-емним інформатором відділу контррозвідки мав псевдо «Олександровський» і під тим

же псевдо давав підпілля інформацію про радянську армію, її структуру, морально-політичний стан солдат, структуру контррозвідки у частинах тощо [4, 17, 78; 20, 333].

У Анатолія і Миколи був ще наймолодший брат лейтенант міліції Леонід Соколовський (1912 р.н.), який працював автоінспектором МВС у Коломії. Після виявлення співпраці двох старших братів із підпіллям начальник УМВС по Станіславській області заарештував останнього у дисциплінарному порядку на 15 діб. На допиті він зізнався про свій зв'язок із підпіллям, а також і у тому, що сприяв брату Миколі влаштуватися на роботу за фіктивними документами, знаючи про переховування від радянської влади [4, 78; 20, 334].

Крім того спецоргани серед наближених осіб до М. Соколовського, виявили ще кількох осіб, які співпрацювали із підпіллям. Зокрема, чекісти розшукали Володимира Чурсина (1907 р.н., ур. с. В. Атамановське Старо-Оскольського р-ну Курської області, за національністю росіянина), який працював агентом із постачання лісозаготівельної ділянки №2 Одеського військового округу. У квітні 1948 р. отримав псевдо «Володимир» пізніше перейшов на нелегальне становище. Після ліквідації референта пропаганди Коломийського окружного проводу ОУН «Юрка» переховувався самостійно і виїхав із дружиною до родичів у Київську область. Крім цього М. Соколовський встановив контакти із кількома військовослужбовцями Станіславського гарнізону. Серед них заарештований Володимир Адаменко (1924 р.н., ур. хут. Родники Кагальницького району Ростовської області, за національністю росіянин), колишній командир взводу Управління 4-ї батареї 623 гаубичного артилерійського полку [4, 20; 20, 346]. На допитах В. Адаменку довелося зізнатися, що протягом лютого-квітня 1948 р. він передав М. Соколовському два пістолети «ТТ», один «Маузер», один револьвер системи «Наган», дві гранати, 300 штук патронів. Чекісти також розшукували для арешту старшину Михайла Боровка, військовослужбовця одного із танкових полків, які дислокувалися у м. Коломия, який періодично М. Соколовському передав зброю і боєприпаси.

Із свідчень заарештованого М. Соколовського і захоплених оунівських документів, чекісти довідалися, що у систему відділення шосейних доріг УМВС Станіславської області (ДЕУ №885) ввійшли активні учасники підпілля ОУН, які під прикриттям роботи в органах МВС, проводили націоналістичну діяльність. Серед них спецоргани виявили і заарештували завідувача складом пального відділення шосейних доріг УМВС у м. Коломия Василя Обрезківа (1915 р.н., ур. с. Мишино, проживав у с. Верхній Вербіж Печеніжинського р-ну); завідувача господарською частиною вказаної структури Михайла Боечка (1902 р.н., ур. с. Стопчатів Яблонівського р-ну, освіта 7 кл.); ветеринарного фельдшера Матвія Маковійчука (1890 р.н., ур. с. Верхній Вербіж Печеніжинського р-ну) [4, 21; 20, 347]. Зокрема Василь Обрезків був зв'язковим М. Соколовського із «Юрком» та постачав через нього підпілля нафтопродуктами; Михайло Боечко постачав продуктами, промисловими товарами надрайонний провід і був зв'язковим між Миколою Соколовським і колишнім сотенним «Довбушем»; Матвій Маковійчук був інформатором надрайонного проводу, надавав власну квартиру для конспіративних зустрічей учасників надрайонного проводу [20, 348].

Крім цього М. Соколовський увійшов у дружні відносини із начальником міського відділу підполковником Близнюком і начальником відділення шосейних доріг (№ 885) УМВС Станіславської області старшим лейтенантом Зеленчуком. До речі останні знали про антирадянську діяльність М. Соколовського і надавали йому допомогу у придбання зброї, бойових припасів, даних інформаційного характеру для постачання ними підпілля. За це військовий трибунал 21 липня 1948 р. виніс рішення притягнути

до кримінальної відповідальності Близнюка і Зеленюка не дивлячись на те, що вони були співробітниками органів УМВС (слідство по їх справі було доручено вести органам УМДБ) [20, 412–413].

21 липня 1948 р. ВТ військ МВС Станіславської області розглянувши цю слідчу справу, визначав всіх звинувачених винними у здійсненні злочину за ст. 54-1 «а», 54 «б» і 54-11 КК УРСР і присудив: Соколовського Миколу Олександровича, Соколовського Анатолія Олександровича, Соколовського Леоніда Олександровича, Обрезківа Василя Прокофійовича Маковийчука Матвія Григоровича, Адаменка Володимира Дмитровича, Ершова Валентина Михайловича, Соколовську Варвару Степанівну до 25 років ув'язнення у ВТТ кожного із пониженням у правах на 5 років і конфіскацією всього майна. Інших засудили до різних термінів покарання [20, 411]. Задля інтересу потрібно відзначити, що уже після здобуття Україною незалежності Миколі Соколовському відмовили у реабілітації. Військовий суд західного регіону у Львові за поданням військової прокуратури ухвалою від 25 березня 1997 року перекваліфікував «злочин» М. Соколовського зі статей 54-1-«б», 54-11 на статті 68 і 196 (підробка документів, незаконне зберігання зброї), за якими засуджений реабілітації не підлягає [44, 36].

Окремим напрямом у роботі із східняками займали приїжджі вчителі. Розпочалася вона одразу із другим приходом більшовиків. У цьому сенсі окреме місце займає проблема допомоги та участі вчителів-східняків у визвольному русі. Ще один міф створений радянською пропагандою про нібито масові знищення вчителів, які прибули із східної України. Наявність значної кількості документів легко спростовує його. Підпільники намагалися усіма засобами здобути підтримку у вчителів-східняків. Так, чекісти заарештували також вчительку Бергометської початкової школи Вижицького району – Анастасію Дмитриєнко (1925 р.н., ур. с. Лішня Більшівського р-ну Київської області), яка у 1945 р. із Київської була направлена на роботу у Чернівецьку область. Працюючи у школі хутора Майдан-Вільсек вона одразу ж встановила зв'язок із підпільниками «Сталем», «Весною», «Юнаком», «Григором», «Орестом» та іншими. В основному виконувала функції зв'язкової В. Савчака-«Сталья». Довідавшись про це чекісти у листопаді 1947 р. її заарештували і завербували, однак на співпрацю вона не пішла. За власною ініціативою перейшла на роботу у школу с. Мигово, а пізніше Бергомет Вижицького р-ну. У 1949 р. продовжувала підтримувати зв'язки і допомагати «Сталю». Щорічно на літні канікули виїздила у Київську область, де проживали дві її сестри, також вчителі. Чекісти навіть робили припущення, що за завданням «Сталья» А. Дмитриєнко втягнула своїх сестер в ОУН. В процесі слідства було встановлено, що зв'язок із «Сталем» А. Дмитриєнко підтримувала через іншу вчительку Бергометської середньої школи Киселицю і за завданням підпілля чотири рази їздила у Київську область для поширення листівок. Особливі відносини були налагоджені у В. Савчака-«Сталья» із Ольгою Милащенко (1925 р.н., ур. с. Мишурин-Ріг, Лихівського р-ну Дніпропетровської області), яка працювала вчителькою початкової школи на хут. Ями Ростокської сільради Вижицького р-ну Чернівецької області [6, 115–116, 118].

Аналогічну співпрацю налагодили із учителем с. Блюдники Вірою Тимчак (1925 р.н., з с. Чуднів Чуднівського р-ну). Остання пішла на співпрацю з підпіллям ще у 1947 р. після чого неодноразово виїжджала у Житомирську область для поширення літератури і збору інформації. У 1950 р. переїхала на постійне місце проживання у с. Чуднів Чуднівського р-ну Житомирської області однак продовжувала підтримувати зв'язки із підпіллям [16, 174; 21, 37–38].

Із звітів спецслужб було видно, що підпілля у всьому Карпатському краю використовувало значну кількість вчителів-східняків, які проживали у західних областях. Так, учителька-східнячка у с. Блюдники Галицького р-ну Івано-Франківської області (1925 р.н., родом із с. Петрівка Дзержинського р-ну Донецької області) Марія Петрів, яка працювала на підпілля із 1947 р. неодноразово протягом 1947 – 1948 рр. виїздила у Станіславську область для збору розвідувальної інформації і поширення літератури в області. Провідник Отинійського районного проводу ОУН «Ігор» працював із двома учителями-східнячками, які проживали у с. Бортники Отинійського р-ну та однією із с. Кривотули Отинійського р-ну (відправляв їх періодично на схід для збору розвідувальних даних і поширенні оунівської літератури). У цих же цілях він використовував учительку-східнячку. Керівники підпілля відзначали необхідність використання зручної нагоди для виїзду на схід (навчання, добровільне переселення, виїзд по справах служби західняків у східні області) із завданнями відправлення на схід легальних членів ОУН, довірених осіб, через яких в подальшому отримувати розвідувальну інформацію, підготовляти на сході місця переховування для підпільників і поширювали оунівську літературу [16, 175].

Окремі випадки самопожертви із боку вчителів вражали досвідчених чекістів. 3 червня 1948 р. оперативна група РВ МДБ під керівництвом заступника начальника УМДБ полковника Шевченка і начальника РВ МДБ капітана Довгаль за участю бійців спецгрупи бійців ВБ, реалізуючи агентурні дані у с. Моссорівка Заставніського р-ну у будинку місцевої вчительки Марії Роздобудько (розташованому над річною Дністер) знайшли 4 підпільників, з якими розпочали бій, в результаті якого були вбиті два підпільника, а двом вдалося втекти. Вбитими виявилися: провідник Заставніського районного проводу ОУН Григорій Антонюк-«Артем», «Мороз» та його охоронець Андрій Крейторук-«Грізний», «Різний». У вбитих вилучили 2 автомати, 2 пістолети, 4 гранати, 120 патронів, фотоапарат і дві польових сумки з оунівськими документами. У момент бою вчителька Марія Роздобудько (1921 р.н., ур. м. Маріуполь Донецької області, із вищою освітою) з осені 1947 р. підтримувала зв'язок із націоналістами, надавала помешкання, збирала інформацію розвідувального характеру, взяла пістолет вбитого «Мороза» і почала перестрілку із чекістами [5, 57]. Після того, коли загинув «Грізний», а інші два підпільники втекли, щоб не здатися живою намагалася покінчити життя самогубством, поранивши себе, а після цього вискочила через вікно і кинулася у річку, одначе була ще тричі поранена і захоплена [5, 58; 28, 284–285].

Дві вчительки с. Косованка Нижньо-Лукавицької сільради Вижицького р-ну Поліна Малевська (1923 р.н., ур. хут. Сабадаши Оржицького р-ну Полтавської обл.) і Марія Масловська (1923 р.н., ур. м. Київ) активно співпрацювали із підпіллям вчительки Поліна Малевська і Марія Масловська. Зокрема, націоналісти у них на квартирі святкували різноманітні релігійні та націоналістичні свята (напр., Паску, яку до речі пекли східнячки, готували інші страви). Підпільники «Клим» і «Орест» у 1946 р. приносили продукти із яких вчительки готували їсти. Крім цього націоналісти допомагали вчителям грошима і продуктами, робили подарунки (перед паскою хустинки, шарпетки, брошки). У свою чергу вчителі не просто симпатизували ідеям націоналізму, але й знаючи про збройні акції, які здійснювали підпільники (напр., про підготовку бовства секретаря райвиконкому) не повідомляли спецоргани [3, 12–13]. Довідавшись про це чекісти намагалися завербувати їх і включити у роботу по боротьбі із підпіллям [3, 28]. Звичайно активній участі східняків-вчителів у визвольному русі передувала клопітка, щоденна роз'яснювальна робота із ними. Тільки заступник референта пропаганди Бу-

ковинського окружного проводу ОУН Петро Іванишин-«Баша» протягом осені 1949 р. – весни 1950 р. особисто відвідав 9 вчителів, яким роздав близько 1 кг. літератури для відправлення на схід. Така робота із східняками давала конкретні результати [19, 31].

Зрозуміло, що за співпрацю із підпільниками, багато вчителів-східняків піддавалися репресіям. Загальна чисельність вчителів-східняків, які в той чи інший період співпрацювали із українським визвольним рухом становити складно оскільки підпільники ретельно це конспірували, а спецоргани старалися приховати узагальнені цифри. Однак вважаємо, що ці цифри доволі високі. Тільки в Коломийському районі було репресовано 28 педагогів, і з них одного, Миколу Стасюка, розстріляли, у Косівському – 19 [44, 28–29].

Варто відзначити, що до підпілля активно залучалися східняки, які працювали в інших галузях. Так, Федір Василенко (с. Чулаківка Голопристанського району Херсонської області), проживав і працював бухгалтером промислової артілі у с. Войнилів Калуського району не лише матеріально допомагав підпіллю, але й у різний спосіб сприяв поверненню нелегально із заслання засудженим учасникам ОУН і УПА та членам їх сімей (Військовим трибуналом військ МВС Київської області 3 березня 1949 р. засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [46, 291–292].

Цікавим прикладом співпраці є голова колгоспу в селі Шешори Пилип Ярема (з Одещини), який перевіз до себе на батьківщину, тим самим врятував від арешту, Миколу Ткачука, сина референта пропаганди районного проводу ОУН Михайла Ткачука-«Лебеда» (загинув загинули 28 січня 1953 р. разом із дружиною Емілією) [44, 28–29].

У підпіллі Карпатського краю працювали вихідці із практично усіх областей України (як учасники так і симпатиками) про що сьогодні довідемося із кримінальних справ осіб. Серед найбільш яскравих потрібно назвати: Степан Даниленко (с. Ряське Машівського району Полтавської області), шив обмундирування воякам УПА (Особливою нарадою при МДБ СРСР 26.07.1947 засуджений на 8 років позбавлення волі) [45, 229], Клавдія Камишанова (м. Харків), фельдшер, допомагала ОУН медикаментами (Військовим трибуналом військ МВС Закарпатського військового округу 28.02.1948 засуджена на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах) [45, 376], Пилип Підпригора (с. Добра Криниця Баштанського району Миколаївської області) [46, 177], Анастасія Гринишина (с. Яструбине Білопільського району Сумської області), розклеювала націоналістичні листівки (Станіславським обласним судом 14.04.1953 засуджена на 10 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах) [45, 112], Євген Гутаревич (м. Житомир), завідувач навчальної частини фельдшерської школи, як лікар-вояк УПА, псевдо – Трутень (Особливою нарадою при МДБ СРСР 11.04.1949 засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 113], Любов Ковальчук-Купрієнко (с. Борятин Дзержинського району Житомирської області), збирала продукти для УПА (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 14.07.1950 засуджена на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах) [46, 331], Олексій Зеленюк (с. Жабокрич Крижопільського району Вінницької області), вояк УПА (сотня Літуна), псевдо – Пастер, лікар, лікував вояків шести сотень УПА (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 09.08.1947 засуджений на 10 років позбавлення волі та 3 роки пораження в правах) [46, 491], Любов Сергієва (м. Брянка Луганської області), завідувачка фельдшерсько-акушерським пунктом), допомагала членам ОУН продуктами (Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 26.02.1946

засуджена на 10 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах) [46, 562], Король Тамара (м. Хмельницький), асистент аптеки, розповсюджувала націоналістичну літературу (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 31.05.1949 засуджена на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 131], Інна Журавель (м. Короп Чернігівської області), завідувачка відділу експедиції аптекоуправління, підтримувала зв'язки із членами надрайонного проводу ОУН (Особливою нарадою при МДБ СРСР 26.10.1949 засуджена на 7 років позбавлення волі) [45, 119], Катерина Владимірова (с. Новомиколаївка Скадовського району Херсонської області), касир швейної артілі, псевдо – «Козачка», «Гульнара», керівник жіночої сітки підрайонного проводу ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 24.09.1947, засуджена на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 102], Ольга Радько (м. Зіньків Полтавської області) [47, 164], Анелія Мушинська (с. Олексіївна Кіровоградського району Кіровоградської області, полька), медсестра с. Колодіївка Тисменицького району, лікувала вояків УПА та давання їм медикаменти (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 07.12.1945 засуджена на 10 років позбавлення волі та 3 роки пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 146], Ганна Мусієнко (1918 р. н., с. Шарки Рокитнянського району Київської області), завідувачка фельдшерського пункту в с. Білоберізка, старша медсестра шпиталю УПА (Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 26.06.1945 засуджена на 15 років каторжних робіт і 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 397].

Окремі східники, які співпрацювали із підпіллям займали різноманітні посади у радянській адміністрації. Так, Карл Килич (1893 р. н., с. Ємилівка Голованівського району Кіровоградської області, освіта середня), працюючи завідувачем складу ліспромгоспу, передавав підпіллю гроші, для цього фальсифікував розхідні документи (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 19 жовтня 1950 р. був засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [46, 326]; директор ліспромгоспу Григорій Бетюрин (1890 р. н., м. Кишинів (Молдова), молдовець, освіта вища), по фіктивних розхідних документах списав і передав ОУН близько 10000 крб. і бочку бензину (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 19.10.1950 засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах) [46, 81].

Особливо багато допомагали східники, які працювали у друкарнях. Саме вони постачали підпілля друкарською технікою і витратними матеріалами. Наприклад, Микола Синітович (1928 р. з н., м. Кривий Ріг Дніпропетровської області, українець, початкова освіта), працював завідувачем Верховинської друкарні, постачав газети і папір членам ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 17 червня 1947 р. засуджений на 10 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 412].

Для того, щоб показати практичне втілення налагодженої співпраці наведемо кілька прикладів. Так, у Ланчинському районі на залізнодорожній станції працював сторожем Гулій, якого «Шварно» використовував для відправлення націоналістичної літератури у східні області УРСР шляхом вкладання відповідної літератури у вагони. Зокрема, у листопаді 1950 р. «Шварно» заходив до Гулія і передав йому 4 пачки листівок, карикатур і націоналістичних брошур, а останній заклад у вагони, які відправлялися із станції Тарновиця у Донбас, до них часто заходили підпільники і навіть залишалися ночувати. Дружина Гулія (східнячка) позитивно сприймала націоналістичні ідеї. Крім цього у неї

був брат (проживав у Київській області), якого підпільники попросили приїхати для спілкування і налагодження співпраці [22, 182].

Попри те одним із найцінніших східняків, який протягом весни 1945 – весни 1947 рр. працював на підпіллі був начальник паспортного столу міліції Яблонівського району Сергієнко. Останній весною 1945 р. із якихось причин з'явився у село Ковелівка Яблонівського району, а на зворотньому шляху у с. Яблонів його захопила районна боївка СБ, однак через декілька годин звільнили так, що про це ніхто не знав. Після цього останній забезпечував підпілля забезпечене паспортами та різноманітними документами, з якими можна було безпечно з'являтися навіть у містах. Проте весною 1947 р. у Яблонівському районі відбувалася закупівля посівного матеріалу. У селі Нижній Березів цю роботу проводив секретар Яблонівського райкому партії Сіренко і начальник паспортного столу Сергієнко, які із закупленим посівним матеріалом у супроводі бійців винищувального батальйону (далі – ВБ) ще не встигли виїхати із села, як на них напала сільська боївка ОУН. В результаті нападу, секретар Райкому Сіренко був вбитий, бійці ВБ розбіглися, а Сергієнко підпільниками захоплений із собою. Із цього часу останній залишився працювати у підпіллі [15, 474–475].

Виявлення інших східняків, які працювали на підпіллі заставило замислитися багатьох чекістів. Зокрема, Меланія Глушук (1915 р. ур. с. Віри Ульяновського р-ну Сумської області) періодично приїжджала у м. Тернопіль залишалася ночувати на квартирі секретаря Тернопільського обкому КП(б)У по кадрах, депутата ВР УРСР – Бороховича (вони були ще знайомі із попередньої роботи у райвиконкомі КП(б)У, секретарем якого був Борохович). Слідством було встановлено, що М. Глушук перебуваючи на квартирі Борохович проводила підтирку паспортів (яечним білком). На допиті остання зізналася, що наприкінці 1946 р. під час переїзду із м. Львів у Тернопіль у вагоні поїзда познайомилася із трьома чоловіками і у розмові із ними проявила інтерес до діяльності ОУН. Приїхавши до Львова один із чоловіків дав завдання дістати декілька бланків паспортів для членів ОУН, які повинні були легалізуватися. Через декілька днів до неї прийшла дівчина і передала список осіб, яким потрібно було зробити паспорти. Після цього М. Глушук дістала 10 чистих бланків паспортів, які заповнила на різні прізвища і віддала зв'язковій [14, 132–133, 137–138].

Взагалі робота із східняками суворо конспірувалася. У звітах про роботу із східняками наводилися лише цифрові дані про кількість використовуваних східняків, кількість направленої через них на схід літератури, отриманої від східняків інформації [16, 172].

Самі спецоргани виявили тільки по Станіславському, Жовтнівському, Тисменицькому, Отинійському, Тлумачькому і Обертинському районах 22 східняки, які стали членами ОУН і готувалися підпіллям для проведення націоналістичної діяльності на сході України. Із цього числа 4 особи у різний час уже виїхали на схід [16, 170]. Важливість східняків і довіра до них зумовлювали їхню працю у підпіллі на посадах охоронців проводників різних рівнів [19, 240].

Східняки після пропагандистської роботи включалися у антирадянську боротьбу створювали різні організації навіть уже на завершальних етапах визвольної боротьби. Так, у 1950 р. органами держбезпеки у Калуського і Войнилівського районів Станіславської області було заарештовано 18 учасників організації «Відкриті груди», які поширювали націоналістичні листівки. Шляхом співставлення почерків осіб, підозрюваних у проведенні антирадянської діяльності, з почерком виконавця адресів на конвертах, в яких розсилався «Маніфест УРЦ», у червні 1954 р. була встановлена ідентичність почерку колишнього учителя Калуської середньої школи – Віктора Рафальського (1918

р.н., урод. м. Одеса, вищу освіту, закінчив Київський педагогічний інститут імені Горького), який у цей час працював інспектором Райвно Кутського району Станіславської області. Графічна експертиза підтвердила авторство В. Рафальського «Маніфесту УРЦ». Перевірки чекісти встановили, що В. Рафальський, у січні 1950 р. В. Рафальський переїхав у Солотвинський район і до кінця 1953 р. працював директором НСШ с. Росульна, а потім інспектором Кутського райвно. Далі чекісти почали шукати членів діючої організації Український революційний центр. Вивчаючи зв'язки В. Рафальського, за місцем роботи (м. Кути), спецоргани виявили заступника Станіславського облвно – Ярослава Гродзицького (1919 р.н., ур. с. Делятин Яремчанського р-ну), який мав зустріч із Рафальським. Крім цього чекісти довідалися, що Рафальський наполегливо домагався наприкінці квітня 1954 р. виїзду у м. Станіслав і Калуш. Отримавши дозвіл В. Рафальський у той же день виїхав із м. Кути, а на другий у міста Стрий і Львів було опущено у поштові ящики до 50 «Маніфестів УРЦ» [25, 72–73]. Чекісти розпочали розробку В. Рафальського і Я. Гродзицького. Водночас за ними, крім агентури, було встановлено оперативне стеження. На квартирі В. Рафальського (м. Кути) був встановлений літер Н і проведені заходи літера Е. В результаті було встановлено, що Рафальський періодично приїжджав у м. Калуш і залишається у своєї матері. Оскільки на квартирі В. Рафальського не вдалося виявити друкарських засобів спецоргани робили припущення, що техніка і антирадянські документи зберігалися на квартирі у його матері. У серпні 1954 р. під час одного із виїздів В. Рафальського до матері оперативним стеженням було встановлено, що протягом доби він перебував у квартирі, в якій на той час була зафіксована робота друкарської машинки [25, 74]. Чекісти також встановили, що крім друкарської машинки у квартирі працював копіювальний пристрій типу ротатора. Однак переполоном у проведенні літера Н була тітка, яка проживала разом із матір'ю В. Рафальського і нікуди не виходила. Для вирішення цієї проблеми тітці радянські партійні органи запропонували окрему квартиру. Після цього 5 жовтня 1954 р. у квартирі матері В. Рафальського в ході негласного обшуку були знайдені і сфотографовані речові докази (друкарська машинка, на якій друкувались «Маніфести УРЦ», стеклограф, запас підготовлених «Маніфестів УРЦ», документ «УРЦ» програмного характеру, новий ще не поширений 4 «Маніфест УРЦ») [25, 75]. 7 жовтня 1954 р. УКДБ по Станіславській області заарештувало автора і поширювача націоналістичних документів Віктора Рафальського.

Слідство встановило, що В. Рафальський у 1953 – 1954 рр. виготовив і поширив велику кількість документів антирадянського характеру, адресуючи їх у більшості випадків партійно-радянському і сільському активу. За рішенням Станіславського обласного суду В. Рафальський був направлений на примусове лікування у психіатричну лікарню МВС СРСР, а пізніше у Ленінградську тюремну психіатричну лікарню. За висновками лікарів Ленінградської лікарні В. Рафальський не потребував примусового лікування і повинен був проходити комісію, однак, дізнавшись про це, останній у квітні 1956 р. втік із лікарні. Однак органи розшукали у липні 1956 р. його та заарештували [26, 189–190, 211–214].

Радянські репресивно-каральні органи намагалися використовувати східняків, які співпрацювали із підпіллям у власних агентурних комбінаціях. Однак попри весь тиск їм вдалося уникати прямої співпраці. Так, 6 березня 1947 р. УМДБ Станіславської області була завербована «Оксана», яка підтримувала тісний контакт із провідником Коломийського окружного проводу ОУН Григорієм Легким-«Борисом» та іншими керівниками підпілля. Сама вона була уродженкою Полтавської області, до 1938 р. навчалася в Одеському сільськогосподарському інституті, однак не закінчила його, вийшла заміж

за студента того ж інституту – Миколою Івановим (уродженця Сумської області). До початку війни вони проживали у м. Кам'янець-Подільськ і Станіслав, у яких її чоловік працював інженером-землеупорядником при Обласному земельному відділі. В період радянсько-німецької війни Микола Іванов, ухилившись від мобілізації у Радянську армію, залишився проживати з нею на окупованій території у м. Полтава. У 1944 р. чоловік «Оксани» пішов працювати в ОУН, де отримав псевдо «Омельченко», викладав топографію і тактику в старшинській школі. За випадкових обставин «Омельченко» загинув. Однак підпілля не забувало про неї безпосередньо від «Бориса» «Оксана» отримувала матеріальну допомогу продуктами харчування, підтримувала зв'язок із підпіллям, яке діяло на території Яблонівського району [11, 126–127]. Довідавшись про це чекісти намагалися використати «Оксану» у своїх заходах. Однак безуспішно.

Вдало налагоджена і продумана стратегія інформування широких верств українського суспільства про український визвольний рух не була марною справою, навпаки сприяла переходженню у лави солдат і офіцерів східняків із Радянської армії, поповнення за їх рахунок вакантних місць, досвідченими, вишкolenими бійцями. За нашими підрахунками (тільки виявлених, ідентифікованих за встановленими місцями народження, проживання) у Карпатському краї ОУН протягом 1945 – 1954 рр. на різних керівних посадах діяло (від району і вище) 16 східняків. З поміж них: 6 в окружних проводах, 5 надрайонних, 5 районних. Загалом у самому підпіллі Карпатського краю ОУН перебувало декілька десятків східняків, які виконували виконували різноманітні функції від охоронців до провідників різного рівня. Серед найбільш відомих: референт СБ Турківського районного проводу ОУН (04.1948 – 08.1949) **Василь Кошельник-«Зір»**; 1918, с. Золотарівка Коблянського р-ну Полтавської обл.); референт СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН (весна 1948 – осінь 1949), вишкільний референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН **Василь Шеванюк-«Залізний»**, «**Сатурн**»; 1916, с. Пилива Тиврівського р-ну Вінницької обл.). Сотник СБ (16.08.1948); референт пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН (1951 – 09.1952) **Микола Корженівський-«Коля»**, «**Правий**»; 1920, с. Огіївка Ружинського р-ну Житомирської обл.); пропагандист Чернівецького надрайонного проводу ОУН (не раніше 07.1948 – 02.1949) **Панас Сіренко-«Моторний»**, «**Орест**», «**Степ**» (1918, с. Печище Степовського р-ну Сумської обл.); референт СБ Чернівецького надрайонного проводу ОУН (1946 – 06.1950), в.о. референта СБ Буковинського окружного проводу ОУН (01 – 06.1950) **Іван Яценко-«Євген»**, «**Оса**», «**Юнак**» (1924, с. Яри Опощнянського р-ну Полтавської обл.); провідник Коломийського окружного проводу ОУН (06 – 11.1951) **Іван Кулик-«Сірий**» (1919, с. Грабово Шахтарського р-ну Донецької обл.); організаційний референт Городенківського надрайонного проводу ОУН (1948 – 08.1949) **Іван Гордієнко (Скляновський, Селянівський) («Чорногор»**; 1918(1913), Київська область, сотник); референт пропаганди Яблонівського районного проводу ОУН (? – 08.1949) **Іван Прядко-«Байда»**, «**Папаша**» (1902, Чернігівська обл.); провідник Станіславівського окружного проводу ОУН (1952 – 04.1953) **Константин Петер-«Гонта»**, «**Сокил**» (1893(1896), с. Пилипи Борівські Томашпільського р-ну Вінницької обл., майор); референт пропаганди Вижицького надрайонного проводу (12.1944 – 05.1945) **Надія Пилип'юк-«Марина»**; 1915, м. Хмельницький – 11.05.1945); організаційний референт Городенківського надрайонного проводу ОУН (1948 – 07.1949), референт пропаганди Городенківського надрайонного проводу ОУН (07.1949) **Микола Кожухівський-«Безрідний»** (1915(1914), прис. Полтавський Березенківського р-ну Куйбишевської обл.); провідник Вашківського районного проводу ОУН (? – 08.1945) «**Сергієнко**», «**Сербієнко**»; коректор рефе-

рентури пропаганди Станіславівського окружного проводу ОУН (11.1945 – 09.1946) **Ольга Чемерис-«Дніпрова»**, **«Вікторія»**, **«Вогнезоря»**; 1925, Черкащина – 21.12.1950, м. Івано-Франківськ); машиністка Буковинського окружного проводу ОУН **Варвара Сухацька-«Варка»** (1926 р., ур. м. Олександрія Кіровоградської області), з 1946 р. завідувала народною школою с. Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької області; організаційний референт Чернівецького надрайонного проводу ОУН, відтак у кушовому проводі ОУН (1949) **Василь Минченко-«Калина»** (уродженець Вінницької області); субреферент УЧХ Яремчанського районного проводу ОУН (1945 – 01.1946) **«Орися»** (1924, Східна Україна – 14.01.1946, Яремчанський р-н); санітарка, медсестра окружного госпіталю у с. Космач Косівського р-ну (1944 – 1945) **Ольга Радько-«Прісія»** (1922 р., ур. м. Зінків Полтавської області); співробітник підпільної радіостанції «Вільна Україна» («Афродита»); 03 – 04.1945), вишкільник осередку пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН (05 – 09.1945) **Данило Міршук («Липовий»**, **«Клименко»**, **«Федорівський Степан»**; 1912, с. Турбова Липовецького р-ну Вінницької обл.) [40, 193].

Самі підпільники констатували, що серед усіх шести округ Карпатського краї ОУН найбільше східняків концентрувалося у Коломийській окрузі. На різних посадах одночасно у ній перебувало 7 східняків і 4 волиняків. Водночас варто відзначити, що окремі із них займали високі посади у підпіллі. Так, уже згаданий Іван Кулик-«Сірий» (уродженець Донеччини, капітан Червоної армії, полонений німцями на фронті) працював окружним організаційним референтом, в окрузі прибув з групою східняків («Юнак», «Степ», «Чудак» і один росіянин), із якою весною 1945 р. брав участь у боротьбі на Закарпатті проти частин ЧА, після розбиття групи Іван Кулик-«Сірий» із 4 східняками були затримані стрільці куреня сотенного «Хмари» і передані перевірці СБ. Після чого Іван Синенко-«Яр» відправив цих 5 осіб у Коломийську округу, де їх розділили на 2 частини перша (Панас Сіренко-«Степ», Іван Яценко-«Юнак») пішла у Буковинську округу, інші (сот. «Сірий», «Чудак») залишилися на Коломийщині, а росіянина за підозреного у роботі на радянські спецслужби ліквідували [3, 2, 30, 67, 78, 106–107, 117; 7, 13, 104, 294; 8, 100; 19, 4; 27, 154; 29, 70–71; 30, 6; 31, 317; 38, 57]. Загалом у підпіллі всі східняки характеризувалися як сумлінні, виконавчі працівники. Наприклад, Микола Кожухівський-«Безрідний» працював організаційним референтом надрайонного проводу ОУН, восени 1945 р. прийшов із Сходу чи весною 1946 р. (щоправда у підпільників у зв'язку із незрозумілими причинами приходу виникали підозри). Стрільць «Чудак» (за спеціальністю слюсар) після прибуття на Коломийщину із групою «Сірого», був стрільцем сотні пор. «Білого». Як особливості відзначалися погані стосунки із сотенним «Сірим» («не живуть мирно»). Ще одні східняки із псевдами «Чучупана» і Іван Прядко-«Папаша», які працювали поварами у сотні поручника «Білого». Ще одним цікавим прикладом участі східняка у визвольному русі є Василь Минченко-«Калина» (уродженець Вінницької області), який на початку німецько-радянської війни був мобілізований у ЧА, звідки у 1944 р. дезертирував. Тоді ж був прийнятий стрільцем у сотню «Богуна». У 1946 р. був переведений бійцем боївки СБ Косівського районного проводу ОУН, пізніше із 1949 р. пішов у кушову ОУН. Загалом у боях із радянськими військами мав сім поранень [19, 225; 23, 184].

Водночас у своєму листі референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН Володимир Лівий-«Йордана» до Василя Сидора-«Шелеста» 19 серпня 1948 р. писав, що у нього виникли підозри стосунку окремих східняків та зобов'язувався до весни наступного року провести розслідування і повідомити результати. Впершу чергу проблема

виникла стосунку східняка «Безрідного», якого Г. Легкий-«Борис» призначив організаційним референтом надрайонного проводу, при чому на допомогу йому дав іншого східняка «Чорногору» [23, 169]. На думку «Йордана» «Безрідний» попав у підпілля при дуже сумнівних обставинах хоча із роботою справлявся задовільно, зазвичай справи вирішував сам. Крім цього крайовий есбіст запідозрив «Безрідного» у причетності до загибелі «Едуарда» і «Яреми», навіть більше до вбивства «Ватсона». Як мотив «Йордан» наводив прагнення «Безрідного» очолити Городенківський надрайон. У зв'язку із цим Р. Тучаку-«Климу» доручили краще вивчити «Безрідного», а вразі підтвердження підозр – взяти у розробку.

До речі сам В. Лівий-«Йордан» з приводу одночасної наявності такої кількості східняків (7 східняків і 4 волиняки) на організаційній роботі у Коломийській окрузі ставив запитання: «Чи не надто багато для однієї округи?». У зв'язку із цим Р. Тучаку-«Климу» доручалося зібрати від всіх східняків автобіографії і передати їх «Йордану». При цьому автобіографії повинні були збиратися не через есбіста «Клима», а через окружного провідника (нібито в організаційних цілях), щоб не викликати підозри.

Насторожувало есбістів також прагнення практично кожного східняка одружитися із жінками, які займали високі організаційні посади в підпіллі. У приклад наводили В. Шеванюка-«Залізного» (просив дозволу одружитися із референтом УЧХ Калуського окружного проводу ОУН Ніні Посацькій-«Уляні») і Микола Корженівський-«Коля» (на сестрі В. Савчака-«Сталя», підкреслювалося, що після переходу «Сталя» на Буковину). Траплялися випадки коли східняк просив дозволу у свого керівника одружитися («Безрідний»), хоча сам мав дружину та 12 річного сина. В. Лівий робив припущення, що таким способом вони намагалися зміцнити свої позиції в організації [23, 170].

У рази більше східняків перебувало у відділах УПА [13, 228]. Практично у кожному відділі УПА який діяв у Карпатському краї ОУН були східняки. Встановити чисельність східняків, які перебували у відділах УПА ВО 4 «Говерля» наразі практично неможливо через відсутність комплексу джерел (за таких умов будь-які цифри будуть натягнутими). У той же час на різних керівних посадах у відділах УПА працювало також близько 20 осіб. Зокрема, чотовий (Станиславівщина) ВО 4 (1944) **Андрій Матвієнко-«Криниця»** (? – ?); командир сотні «Трембіта» у курені «Карпатський» **Микола Шкарупа-«Гонта»** (1912, Чернігівська обл.); командував куренем УПА «Карпатський» (10.1944 – 04.1945) **Андрій Злобін-«Лісовий»** (1918, Чернігівській обл., поручник); курінний куреня «Перемога» (10.1944 – ?) **Тарасенко-«Степовий»** (1918, у Дніпропетровській обл., поручник); сотенний лікар сотні східняків «Байди» **Володимир Безкровний-«Кочовий»** (Київська обл. – ?); стрілець, сотенний команди (7 днів із 1 січня) **Скворцов Василь-«Ведмідь»**; інструктор старшинської школи на Коломиїщині **Микола Іванов-«Омельченко»** (Сумська область); командир сотні «Березівська» сотник **«Чорноморець»** (? , Одещина – 15.10.1944); інструктор військової підготовки, сотенний **Юхим Кріпак-«Запорожець»** (Дніпропетровська область); один із керівників жандармерії Стрийської окружної жандармерія **Василь Швец-«Кармелюк»** (Хмельничина); у сотні «Шума» булавним працював виходець із Східної України **«Ворон»** [39, 104].

Як і в підпілля, так і у відділах УПА Коломиїщини були наповнені східняками. Так, із шести куренів, які діяли у Коломийській окрузі двома керували вихідці зі Східної України «Лісовий» та «Степовий». Серед вищого командного складу УПА, які діяли на теренах Карпатського краю ОУН потрібно назвати Дмитра Карпенка-«Яструба» (лейтенант Червоної армії), командира куреня «Сіроманці», кавалера Золотого Хреста

Бойової Заслуги, і Петра Миколенка-«Байду» (лейтенант Червоної армії), командира сотні «Східняки», який складався з колишніх червоноармійців, уродженців східних регіонів України. У сотні «Різуна» двоє східняків (бунчужний (начальник штабу) «**Олекса**», інтендант (начальник внутрішнього порядку) «**Кертися**») працювали на керівних посадах [39, 133]; **Давиденко-«Юрко»** лікар куреня «Бойки» (12.1944 – 01.1945) керівник шпиталю (р-н сс. Кам'янка Сукіль, Бряза, Труханів) (02.1945). Юліан Матвій-«Недобитий» описуючи свою сотню зазначає, що крім основних 3 чот у нього була сформована чота (25 осіб) вихідців із Східної України (02.08.1944). Велике значення східняки відігравали у ролі фахових інструкторів. Так, у старшинській школі «Олені-1» і «Олені-2» основу командного складу становив колишній командний склад ЧА, в основному східняки. Значна частина у відділах УПА становила східняків лікарського складу. Так, Євгенія Бурова (1926 р. н., с. Безім'яне Костянтинівського району Донецької області, українка, освіта неповна середня), член ОУН, псевдо – Жена, санітарка УПА (курінь Благого). (Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 08.05.1945 засуджена на 10 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна) [45, 203].

Окремі східняки, які працювали у підпіллі відверто боролися не шкодуючи власного життя. Прикладів, можна назвати десятки, однаке найбільш показовими був бій 8 жовтня 1944 р. у районі с. Гошів Долинського району коли спецоргани захопили 22 осіб (з них 16 східняків). З них: 1 засуджений Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 31.01.1945 р. на 20 років каторжних робіт і 5 років пораження в правах із конфіскацією майна: **Григорій Острроверх** (1915 р. н., с. Володимирівка Якимівського району Запорізької області, українець, освіта початкова) [46, 170]; 6 засуджено Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 31.01.1945 р. на 15 років каторжних робіт і 5 років пораження в правах із конфіскацією майна: **Василь Александров-«Грім»** (1925 р.н., с. Сухий Яр Красноармійського району Донецької області, українець, освіта неповна середня), **Микола Лазаренко** (1924 р. н., с. Землянки Макіївської міськради Донецької області, українець, освіта неповна середня), **Антон Лень** (1924 р. н., с. Яцківка Краснолиманського району Донецької області, українець, освіта неповна середня), **Гларіон Мацін-«Лопата»** (1909 р. н., с-ще Марківка Марківського району Луганської області, українець, малописьменний), **Іван Харківський-«Крючок»** (1914 р. н., с. Водіно Лутугінського району Луганської області, українець, малописьменний), **Іван Шинкаренко-«Вернигора»** (1925 р. н., с. Билбасівка Слов'янського району Донецької області, українець, освіта початкова) [46, 75, 133, 146, 158, 210, 213, 219, 222]; 7 на 10 років позбавлення волі та 5 років пораження в правах із конфіскацією майна: **Євген Барліт-«Нитка»** (1923 р.н., м. Суми, українець, освіта початкова), **Петро Бондар-«Скеля», «Конюх»** (1926 р.н., с. Іванівка Уманського району Черкаської області, українець, освіта початкова), **Дмитро Дудник-«Духанов»** (1905 р.н., с-ще Билбасівка Слов'янського району Донецької області, українець, освіта початкова), **Василь Липський-«Чапай»** (1927 р.н., с. Адагун Варениківського району Краснодарського краю, росіянин), **Василь Лукін-«Дуканов»** (1925 р.н., с. Перевалочне Курської області, росіянин, освіта початкова), **Григорій Русов-«Білка»** (1924 р.н., н/п Сиротський Краснодарського краю, росіянин), **Олександр Сібірцев-«Орел»** (1914 р. н., м. Волгоград (Росія), росіянин, освіта початкова) [46, 79, 84, 114, 148, 149, 184, 188, 191, 193].

Ще один масштабний бій за участю східняків відбувся 17 листопада 1944 р. біля с. Сторона Дрогобицького району Львівської області і 27 листопада біля с. Кривка Турківського району Львівської області. Сотні Петра Миколенка-«Байди» (складалася із

мешканців східної України) і Володимира Щигельського-«Бурлаки» змушені були звести великий оборонний бій з маневреною групою у складі 100 осіб під командуванням капітана Шевченка, яка одразу ж почала переслідувати відділи. Поряд із 13 прикордонним відділом було залучено до протиповстанської операції оперативний склад Підбузького райвідділу НКВС. За словами самих чекістів відділи здійснили сильний супротив, однак були розбиті у районі села Сторона. В результаті бою загинуло 19 бійців: 10 належало до сотні «Байди», 9 – до сотні «Бурлаки» [2, 15; 43, 20–38; 43, 31–35]. Серед них 8 східняків із відділу «Байди» посмертно підвищені у військових званнях: звання старшого вістуну надали ройовому «Донському»; звання вістуну надали: «Паливоди», «Каліні», «Побережному», «Стороженку», «Короленку», «Довбні», «Дону» [2, 15; 37, 265–265зв.]. 21 – 24 листопада сотні «Байди» і «Бурлаки» чотами стояли в околицях сіл Грозьової і Мшанця Старосамбірського району, а 25 листопада в лісі біля с. Кривка Турківського р-ну на постій согені «Байди» і «Бурлаки» наскочив взвод прикордонників, в результаті чого загинуло двоє стрільців (уродженці Східної України) з відділу «Байди» «Береза» і «Дубовий» (посмертно отримали військовий ступінь вістуну) [43, 41–42; 1, 13; 37, 265зв.; 42, 36].

Звичайно були випадки, коли східняки не бажали боротися у лавах підпілля і шукали шляхів виходу та легалізації. Траплялося, коли східняки саботували роботу, вдавалися до крайностей у роботі (преференції іншим східнякам) через, що потрапляли під підозри СБ ОУН [36, 119, 147, 150]. Яскравою, навіть показовою для прикладу є постать поручника Юхима Кріпака-«Запорожця» (народився 15 грудня 1917 р. у с. Татарбранці Дніпропетровської області). 17 серпня 1944 р. СБ проводила розслідування по його справі. Підставою для підозри із сторони есбістів у співпраці із радянськими спецслужбами стало тривале перебування «Запорожця» у радянській армії, а після цього незрозумілий спосіб потрапляння у підпілля і ряди УПА. Видавав себе за старшого лейтенанта (насправді мав звання молодшого лейтенанта) та незаконно у підпіллі отримав звання поручника. У липні 1944 р. отримав завдання організувати сотню. Усі керівні посади у відділі «Запорожця» відразу отримали східняки, які для цього не мали ніяких здібностей. Особливу підозру викликало у СБ організована розвідка із двох осіб (східняків), яких постійно відправляли у села. Здобуту інформацію повідомляли виключно «Запорожцю», останній ділився нею лише із східняками своєї сотні. У той час як за правилами зібрані розвідувальні дані повинні були повідомлятися усім бійцям сотні. Траплялися випадки, коли декілька східняків ішли у розвідку і тривалий час не поверталися. Загалом сотенний особливо ставився до східняків виокремлював і вивищував їх перед галичанами. Зорганізував навіть собі окрему кухню, де готувалися різні страви за спеціальним замовленням. Сотнею не займався, вів себе неохайно, як результат серед бійців зникла дисципліна і карність. За результатами проведеного розслідування СБ ОУН розстріляла Ю. Кріпака [36, 4; 35, 80].

Траплялися випадки, коли східняки не витримували складних підпільних умов і переходили на інші території. Наприклад, на Закарпатті від провідника Рахівського надрайонного проводу ОУН Кирила Кравчука-«Жубра», пішов один бойовик наддніпрянець «Чудак», а разом із ним троє місцевих закарпатців. Основною причиною цього називалося небажання останніх пристосовуватися до суворо конспіративних умов роботи. Хоча твердженнями самих підпільників цей факт не зашкодив загальній роботі на Закарпатті [23, 188–189]. Попри наявність поодиноких випадків зради із боку східняків останнім у підпіллі довіряли про що свідчить призначення на різні відповідальні (керівні) посади та в охорону провідників [3, 97].

Висновки. Таким чином керівництво українського національно-визвольного руху приділяло провідне значення втягненню східняків до спільного антибільшовицького повстання для здобуття Української самостійної соборної незалежної держави. Усвідомлюючи, що лише через спільну боротьбу можливо зліквідувати радянську окупаційну адміністрацію. Варто відзначити, що націоналістична ідеологія, яка пропагувалася ОУН і УПА знаходила розуміння і підтримку у східняків. Намагання репресивно-каральних органів позбавити визвольний рух підтримки, обмежити його лише західними областями УРСР не увінчалися успіхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архів УСБУ у Львівській обл. – Спр. П-30046. – 161 арк.
2. Виказ старшин вояків УПА-Захід-Лемко, впавши на полі слави за час від 19.10.44 по 24.01.1946 // Instytut pamięci narodowej, Biuro Udostępniania (dalej – IPN BU) 1552/15, k. 15.
3. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58 (1953). – Спр. 1. – Т. 1. – 265 арк.
4. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58 (1953). – Спр. 12. – 189 арк.
5. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 1. – 200 арк.
6. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 3. – 150 арк.
7. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 5. – 296 арк.
8. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 7. – 265 арк.
9. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 2. – 302 арк.
10. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 3. – Т. 6. – 410 арк.
11. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 4. – Т. 2. – 356 арк.
12. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1960). – Спр. 14. – 303 арк.
13. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 63 (1953). – Спр. 1. – Т. 1. – 275 арк.
14. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 33. – 161 арк.
15. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 93 (1954). – Спр. 1. – 516 арк.
16. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 1. – Т. 1. – 324 арк.
17. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 98 (1954). – Спр. 5. – Т. 1. – 392 арк.
18. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 6. – 241 арк.
19. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 15. – 305 арк.
20. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 107 (1954). – Спр. 2. – 440 арк.
21. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 1. – 324 арк.
22. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2. – 273 арк.
23. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 5. – 405 арк.
24. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 7. – 315 арк.
25. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 2. – 471 арк.
26. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 3. – 349 арк.
27. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 5. – 199 арк.
28. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 9. – 331 арк.
29. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 12. – 234 арк.
30. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 36 (1960). – Спр. 7. – 76 арк.
31. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 6. – 340 арк.
32. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 20. – 276 арк.
33. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 25. – 420 арк.
34. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 29. – 369 арк.
35. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 52. – 330 арк.
36. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 54. – 380 арк.
37. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 62. – 289 арк.
38. Добровольський О. Діяльність підпілля ОУН на Сході України / О. Добровольський. Збірник статей / [упорядник Хобот П. В.]. – Дніпропетровськ : Східноукраїнський дослідницький центр «Спадщина», 2010. – С. 50–68.

39. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 3 : Чорний ліс : видання команди Станіславського тактичного відтинка УПА 1947 – 1948 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947 – 1948) / [відп.ред. Є. Штендера, співредактор П. Потічний]. – Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1978. – Кн. 1. – 272 с.

40. Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944 – 1950-і рр.) / В. Мороз // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Спецвипуск. – Дрогобич : НВЦ «Каменяр», 2002. – С. 188–198.

41. Нікольський В. Підпілля ОУН (б) у Донбасі / В. Нікольський. – К. : [б.в.], 2001. – 178 с.

42. Повстанські могили. Пропам'ятна книга впавших на полі слави вояків Української Повстанської Армії-«Захід», VI Воєнної Округи «Сян», Тактичних Відтинків «Лемко», «Бастіон», «Данилів» (1944 – 1946) / [ред. Є. Місило]. – Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1995. – 346 с.

43. Представлення до нагородження бійців сотень «Байди» і «Бурлаки» // IPN BU 1552/3, к. 20–38.

44. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. У п'яти томах. Том 1. Коломийський і Косівський райони / [ред.кол. Томенчук Б., Лук'ян В., Дорошенко Я. та інші]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 656 с.

45. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. У п'яти томах. Том 2. Місто Івано-Франківськ, Богородчанський, Верховинський, Надвірнянський райони / [ред.кол. Томенчук Б., Лук'ян В., Дорошенко Я. та інші]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 648 с.

46. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. У п'яти томах. Том 3. Долинський, Калуський і Рожнятівський райони / [ред.кол. Томенчук Б., Лук'ян В., Дорошенко Я. та інші]. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2002. – 596 с.

47. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. У п'яти томах. Том 5. Городенківський, Снятинський і Тлумачький райони / [ред.кол. Вардзарук Л., Рудковський В.]. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2003. – 560 с.

48. Щур Ю. Національно-визвольна боротьба на Надніпрянщині у 1929 – 1939 рр. (роздуми на тлі проблеми) / Ю. Щур // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Кн. 3(708). – Березень, 2007. – Річник 60. – С. 57–76.

Статтю подано до редакції 14.06.2014 р.

ПОЛІТИЧНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УКРАЇНИ І ЧЕХІЇ В НАТО

В статті вперше в українській історіографії здійснено комплексний аналіз дослідження українсько-чеської співпраці в контексті воєнної та безпекової політики НАТО (2000 – 2012 рр.). Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного методу. В дослідженні віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Автор дійшов висновку, що відносини України і ЧР в НАТО створюють добрі передумови для широкого взаємовигідного політичного і економічного співробітництва. Основу дослідження склали архівні матеріали та праці українських і чеських дослідників та українська періодика.

Ключові слова: Україна, Чехія, НАТО, воєнне співробітництво, «Вишеградська група», Альянс.

Korsak R. Ukraine and the Czech Republic Political Relations in NATO. The first time in the Ukrainian historiography the comprehensive analysis of the Ukrainian-Czech cooperation in the NATO (2000 – 2012) defense and security policy context is made in the article. The theme clarifying became possible because of the knowledge scientific methods usage: analysis, synthesis, system, generalization, specificity, historicism and the dialectical method. During the study such historical research methods as: historical-genetic, historical, comparative, historical and synthetic, historical and diachronic, empirical analysis and more are preferred. The author resumed that relations between Ukraine and the Czech Republic in NATO creates good preconditions for broad political and economical cooperation. The study basis are archives, Ukrainian and Czech researchers' works and Ukrainian periodicals.

Key words: Ukraine, the Czech Republic, NATO, military cooperation, «Visegrad Group», Alliance.

Корсак Р. Политические взаимоотношения Украины и Чехии в НАТО. В статье в первые в украинской историографии осуществлен комплексный анализ исследования украинско-чешского сотрудничества в контексте военной политики НАТО (2000–2012 гг.) Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического метода. В исследовании отдают предпочтение историческим методам исследования: историко-генетическом, историко-сравнительном, историко-синтетическом, историко-диахронном, эмпирическому анализу т.п.

Автор пришел к пониманию того, что отношения Украины и ЧР в НАТО создают хорошие предпосылки для широкого взаимовыгодного политического и экономического сотрудничества. Основу исследования составили архивные материалы и работы украинских и чешских исследователей и украинская периодика.

Ключевые слова: Украина, Чехия, НАТО, военное сотрудничество, «Вишеградская группа», Альянс.

Постановка проблеми. Україна співпрацювала з Чехією в НАТО на основі «Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору» від 9 липня 1997 р. З метою поглиблення співробітництва у 2001 р. було засновано інститут координаторів з представників міністерств і відомств, які реалізують заходи із співпраці з НАТО, а 23 травня 2002 р. на РНБОУ було схвалено стратегію України щодо НАТО, яка на початку 2003 р. була затверджена на Комісії «Україна-НАТО» у вигляді Плану дій на 2003 р. [10, 237–238].

Аналіз досліджень. Співпраця України і Чехії в НАТО не була предметом наукових досліджень. Співробітництво України з Альянсом в українській історіографії вивчається зокрема, такими вченими, як Ю. А. Цирфа, О. І. Шаповалова, Г. М. Перепелиця та ін. Дана стаття розкриває деякі історичні моменти двосторонніх українсько-чеських відносин.

Мета статті полягає у спробі здійснити комплексний аналіз дослідження українсько-чеської співпраці в контексті воєнної та безпекової політики НАТО (2000 – 2012 рр.).

Виклад основного матеріалу. «Друга хвиля» розширення НАТО вивела Альянс до кордонів з Україною. За цих умов РНБОУ 23 травня 2002 р. прийняла політичне рішення щодо набуття Україною у перспективі повнокровного членства в НАТО. Фактично Україна офіційно відмовилась від політики «багатовекторності» і позаблоковості. Навіть у Основних напрямках зовнішньої і внутрішньої політики України відзначалось: «...намір стати в майбутньому нейтральною та позаблоковою державою має бути адаптований до нових умов і не може вважатися перешкодою до повномасштабної участі в загальноєвропейській структурі безпеки» [5, 134–142]. У цей час, керівництво ЧР зосереджувало значні зусилля на питаннях інтеграції країни до структур НАТО. Процес адаптації чеської армії до стандартів Альянсу був розрахований на 5-10 років. Але вже протягом перших півтора років ЧР змогла пристосуватись до діяльності цієї організації значно краще, ніж її сусіди. Змінилось на краще і ставлення населення країни до вступу ЧР до Альянсу, хоча 47% вважали, що членство ЧР в Альянсі – це нова форма підтримки США. Водночас ЧР виступала за подальше розширення НАТО на схід. З політичної та військово-стратегічної точки зору вона була зацікавлена в тому, щоб членства в НАТО якнайшвидше набула Словаччина. ЧР також виступала за посилення партнерських зв'язків Альянсу з Україною. Навесні 2000 р. Президент ЧР В. Гавел виступив з ініціативою проведення у 2002 р. у Празі саміту глав держав країн-членів Альянсу, на якому запропонував розглянути питання прийняття до складу НАТО дев'яти нових членів [1, 1–3].

У 2002 р. значно активізувалася діяльність України і Чехії в рамках НАТО. Уже в листопаді 2002 р. на Празькому саміті НАТО було схвалено План дій Україна-НАТО та цільовий план на 2003 р. Названі документи визначили взаємовідносини України з Альянсом на наступні роки, а план дій на 2003 р. складався з взаємопогоджених дій і цілей, визначав внутрішньоукраїнські та спільні з НАТО заходи. Вони були переважно не оборонного чи військового характеру і визначали: основні засади внутрішньої і зовнішньої політики; реформування правової системи і принципів розподілу влади; зміцнення демократії і ринкової економіки і т. ін. Надзвичайно важливим був той факт, що ЧР виявила однозначну підтримку участі делегації нашої держави на чолі з Президентом Л. Кучмою у празькому саміті, що стало ще одним свідченням зацікавленості Чехії в розвитку тісних і конструктивних відносин з Україною [15, 11–14].

Тоді ж Верховна Рада України прийняла Постанову «Про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО». Постанова наголошувала на необхідності інтенсифікації процесу підготовки України до членства в НАТО. А вже в 2003 р. було прийнято Закон «Про основи національної безпеки України», в якому одним із напрямів визначалось набуття Україною членства в НАТО. Все це означало, що для набуття членства в НАТО Україні необхідно було рухатись до загальноєвропейських стандартів у всіх сферах життєдіяльності [6, 165–170].

Членство Чехії в НАТО у 2003 р. набуло особливого звучання в контексті військової операції США та їх союзників в Іраку. За підтримки державного підприємства України «Українська авіаційна транспортна компанія» Чехія надіслала до цієї країни свій протихімічний підрозділ та польовий госпіталь. При цьому ЧР і Україна наголосила, що вони не

є членами військової коаліції і беруть участь лише в гуманітарній місії. Вичікувальну позицію уряду Чехії і України зайняли і в питанні підтримки силового вирішення конфлікту з боку США, балансуючи між позицією Франції та Німеччини з одного боку, і Великобританії – з іншого. Разом з тим Чехія надавала важливої уваги заходам, спрямованим на посилення свого впливу в Альянсі як в політичній, так і у військовій сферах. У травні 2003 р. в Празі відбулася чергова весняна сесія Парламентської Асамблеї НАТО, для участі в якій до Чехії прибув Генеральний секретар Альянсу Д. Робертсон. У червні 2003 р. Міністр закордонних справ ЧР Ц. Свобода взяв участь у зустрічі керівників зовнішньополітичних відомств країн Альянсу в Мадриді. З метою виконання вимог, які ставилися перед Прагою з боку НАТО, Чехія розпочала реформу Збройних Сил. Особливий наголос при цьому робився на тих сферах, які на Празькому саміті Альянсу були визначені як спеціалізація Чехії в НАТО: захист проти зброї масового ураження, пасивні радарні установки, військова медицина [2, 4].

У 2004 р. ЧР в цілому підтримувала намір України отримати членство в НАТО і готова була надавати їй в цьому необхідне сприяння. Враховуючи близькість позицій двох країн з більшості актуальних питань світової політики, в тому числі щодо оцінки ситуації в зонах конфліктів, перспективною була також взаємодія двох країн при проведенні миротворчих операцій. Зокрема, широкі можливості існували у військово-технічній сфері. Як засвідчив виявлений інтерес до закупки літаків АН-70, Чехія у змозі була стати одним з мостів для проникнення продукції українського ВПК на ринки країн НАТО [3, 31].

У 2005 р. нового імпульсу набули відносини України з ЧР та НАТО. У квітні 2005 р. на саміті у Вільносі Україні було запропоновано формат відносин – Інтенсифікований діалог, що є першим кроком до членства в Альянсі і в назві якого замість поняття «особливе партнерство» було вжито термін «членство». Вступ до НАТО міг гарантувати Україні її суверенітет, захист від зовнішніх загроз, демократичний розвиток та всі переваги розвитку ринкової економіки.

Під час офіційного візиту до Брюсселя (вересень 2006 р.) прем'єр-міністр України В. Янукович заявив, що Україна не готова стати членом НАТО, оскільки більшість населення країни не підтримує вступу до Альянсу. Верховна Рада України підтримала таку позицію голови українського уряду. Ця заява суперечила основному зовнішньополітичному курсу України, який був визначений президентом В. Ющенком на 2005–2009 рр. Незважаючи на ці розбіжності у заявах Президента і Прем'єр-міністра, Чехія бралась допомагати Україні готуватися до членства в НАТО. Про це ще 15 листопада 2008 р. заявив у Празі міністр оборони Чехії К. Кінл під час переговорів з українським колегою А. Гриценком. При цьому Чехія була готова підвищувати кваліфікацію українських фахівців і допомогти Україні утилізувати боєприпаси. Україна, зі свого боку, пропонувала Чехії використовувати українську транспортну авіацію для перевезення збройних сил і вантажів. Йшлося про літаки ІЛ-76, Ту-154. Водночас український Уряд сподівався, що партнерам сподобається новий середньотранспортний літак Ан-70. У зв'язку з цим Україна підписала відповідні угоди з Європейським Союзом і уклала меморандум з НАТО про надання нашої стратегічно-транспортної авіації для виконання військових операцій [8, 101–130].

Досвід Чехії свідчив, що вступ України до НАТО може бути простішим, ніж до ЄС. Крім того, частково стандарти НАТО і Євросоюзу збігалися, зокрема у сфері демократичних прав і свобод. Тому керівні органи Альянсу ставилися до України позитивно. Це проявилось у рішенні НАТО запросити Україну на саміт до Стамбулу на найвищому рівні. Водночас оцінювалася успішність виконання цільового плану співпраці між Україною і Альянсом. На 2009 р. успіхи України в цьому напрямі були, але не дуже переконливі

Після президентських виборів у січні-лютому 2010 р. новобраний президент В. Янукович офіційно заявив про неготовність України до вступу до НАТО. Ці аспекти нової політики співробітництва України та НАТО відображені у щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради «Модернізація України – наш стратегічний вибір» за 2011 р. [11, 15–16] та в Указі Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік». У 2011 році Україна, реалізуючи програми 2009–2011 рр. продовжувала розвивати політичний діалог та практичне співробітництво з ЧР та Альянсом у всіх сферах, які становили взаємний інтерес у активізації внутрішньодержавних демократичних перетворень та зміцненні позицій на міжнародній арені [13, 73–77]. Україна продовжувала робити свій внесок у справу підтримання миру і стабільності на євроатлантичному просторі та поза його межами, брала разом з Чехією активну участь в операціях та місіях під егідою Альянсу в Афганістані та Косово, підтримувала військово-морське співробітництво з ЧР в рамках антитерористичної операції НАТО в Середземному морі – «Активні зусилля» [7, 18–25].

Згідно з програмою співробітництва на 2012 р. відносини з ЧР та НАТО мали для України вагоме значення для забезпечення регіональної та міжнародної безпеки. Україна була зацікавлена у продовженні взаємовигідного співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору і отриманні консультативно-дорадчої та іншої допомоги з боку Альянсу і держав-членів Альянсу. У рамках виконання програми співробітництва з НАТО Україна зобов'язувалась: 1) продовжувати реалізацію політики зі зміцнення демократії; 2) провести вільні і чесні вибори; 3) зміцнити демократичні інститути; 4) забезпечити захист прав і свобод людини; 5) забезпечити захист прав національних меншин; 6) дотримуватись принципів свободи слова та відкритої діяльності органів державної влади; 7) запобігати та протидіяти корупції; 8) досягти макроекономічної стабільності; 9) здійснювати заходи з удосконалення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, поліпшення інвестиційного клімату; 10) продовжувати здійснення заходів щодо диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів, технологій енергозабезпечення тощо.

Більшість із зазначених зобов'язань залишались пустими деклараціями і практично не впроваджувались у життя. Політичні події, що відбувались протягом 2011-2012 рр., продемонстрували відсутність верховенства права у країні, бажання провладних сил монополізувати владу шляхом придушення діяльності опозиції. Така ситуація була негативно сприйнята Чехією, як членом НАТО.

У сфері зовнішньої політики щодо співробітництва з НАТО та ЧР Україна зобов'язувалась: 1) брати участь і підтримувати миротворчі операції і місії під егідою Альянсу, продовжувати робити свій внесок у справу підтримання миру і стабільності на євроатлантичному просторі та поза його межами, брати активну участь в операціях та місіях під егідою Альянсу в Афганістані та Косово; 2) проводити засідання Комісії «Україна-НАТО» на рівні міністрів закордонних справ, міністрів оборони держав-членів Альянсу та глав дипломатичних представництв держав-членів Альянсу; 3) розробити механізм проведення консультацій у форматі Комісії Україна-НАТО в разі виникнення прямої загрози суверенітету, незалежності, територіальній цілісності та непорушності кордонів України; 4) продовжувати участь українського миротворчого контингенту та миротворчого персоналу у миротворчих місіях і операціях Альянсу; 5) здійснювати підготовку підрозділів спеціального призначення Служби безпеки України для участі в операціях Альянсу у сфері боротьби з тероризмом; 6) вивчати можливість взаємодії з НАТО у питаннях протиракетної оборони [9].

Протягом 2000–2012 рр. у військово-політичній сфері Чеська Республіка зберігала активну позицію щодо інтеграції України до НАТО та співпраці в ОБСЄ. Водночас ЧР підтримувала участь Міністра оборони України у нарадах міністрів оборони країн «Вишеградської» групи та намагалась поглибити українсько-чеське співробітництво у сфері ВПК. Цьому сприяло підписання міжурядових угод про охорону секретної інформації та про співробітництво в галузі оборонної промисловості, що прискорило активізацію двосторонніх контактів між міністерствами оборони та керівництвом Збройних Сил двох країн. Зокрема, неодноразово здійснювались візити до Чеської Республіки Міністра оборони та Начальника Генерального штабу Збройних Сил України [1, 3].

Вступ країн «Вишеградської четвірки» до ЄС та НАТО не лише гарантував безпеку країнам, а й забезпечував незворотність змін, які відбулися за роки посткомуністичної трансформації. Збереження загальноєвропейської стабільності вимагало від країн «Вишеградської» групи свідомої та послідовної підтримки євроатлантичного вибору України. Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина, посилаючись на власний досвід вступу до НАТО, реалізовували важливі програми адаптації збройних сил України. Але до Північноатлантичного альянсу вступало не тільки військо, а й вся країна. Як засвідчував досвід центральноєвропейських країн, зазначений процес потребував системної трансформації всіх суспільних структур. Проте в Україні зміни суспільних відносин відбувались занадто повільно. Протягом 2000–2012 рр. велися переговори про те, що Чехія допомагатиме Україні готуватися до членства в НАТО. Чехія була готова підвищувати кваліфікацію українських фахівців і допомогти Україні утилізувати боєприпаси. Україна, зі свого боку, пропонувала Чехії використовувати українську транспортну авіацію для перевезення збройних сил і вантажів [14, 101–108; 15, 11–14].

У цих умовах чеські державні діячі висловлювали готовність передати Україні набутий досвід інституційного забезпечення євроатлантичної та європейської інтеграції, наближення національного законодавства до правових норм Європейського співтовариства та практичного застосування цих норм у політичному, економічному та соціальному житті суспільства, організації переговорного процесу з ЄС. Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні К. Штіндл визначив чотири фактори, які у зв'язку з наміром України інтегруватись до Європейського Союзу, лежали в основах чеського відношення до України: 1) серед східноєвропейських сусідів Євросоюзу після його розширення Україна займає виняткове місце, оскільки повністю відповідає географічним вимогам Договору про Європейський Союз; 2) законодавча й виконавча влада України на всіх рівнях виявила політичну волю інтегрувати Україну до європейських і євроатлантичних структур (ЄС і НАТО); 3) Чеська Республіка та її суспільство мають позитивний досвід щодо українського народу з часів Австро-Угорської монархії і Чехословацької Республіки, коли частина українців була співгромадянами чехів, мораван і словаків, а після Другої світової війни Чехословаччина разом із Україною була складовою частиною радянського блоку і спільно з нею поділяла життя у комуністичній тоталітарній системі; 4) Чеська Республіка не може і після розширення ЄС не буде межувати з Україною. З цього випливають відмінності між чеською позицією і позиціями членів «Вишеградської» групи щодо їх відносин з Україною. Тому прикордонна співпраця з Україною не була складовою частиною чеської політики, яка була важливим елементом політики ЄС, зокрема такої її програми як «Широка Європа – сусідство». При цьому Посол ЧР додав, що потрібно терпляче і зосереджено працювати над трансформацією нашої держави й суспільства у напрямі до стандартів не лише ЄС, але й НАТО, а остаточно про успіх України в інтеграційному процесі будуть вільно й демократично вирішувати суспільства країн-членів ЄС [4, 10].

Висновки. Протягом 2000–2012 рр. пріоритетним для України залишалося забезпечення підтримки Чехією євроатлантичного курсу України, уникнення небажаних для нашої держави наслідків у зв'язку з членством ЧР в НАТО і ЄС. Тому робота на євроінтеграційному напрямі протягом 2000–2012 рр. була спрямована на вирішення ряду таких завдань:

- 1) доведення до відома чеської сторони бачення Україною зовнішньополітичних та внутрішньополітичних умов її поступового входження до євроатлантичного політичного та економічного простору;
- 2) забезпечення підтримки з боку керівництва ЧР конкретних кроків України щодо вступу в НАТО;
- 3) сприяння ЧР позиції можливості встановлення між Україною та НАТО відносин асоціації;
- 4) вивчення євроінтеграційного досвіду Чеської Республіки та внесення пропозицій щодо його можливого використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна довідка щодо зовнішньої політики ЧР в 2000 р. // Справа № 25/490 від. 28.12.2000 р. – 6 с.
2. Загальна довідка щодо зовнішньої політики ЧР у 2003 р. // Справа № 168/259 від. 13.11.2003 р. – 8 с.
3. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торгово-вально-економічного співробітництва за 2004 р. // Справа № 20 від. 20.06.2004 р. – 40 с.
4. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торгово-вально-економічного співробітництва за 2005 р. // Справа № 123 від. 19.12.2005 р. – 50 с.
5. Державна програма співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) на 2001–2004 роки: Затверджена Указом Президента України 28.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 58. – С. 134–142.
6. Емельянова А. Л. Основні напрямки співробітництва України з НАТО у невійськовій сфері / А. Л. Емельянова, В. П. Звонар, Н. І. Романюк // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. – Луцьк: Вид-во ВДУ, 2003. – № 8. – С. 165–170.
7. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
8. Перепелиця Г. М. Україна і нові виклики у сфері безпеки / Г. М. Перепелиця // Щорічник «Зовнішня політика України 2008 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети». – К. : Стіло, 2009. – Розділ II. – С. 101–130.
9. Річні національні програми співробітництва Україна – НАТО (РНП). Програма від 19.04.2012. № 273/2012. Інформаційна довідка // Посольство України в ЧР [Електронний ресурс] : <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/nato>.
10. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (9 липня 1997 р. м. Мадрид) // Парламентські слухання (23 жовтня 2002 р.) / О. О. Зарубінський, І. І. Мисик, С. О. Дворник. – К. : Верховна Рада України. Комітет з питань Європейської інтеграції, 2003. – С. 237–238.
11. Цирфа Ю. А. Позаблоковий статус і роль «лапок» / Ю. А. Цирфа // Віче. – 2010. – № 23. – С. 15–16.
12. Цирфа Ю. А. «Фронтами» НАТО / Ю. А. Цирфа // Віче. – 2012. – № 1 (310). – С. 20–21.
13. Шаповалова О. І. Євробезпека після Лісабону : що може змінити ПІРО? / О. І. Шаповалова // Євроатлантика. – 2010. – № 4. – С. 73–77.
14. Mickal J. Ceska republika a NATO / J. Mickal // Stredni Evropa. – Praha : MOP, 2000. – S. 101–108.
15. Suchánek R. Právní úprava zajišťování bezpečnosti státu v České republice / R. Suchánek // Obrana, bezpečnost a krizové stavy – Souhrn vybraných právních předpisů ČR a mezinárodních smlou / In : Pavlíček V. a kol. – Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2004. – S. 11–14.

Статтю подано до редакції 20.06.2014 р.

Юрій СТЕЦИК,
м. Дрогобич

РЕЗИДЕНЦІЇ ЛАВРІВСЬКОГО ВАСИЛІАНСЬКОГО МОНАСТІРЯ: СУДОВО-МАЙНОВІ АСПЕКТИ (XVII – XVIII СТ.)

На підставі актової документації розглянуто судові суперечки за володіння монастирськими маєтностями у Самборі, Верхньому Висоцьку та Мокрянах.

Ключові слова: резиденція, фундація, монастир, протестація, маніфестація.

Stetsyk Y. The Lawriv basilian monastery rezidens: judicial-property aspects (17 – 18 centuries).

On the act documentation basis the judicial spores are considered for monasterial property possession in Sambir, Werhnje Wysocko and Mokrjany.

Key words: rezidens, foundation, monastery, protestation, manifestation.

Стецык Ю. Резиденции Лавровского василианского монастыря: судебно-имущественные аспекты (XVII – XVIII века). На основании актовой документации рассмотрены судебные споры за обладание монастырскими поместьями в Самборе, Верхнему Висоцьку и Мокрянах.

Ключевые слова: резиденция, учредительство, монастырь, протестация, манифестация.

Постановка проблеми. Лаврівський василіанський монастир св. Онуфрія, який сягає своїми витокami княжих часів (XIII ст.), у роглядуваний нами період XVII – XVIII ст. був провідним осередком чернечого життя на теренах Перемишльської єпархії східного обряду. Зокрема, при монастирі постійно функціонували різноступеневі студії для вишколу чернецтва. Саме завдяки досить розлогому матеріальному забезпеченню Лаврівська обитель претендувала на статус архимандрії, об'єднуючи навколо себе досить малі чернечі осередки єпархії, які із плином часом перетворювалися у монастирські фільварки, що обслуговували досить чисельну Лаврівську монастирську братію. Відповідно в даній статті ставимо собі за мету розглянути окремі аспекти фундаційно-майнових відносин трьох резиденцій Лаврівського монастиря, які знаходилися у місті Самборі та селах Верхне Висоцьке і Мокряни.

Аналіз досліджень. Якщо Лаврівський монастир – як потужний чернечий осередок Перемишльської єпархії постійно перебував у центрі наукових досліджень з історії культури: мистецтва, архітектури, книгописання, бібліотекознавства, архівістики, шкільництва тощо, то прикріплені до нього дрібні чернечі осередки (резиденції) із монастирськими фільварками знаходилися поза увагою дослідників, або ж займали другорядне значення.

Огляд джерел. Віднайдена нами актова документація дозволяє досить фрагментарно та вибірково простежити перебіг формування фундаційно-майнових засад функціонування Лаврівського монастиря та його резиденцій. При проведенні дослідження в основному використано актові записи (протестації, маніфестації, дарчі та заставні записи), які були внесені впродовж першої половини XVIII ст. до Перемишльських гродських актів.

Виклад основного матеріалу. Кілька типових чернечих фундацій пов'язані із діяльністю Лаврівської обителі. Зокрема, у 1676 р. ценці скупили ґрунти та кілька будинків на Перемишльському передмісті **м. Самбора**, де побудували невеликий так званий

«Самбірський двір» [6]. Ця посілість була для монахів досить вигідною на випадок залагодження своїх інтересів в управлінні Самбірського староства. Адже саме на XVII – XVIII ст. припадають численні поземельні судові суперечки між Лаврівським монастирем та адміністраторами Самбірського староства [3, 53]. Згодом, за владики Інокентія Винницького (1680 – 1700), Лаврівські василіани вже урядували в дерев'яній церкві св. Филипа, розміщеній на Перемишльському передмісті [1, 78].

Чернеча резиденція та церква св. Филипа знаходилися на Перемишльському передмісті м. Самбора. Проте, до нашого часу не збереглася фундаційна документація, тому досі залишається невідомим питання про те, хто і коли заснував василіанський монастир. Не встановленим залишається і час побудови церкви св. Филипа. Правдоподібно, вона існувала вже в першій чверті XVII ст. Про цей факт опосередковано вказує королівський привілей Сігізмунда III від 1626 р. наданий м. Самбору із дозволом проводити щорічні ярмарки в день св. Филипа.

Перша автентична згадка про церкву св. Филипа походить із 1657 р. Найраніше повідомлення про василіанський осередок в м. Самборі відноситься до 1676 р. і зафіксоване в документації Лаврівського монастиря, однак пізнішого часу. Зокрема, в документації Лаврівського монастирського архіву згадується про те, що у 1676 р. лаврівські ченці придбали нерухомість на одному із передмість у м. Самборі, однак через пожежу втратили права та привілеї на її використання [5, 74]. Проте і досі залишається загадкою, яким чином ченцям вдалося придбати майно (акт купівлі-продажу чи застава), його вартість та розміри.

Після пожежі церква св. Филипа перейшла під управу світських священників. Протягом першої половини XVIII ст. парохом цього храму був о. Микола Вашочиць. Зокрема, отець Микола судився у 1731 р. із міщанами латинського обряду Перемишльського передмістя м. Самбора, які не хотіли сплачувати «скопщини» парохіві, яку виконували до цього часу. Віце-адміністраторський суд Самбірської економії визнав права пароха церкви св. Филипа на підставі королівських декретів від 1657, 1667 та 1680 рр., що зобов'язували жителів латинського обряду сплачувати «скопщину» за землю, яка знаходилася у їх користуванні [5, 75].

Згодом у 1760 р. перемишльський владика Онуфрій Шумлянський (1746 – 1762 рр.), маючи певні боргові зобов'язання перед Лаврівським монастирем, надав ченцям для врядування парафію та храм св. Филипа у м. Самборі. Інвентарний опис м. Самбора 1760 р. дозволяє взагаліному окреслити посілість «самбірського двірку» лаврівського монастиря. Цей двір складався із 6 домів в яких проживали Севастіян Стояк, Іван Янковський, Степан Манько й Павло Затварницький. У п'ятому будинку була розміщена школа, в якій вчителювали отці-василіани, а в шостому будинку був розміщений шпиталь. Згідно із даними інвентарного опису жителі передмістя заборгували Лаврівському монастиреві 4738 злотих.

В кінці XVIII ст. дерев'яна церква св. Филипа, через свою давність, обвалилася. Нерухомість, яка належала лаврівським ченцям, ще у 1864 р. окреслювалася 384 квадратними сажнями [5, 76].

Досить загальна реконструкція чернечої резиденції зумовлена передусім вузькістю джерельної бази. Адже, до нашого часу не збереглося цілого комплексу монастирської та парафіяльної документації. Зокрема, нам вдалося віднайти та опрацювати тільки матеріали щодо маєтку Лаврівського монастиря «Самбірський двір» (1781 – 1884 рр.) [6]. Слід зауважити, що ще в 1930-их роках дослідник василіанських монастирів Галичини о. Роман (Степан) Лукань (ЧСБВ) повідомляв, що йому не вдалося віднайти про

діяльність самбірських василіан докладних відомостей ані в архіві українських єпископів у м. Перемишлі, ані у василіанському архіві в м. Львові. Тільки окремі фрагментарні відомості йому потрапили до рук серед документації Лаврівського монастиря.

Висоцьке Верхнє. Інша чернеча резиденція Лаврівського монастиря була заснована в с. Висоцьке Верхнє. Підґрунтям для цієї фундації послужив заставний запис на суму 3000 зл. від місцевих шляхтичів Андрія та Костянтина Височанських, зроблений у зв'язку із позикою у Лаврівського монастиря. Зауважимо, що на заставних ґрунтах знаходилася дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці, побудована цими ж шляхтичами, при якій у 1684 р. лаврівські василіани добували чернечі келії, заснувавши таким чином свою резиденцію [4, 45].

У 1687 р. перемишльський єпископ Іннокентій Винницький записав для Лаврівського монастиря 3000 злотих локалізованих на своїх родинних маєтках у с. Висоцько Верхнє [1, 75]. Згодом у 1698 – 1699 рр. Олександра Чернецька та Анна Чернецька передали свої ґрунти у с. Висоцьке перемишльському єпископу Іннокентію Винницькому [9, 1201].

Наступний перемишльський владика Юрій Винницький, підтримуючи родинні традиції, у 1703 р. подарував тому ж монастиреві 24 000 злотих, локалізованих у тій же місцевості. Незабаром у 1712 р. Олександр і Андрій, сини Георгія Чернецького, дарували для Юрія Винницького, вже як київського митрополита та перемишльського владика, свої володіння у с. Висоцьке Верхнє [9, 1202].

У 1732 р. укладено угоду про обмін ґрунтами між Теодором Височанським Фагарашем та Лаврівським монастирем [7, 479–482]. В цьому ж році у Перемишльському гродському суді розглядалося ряд земельних позовів щодо монастирських ґрунтів у с. Висоцько Верхнє. Зокрема до актових книг внесено протестацію о. Манасія Вінковського, прокуратора Лаврівського монастиря, проти братів Стефана, Василя і Теодора Височанських з приводу свавільного захоплення монастирських ґрунтів, які було зорано та засіяно, у с. Висоцьке Верхнє [8, 991]. Однак, впродовж року порушниками не було повернуто монастирських ґрунтів. Відповідно у 1733 р. о. Себастьян Менцинський, ігумен Лаврівського монастиря, подав судовий позов до Перемишльського гродського суду з приводу свавільного захоплення та поорання ґрунтів вищезгаданими братами Височанськими [8, 1068–1069].

Однак, траплялося так, що не тільки ченці мали земельні претензії до місцевої шляхти, але й шляхта часто подавала судові позови проти адміністрації Лаврівського монастиря. Так, у 1733 р. Василь Устрицький, перемишльського скарбник і власник частки у с. Верхнє Висоцьке, позиває ігумена о. Себастьяна Менцинського та Іллю Комарницького, Жидачівського чашника, з приводу продажі частки покійного Василя Височанського Петрушевича. Адже на цей ґрунт претендував Василь Устрицький [8, 1032–1033].

Об'єктом судових позовів були не тільки монастирські орні ґрунти, але й сіножатті. У 1734 р. до Перемишльського гродського суду подано протестацію о. Амвросія Щигельського, прокуратора та о. Еклезеїла Бончаківського, ігумена Лаврівського монастиря, проти Теодори Яворської, вдови Самуеля Височанського Петрушевича, та її синів – Петра, Івана, Стефана, які маючи землеволодіння у с. Висоцьке Верхнє, завдали шкоди перегоном худоби через монастирські сіножаття [9, 972].

Іноді взаємні судові звинувачення заводили сторони у безвихідь, тоді вони вдавалися до пошуку певних компромісних рішень. Як приклад може слугувати укладена в 1734 р. угода у Висоцьку Верхньому між ченцями Лаврівського монастиря за посеред-

ництвом Самуеля Яворського, кийвського мечника, і шляхетським родом Чернецьких, за посередництвом Хлопецьких і Яворських, щодо вирішення взаємних звинувачень. Чернецькі зобов'язалися звільнити монастирські землеволодіння, натомість адміністрація Лаврівського монастиря, в особі о. Варлама Лозовського, генерального прокуратора та о. Якова Ігнатевича, священника у Висоцьку, заявляла про скасування судових рішень [9, 1199–1210].

У 1736 р. до Перемишльського гродського суду подана протестація Лаврівського монастиря проти Височанських. Зокрема, о. Теофан Теодорський, прокуратор Лаврівського монастиря, від імені о. Себастьяна Менцинського, ігумена Лаврівського монастиря та монастирських підданих у Висоцьку Верхньому, позивав проти Стефана і Андрія Височанських Петрушевичів, звинувачуючи їх в тому, що вони три рази нападали на монастирську корчму в с. Висоцьке Верхнє, порубали шаблями Стефана Мельниковича та Андрія Чернецького [10, 320–322].

У відповідь на це Стефан Височанський подав свою протестацію, від свого імені та від імені двоюрідного брата Андрія, проти Лаврівського монастиря та його підданих у с. Висоцьке Верхнє з приводу свавільного захоплення їх земель монастирськими підданими. Зокрема, він заявляв, що згадані піддані селяни зорали та засіяли ці землі, вигнавши підданих шляхти, а також виганяли із громадських пасовищ худобу Височанських, завдавши матеріальних шкод [10, 1335–1338].

Впродовж 1736 р. до Перемишльського гродського суду подавалися чисельні маніфестації та протестації як зі сторони Лаврівського монастиря, щодо збереження володінь монастирського фільварку у с. Висоцьке Верхнє, а із іншої сторони місцевої шляхти, щодо виправдання та обґрунтування своїх претензій до частини монастирських землеволодінь. Зокрема, о. Теодор Теодорський, прокуратор Лаврівського монастиря та маєтків у Висоцьку Верхньому позивав проти Миколи Чернецького та Василя Височанського Петрушевича та їх підданих у зв'язку із нанесенням матеріальних збитків для монастирських маєтків [10, 2071–2072]. В цьому ж році Лаврівський монастир подав протестацію проти шляхетського роду Матківських з приводу викрадення однієї копи вівса у с. Висоцьке Верхнє та перевезення викраденого до с. Маткова, обзиваючи при цьому ченців ганебними словами [8, 2874–2876].

У відповідь на це обвинувачення, у 1737 р. Матківські подали протестацію проти Лаврівського монастиря та підданих с. Висоцьке Верхнє у зв'язку із тим, що монастирські селяни вирубували у шляхетських лісах дрова для власних потреб, виганяли із громадських пасовищ пастухів шляхетських господарств, били пастухів та забирали худобу із с. Маткова до с. Висоцьке Верхнє, розорювали межі приватних землеволодінь, зробили наклеп про крадіжку зерна [11, 324–326]. Подібного змісту подана чергова протестація під 1739 р. Зокрема в ній згадується ігумен Єзекііл Бончаківський та Іннокентій Гарасимович, віце-ігумен, Себастьян Менцинський, Теофіл Теодорський, Генадій Волошиновський, Паїсій та орендарі монастирських маєтків у Висоцьку Верхньому, які були суміжними із с. Матковим. Передусім представники із шляхетського роду Матківських обвинувачували монастирських підданих у завданні матеріальних збитків: викраденні коней, переорюванні меж, розорюванні лісів, захоплені пасовищ [13, 1296–1298].

Водночас із цією протестацією була подана заява й від іншого власника у с. Висоцьке Верхнє Андрія Созанського Ворони. Зокрема він позивав монастирських підданих, а також Авраама Орашкевича, прокуратора монастирських маєтків у Висоцьку, Генадія Волошиновського, Паїсія Хідловського, що резидував в монастирі у Висоцьку Верхньому. Основне обвинувачення полягало в тому, що вищезгадані чинили побоїща,

перекривали дорогу, забирали коней, вбивали підданих і нападали на будинки, забирали коней, налаштували шляхетських підданих до бійок [14, 80–84].

У 1737 р. землеволодіння Лаврівського монастиря у с. Висоцьке Верхнє було розширено на підставі запису на 5 000 злотих зроблених Олександром Чернецьким на своєму маєтку у цьому ж селі [12, 2385–2386].

У Верхньому Висоцьку станом на 1803 р. чернеча резиденція була оцінена у 200 флоринів, дерев'яна пекарня під солом'яним дахом у 100 флоринів, дерев'яний шпихлір під солом'яним дахом у 80 флоринів, стайня у 90 флоринів, дерев'яні господарські приміщення під солом'яним дахом у 100 флоринів, господарський двір із дерев'яними стодами і оборогами у 200 флоринів, дерев'яна корчма із гонтовим накриттям у 200 флоринів, броварня під гонтом у 100 флоринів, друга фільваркова броварня із солом'яною стріхою у 25 флоринів, два млини біля фільварку по 25 флоринів, тартак при млині у 30 флоринів [10, 1335].

У Верхньому Висоцьку з 1712 р. Лаврівський монастир мав 50 підданих, що на тиждень відробляли 50 тяглих і 50 піших дні, мали дати 300 мотків прядива. Загальний розмір монастирського землеволодіння у Верхньому Висоцьку становив 775 моргів 1004 сажні орної землі [10, 1336].

Мокряни. Мокрянський Святомихайлівський монастир заснований у XVII ст., а в 1687 р. приєднаний до лаврівського [2, 200]. Щодо локалізації обителі, то дослідники схильні відносити її до сучасного сусіднього села Підмонастирок, яке очевидно утворилося після ліквідації монастиря. Це була малочисельна резиденція із двома ченцями, які маючи невеличку церкву, відправляли богослужіння та вели господарство в одному із присілків с. Мокряни [4, 54]. Під 1687 р. в актах Перемишльської Консисторії згадано про о. Евстафія, ігумена Мокрянського монастиря [1, 77]. З часом чернеча резиденція настільки занепала, що перетворилася по суті у монастирський фільварок Лаврівського монастиря.

Як підтвердження цьому слугують актові записи у Перемишльських гродських актах. Зокрема, у 1737 р. до актових книг внесено маніфестацію Яна Комарницького, Теревовлянського підчашого, власника ґрунтів у селах Мокряни, Шашаровичі, Блажів, успадкованих від Павла Комарницького, стрийського войського, проти о. Гедеона Зубовського, ігумена Лаврівського монастиря, з приводу встановлення приналежності 100 000 злотих, локалізованих на вищезгаданих маєтках, із заявою, що ченці не мають права на них претендувати [11, 1205–1206]. У відповідь на це подана маніфестація Лаврівського монастиря, в особі отця-настоятеля Гедеона Зуховського, проти Яна Комарницького, теревовлянського підчашника, з приводу боргу 100 000 злотих, записаних у Львівських гродських актах у 1736 р. покійним Павлом Комарницьким, стрийським войським на поминання душі. Свого часу дружина Евфросинія Блажівська продала маєтки покійного чоловіка Павла Комарницького для Яна Комарницького [11, 1656–1658].

У 1739 р. до перемишльських гродських актів внесена протестація Лаврівського монастиря проти Станіслава Вислоцького, жидачівського мечника, орендаря монастирських земель у с. Мокряни, його синів і підданих. С. Вислоцького обвинувачували в тому, що він обдирав монастирських підданих, забирав худобу, випасав засіяні поля, влаштував бійки у корчмі, перемістив корчму із с. Мокряни до с. Рудки, а його піддані побили ченців [14, 99–101]. Також С. Вислоцького звинувачували в тому, що він переманював монастирських підданих, знущався над ними [14, 308–309].

Висновки. Таким чином, Лаврівський монастир впродовж XVII – XVIII ст. був втягнутий в чисельні судові процеси спрямовані на захист монастирського майна. Адже,

розглядувана обитель посідала провідне місце серед чернечих осередків Перемишльської єпархії, володіючи значними маєтностями, які постійно збільшувалися та ставали об'єктами зазіхань зі сторони місцевої, зубожілої, дрібної шляхти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балик Б. (ЧСВВ). Монастирі Перемишльської єпархії за владництва Ін. Винницького / Б. Балик // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. 3. – Рим, 1958. – С. 69–97.
2. Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII – XX ст. Топографічно-статистична розвідка / М. Ваврик // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Т. XI. – Рим, 1979. – 217 с.
3. Голубець М. Лаврів (Історико-археологічна студія) / М. Голубець // Записки ЧСВВ. – Т. II. – Вип. 1 – 4. – Жовква, 1927. – С. 30–69, 317–335.
4. Коссак М. (ЧСВВ) Монастирі Галичини (передрук праці 1867 р.) / М. Коссак // Лавра. – 1999. – №7. – С. 41–55.
5. Лукань Р. (ЧСВВ) Василяни в Самборі / Р. Лукань // Літопис Бойківщини. – Перевидання часопису. – Вип. 2. Числа 3 – 6. за 1934 – 1935. – Львів : Каменяр, 2007. – С. 74–76.
6. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – 3 («Бібліотека монастиря василіян»). – Спр.1244/1 – 25.
7. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 541. – С. 479–482.
8. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 542. – С. 991, 1068–1069, 1032–1033, 2874–2876.
9. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 543. – С. 972, 1199–1210.
10. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 545. – С. 320–322, 1335–1338, 2871–2872.
11. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 546. – С. 324–328, 1205–1206, 1656–1658.
12. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 547. – С. 2385–2386.
13. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 551. – С. 1296–1298.
14. ЦДІАЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 552. – С. 80–84, 99–101, 308–309.

Статтю подано до редакції 16.06.2014 р.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 78.083+781.6

Володимир САЛІЙ,
м. Дрогобич**ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ МУЗИКИ
У ВИКОНАВСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

В статті розглядається сутність художнього образу музики у контексті виконавської інтерпретації. Визначено основні структурні компоненти художнього образу та особливості їх реалізації у музично-виконавській діяльності. Подано характеристики виконавської інтерпретації художніх образів музики. Розглянуто структуру виконавської інтерпретації. Визначено етапи виконавської інтерпретації у співвідношенні зі структурними компонентами художнього образу.

Ключові слова: художній образ, музичне мистецтво, музично-виконавська діяльність, виконавська інтерпретація.

Saliy V. The music art image in performance interpretation. The music art image essence in the performance interpretation context is examined in the article. The image basic structural components and their realization features in musically performance activity are certain. The descriptions of music images performance interpretation are given. The performance interpretation structure is considered. Certainly The performance interpretation stages in correlation with the image structural components are determined.

Key words: art image, musical art, musically performance activity, performance interpretation.

Салій В. Художественный образ музыки в исполнительской интерпретации. В статье рассматривается сущность художественного образа музыки в контексте исполнительской интерпретации. Определены основные структурные компоненты художественного образа и особенности их реализации в музыкально-исполнительской деятельности. Представлена характеристика исполнительской интерпретации художественных образов музыки. Рассмотрена структура исполнительской интерпретации. Определены этапы исполнительской интерпретации соответственно структурным компонентам художественного образа.

Ключевые слова: художественный образ, музыкальное искусство, музыкально-исполнительская деятельность, исполнительская интерпретация.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Художній образ є однією з найважливіших та найбільш складних категорій мистецтва. Саме художній образ пояснює специфіку мистецтва як художньої, естетичної й культурологічної діяльності, водночас, вбираючи неповторність вираження у кожному з його видів. Про складність та багатомірність категорії «художній образ» свідчить неоднозначність підходів науковців різних галузей наук (філософії, естетики, мистецтвознавства, психології, педагогіки,) до його тлумачення. Функціональний аналіз художнього образу забезпечує розгляд досліджуваного феномена як багатогранного явища, що відбиває соціокультурний, історичний та, духовний досвід людства і забезпечує активність особистості в естетичному сприйнятті та первотворенні духовних цінностей.

За висновками багатьох дослідників у галузі мистецтвознавства, культурології, педагогіки (С. Безклубенко, М. Бровко, Б. Галеев, Г. Гачев, М. Каган, Л. Левчук, С. Раппопорт, Л. Мізіна [9], О. Опанасюк, Л. Столович та ін.), саме художній образ пояснює

специфіку мистецтва як художньої, естетичної й культурологічної діяльності, водночас, вбираючи неповторність вираження у кожному з його видів. Художній образ, як складний багатогранний феномен пізнання та відображення дійсності у предметно-чуттєвій формі мистецтва, є концентрацією духовно-практичного досвіду людини, що реалізується у процесі творчості засобами семантики мистецтва та у співтворчості його сприйняття та відтворення.

Звісно, кожен вид мистецтва оперує специфічними засобами створення художнього образу: слово, рух і пластика, колір та перспектива, звук та ритм тощо. Художній образ у мистецтві музики є одним із найбільш складних понять для визначення, оскільки він позбавлений предметності, будь-якої наочної конкретності, втілюючи, переважно емоційну інформацію та виражаючи естетичні переживання, настрої і почуття. Музика не має можливостей слова, не може показати зримий обрис будь-якого предмета чи явища. Головним виражальним засобом музики є звук, що включений до особливої системи ладових (висотно-функціональних) та метроритмічних (часових) співвідношень. Та саме завдяки звуковим комплексам, побудованим особливим чином, художній образ музичного твору здатний відтворити реальну тривалість і силу естетичного переживання, динаміку мислення і емоційного злету людської душі з такою безпосередністю і конкретністю, які недоступні жодному іншому виду мистецтва. Тож, художній образ музики є особливим пізнанням та віддзеркаленням дійсності у *звуковому матеріалі* і його існування забезпечується мистецтвом *виконання* музики.

Особливості художнього образу музики та його відтворення у виконавському мистецтві розглядали у своїх дослідженнях Є. Гуренко [2], В. Москаленко [9], М. Крицький [6], С. Фейнберг та ін. Автори наголошують, що існування художнього образу музики обумовлюється, перш за все, етапами його створення митцем, втілення у реальному звучанні виконавцем, а також післядії образу на свідомість реципієнта. Цей складний комплекс існування художнього образу музики уможливується у триаді «автор – виконавець – слухач», де важливе значення має реальна звукова реалізація авторського задуму – *виконавська інтерпретація*.

В численних працях з музикознавства та музичної педагогіки авторами (Є. Гуренко [2], Л. Казанцева, Н. Корихалова [4], М. Крицький [6], С. Мальцев, О. Маркова [8], В. Москаленко [10], О. Рудницька [12], Г. Саїк та ін.) наголошується, що саме існування художнього образу музики, можливе лише завдяки звуковому відтворенню його сутності виконавцем, тобто виконавській інтерпретації. За словами Є. Гуренко, виконавська інтерпретація є «центральною поняттям виконавського мистецтва, його визначальною характеристикою» [2, 73]. Феномен виконавської інтерпретації можна розглядати як відносно самостійну творчу діяльність, художня сторона якої проявляється у формі співтворчості композитора та виконавця.

Мета статті – визначити особливості виконавської інтерпретації художніх образів музики, окреслити етапи виконавської інтерпретації у співвідношенні зі структурними компонентами художнього образу.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлюючи, що саме виконавська інтерпретація має ключове значення для звукової реалізації художніх образів музики, додамо пояснення щодо походження, сутності та змісту означеного феномена. Розуміння значення терміну «інтерпретація» походить від латинського перекладу слова *interpretatio* – опис, пояснення, тлумачення. У сучасній довідковій літературі з української мови даються такі пояснення дефініції «інтерпретація»: «роз'яснення, тлумачення, розкриття змісту будь-чого»; «розкриття змісту чого-небудь, пояснення, витлумачення»;

«дослідницька діяльність, що пов'язана з тлумаченням змістової, смислової сторони твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з цілісністю вищого порядку» [13, 794]. У мистецькій довідковій літературі термін «інтерпретація» тлумачиться як «творче виконання художнього твору, розкриття його змісту залежно від індивідуальності актора, музиканта, режисера», «необхідний елемент процесу художньої творчості та сприймання творів мистецтва» [11, 114], «процес звукової реалізації нотного тексту» [11, 214].

До визначення сутності поняття «виконавська інтерпретація» звертаються науковці різних галузей наук (мистецтвознавства, музичної педагогіки та психології) і пояснюють значення даного феномена з різних точок зору:

– як художнє тлумачення виконавцем авторської інформації, яке зумовлює діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного, виражене у вигляді особистісного ставлення до твору, що виконується (В. Белікова);

– як індивідуально-образне тлумачення виконавцем об'єктивної композиторської інформації, що характеризується рисами ідеально-уявного бачення предмета трактування (Г. Саїк);

– як виконавську концепцію стосовно таких виражальних засобів як темп, динаміка, артикуляція, фразування, акцентування (С. Мальцев);

– як необхідний елемент процесу художньої творчості, сприйняття мистецтва; суттєва характеристика виконавської майстерності (О. Рудницька);

– як процес, що є похідним від двох факторів: виконавець як суб'єкт та об'єктивні умови (музичні інструменти, зміни основних тенденцій виконавського мистецтва, традиційні форми суспільного музикування) і визначає кінцевий результат – створення виконавського тлумачення, яке втілюється в ряді конкретних одноразових виконань (Н. Корихалова);

– як активний творчий процес, в якому воля композитора повинна стати власною волею інтерпретатора (С. Фейнберг);

– як складний процес, в основі якого лежить розуміння композиторського задуму в ході осягнення нотного тексту та авторського трактування музичного образу твору (М. Корноухов);

– як художньо-звукова реалізація музичного тексту в процесі виконання, яка залежить від задуму автора та його індивідуальних особливостей, принципів школи або напрямку, до яких належить виконавець (Ю. Юцевич);

– як індивідуальне бачення предмета інтерпретації, особистісне ставлення до нього; як результат осягнення предмета тлумачення, що реалізований або який може бути реалізований у матеріалізованій формі специфічними виконавськими засобами виразності (В. Крицький).

Дослідник В. Крицький зауважує, що формування виконавської інтерпретації відбувається в свідомості інтерпретатора як ідеальне утворення у вигляді розуміння предмету інтерпретації, а вже потім реалізується, чи може бути реалізованим у виконанні або якійсь іншій формі [6]. Тобто, здійснення інтерпретації – це, насамперед, розуміння змістовної сутності художнього образу музичного твору та втілення його розуміння у виконанні. Тож, головним завданням виконавця є інтерпретація художнього образу, оскільки саме в ньому сконцентровані зміст та ідея музичного твору.

Узагальнення діалектичного простору розгортання художнього образу музики представимо у трьох фазах його існування, а саме: «образ-задум», «образ-знак», «образ-дія», що відтворюють етапи створення образу митцем та втілення у реальному звучанні

виконавцем. Усі ці складові становлять нерозривний процес, цілісність художнього образу у співтворчості композитора і виконавця.

Означені фази існування художнього образу музики визначають *етапи* виконавської інтерпретації, передбачаючи послідовність звернення виконавця до кожної із фаз для забезпечення повноти відтворення художнього змісту твору, а саме:

- усвідомлення і оформлення художнього задуму автора («образ-задум»);
- реалізація задуму у конкретному творі шляхом творчого відбору виражальних засобів музики та сприйняття музичного образу реципієнтом за орієнтирами митця, шляхом репродукування творчого процесу («образ-знак»);
- осмислення образу і творче втілення його у виконавській діяльності, естетичне перетворення, конверсія образу в мисленні, життєдіяльності, зокрема творчій («образ-дія»).

Зазначимо, що створення митцем художнього образу музичного твору втілюється, передусім у перших двох фазах: «образ-задум» та «образ-знак». Фазу «образ-дія» забезпечує безпосередньо діяльність музиканта-виконавця. Однак, глибина і цілісність відтворення художнього образу у реальному звучанні вимагає співтворчості виконавця у всіх фазах, що обумовлюються етапами виконавської інтерпретації.

Переосмислення художнього образу інтерпретатором (часто неодноразове) може створити нову реальність. Означене дає можливість розглядати *структуру* виконавської інтерпретації у відповідності до компонентів музичного образу, а саме:

- усвідомлення та осмислення художнього задуму автора, повноту пізнання емоційних переживань митця (пізнавальний компонент);
- власне ставлення до художнього змісту музичного образу, його естетична оцінка (оцінювальний компонент);
- адекватність використання технічних засобів виконання, суб'єктивний емоційний відгук виконавця, рефлексивність осмислення власних переживань у співтворчості (творчий компонент).

Звісно, інтерпретація музичного твору залежить від індивідуальних особливостей виконавця, від його ідейно-художнього задуму відтворення художнього образу, від естетичних принципів школи або напрямків, до яких він належить, тощо.

Інтерпретація художніх образів музики неодмінно передбачає індивідуальний підхід до виконуваного музичного твору, активне ставлення до нього, наявність у виконавця власної творчої концепції втілення авторського задуму. Безумовно, виконавська інтерпретація спирається на відповідні знання та аналітичні навички виконавця, але передбачає і його розвинену інтуїцію, художнє чуття. Відповідно, основою виконавської інтерпретації є особистий виконавський образ музичного твору, що формується в уявленні інтерпретатора. У виконавській інтерпретації відтворюється цілісний процес вторинного творчого становлення музичної образності, результатом якого є втілення в живому звучанні одного з варіантів музичного твору.

Сучасними вченими відстоюється думка про двомірність структури виконавської інтерпретації. Інтерпретація трактується як своєрідний діалог інтерпретатора з автором, де має місце як об'єктивний, так і суб'єктивний аспект відтворення художнього образу. Свобода такого діалогу як «недовизначеність», «недоокресленість» тексту була поміченою ще Ф. Шеллінгом, пізніше – О. Потебнею та ін. Думки про діалогічність інтерпретації мистецтва набули високого обґрунтування у працях М. Бахтіна, М. Біблера, М. Столовича, активно продовжувалися О. Рудницькою, С. Мельничуком, Г. Шевченко, О. Щолоковою та ін. Так, М. Бахтін свого часу писав: «Чужі свідомості не можна спо-

стерігати, аналізувати, визначати як об'єкт, як речі – з ними можна тільки діалогічно спілкуватися. Думати про них – означає говорити з ними, інакше вони відразу ж повертаються до нас своїм об'єктивним боком: вони замовкають, закриваються і застигають у завершені об'єктивні образи» [1, 116].

Діалогічність художньої інтерпретації у раціональному поєднанні об'єктивного та суб'єктивного активно відстоювала О. Рудницька [12]. Згідно її переконань, «зіставлення художнього образу з власним досвідом проникає в духовний горизонт мистецького твору, осягає його світоглядний контекст» [12, 35].

Важливою ознакою виконавської інтерпретації є емоційність її вираження. Саме цей аспект якнайбільш вирізняє зміст інтерпретації художніх образів музики від інших видів мистецтв та галузей наук. За словами О. Рудницької, інтерпретація художніх образів музики «завершується ефектом емоційного «захоплення» виразною мовою твору, що позначається на діяльності сенсорних систем і режимі функціонування когнітивних процесів» [12, 35]. Це, на думку автора, підкреслює необхідність вивчення характеру взаємозв'язку між об'єктивними чинниками художнього сприйняття, адекватністю інтерпретації й особистісними якостями реципієнта, можливістю поєднання аналізу твору з урахуванням типологічних характеристик мистецької діяльності учасників художнього діалогу. Саме такий підхід характерний сучасним вимогам індивідуалізації навчання і виховання засобами мистецтва.

Тож, узагальнюючи висловлені думки, визначаємо такі головні ознаки виконавської інтерпретації художніх образів музики:

- глибоке розуміння авторського задуму, його світоглядних позицій;
- усвідомлення художньо-стильових особливостей написання музичного твору, культурно-історичних традицій та художнього напрямку, до якого належав автор;
- розуміння виконавських засобів відтворення музичного образу в реальному звучанні та досконале володіння виконавською технікою;
- індивідуально-особистісне переживання художнього образу виконуваного твору й власна художня концепція його звукового втілення.

Відтак, виконавська інтерпретація художніх образів базується на п'яти основних позиціях:

- інтерпретація – результат розумової діяльності, що реалізується в єдності емоційного і логічного;
- інтерпретація формується у процесі осягнення художнього твору і є результатом розуміння його;
- інтерпретація ґрунтується на діях розпізнавання художньо-сміслових елементів твору та їх осмислення;
- інтерпретація – реалізація дії під час художньо-сміслового аналізу як основного способу осягнення художньо-змістовної сутності музичного твору;
- інтерпретація – звукова реалізація художнього образу.

Висновки. Таким чином, художній образ музики вбирає у себе всі суперечності, багатство та складність творчого виконавського процесу. У складному процесі діалектичності існування художнього образу музики важлива роль належить виконавській інтерпретації, що забезпечує його реальне звучання. Багатогранність творчого процесу виконавської інтерпретації художніх образів музики потребує ґрунтовних досліджень за напрямками класифікації художніх образів, жанрових характеристик, індивідуалізації сприймання, що уможливило конкретизацію виконавських засобів їх відтворення та художнього осмислення музичних творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.
2. Гуренко Е. Исполнительское искусство: методологические проблемы / Е. Гуренко. – Новосибирск : Изд. НТК, 1985. – 88 с.
3. Казанцева Л. Основы теории музыкального содержания : учеб. пособие / Л. Казанцева. – Астрахань : ИПЦ Факел, 2001. – 368 с.
4. Корыхалова Н. Интерпретация музыки / Н. Корыхалова. – Л. : Музыка, 1979. – 208 с.
5. Корноухов М. Феномен исполнительской интерпретации в музыкально-педагогическом образовании : методологический аспект : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08 / М. Корноухов. – М., 2011. – 41 с.
6. Крицький В. Музично-виконавська інтерпретація : педагогічні проблеми музично-виконавської підготовки : [монографія] / В. Крицький. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 158 с.
7. Мазель Л. О природе и средствах музыки : теоретический очерк / Л. Мазель. – М. : Музыка, 1991. – 80 с.
8. Маркова О. До питань теорії виконавської інтерпретації / О. Маркова, Л. Смірнова // Музичне виконавство. – Наук. вісник НМАУ ім. П. Чайковського. – Вип. 1. – К. : 1999. – С. 126–134.
9. Мізіна Л. Естетична інтерпретація історії мистецтва : Сучасне бачення : [монографія] / Л. Мізіна. – Луганськ, 2006. – 200 с.
10. Москаленко В. Творческий аспект музыкальной интерпретации / В. Москаленко. – К. : Муз. Україна, 1994. – 205 с.
11. Музыкальный энциклопедический словарь / [ред. Г. Келдыш]. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – 671 с. – С. 608.
12. Рудницька О. Інтерпретація музики як педагогічна проблема / О. Рудницька // Дослідження проблем професійної підготовки учителя музики. – К. : КДП, 1981. – С. 91–101.
13. Новий тлумачний словник української мови / [укладачі: В. Яременко, О. Сліпущкої]. – К. : Видавництво «АКОНІТ», 2008. – 928 с.

Статтю подано до редакції 22.05.2014 р.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО МЕТОДУ КЛАСИЧНОГО ТАНЦЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ– ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено аналіз художнього методу сценічної практики шляхетного, академічного, класичного танцю, неокласичного танцю у техніці «Contemporary danse» ХІХ– першого десятиріччя ХХІ століття. Автор вперше в Україні аналізує генезу художнього методу класичного танцю. Також визначає видатних викладачів-балетмейстерів – Карло Блазіса, Леопольда Адіса, Агриппіни Ваганової, Аніко Рехвіашвілі, аналізуючи їх вагомий внесок в розвиток танцювальної балетної техніки. Також вперше наводиться таблиця генези художнього методу класичного танцю.

Ключові слова: хореографія, академічний балет, класичний танець, балетмейстер.

Sharykov D. Transformation of the classical dance artistic method during the second half of XIX – first decade of the XXI century. The artistic method analysis of stage practice noble, academic, classical dance, neoclassical dance in the «Contemporary danse» technique of XIX – the first decade of the XXI century is made in the article. The first time the author in Ukraine analyzes the art technique genesis in classical dance. He also highlights the outstanding teachers-choreographers – Carlo Blassis, Leopold Adis, Agrippina Vaganova, Aniko Rekhviashvili and analyses their significant contribution to the dance ballet technique development. The genesis table of the classical dance art method is done on the first time too.

Key words: choreography, academic ballet, classical dance, ballet master.

Шариков Д. Трансформация художественного метода классического танца второй половины ХІХ – первого десятилетия ХХІ века. В статье осуществлен анализ художественного метода сценической практики благородного, академического, классического танца, неоклассического танца в технике «Contemporary danse» ХІХ – первого десятилетия ХХІ века. Автор впервые в Украине анализирует генезис художественного метода классического танца. Также выделяются выдающихся преподавателей-балетмейстеров – Карло Блазіса, Леопольда Адіса, Агриппіны Вагановой, Аніко Рехвіашвили, анализируя их весомый вклад в развитие танцевальной балетной техники. Также впервые приводится таблица генезиса художественного метода классического танца.

Ключевые слова: хореография, академический балет, классический танец, балетмейстер.

Постановка проблеми. Хореографічне мистецтво є унікальним феноменом зображального і конкретно-чуттєвого вираження змістової реальності. Проблема, якій присвячене дослідження, є цікавою тим, що вперше у вітчизняному мистецтвознавстві аналізується професійний балетний танець від минулого до сьогодення.

Аналіз досліджень. Дослідженнями з даної проблематики присвячені праці Л. Блок [5], А. Ваганова [7], М. Гваттерини, В. Костровицька [9], О. Писарев, М. Тарасов [12], Г. Чеккетті [14], Д. Шарикова [15] та ін.

Л. Блок у праці «Класичний танець: історія та сучасність» дослідила генезис класичного танцю від античності до першої половини ХХ століття. Схарактеризува-

© Шариков Д. Трансформація художнього методу класичного танцю другої половини ХІХ – першого десятиріччя ХХІ століття

ла і визначила танці, техніку та професійних виконавців Давньої Еллади, Давнього Риму, Візантії, середньовічної Італії, Франції, Іспанії, Росії. Висвітлила і проаналізувала зародження балетного мистецтва в Італії та його подальший розвиток у Франції [10].

А. Ваганова вперше проаналізувала й систематизувала принципи і характеристику російської радянської школи класичного танцю – метод Агрипини Ваганової [7].

М. Гваттеріні у дослідженні «Азбуки балету», розглянула витoki і розвиток феномену, його особливості, періодизацію, психологію, естетику. Висвітлила й описала появу перших танцювально-пластичних дійств в Італії, першого балету «Церцея», балет бароко, просвітництва, романтизму, принципи школи і запису танцю Карла Блазиса і Рудольфа фон Лабана.

В. Костровицька, О. Писарев доводять головні принципи побудови уроку з класичного танцю, його естетику, психологічне сприйняття. Подають методику і технологію вивчення позицій рук і ніг, положень корпусу, малих і великих поз, кроків, бігу, батманів звичайних і з положенням на щиколотці, кола ногою по підлозі та в повітрі, правильних переводів рук, нахилів і складних перегинань корпусу. Автори розкривають послідовність вправ біля станка і на середині. Описали і схарактеризували принципи виконання стрибків, обертів [9].

М. Тарасов проводить лінію принципів і характеристик радянської школи класичного танцю, методику чоловічого танцю. Відображає головні принципи побудови уроку з класичного танцю, його естетику, філософію, психологічне сприйняття, висвітлює послідовність вивчення рухів і вправ за різним типом складності [12].

Чеккетті Граціозе у авторсько-сімейній методиці «Класичний танець за методом Чеккетті» проаналізував та виклав великий дидактичний матеріал, напрацьований ним разом із своїм батьком Енріком Чеккетті – видатним викладачем і представником новоіталійської класичної школи танцю першої половини ХХ століття [14].

Відтак, **мета** статті полягає у визначенні побудови художнього методу професійного танцю у вигляді екзерсису від ХІХ – першого десятиріччя ХХІ століття та особливості методів техніки в екзерсисі класичного танцю: італійський – Карла Блазиса; французький – Леопольда Адіса (школа Тальоні); російський (радянський) Ваганової; української – Аніко Рехвіашвілі.

Виклад основного матеріалу. *Карлом Блазісом* (Carlo Pasquale Francesco Raffaele Baldassare de Blasis, 1795–1878) у книзі «Елементарний трактат з теорії та практики мистецтва танцю» («Traité élémentaire, theorique et pratique de l'arte de la dansa», 1820), викладено ампірну естетику, манеру і техніку французької академічної школи танцю першої половини ХІХ століття. Викладено і проаналізовано складові частини цієї техніки, описано і змальовано позиції, пози, оберти, рухи академічного танцю в балеті, надані рекомендації щодо запобігання помилок у танцювальній техніці. Звернемо увагу на вагомій, на нашу думку розділі праці – «Вправи для ніг», «Вправи для корпусу», «Вправи для рук», «Новий метод і викладання».

Вправи для ніг. Блазіс визначає важливу роль «En dehors – виворотність» у професійній підготовці танцівника, а саме виворотність його ноги і тазостегнової частини. Щоб гарно управляти ногами, танцівнику потрібна рухливість і вільна обертаність ніг у тазостегнової частині. Стегна повинні вільно рухатись, а коліна розгортатись.

За своєю теорією Блазіс визначає професійні дані для танцю так: «У деяких молодих людей ноги розгорнуті від природи; такі учні володіють значною пере-

вагою над тими, у кого ноги не відрізняються виворотністю; ті ніколи не стануть хорошими танцівниками, незважаючи на всі їхні зусилля і працю. Єдине, чого ці учні можуть досягти, це виворотності гомілки і ступні, стегна і коліна назавжди збережуть своє природне положення. Звідси випливає, скільки потрібно тому, хто присвячує себе танцю, найуважнішим вивчати плюси і можливості свого тіла, перед тим, як приступити до ознайомлення з мистецтвом, у якому не можливий ідеал, не володіючи відомими природними даними» [4].

Вправи для корпусу, Блазіс визначає корпус, який повинен стійко і міцно триматись на стегнах і мати пряме положення за винятком поз – arabesque, attitude. Вага корпусу повинна рівномірно розподілятися на стегна, груди підтягнуті, живіт втягнутий, плечі опущені, голова тримається прямо. З приводу стійкості і саме «Arloombe», Блазіс говорить так: «Не можна бути чудовим танцівником, не володіючи силою в попереку, навіть за наявності всіх інших переваг, необхідних для того, щоб виділялись у мистецтві танцю. При ослабленому попереку неможливо триматись абсолютно прямо; розхитаність і нестійкість його ведуть до втрати апломбу і стійкості; ослаблення корпусу позбавляє нижні частини тіла свободи, що обумовлює легкість рухів; положення тіла робиться невпевненим, корпус тягне за собою ноги, центр тяжіння щохвилини переміщується, і танцівник знаходить рівновагу тільки ціною судомних зусиль, аж ніяк не відповідних витонченості рухів танцю» [4, 107–108].

Вправи для рук, у характеристику «Port de bras». Блазіс визначає як уміння правильно тримати і користуватися руками в танці, а саме досконали переводити лікоть і кисть з витягнутого і колowego положення. Це надає привабливості, граціозності і виразності рухам танцівника. Як визначає Блазіс, танцівнику бажано мати від природи можливість кругоподібності в руках, а якщо цього відсутнє, то лише тривалими і систематичними тренінгами можна привести руки в належний стан [4, 109–112].

Новий метод і викладання. Головним у цьому Блазіс вважає: по-перше, викладач танцю повинен мати піднесений смак, серйозну підготовку в галузі професійної школи танцю, навчаючись у відомих майстрів танцю; по-друге, для викладача танцю треба мати достатній практичний досвід як артиста балету в серйозному, або напівхарактерному чи комічному жанрі; по-третє добре розумітись на анатомічному складі учня, його пропорціях тіла, а звідти здатність до певних технічних і образних характеристик у балеті. Методика викладання в професійній школі танцю повинна орієнтуватися на певну геометричність у вправах і руках для логічнішого сприйняття учнями танцювальної гімнастики, а також на обов'язкову систематичність занять без зайвої перерви. Викладач повинен розумітись на мистецтві – живописі, музиці та привчати до цього своїх учнів для більш вдалішого досягнення краси виконання простих, складних танцювальних пас. Важливим також, для викладача, є – привчання учнів до норм гарного смаку, класичних зразків у мистецтві.

Навчання учня танцювальної гімнастики повинне починатися з 8 років. Екзерсис навчання повинен складатися з вивчення позицій ніг – п'ять загальних позицій, ідентичні для нас сьогодні.

Батмани: малий батман – ідентичний battement tendu simple сьогодні; великий батман – ідентичний grand battement jeté; батмани на щиколотці – ідентичні battement fondu, battement frappé, petit battement sur le cou-de-pied сьогодні.

Вправи на коло ногою – ідентичні rond de jamb par terre і rond de jamb en l'air сьогодні. Далі Блазіс визначає урок танцю так: «Звичайно уроком називається ком-

бінація екзерсисів, що складаються з елементарних і основних танцювальних pas. Учень вправляється спочатку в згинанні колін у всіх позиціях, у виконанні великих і малих батманів, ronds de jambe – партерних і в повітрі, малих батманів sur le cou de pied. Потім він переходить до temps de courante, простого і складного, до coupes a la premiere, a la seconde і composes, до атітюдів, до grands ronds de jambe, temps de chaconne, grands fouettes de face і en tournant, до pas de bourree та інших рухів різних видів піруетів. Ці екзерсиси сприяють формуванню хорошого танцівника і створюють йому можливості для успіху. Урок закінчується виконанням піруетів, temps terre-a-terre і temps de vigueur. Але нехай учень не думає, подобаючи всі екзерсиси уроку, що він уже досяг мети, до якої прагнув.

Щоб стати сформованим танцюристом, йому потрібно попроситися з тим учнівським виглядом, який він ще зберігає; і тоді сміливістю і красою свого виконання він нарешті, покаже, що це майстер своєї справи. Надалі, якщо хоче подобатися публіці, нехай він спрямує власну увагу на витонченість поз, грацію рухів, виразність рис і ту приємну невимушеність, яка повинна супроводжувати кожен вид танцю. У цих якостях – гідність цього великого артиста, і вони захоплюють глядача» [4, 132–137].

Леопольд Адіс (XIX століття) у книзі «Теорія гімнастики театрального танця» («Theorie de la gymnastique de la danse theatrale») викладає тальонівську естетику, манеру і техніку французької академічної школи танцю середини XIX століття. Наведено, проаналізовано і записано метод викладання уроку за методом Філіпа Тальоні. Запропоновано вправи біля станка, переводи рук і нахили корпусу, вправи на середині, стрибки оберти. Записаний Адісом урок методу Філіпо Тальоні, який був створений ним для своєї дочки Марії Тальоні та який був переробкою і доповненням методики уроку Жана-Франсуа Кулона (1764–1835) [10].

Отже, що являв собою урок Філіпо Тальоні?

Вправи біля станка – Plié за всіма позиціями, шість разів за першою, другою, третьою, четвертою, п'ятою позиціями ніг, змінюючи по чергово ноги, з правої та з лівої ноги. Три повільних plié, три швидких pile, усього 48 pile. Petit battement, ідентичні сучасним battement tendu simple – вперед, убік, назад, з правої та з лівої ноги усього 96; grand battement – вперед, убік, назад, з правої та з лівої ноги усього 128. Rond de jambe par terre et rond de jambe en l'air 32 з кожної ноги en dehors et en dedans, всього 128. Battement sur le cou-de-pied з кожної ноги, повільні – ідентичні сучасним fondu, швидкі – ідентичні сучасним frappé et petit battement, 32 з кожної ноги en dehors et en dedans, всього 128.

Вправи на середині – Temps de courant прості і складні – ідентичні сучасним port de bras і temps lié усього 16, координуючи з 16 plié. Demi coupes a la premiere, a la seconde всього 32 demi coupe. Grand fouete en face, grand fouete en tournent, всього 24. Pirouettes, усього – 48 [1, 198–200].

Арштина Ваганова (1879–1951) у праці «Класичний танець за власним авторським методом» вперше представила головні принципи побудови уроку з класичного танцю, його естетику, філософію, психологічне сприйняття. Автор, подала методику і технологію вивчення позицій рук і ніг, положень корпусу, малих і великих поз, кроків, бігу, батманів звичайних і з положенням на щиколотці, кола ногою по підлозі та в повітрі, правильних переводів рук, нахилів і складних перегинань корпусу. Виклала послідовність вправ біля станка і на середині. Описала і схарактеризувала принципи виконання стрибків, обертів, пуантової техніки.

За Вагановою екзерсис повинен був складатись наступним чином:

1. *Plié* – термін означаючи присідання, *demi plié* (півприсідання), *grand plié* (глибоке присідання). При згинанні плечі дають на корпус, стегна підтягнуті, коліна йдуть убік, розтягуючи ахіл, п'ятка поступово піднімається (лише не в 2-й позиції). При вставанні ставляться п'ятки внутрішніми м'язами в паху, корпус витягується з підтягнутими стегнами, коліна вирівнюються. Можуть, також додаватись «Port de bras et cambré le corps» – термін який означає певні вправи рук і корпусу [7, 28–29].

2. *Battements tendu simple et battement jeté* – група рухів на виведення й виведення ноги, витягуючись у підйомі, відводиться en avant на носок; чіткий і сильний кидок ноги на 25° із сильною фіксацією в повітрі. *Battement jeté piqué* – різкий кидок з колючим ударом об підлогу [7, 38–42].

3. *Rond de jambe* – колові рухи ногою по підлозі. Можуть також додаватись «Port de bras et cambré le corps» – термін який означає певні вправи рук і корпусу. Також, «Derriere» – чи розтягувальні вправи [7, 53].

4. *Battement fondu*, батман танучий – робоча нога, м'яко згинається в коліні, приводиться (sur le cou-de-pied умовне чи задне) на щиколотку та виводиться вперед, убік, назад на 45° (при потребі на 90°). Одноразово опорна нога виконує *demi plié* та витягується в коліні. Можуть також додаватись «Battement soutenu – підтягуючі батмани, «Battement frappé» на 25° – ударні батмани [7, 47–49].

5. *Rond de jambe en l'air* – колові рухи ногою по підлозі у повітрі. Можуть також додаватись «Petit battement sur le cou-de-pied батмани на щиколотці, чи малі батман [7, 54].

6. *Adagio* – вправи біля станку чи на середині повільні, спокійні. Основні рухи *adagio – temps lié, port de bras, battement developpé, battement relevé lent, tour lent, grand tour en arabesque, grand tour en attitude, grand tour a la seconde, renverses* [7, 172].

7. *Allegro* – одна з частин уроку, яка включає в себе стрибкові вправи, оберти й заноси. У класичному танці: *petit sauté* (малі та середні стрибки – *temps levé sauté, pas echappé, pas assemblé, pas jeté, pas glissade, pas tombé, pas chassé, sissonne fermé, sissonne ouvert*); *grand sauté* (великі стрибки - *grand assemblé, grand jeté, grand jeté en tournent, grand jeté entrelacé, grand revoltade, grand foueté, grand cabriole, grand sissonne fermé, grand sissonne ouvert, tour en l'air*); *pirouettes-tours* (оберти – *pirouettes-tours з 2-ї, 4-ї, 5-ї позиції, pirouettes-tours a la quatrieme, grand pirouettes a la seconde, grand pirouettes-tours en arabesque, grand pirouettes-tours en attitude*); *entrechats* (заноси – *roile, entrechat trois, entrechat quatre, entrechat cinq, entrechat six, entrechat sept, entrechat huit*) [7, 184].

Аніко Рехвіашвілі, 1963 р. Народна артистка України, професор, головний балетмейстер та директор Київської національної опери України ім. Т. Шевченка, завідувач кафедри класичної хореографії Київського університету культури, у своєму неокласичному методі, перш за все орієнтувалась на поєднання академічних методів, Ваганової, Тарасова, Преображенської, Чеккетті, Легата – представників пітерської школи класичного танцю. Вдало поєднуючи їх кращі зразки з авторською неокласичною, модерн джаз технікою за прикладом:

Вивчення вправ розігріву – pas, pas terre, body-stretch, fitness, barre:

– pas pas souu airobique (швидкий) аеробний біг зі згинанням і витягуванням рук у ліктях уперед, у бік; pas marhcé et pas marhce sur le demi pointé- flex (сценічний крок з чергуванням кроку на півпальцях і п'ятках);

- point- flex (сидячи на підлозі, корпус прямий) – скорочення й натягування стопи за 6-ю позицією; rond de pied (сидячи на підлозі, корпус прямий) – коло стопою назовні за 1-ю позицією;
- rond de jambe (сидячі) – коло витягнутими ногами назовні;
- développé contr hend (лежачи) одна нога витягнута, інша виймається протележною рукою за п'ятку за 1-ю позицією;
- développé point- flex (лежачи) ноги зігнути в колінах, вийняти вперед, скоротити стопу, витягнути стопу, ноги зігнути в колінах, витягнути вперед на підлогу, скоротити стопу, витягнути;
- contraction & release (стиснення й розширення корпусу вперед, назад, у бік);
- deep body bend (складання); arch-pont (місток); grand ecarts (шпагати);
- jeam (жим) – від підлоги широким хватом, корпус прямий, ноги разом у 6-й позиції; pull-up (підтягування біля станка) – за голову широким хватом, корпус прямий, ноги разом у 6-й позиції);
- port de bras (переводи рук з нахилиннями корпусу) – назад, вправо, вліво, вперед;
- stretch (розтяжки) – вниз назад за 1-ю позицією з двох ніг розтяжка вбік з переходом у 2-гу позицію;
- passé-twist – переводи коліна з виворотного в завернуте положення;
- battement tendu simple et poin-flex – виведення й приведення ноги в 1-шу позицію хрестом; носок, каблук, носок, приставити;

Вправи на середині з малими стрибками.

- Adagio et port de bras (повільна частина й правильні переводи руками, нахили корпусу) – demi, grand plié I, II, IV, V, VI, relevé demi pointé (виворотних і паралельних позиціях ніг), 1-ше port de bras (назад); twist у II поз.; contraction – вбік, уперед; souplessé – растяжка назад; port de bras 2-ге, cambré назад; rond de corps soutenu en tournent en dehors (колові перегинання корпусу з обертотом), rond de bras (колові переводи рук); pirouettes (сценічні види); wave (хвилі корпусом та рукою).

- Battements – tendus simple, jeté, jeté-piqué (з demi plié, foueté, en pose, twist, passé par terre, relevé); pirouettes (сценічні види), pas echappé, pas jeté, pas emboité, entrechat quatre, roile.

- Rond de jamb par terre et rond de jamb en l'air en dehors et en dedans – rond 45°, 90°; rond en tournent; grand rond de jamb jeté, pose attitude, arabesque; petit sissonnee ouvert-developpé, entrechat quatre, roile.

- Battement divisés en quarts et grand pirouette – tours (повільна частина й піднімання та виймання ніг на 90° і вище, з використанням великих піруетів – grand pirouette pose attitude, arabesque, en avant a la quatrieme, en coté a la seconde).

- Grand battement jeté – grand battement, grand battement développé, grand battement pointé; pirouette et sauté, entrechat quatre, roile; pas tombé, pas de bourré.

Стрибки, оберти і комбінації із застосуванням поєднання вправ на дрібну техніку й широку амплітуду.

Імпровізація вправ біля станка. на середині.

- Варіативні імпровізації – нестандартні прийоми та фантазія за бажанням викладача біля станка; особливістю є вправи біля станка, на станку, під станком у техніці контемпорарі данс, вільна імпровізація студентів.

– Варіативні імпровізації нестандартні прийоми та фантазія за бажанням викладача на середині. Особливістю є вправи на підлозі, нестрибкові вправи, поєднання у вправі рухів на широку амплітуду з дрібною технікою в контемпорарі данс, вільна імпровізація студентів [15, 56–61].

Висновки. Отже, можна констатувати, що професійна балетна техніка класичного танцю починаючи з XIX протягом століть, значно еволюціонувала включаючи перше десятиріччя XXI століття. Вона значно збагатилась художніми методами класичного екзерсису, лексикою, термінологією, виражальними рухами, тренажними вправами, що зазначили і довели, що еволюція класичної техніки танцю не тільки зберігає академічний канон і зразок, а також розвиває, збагачує новітніми формально-технічними засобами універсальну хореографічну техніку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адис Л. Теория гимнастики театрального танца / Адис Леопольд // [пер. с фр. Блок Л.Д.]. – Л., М. : Ленинград. гос. хореограф. техникум, 1937. – С. 195–219 : рис.
2. Балет / [ред., пер. Павлова В.И.]. – М. : Астрель АСТ, 2003. – 64 с.
3. Балет. Уроки. Иллюстрированное руководство по официальной балетной программе / [ред., пер. Бардина С.Ю.]. – М. : Астрель, 2003. – 144 с.
4. Блазис К. Элементарный трактат о теории и практике искусства танца. Искусство танца / Карло Блазис // [пер. с фр. Брошниковской О.Н.]. – Л., М. : Ленинград. гос. хореограф. техникум, 1937. – С. 80–182 : рис.
5. Блок Л. Классический танец : история и современность / Л. Блок. – М. : Искусство, 1987. – 556 с.
6. Бурнонвиль А. Моя театральная жизнь / Август Бурнонвиль // [пер. с дат. Жихаревой К.М.; под ред. Борисоглебского М. В., вст. ст. Слонимского Ю.И.]. – Л., М. : Ленинград. гос. хореограф. техникум, 1937. – С. 239–327 : рис.
7. Ваганова А. Основы классического танца / А. Ваганова. – СПб. : Лань, 2000. – Изд. № 6. – 192 с.
8. Голдрич О. Методика роботи з хореографічним колективом / О. Голдрич. – Львів. : Сполом, 2007. – 95 с.
9. Костровицкая В., Писарев А. Школа классического танца / В. Костровицкая, А. Писарев. – М. : Искусство, 1976. – 272 с.
10. Классики хореографии / [под ред. Борисоглебского М.В.]. – Л., М. : Ленинград. гос. хореограф. техникум; Искусство, 1937. – 358 с. : рис.
11. Лопухов Ф. Хореографические откровения / Ф. Лопухов. – М. : Искусство, 1972. – 216 с. : ил.
12. Тарасов Н. Классический танец. Школа мужского исполнительства / Н. Тарасов. – М. : Лань, 2005. – 496 с. : ил.
13. Фокин М. Против течения / М. Фокин. – Л. : Искусство, 1981. – Изд. 2-е, доп. и испр. – 510 с. : ил.
14. Чеккетти Г. Полный ученик классического танца. Школа Енрико Чеккетти / Грациозе Чеккетти // [пер. с ит. Е. Лысовой]. – М. : Астрель, 2007. – 508 с. : ил.
15. Шариков Д. «Contemporary dance» у балетмейстерському мистецтві : навч. пос. / Д. Шариков. – К. : КиМУ, 2010. – 186 с.

таблиця структури класичного танцю

КЛАСИЧНИЙ ТАНЕЦЬ		
Класичний танець – <i>Danse D’Ecole</i>		Академічний балет
Сучасні школи класичного танцю		1780–1905 рр.
<i>Російська новітня (радянська)</i> метод А. Ваганової 1930–1990 рр. <i>Англійська (староросійська)</i> метод М. Легата, Н. Валуа 1920–1970 рр. <i>Французька новітня</i> метод О. Преображенської 1920–1980 рр. <i>Італійська новітня</i> метод Е. Чекетті 1910–1970 рр. <i>Американська (класична)</i> метод М. Мордкіна, Дж. Баланчіна 1920–1980 рр.		<i>Романтичний балет</i> 1830–1905 рр. Ф. Тальоні, Ж. Перро, Ж. Мазільє, Ж. Коррالی, А. Сен-Леон, М. Петіпа, А. Бурнонвіль.
<i>Теорія і методика</i> класичного, історико-побутового, дуєтно-сценічного, характерного танцю		<i>Сентименталіс-тичний балет</i> Комічний балет. Драматичний балет. Пантомімні балети на побутовий і античний сюжет. 1780–1935 рр. Ж. Доберваль, С. Вігано, Ж-П. Омер, П. Гардель, І. Вальбрех, Ш. Дідло.
Академічні школи класичного танцю		
<i>Італійська 1554–1930 рр.</i> Мілан	<i>Французька 1661–1880 рр.</i> Париж	<i>Російська 1738–1930 рр.</i> Санкт-Петербург
<i>Геометричність і віртуозна техніка</i> К. Блазіс, Дж. Лепрі, С. Чекетті 1820–1930 рр.	<i>Шляхетність</i> метод: А. Бурнонвіль, О. Вестріс 1780–1880 рр.	<i>Староросійська синтезована</i> Х. Іогансон, Е. Чекетті 1870–1930 рр.
<i>Трюкачність і акробатизм</i> Р. Фузано, Г. Вестріс. 1730–1780 рр.	<i>Тальонізм</i> метод: Ф. Тальоні, Л. Адіс 1825–1870 рр.	<i>Тальонізм і геометричність</i> Ф. Тальоні, Ш. Дідло 1810–1870 рр.
<i>Професійна техніка виконання танців і рухів</i> Ф. Каррозо, Ч. Негрі. 1554–1661 рр.	<i>Ампірна геометричність</i> 1760–1840 метод: М. Гардель П. Гардель <i>Академічна техніка</i> метод: Л. Дюпре, П. Бошан. 1661–1780 рр.	<i>Трюкачність і академічна техніка</i> 1738–1810 Ж-Б. Ланде, Ф. Гільфердінг, Г. Анджоліні
		<i>Класицистичний балет</i> 1760–1810 рр. Пантомімні балети на побутовий і античний сюжет, балети-пасторалі Ф. Гільфердінг, Ж.Ж. Новерр, Г. Анджоліні.
		<i>Барочний балет</i> 1610–1760 рр. Балети – маскаради, мелодрами, антре, комедії, опери, пасторалі, пантомімні балети на побутовий сюжет. П. Бошан, Л. Пекур, Л. Дюпре, Дж. Уївер.
		<i>Ренесансний балет</i> 1580–1640 рр. Балети – маскаради, мелодрами, балети комічні Балтазар де Бужайо.

Статтю подано до редакції 15.05.2014 р.

УДК 371.382:372.46

Мар'яна АЙЗЕНБАРТ,
м. Дрогобич**ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

У статті розглянуто питання соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку, з'ясовано роль гри у цьому процесі, її виховне значення для формування таких особистісних якостей майбутніх учнів, як дружелюбність, колективізм, навички взаємодії у соціальному середовищі тощо.

Ключові слова: взаємодія, гра, соціально-комунікативна компетенція, соціально-комунікативні уміння старшого дошкільника.

Ayzenbart M. Role-play activity in senior preschool children' social and communicative skills context. The preschool children' social and communicative competence problem is studied in the article. The role-play activity importance as well as its educational value for the development of such future pupils personal qualities as friendship, a teamwork sense, ability to interact in the social environment are found out in the article.

Key words: interaction, role-play activity, social and communicative competence, social and communication skills of senior preschoolers.

Айзенбарт М. Игровая деятельность в контексте социально-коммуникативных умений старших дошкольников. В статье рассмотрен вопрос социально-коммуникативной компетенции детей старшего дошкольного возраста, определены роль игры в этом процессе, ее воспитательное значение для формирования таких личностных качеств будущих учащихся, как дружелюбие, коллективизм, навыки взаимодействия в социальной среде и т. д.

Ключевые слова: взаимодействие, игра, социально-коммуникативная компетенция, социально-коммуникативные умения старшего дошкольника.

Постановка проблеми. У Базовому компоненті дошкільної освіти України наголошено на необхідності формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку як одного із ключових чинників, що сприяє вихованню творчих особистостей із розвиненим почуттям власної гідності та відповідальності за свої вчинки [2]. Зазначимо, що термін «компетенція» (лат. *competentia* – «належність за правом») ми розглядаємо як комплекс певних умінь і навичок, якими конкретна особа (дошкільник) володіє і вміє їх застосовувати у практичній діяльності.

Становлення та розвиток дитячої особистості неодмінно потребує цілеспрямованого систематичного педагогічного впливу на неї, що передбачає широке застосування ефективних засобів із метою набуття дошкільником конкретних знань і досвіду в різних сферах людської життєдіяльності. Соціально-комунікативна компетенція дитини дошкільного віку включає її обізнаність із різноманітними соціальними ролями людей; уміння безконфліктно взаємодіяти та спілкуватися з ними, а також позитивне ставлення до самої себе і навколишнього середовища тощо.

Аналіз досліджень. У сучасних дослідженнях, зокрема у працях Д. Махотіна та Ю. Фролова [13, 36–40] компетенція розглядається як відкрита система процедурних, цін-

© Айзенбарт М. Ігрова діяльність у контексті соціально-комунікативних умінь старших дошкільників

нісно-змістових і декларативних знань, що включає три чинники (епістемологічні, тобто пов'язані з пізнанням, особистісні та соціальні). Перераховані компоненти активно взаємодіють між собою, реалізуючись і збагачуючись під час розв'язання носієм компетенції практичних життєво важливих проблем [12, 23].

Відомий педагог, методист М. Каган ще у 70-х рр. наголошував: «...формування особистості починається з виховання комунікативної діяльності та оволодіння її механізмами...» [3, 118].

Хоча проблеми формування соціально-комунікативних умінь дітей достатньо ґрунтовно проаналізовані у працях сучасних дослідників, проте питання застосування інноваційних технологій та новітніх методів у процесі їх розвитку у старших дошкільників недостатньо висвітлені. Зокрема питання використання гри у процесі розвитку соціально-комунікативних навичок старших дошкільників є недостатньо вивченими і потребують більш глибокого аналізу.

Відсутня сьогодні і загальноприйнята класифікація комунікативних умінь. Так, для прикладу, С. Пассов умовно розділяє численні комунікативні вміння на дві групи, які постійно взаємодіють одна з одною: 1) базові, що відображають змістову суть спілкування: вітання; прощання; звертання; прохання про підтримку, допомогу, послугу; надання підтримки, допомоги, послуги; подяка; відмова; вибачення; 2) процесуальні, що забезпечують соціальну взаємодію як процес: уміння аналізувати почуття і стани співрозмовника, його погляди; говорити перед іншими; слухати інших; співпрацювати; управляти (керувати); підкорятися тощо [10, 141].

Наведена класифікація стала основою системи виховання комунікативних умінь дошкільнят.

Метою нашої статті є з'ясувати суть соціально-комунікативних умінь дітей старшого дошкільного віку та обґрунтувати можливість їх формування під час ігрової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Наше життя невід'ємне від комунікативної діяльності. Незалежно від статі, віку, освіти, соціального стану, територіальної і національної приналежності та багатьох інших особистісних характеристик, людина постійно передає і зберігає відповідну інформацію, тобто активно задіяна у процесі спілкування, – зазначає В. Кухаренко [7].

У свою чергу В. Сафонову, яка активно опрацьовувала проблеми комунікації, комунікативна компетенція – це сукупність мовної, мовленнєвої та соціокультурної складових, оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності і культурою мовлення; здатність дітей розв'язувати мовними засобами певні комунікативні завдання в різних сферах і ситуаціях спілкування [6].

Основи соціально-комунікативної компетенції дитини, напрям її розвитку та успішна взаємодія у соціумі закладаються ще у дошкільному віці. Для її засвоєння у навчально-виховному процесі дошкільного закладу фіксуються необхідні способи роботи з дітьми в межах вивчення освітньої лінії «Дитина в соціумі» [2].

Соціальна компетенція особистості включає насамперед її бажання й уміння взаємодіяти, наявність позитивної мотивації у стосунках з іншими, впевненість у собі, емпатію і здатність керувати соціальними ситуаціями та використовувати ефективні стратегії для досягнення комунікативних цілей [15, 31–42]. Для реалізації цих цілей необхідно володіти певним досвідом спілкування, який передбачає передовсім способи взаємодії з людьми, що нас оточують, а також співробітництво у груповій комунікації, навички роботи в колективі, здатність брати на себе відповідальність і долати конфлікти.

Слід зауважити, що соціально компетентний дошкільник має розвинену потребу в контактах з іншими дітьми та дорослими, у соціально вмотивованій спільній діяльності; вміє регулювати власну поведінку; володіє моральними почуттями співрадість, співпереживання, готовності прийти на допомогу [14, 14 – 17]. Така дитина постійно виявляє інтерес до однолітків; вміє налагоджувати з ними контакти; привертати до себе увагу; проявляти доброзичливе ставлення, сприяючи активній взаємодії; відчуває себе «на рівних» та впевнено з ровесниками, усвідомлює власні можливості, права й обов'язки і дотримується норм спілкування; прагне бути справедливою й отримати визнання однолітків у різноманітних видах діяльності, намагається бути бажаною у спілкуванні, грі тощо; уникає конфліктів та вміє їм запобігати, ініціює й підтримує ділові та особисті контакти з ровесниками, ставить до них як до рівноправних партнерів у різних комунікативних сферах.

Старший дошкільник зі сформованою соціальною компетенцією підтримує загальну для всіх мету діяльності; узгоджує власні задуми й дії зі спільною метою та бажаннями партнерів; обмінюється з ними інформацією; грається і працює, дотримуючись установлених правил та норм спілкування. Крім того, він вміє захищати власну думку; в разі потреби звертається за допомогою до товариша та пропонує йому свою, а також добре володіє виразними (мімічними й мовленнєвими) засобами спілкування. Ці аспекти комунікативних умінь майбутніх школярів детально аналізує педагог В. Павленчик у розвідці «Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога» [9].

Соціальні вміння дитини – це передовсім її навички орієнтуватися в ситуації спілкування; вступати у контакт і підтримувати його; приймати погляди співрозмовника; аргументовано пояснювати власні думки і позицію; уникати конфліктних ситуацій у комунікації, а при їх наявності успішно долати їх, критично ставитися до власних дій і висловлювань. Зазначені вище комунікативні знання і соціальні вміння цілком відповідають соціальним завданням дитини старшого дошкільного віку і становлять зміст її соціальної компетенції.

На думку А. Арушанової та О. Шахнаровича, комунікативна компетенція дитини дошкільного віку включає її здатність організувати спілкування за допомогою мовлення й охоплює: а) дотеоретичні (практичні) лінгвістичні знання (на рівнях фонетики, лексики, граматики), б) вміння формувати і висловлювати власні думки (побудова зв'язного тексту), а також в) мовленнєву взаємодію з партнером (інтерація) [1, 51].

Ю. Караулов пропонує своє визначення комунікативних здібностей – це «здатність володіти ініціативою у спілкуванні, виявляти активність, емоційно реагувати на стан партнерів зі спілкування, здатність формувати і реалізувати власну індивідуальну програму спілкування. Комунікативні здібності дітей виявляються в умінні налагоджувати правильні відносини з іншими людьми, відчувати настрої усього колективу, в якому відбувається спілкування (родина, група дошкільного закладу тощо), розуміти партнера зі спілкування» [5].

Головним критерієм сформованості комунікативної компетенції в дитини дошкільного віку є її успішність у взаємодії із собою й іншими в певній ситуації спілкування. Ефективність соціалізації дитини, крім того, залежатиме від її здатності максимально мобілізувати у процесі спілкування свої знання, уміння, навички, способи діяльності під час розв'язання наявних проблем.

Слід зазначити, що комунікативна компетенція дошкільника включає в себе низку чинників:

– наявність комунікативних інтенцій (утримання в пам'яті сказаного й постійна кореляція плину спілкування з метою мовця, його проміжними та прикінцевими результатами). Під час мовленнєвої діяльності початкові мотиви й інтенції суб'єкта у виразно-

ються, конкретизуються, утворюючи ядро і периферію мотиваційної сфери. Внутрішні мовленнєві структури дитини з віком змінюються – зі збільшенням обсягу пам'яті, усвідомлення мовленнєвих інтенцій постійно зростає. Зі свого боку, це зумовлює оволодіння новими, все більш складними формами комунікації, як когнітивним підґрунтям розвитку мовленнєвої діяльності (Д. Слобін) [8];

- дотримання відповідних комунікативних стратегій, що дає змогу досягнути бажаного результату спілкування. Дитина дошкільного віку повинна засвоїти основні доступні їй правила і послідовність комунікативних дій;

- належне знання особистості співбесідника, що передбачає врахування його особливостей і соціальних ролей, а отже, і зворотного зв'язку в комунікації;

- підтримка власне процесу спілкування, тобто контроль за ним і за власною мовленнєвою поведінкою й емоціями тощо. Усі аспекти комунікативної діяльності (сприймання мовлення дорослих, взаємодія та емоційні контакти з ними) тісно пов'язані в єдиному процесі налагодження контактів дитини з довкіллям і визначають терміни появи та розвитку її активного мовлення;

- наявність сформованих навичок і вмінь завершення комунікації, виходу з неї, контролю за посткомунікативними ефектами тощо. Вони розвиваються впродовж ситуативно-ділового спілкування на засадах уже наявного досвіду дитини, що включає адресність і комунікативну спрямованість [11, 20].

Починаючи зі дошкільного періоду, педагогам слід поступово формувати у дитини моральні цінності та базові ставлення до себе (самоповагу) й інших людей (прийняття їх, повага до них). Саме це не тільки полегшує спілкування, а й робить його моральним. Адже якщо дошкільник поважає себе й інших, то легко зможе контактувати з ними, без конфліктів та побоювань, на відміну, наприклад, від ситуації, коли індивід поважає себе, а інших – ні. У спілкуванні такої особи часто простежуються зневага до співрозмовника, небажання його зрозуміти, а також використання маніпулятивних способів комунікації за відсутності навичок налагоджувати контакти з іншими.

Виділяють ще й особистісний аспект соціальної компетенції, а саме особливості дитини, що вступає у спілкування, які природно впливають на зміст, процес і сутність комунікації. Загальновідомо, що певні риси характеру (надмірна сором'язливість, відверта безсоромність, відчуженість, егоїстичність, зарозумілість, тривожність, агресивність, конфліктність та авторитарність) негативно позначаються на соціальній взаємодії людини з іншими.

Відзначимо, що формування соціально-комунікативних умінь дослідників у процесі ігрової діяльності відбувається природним шляхом, адже гра для дітей є активною формою пізнання навколишньої дійсності, своєрідним шляхом освоєння довкілля, порівняно з працею і навчанням. У ній практичне, діяльнісне ознайомлення дошкільників зі світом відбувається раніше, ніж оволодіння теоретичними знаннями. Інтерес дитини до гри поступово вичерпується унаслідок засвоєння відповідних знань і умінь. Проте, саме у грі розвиваються принципи і форми життєдіяльності дитини, відбувається її соціалізація, вибудовуються основи співробітництва між ровесниками та дорослими. Однаковою мірою важливі ігри як індивідуального, так і масового (парного, групового, командного) характеру, що спрямовані на вирішення проблем у конкретних життєвих ситуаціях.

Тому ігрова діяльність повинна посісти провідну функцію у навчально-виховному процесі серед дітей старшого дошкільного віку. Переваги гри у процесі формування соціально-комунікативної компетенції дітей є очевидними: у грі вони відображають навколишню дійсність, взаємини між однолітками та дорослими, вчинки людей. Водночас у грі діти

розвивають свою увагу, творчість, набувають самостійності та незалежності у прийнятті рішень.

Зокрема, сучасна дослідниця В. Душина відмічає, що упродовж гри діти набувають необхідного їм соціального досвіду, який включає такі вміння: контактувати (просто, доступно); висловлювати свою думку (оцінювати); виражати згоду (незгоду); приймати пропозиції інших, не наполягаючи на своєму; залагоджувати непорозуміння; відповідати на поставлене запитання; виявляти власну життєву позицію; просити вибачення і пробачати інших; запрошувати інших до гри; брати активну участь у спільній грі, згідно з домовленостями; гратися дружно; ділитися цікавими іграшками; бажані ролі виконувати за чергою; бути привітним, усміхатися партнерові (мати оптимістичний настрій); ніколи не ображати своїх друзів; не сваритися з іншими; завжди намагатися робити іншому приємне (змайструвати хворому товаришеві іграшку, намалювати щось) і т.д. [4].

Із наведеного переліку соціальних компетенцій (за В. Душиною) випливає, що у формуванні комунікативного досвіду дитини старшого дошкільного віку найкращих результатів можна досягти, граючись із нею. Досвід, який дитина отримує у грі, вона поступово застосовує і в інших формах життєдіяльності. Кожна гра виконує важливі виховні та комунікативні функції, формує типові навички соціальної поведінки і систему цінностей дитини. Саме у грі остання вчиться поводитися відповідно до ігрової ситуації, і власне так гра стає своєрідною школою соціальних відносин, у якій дошкільник моделює способи спілкування, які він спостерігає навколо себе. Відображаючи у грі певні реальні події, дитина стає їх безпосереднім учасником, ознайомлюється зі світом, діє активно, широко сприймаючи все, що стосується гри. Аби дошкільнята вміли активно спілкуватися, аргументовано відстоювати власні погляди і водночас знаходити компромісні рішення, необхідно систематично проводити з ними на заняттях комунікаційні ігри.

Л. Якименко пропонує кілька вправ для розвитку комунікативних здібностей старших дошкільників, а відтак, рівня їх соціалізованості.

«Рука в руці». Пари дітей, узявшись за руки, рухаються кімнатою з багатьма перешкодами на шляху. Завдання: подолати ці перешкоди, не розриваючи рук.

«Привітання». Утворивши пари, дошкільнята за командою вихователя весело вітають одне одного – чи то долонями, чи то носом, плечима, п'ятками тощо. Мета: вчити дітей вітатися весело, з почуттям гумору, дотепно, але завжди, бо привітання – це побажання добра, миру, злагоди [14, 18].

Діти, у яких не сформовані відповідні соціально-комунікативні компетенції, зазнають суттєвих труднощів у спілкуванні та взаємодії зі своїми однолітками, що призводить до збільшення фактів проблемної поведінки у них. Аби позбутися цих негативних явищ, потрібно заповнити прогалину у наявних соціальних знаннях та навичках дошкільників, розвиваючи насамперед їхнє мовлення.

Висновки. Таким чином, проблема формування соціально-комунікативних умінь є однією з найважливіших у системі дошкільного навчання. Формування у старшого дошкільника соціально-комунікативних умінь вимагає від дітей орієнтуватися в умовах спілкування, планувати висловлювання, контролювати хід і наслідки процесу мовлення, підтримувати контакт, умінь захищати власну позицію, уникати конфліктних ситуацій тощо.

Гра є провідним засобом виховання та формування соціально-комунікативних умінь і здібностей дошкільників. У грі дитина старшого дошкільного віку розвивається як особистість, у неї формуються ті риси характеру, від яких буде залежати її адаптація у суспільстві, відносини з оточуючими людьми.

Вивчення розвитку соціально-комунікативних умінь показало необхідність акцентування уваги на ігровій діяльності, як найбільш ефективному засобі формування соціально-комунікативних умінь дитини старшого дошкільного віку.

Звісно, наша розвідка не охоплює всіх аспектів порушеної нами проблеми. Вважаємо, що для подальшого педагогічного аналізу потрібна розробка та експериментальна перевірка діагностики формування соціально-комунікативної компетенції старших дошкільників у процесі ігрової діяльності, що дасть змогу виявити рівень комунікації конкретної дитини. Така діагностика повинна охоплювати три аспекти: розуміння дитиною специфіки ситуації, в якій відбувається взаємодія; комунікацію з дорослим; спілкування з ровесниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арушанова А. Исследование развития коммуникативной компетенции дошкольника / А. Арушанова // Наука о детстве и современное образование : мат. Междунар. юбилейной науч. конф., посвященной 100-летию со дня рожд. А. В. Запорожца. – М. : Центр «Школьная книга», 2005. – 184 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти [Електронний ресурс] / [авт. кол-в : Богуш А. М., Беленька Г. В., Богиніч О. Л., Гавриш Н. В., Долинина О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю]. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/690/bazovij_komponent-doshkilnoj_osviti_v_ukrajini/.
3. Давыдов В. Виды обобщения в обучении. – 2-е изд. / В. Давыдов – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 480 с.
4. Душина В. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку у просторі дитячої субкультури [Електронний ресурс] / В. Душина. – Х., 2012. – 69 с. – Режим доступу : <http://lib.znaimo.com.ua/docs/166/index-49114.html?page=4>.
5. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность [Електронний ресурс] / Ю. Караулов ; [отв. ред. Д. Н. Шмелев]. – М. : Наука, 1987. – 261 с. – Режим доступа : <http://www.any-book.ru/book/show/id/1213118>.
6. Ковалева Н. Формирование коммуникативных компетенций у младших школьников ресурсами иностранного (английского) языка [Електронний ресурс] / Н. Ковалева // Фестиваль «Открытый урок». – МИД «Первое сентября», 2014. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/313791/>.
7. Кухаренко В. Интерпретация текста [Електронний ресурс] / В. Кухаренко. – М., 1988. – 173 с. – Режим доступа : <http://www.ex.ua/72783900>.
8. Материалы на сайте Казанской лингвистической школы [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kls.ksu.ru/boduen/bodart>.
9. Павленчик В. Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педагога / В. Павленчик // Науково-методичний журнал. – 2000. – № 3 (704). – С. 3–5.
10. Пассов Е. Коммуникативный метод воспитания / Е. Пассов. – М. : Просвещение, 1991. – 223 с.
11. Свирина Л. О языковой и речевой компетенции студентов, изучающих иностранный язык как вторую (дополнительную) специальность [Електронний ресурс] / Л. Свирина // Бодуэновские чтения : Бодуэн де Куртэнэ и современная лингвистика : междунар. науч. конф. Труды и материалы : в 2 т. / [под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 144–145. – Режим доступа : <http://belovo.kemsu.ru/main.htm>.
12. Ушаков Д. Толковый словарь современного русского языка / Д. Ушаков ; [под ред. Татьянченко Н. Ф.]. – М. : Альта-Пресс, 2005. – 1216 с.
13. Фролов Ю. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалистов / Ю. Фролов, Д. Махотин // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 34–41.
14. Якименко Л. Від людини «дніочої» до людини «суспільної» / Л. Якименко // Дошкільне виховання : щомісячний науково-методичний журнал [для педагогів і батьків]. – К. : Преса України, 2000. – № 9 (710). – С. 15–18.
15. Volunteer Leader's Guide. – New York, 2000. – 162 p.

Статтю подано до редакції 30.05.2014 р.

ТЕОРІЯ КЛАСОВОЇ БОРТЬБИ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЯХ ГЕННАДІЯ ЖУРАКІВСЬКОГО

У статті проаналізовано впровадження основних положень теорії класової боротьби до історико-педагогічного наративу відомого історика педагогіки Геннадія Жураківського, що займався дослідженнями античної освіти та педагогічної думки.

Ключові слова: Геннадій Жураківський, теорія класової боротьби, історико-педагогічний наратив

Haliv M. The class struggle theory in Gennady Zhurakivsky's historical and pedagogical work. *The basic assumptions of the class struggle theory implementation to the famous historian Gennady Zhurakivsky's historical and pedagogical narrative, who studied the antique education and educational thoughts, are analyzed in this article.*

Key words: Gennady Zhurakivsky, the class struggle theory, historical and pedagogical narrative.

Галив Н. Теория классової борьбы в историко-педагогических работах Геннадия Жураковского. *В статье проанализировано внедрение основных положений теории классової борьбы в историко-педагогический нарратив известного историка педагогике Геннадия Жураковского, занимавшегося исследованиями античного образования и педагогической мысли.*

Ключевые слова: Геннадий Жураковский, теория классової борьбы, историко-педагогический нарратив

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку історико-педагогічних досліджень усе більшої ваги набуває методологічна проблематика. Відзначимо, що аналіз методологічних аспектів обов'язково повинен будуватися на принципі історизму, а відтак охоплювати історію розвитку методологічних засад. Безумовно, на еволюцію української історико-педагогічної науки у ХХ ст. значний вплив справила філософія марксизму-ленінізму і продукований нею варіант теорії класової боротьби, впровадження якої до педагогічного історіюписання потребує окремого дослідження.

Аналіз досліджень. Про роль марксистсько-ленінської методології в радянські історії педагогіки писали Н. Гупан [3], О. Сухомлинська [10; 11], М. Богуславський [2] та ін. Біографію Г. Жураківського, його педагогічну творчість досліджувала Д. Бершадська [1]. На жаль, на сьогодні немає досліджень, які б експлікували прояви теорії класової боротьби у вітчизняному історико-педагогічному наративі ХХ ст., зокрема і в працях окремих дослідників.

Мета статті – проаналізувати імплементацію основних положень теорії класової боротьби до історико-педагогічного наративу відомого дослідника історії античної педагогіки Геннадія Жураківського.

Виклад основного матеріалу. У 1920-х рр. відбулася активна перебудова української радянської гуманітаристики на засадах марксистсько-ленінської методології. Не була винятком й історико-педагогічна наука, яка продовжувала розвиватися як в рідчисті історії, так і педагогіки. Ключово, навіть системоутворювальну позицію у марксистсько-ленінській методології займала теорія класів і класової боротьби в інтерпретації К. Маркса та низки його послідовників.

Відомо, що трактування суспільства як сукупності взаємодіючих класів існувало ще до К. Маркса. Сам К. Маркс у листі до свого приятеля Й. Вейдемеєра від 5 березня 1852 р. визнавав, що не він відкрив класову стратифікацію, боротьбу класів. «Те, що я зробив нового, складалося в доказі наступного: 1) що існування класів пов'язано лише з певними історичними фазами розвитку виробництва, 2) що класова боротьба необхідно веде до диктатури пролетаріату, 3) що ця диктатура сама складає лише перехід до знищення всяких класів і до суспільства без класів», – зазначав він [7, 427].

Наступники Маркса, передовсім Ф. Енгельс та В. Ленін, іще дещо додали до класових інтерпретацій свого попередника, тож на початку ХХ ст. теорія класів і класової боротьби марксистського штибу становила собою сукупність таких основних положень:

1) історичний розвиток суспільних відносин становить такі епохи: докласове, класове і безкласове суспільства;

2) основою класового поділу суспільства є виробничі відносини. Різна форма власності на засоби виробництва і наявність або відсутність цієї власності є головними критеріями класоутворення. Окрім цього, клас як соціальна сила формується у процесі протистояння з іншими соціальними силами;

3) на класовому етапі історії людства здебільшого спостерігається дихотомія класів, з яких один – клас експлуататорів, інший – клас експлуатованих. У різних суспільствах на різних етапах історичного розвитку можуть існувати й інші класові групи, які або зникають в процесі боротьби, або зливаються з двома названими класами.

4) боротьба між класами – це вираження боротьби між продуктивними силами, що розвиваються, і відстаючими від них виробничими відносинами. У певний історичний період один клас («реакційний») втілює віджилі виробничі відносини, інший («прогресивний») – народжуються виробничі відносини, відповідні розвиваються продуктивним силам. Один і той же клас на різних фазах розвитку суспільної формації буває прогресивним і реакційним [8].

5) класова боротьба як вияв гострих класових антагонізмів є рушійною діалектичною силою прогресу людства і неодмінно приводить до перемоги пролетаріату – єдиної месіанської сили, що шляхом насильства візьме гору у цій боротьбі, тимчасово встановить свою диктатуру, котра слугуватиме перехідним етапом від класового до безкласового суспільства.

На цих засадах протягом 1920 – 1930-х рр. відбувалася фундаменталізація історико-педагогічних досліджень українських радянських учених. Складний процес побудови відповідних інтерпретацій і наративів на підставі теорії класової боротьби бачимо крізь праці окремих дослідників, які публікували у згадані роки. Серед них зосередимо увагу, зокрема, на роботах відомого радянського історика освіти та педагогічної думки Геннадія Жураківського (1894 – 1955). Він закінчив Київський університет у 1919 р., деякий час завідував дитячим будинком, упродовж 1924 – 1934 рр. викладав в одному з вищих навчальних закладів Києва. Згодом переїхав до Москви, де й працював до кінця життя [2].

У другій половині 1920-х рр. Г. Жураківський зосередився на написанні тритомної праці із загальної історії педагогіки від первісного суспільства до тогочасності. Однак світ побачила у 1926 р. лише перша частина під назвою «Нариси з історії педагогіки у зв'язку з історією класової боротьби», в якій йшлося про освіту та педагогіку Давніх Греції, Риму та епохи елінізму [6]. Відзначимо, що ця праця була піддана серйозній критиці. Пізніше, працюючи в Москві, він видав ґрунтовне дослідження «Нарис з історії античної педагогіки» (1940) [5]. Співставивши їх, провівши компаративістичний

та логіко-семантичний аналіз зазначених праць, ми можемо простежити еволюцію методологічного утвердження теорії класів і класової боротьби в авторському нарративі Г. Жураківського.

Наголосимо, що у часі, коли видавалася перша книга Г. Жураківського, ще не було спроб сконструювати всесвітній історико-педагогічний процес на засадах теорії боротьби класів. Тож праця київського вченого до певної міри була новаторською (якщо, не враховувати статтю Я. Ряппо [9]). Зрештою, як зауважив Г. Жураківський, такої праці, де «історія педагогіки ставилися б у зв'язок з історією класової боротьби», не існує ні в радянській, ні в західній літературі [6, 3]. Насправді нариси 1926 р. були першою пробою пера у цій проблематиці не так для усіх радянських учених-істориків педагогіки, як для самого Г. Жураківського. У ній бачимо чимало специфічних трактувань історії класової боротьби, які він спробував відкоригувати у наступній монографії з історії античної педагогіки 1940 р.

Отже, виокремимо низку особливостей авторської імплементації Г. Жураківським концепції класової боротьби до історії педагогіки.

По-перше, дослідник не одразу сприйняв тезу про «економічний базис» та «політичну надбудову» суспільства. У нарисах 1926 р. він, зазвичай, розпочинає опис освітньої системи того чи іншого античного суспільства з окреслення політичного становища. Так, уже з перших сторінок декларує «обумовленість педагогічних пошуків і шкільної практики тієї чи іншої епохи її соціально-політичними умовами» [6, 3]. Характеризуючи контекст виникнення еллінської шкільної освіти в Єгипті, Г. Жураківський зупиняється більше на політичних чинниках, ніж на економічних. Учений зазначає, що толемаївський Єгипет – це воєнна деспотія, де панують гніт і свавілля [6, 135]. Описуючи суспільні умови Римської імперії (при цьому вживає термін «імперіалізм»), подає зарис політичних обставин, територіальних завоювань. Цілком не згадуючи про економічне життя, одразу переходить до проблеми класової боротьби. На його думку, тривалі війни повинні були суттєво відобразитися на укладі життя населення Риму. Патриціат начебто був «вимушений» надати громадянські права плебеям, тож відтоді класова боротьба йшла не між привілейованими і непривілейованими верствами, а між буржуазією і пролетаріатом [6, 150]. Як бачимо, марксистське вчення про «базис» і «надбудову» детально недотримувалося або ще чітко не засвоїлося автором.

Натомість у нарисі 1940 р. Г. Жураківський «виправився» й свій виклад певних тем подекуди розпочинав саме з характеристики соціально-економічної системи. Так, говорячи про спартанську систему виховання, вчений змальовує рабовласницький лад на Пелопонесі і Спарті, пише про всесторонню експлуатацію місцевого населення завоєвниками-дорійцями, які були зацікавлені «передовсім у правильному постачанні продуктами сільськогосподарської праці своєї військової общини» [5, 11]. Попри все, в нарративі дослідника траплялися рецидиви попередніх трактувань. Зокрема, ведучи мову про контекст «елінського просвітництва», Г. Жураківський спочатку згадає буквально одним словом економічний розвиток Афіїнської морської держави, відтак переходить до характеристики політичних аспектів: зіткнення Афін з Пелопонеським союзом, власне Пелопонеську війну, політичну боротьбу в Афінах наприкінці V ст. до н.е. [5, 110 – 111].

Таку непослідовність можна пояснити двома обставинами: 1) автор здобував історичну освіту у дореволюційні часи, коли в середній та вищій школах викладалася історія з акцентом саме на її політичному аспекті, тому, припускаємо, на все життя зберіг відповідний погляд на історію, хоч і намагався згодом перебудувати свої уявлення про історичний процес відповідно до марксистсько-ленінських постулатів; 2) історію осві-

ти і педагогіки в Давніх Греції та Римі природніше виписувати в політичній (Спарта, Афіни, Рим), аніж економічній (засоби виробництва, форми власності, класовий поділ) площині.

По-друге, Г. Жураківський часто бере до уваги не так класові, як національні особливості шкільних систем і педагогічної думки. Уже на перших сторінках нарисів 1926 р. він артикулює свій методологічний підхід до вивчення історичного руху суспільства, в якому, по-суті, визнає необхідність не поряд, а на рівні з класовими, вивчати ще й державно-політичні (національні) зрізи суспільства. «Розглядаючи складний рух, яким охоплене будь-яке історичне суспільство, – писав дослідник, – нам доводиться завжди проводити розріз у двох напрямках – горизонтальному і вертикальному. При горизонтальному розрізі виступають на перший план класи суспільства з їх неухайною, інколи більше, інколи менше помітною боротьбою; при вертикальному – в центрі уваги опиняються державні угруповання в їх упертому взаємному суперництві, винуватцями якого є керівні прошарки горизонтального розрізу, що захоплюють за собою малосвідомі маси, які не можуть ще врахувати тих спільних інтересів, які їх зв'язують з масами населення сусідньої державної одиниці» [6, 7].

Наголосимо, що у вислові «малосвідомі маси, які не можуть ще врахувати тих спільних інтересів, які їх зв'язують з масами населення сусідньої державної одиниці», імпліковано йдеться про визнання існування певної національно-політичної свідомості (патріотизму) цих «малосвідомих мас», який прив'яже їх до власних «державних одиниць» і «заважає» об'єднуватися в єдину класову силу з «малосвідомими масами» інших «державних одиниць». Г. Жураківський, на нашу думку, добре розумів вагомість національно-політичного чинника, котрий може виступати первинним щодо класових інтересів чи класової свідомості соціальних спільнот. Зрештою, у своїх працях він згадував «національний егоїзм» грецьких общин, який, звісно, засуджував [5, 164], але цим же визнавав його існування і значну роль у суспільних відносинах.

Надалі учений все ж намагався більш акцентовано виділяти соціальні, а не національні мотиви і причини суспільних процесів. Так, окреслюючи боротьбу ілотів проти спартіатів (чисельні повстання, Месенські війни), Г. Жураківський наголошує що ними керувала ненависть до гнобителів, при чому останніх називає «народом-поработителем» [5, 25]. Тож попри все у рамках класового дискурсу продовжує мислити категоріями народу, як етнонаціональної спільноти.

Незабуваймо, що у 1930 – 1940-х рр. відбулося зніційоване Й. Сталінінм відродження національного дискурсу (при збереженні класової парадигми), що мало на меті закладення підвалин формування «радянського патріотизму» [4, 38 – 53]. Тож не виключено, що Г. Жураківський певною мірою сприйняв нові віяння й вдався до національної риторики, змальовуючи історію античної педагогіки.

По-третє, автор студій з античної педагогіки акцентовано прописує власну полярну оцінку двох класів – негативну щодо «гнобителів», позитивну стосовно «пригнічених». Описуючи різнобічне виховання давніх греків ще у докласичний період, спрямованого на виховання майбутнього воїна, «бадьорого духом та сильного тілом», Г. Жураківський раптом робить ремарку: «Аж ніяк не слід, однак, ідеалізувати грецьку знать: протягом усієї елінської історії виступає вона як сила, що прагне уярмити маси безправного люду» [6, 10]. Уже словосполучення «безправний люду» і застереження «не слід ідеалізувати грецьку знать» чітко вказують на «класові» симпатії автора і формують у читача певні емпативні установки щодо пригнічених і злість або принаймні негативні оцінки стосовно «уярмлювачів».

Подібні оцінки доволі часто з'являються у наративі Г. Жураківського. Так, він здебільшого критично характеризує патріархальний лад в римській родині. При цьому наголошує, що «все сказане вище про родовий побут в древньому Римі відноситься передовсім до патриціата», тобто сконструйований ним негативний образ вміщує в рамки панівного класу, хоча і робить ремарку про те, що і в «нижчих» прошарках родової зв'язки і батьківська влада мали істотне значення [6, 146–147].

Позитивної оцінки удостоїлася в Г. Жураківського чисельна афінська біднота (її називає «масами населення») передовсім за свою начебто «високу культурність». Це твердження автор продукує з огляду на надзвичайно умілі ремісничі вироби, які дійшли до нашого часу [5, 96], причому не зважає на те, що можна говорити про високі культурні досягнення окремих ремісників чи ремісничих шкіл, але не мас. Характеризуючи логічні механізми «сократівського методу» (евристичної бесіди), Г. Жураківський ілюструє їх і такою цитатою з твору Ксенофонта «Спогади про Сократа»: «Критій сказав: Тобі доведеться, Сократе, відмовитися від цих шевців, столярів, ковалів: думаю, вони зовсім вже зносились від того, що вічно вони у тебе на язичку. Значить, – відповів Сократ, – і від того, що слідує за ними – від справедливості, благочестя і всього подібного?» [5, 149]. Ця цитата мало додає до підтвердження тези про ведення Сократом бесіди від малого до великого. Вона більше підкреслює етичні принципи грецького філософа, й наводить її Г. Жураківський, скоріш за все, тому, що ці принципи імпонують і йому самому. Зрештою і не лише йому, бо справедливість – вічний імператив (хоч зі специфічним трактуванням у радянському суспільстві). Крім цього, ця цитата у наративі Г. Жураківського вказує на начебто «класову свідомість» Сократа, який асоціює високі моральні чесноти з «нижчим класом», простим людом. Відтак вона якнайкраще вмонтовується в радянський ідеологічний шаблон, відповідно до якого високими моральними чеснотами були наділені лише пролетарі, люди праці, трудовий народ.

По-четверте, система «класових» оцінок Г. Жураківського доповнювалася доволі вільним оперуванням поняттями, які вживалися здебільшого у метафоричній формі, або у формі прикладу чи ілюстрації. Для прикладу, стосовно спартанської громади він використав поняття «дармоїдствуюча каста» [6, 22], звичай соціального співжиття Спарти порівняв з «пуританськими ідеалами» [6, 103]. Цілоком у дусі свого часу радянський історик педагогіки приписав партійність усій філософії людства від давньогрецької до сучасної йому епохи [5, 114]. Спосіб життя двох вищих класів, описаних у «Державі» Платона, Г. Жураківський назвав «комуністичним» [6, 82], щоправда, розуміючи відносність такого маркування, у нарисі 1940 р. узяв це слово в лапки [4, 191]. Крім того, майже скрізь в античному суспільстві (афінському і римському) учений бачить «буржуазію», котру часто називає «плутократією», а щодо господарства Атики V ст. до н.е. застосовує категорію «капіталістичний розвиток» [6, 26].

Загалом, використання ним понять, запозичених з описів інших історичних епох, для характеристики педагогічних аспектів античності, не сприяло адекватному розумінню історії освіти та педагогічної думки досліджуваного періоду.

Попри це, учений ще й доволі активно використовував позанаукову, ідеологічно-пропагандистську риторичку 1920 – 1930-х рр. для характеристики соціальних та освітніх процесів, явищ і фактів античного часу. Так, він упевнено зараховує давньогрецьких мислителів до прислужників «буржуазії» й позначає взаємини цих соціальних прошарків штампованим висловом «союз думки і гаманця» [6, 50]. Для окреслення соціального середовища діяльності Платона Г. Жураківський вжив словосполучення «озлоблена аристократія» [5, 175]. Без найменших сумнівів говорить про «поміщицьку кабалу» в

сільській Атіці і «кадри міського пролетаріату» в Афінах [6, 26]. Чи не найбільш одіозним з наукового погляду вважаємо використання істориком терміну «білий терор» для окреслення політичних процесів в Афінах кінця V ст. до н.е. і вжитого в нарисах 1926 р. [6, 60] (у праці 1940 р. такого терміну не використав).

Протистояння між класами (та його прояви в освітній сфері), Г. Жураківський традиційно зображав у термінах «боротьба», «фронт». У нарисах 1926 р. він декілька разів вживає вислів «жахи класової боротьби» [6, 10, 19]. Зауважимо, що семантика цього вислову у той час була ідеологічно неприйнятною. Її неоднозначність проявилася у тому, що власне класова боротьба поставала у непривабливому світлі – вона несла з собою жахи. Цей «словесний прокол» автора, який, можливо, до певної міри розкривав певні «неофіційні» світоглядні, а відтак методологічні установки, був усунутий з нарису 1940 р. – про «жахи» там уже не йшлося.

По-п'яте, у Г. Жураківського бачимо виразне акцентування на класовому походженні і класовому середовищі античних педагогів. Такий продиктований марксистським соціологічним детермінізмом метод опису діяльності і поглядів людини у суспільстві став одним із чільних в радянській історичній та історико-педагогічній науках. Зрештою, його застосування подекуди давало непогані результати й стало одним із позитивних напрацювань методології радянських істориків.

Відзначимо, що у нарисах 1926 р. історик педагогіки доволі схематично підходив до реалізації цього методу. Він прямо узалежнював погляди історичного діяча від його класового походження. Це проявилось, наприклад, у твердженні, що кінчна філософська школа, «заснована Антисфеном, сином афінянина і фригіянки рабині, вже в силу такого походження свого засновника повинна була прийняти демократичний характер...» [6, 72]. Формальна логіка такого підходу Г. Жураківського виявлялася і в описі поглядів Ксенофонта, Платона, Аристотеля, Цицерона.

До слова, говорячи про аристократичне походження Платона і його «напівпрезирливу байдужість» до «робітничого класу» [6, 95], Г. Жураківський пише про політичні ідеї давньогрецького філософа: «Але якщо поглянути на цю “Державу” з погляду повноти “Платонівського світогляду”, ми повинні будемо визнати в організації суспільства “Держави” лише приватне (особисто здійснене Платоном. – М. Г.) виявлення надособистісного напередвизначення, подібного тому, яке розвинулося і зміцнилося в західному християнстві» [6, 98]. По-суті, викладені в творах Платона міркування про державу і відповідне виховання, Г. Жураківський вважає породженням не класової свідомості самого Платона, його бажанням утвердити й обґрунтувати домінування аристократичного стану над рештою, а релігійно-теологічними поглядами філософа. Для цього радянський учений навіть проводить певні паралелі з західним християнством й концептом напередвизначеності, що поширилися в епоху реформації, передовсім у вченні кальвіністів. Таке метафоричне порівняння підсилює акцентування релігійно-трансцендентних світоуявлень Платона.

Більш діалектично до питання зображення «класового обличчя» давньогрецьких мислителів-педагогів Г. Жураківський підійшов у нарисі 1940 р. Особливо яскраво це помітно із опису життя і діяльності Сократа, який походив із сім'ї скульптора. При цьому одразу подав специфічну характеристику соціально-професійної групи: скульптори – це ремісники (тобто люди праці, хоч і не пролетаріат, але класово нижчі маси), проте вони працюють на вищі класи [5, 138] (такий собі закид у співпраці з класовим ворогом, у класовому колабораціонізмі). Відтак радянський дослідник вивів образ розщепленого у своїх поглядах, проте неординарного, а подекуди й прогресивного як на свою епоху

давньогрецького мислителя. З одного боку, для нього характерні деякі антидемократичні концепції, з іншого – він опонент тогочасних афінських властей [5, 159–160].

По-шосте, Г. Жураківський безапелятивно проголошує освіту загалом і шкільництво зокрема інструментом класової боротьби. «Римська плутократія в досліджуваній нами період, – наголошує вчений, – ще не дійшла до свідомості того, що школа – могутня зброя в руках панівного класу» [6, 161]. Оголосивши школу засобом протистояння класів, автор дорікає римській «буржуазії» за помилку, бо ж вона приділяла школам другорядну увагу. У нарисі 1940 р. Г. Жураківський навіть виникнення софістики пов'язує із завданням плутократії «тримати в покорі широкі маси афінського демосу», це завдання здійснювалося, на його думку, двома шляхами: «невидимими ланцюгами економічної залежності», і за допомогою освіти, навіть її вищої форми [5, 128–129]. Тож учений підводить до думки, що й вища форма освіти з'явилася не в результаті поступового культурно-освітнього розвитку суспільства, а завдяки потребам плутократії почепити ще один ланцюг на шию «широким масам».

Такі тлумачення були закономірним наслідком інтерпретації уже згадано методологічного конструкту марксистів про «базис» і «надбудову» – основою суспільних процесів вважалася економічна сфера, натомість політичні (держави, війни, партії та ін.) і культурні (релігія, освіта, мистецтво тощо) явища опинялися в другорядній ролі: як вислід або засобу. «Рівноправність» освіти як органічної складової розвитку людства, по-суті, відкидалася, інколи лише інтенційно виявляючись в авторських наративах.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що згадані аспекти утілення теорії класової боротьби до авторського наративу відомого історика педагогіки Г. Жураківського є далеко неповними. Однак на прикладі аналізу двох наукових наративів радянського ученого, діяльність якого тісно пов'язана з Україною, бачимо наскільки поступово, неоднозначно і суперечливо теорія класової боротьби перетворювалася на методологічний фундамент історіописання, часто доповнюючись ідеологічними постулатами й авторськими інтенціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бершадская Д. Г. Е. Жураковский / Д. Бершадская // Советская педагогика. – 1975. – № 2. – С. 111–114.
2. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–40.
3. Гупан Н. Українська історіографія історії педагогіки / Н. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
4. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. – К. : Критика, 2008. – 303 с.
5. Жураковский Г. Очерки по истории античной педагогике / Г. Жураковский. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во Наркомпроса РСФСР, 1940. – 471 с.
6. Жураковский Г. Очерки по истории педагогике в связи с историей классовой борьбы / Г. Жураковский. – К., 1926. – Ч. I. – 172 с.
7. Маркс К. Письма / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 28. – 796 с.
8. Пілаш Д. Теорії класової боротьби та їх критика / Д. Пілаш // Спільне: журнал соціальної критики. – 2012: [Ел. ресурс] – режим доступу: <http://commons.com.ua/?p=13064>
9. Ряпо Я. Отражение борьбы классов в высшей школе Украины за годы революции / Я. Ряпо // Шлях освіти. – 1924. – № 6. – С. 1–8.
10. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 41–45.
11. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.

Статтю подано до редакції 28.05.2014 р.

Ольга ГВОЗДЯК,
Тетяна СВИДА-СУСІДЕНКО,
м. Ужгород

ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ЗАНЯТТЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (ОІМ)

У статті йдеться про необхідність та перспективи розвитку фразеодидактики. Приділяється увага роботі з фразеологізмами на прикладі казки «Schneewittchen» на першому курсі німецького відділення.

Ключові слова: фразеодидактика, фразеологізми, фразеологічна компетенція, німецька мова як основна іноземна.

Hvozdyak O., Svyda-Susidenko T. The phraseological units studying at the German language lessons. The given article deals with the necessities and phraseodidactics development prospects. The author was paid substantial attention to working with phraseological units on the basis of the fairytale «Snowwhite» which is considered by 1st year students of the German department.

Key words: phraseodidactics, phraseological unit, the German language as the major subject.

Гвоздяк О., Свида-Сусіденко Т. Изучение фразеологизмов на занятиях немецкого языка как первого иностранного. В статье речь идет о необходимости и перспективах развития фразеодидактики. Внимание уделяется работе с фразеологизмами на примере сказки «Schneewittchen» на первом курсе немецкого отделения.

Ключевые слова: фразеодидактика, фразеологизмы, фразеологическая компетенция, немецкий язык как первый иностранный.

Постановка проблеми. Словниковий склад мови – це не тільки слова, а й стійкі словосполучення. Певне значення може виражатися у мові не лише одним словом, а й сполученням двох чи більше повнозначних слів чи фразеологічним зворотом, який образно передає поняття та супроводжується, як правило, певним емоційним забарвленням. Тому, у свою чергу, вивчення іноземної мови передбачає засвоєння не тільки окремих слів, а й фразеологізмів [1]. Іноземна мова є засобом комунікації і розуміння та відповідно використання фразеологізмів є показником рівня володіння мовою.

Насправді у процесі навчання та вивчення німецької мови ми зіштовхуємося з тим, що студентам важко розпізнати фразеологізм у тексті, а також і зрозуміти його. А знання фразеологізмів німецької мови та їх вірне використання допомагало б студентам ще в більшій мірі послуговуватися усім багатством лексичних засобів мови. Тому, незважаючи на труднощі, які виникають під час вивчення фразеологізмів, вони повинні зайняти належне місце на заняттях і завдання викладачів полягає у цілеспрямованій роботі над засвоєнням студентами фразеологічних одиниць (далі – ФО).

Аналіз досліджень. Методикою ознайомлення з фразеологізмами як рідної так і іноземної мови займається фразеологічна лінгводидактика, а точніше – фразеодидактика [4, 36]. Проте ця дисципліна не викладається окремо у вищих навчальних закладах, як і фразеологія, з якою студенти ознайомлюються тільки у рамках курсу лексикології або спекурсу.

Необхідність розвитку фразеодидактики та її перспективи Г. Бургер бачить в тому, що:

- фразеологізми – це особливі мовні знаки, які виконують не лише комунікативну, але й культурну функції, вони образно передають інформацію про навколишній світ і одночасно транслюють культурні смисли, стереотипні уявлення тощо;
- робота над лексикою повинна бути орієнтована і на вживання ФО;
- не слід обмежуватися вивченням тільки прислів'їв. ФО – це набагато більший спектр стійких словосполучень, які повинні бути предметом вивчення;
- ФО слід не тільки аналізувати, але й вірно вживати, залежно від ситуації в усному мовленні та на письмі [5, 889–890].

Питанню необхідності вивчення фразеологізмів студентами-германістами приділяють увагу науковці П. Кюн, Г.-Г. Люгер, Г. Бургер, Д. Фаулзайт, Г. Бергерова, Т. Н. Федулєнкова, Е. А. Демідкіна, Р. А. Сафіна, Е. В. Анісімова та ін. Фразеологічні школи, сформовані в Німеччині, Австрії, Чехії, Угорщині, Словенії, займаються наступними проблемами:

- як навчати та найефективніше спланувати процес засвоєння ФО;
- формування фразеологічної компетентності (вміння вірно використовувати фразеологізм у відповідних ситуаціях);
- розробка базового фразеологічного словника німецької мови для вивчення німецької як іноземної [2, 251].

Створена у співпраці між університетами чотирьох країн програма EPHRAS дає можливість тим, хто вивчає німецьку мову як іноземну (рівень B1 – C1), опанувати та активно включати у свій лексичний запас найбільш відомі та вживані ФО [7].

Мета статті – розкрити ефективність роботи над фразеологізмами на заняттях німецької мови для формування фразеологічної компетентності студентів.

Виклад основного матеріалу. Студенти німецького відділення ДВНЗ «Ужгородський національний університет» вивчають ФО, починаючи з першого курсу, в таких аспектах, як: домашнє читання, робота з газетною статтею, розмовна тематика, так і у спілкуванні з викладачами.

Відома на даний момент дидактична концепція вивчення фразеологізмів Петера Кюна передбачає покрокову роботу над ФО: розпізнати фразеологізм у тексті; зрозуміти;

використати / застосувати у відповідній ситуації [8, 177–178].

Розпізнати ФО у тексті студентам допомагають знання про фразеологізми та їх ознаки. Оскільки студенти вивчають фразеологізми у курсі лексикології тільки у 6-у семестрі, є потреба пояснити цей матеріал раніше.

Можливість перевірити та зрозуміти значення ФО не тільки літературної, а й розмовної мови дають студентам «Німецько-український фразеологічний словник» у 2-х томах [3], «DUDEN 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten» [6], онлайн-словник «Redensarten-index» та ін. Знання фразеології рідної мови також уможливило розуміння деяких фразеологізмів. У окремих випадках викладач може підказати значення ФО, або підвести до її розуміння, поставивши запитання для перевірки загального розуміння тексту.

Кожен студент веде свій словник ФО, при цьому можна рекомендувати записувати фразеологізми за ключовим словом, в алфавітному порядку, чи з точки зору синтаксису. З такої практики студенти виокремлюють ще дві групи: парні та компаративні ФО.

У даній статті зробимо спробу проілюструвати роботу з фразеологізмами під час опрацювання казки Schneewittchen» на прикладі завдань, направлених на засвоєння форми ФО, її значення та відповідного вживання. Є багато вправ, які допомагають

опрацювати матеріал, але викладач повинен самостійно вирішити, які види вправ виконуватимуться. Слід звертати увагу на вік, знання, інтереси студентів. Наводимо приклади вправ, з використанням ФО, над якими ведеться робота на 1 курсі.

Aufgabe 1. Stellen Sie fest, welche Ausdrücke in der rechten Spalte sinngemäß den Phraselogismen links zugeordnet werden können.

1. <i>einen guten Griff tun</i>	a) intuitiv wissen, was der andere sich wünscht
2. <i>jmdn. auf den Händen tragen</i>	b) jemand muss sterben
3. <i>j-s letzte Stunde (letztes Stündchen)</i>	c) in der Öffentlichkeit einen guten Eindruck machen
<i>hat geschlagen</i>	d) eine gute Wahl treffen
4. <i>sich aus dem Staub machen</i>	e) jmdn. sehr liebevoll behandeln
5. <i>sich sehen lassen können</i>	f) flüchten, fliehen
6. <i>jmdm. jeden Wunsch von den Augen ablesen</i>	

Lösung: 1. d; 2. e; 3. b; 4. f; 5. c; 6. a.

Aufgabe 2. Vervollständigen Sie folgende Phraselogismen und erklären Sie ihre Bedeutung.

- *allen ... haben*
- *nicht von schlechten ... sein*
- *alles ist in ...*
- *es hat einen ...*
- *j-m um den... gehen*
- *einer Sache (D.) einen ...vorschieben*
- *j-n um die ... bringen*
- *es übers ... bringen*
- *sich aus dem ... machen*
- *auf den ... sein*

Lösung: Grund, Eltern, Butter, Haken, Bart, Riegel, Ecke, Herz, Staub, Beinen

Aufgabe 3. Was passt zusammen? Ordnen Sie zu.

1. <i>j-n auf Händen</i>	A. <i>aufsperrn</i>
2. <i>auf seine Kosten</i>	B. <i>geben</i>
3. <i>j-n auf die Palme</i>	C. <i>kommen</i>
4. <i>Mund und Nase</i>	D. <i>bringen</i>
5. <i>j-m einen Korb</i>	E. <i>tragen</i>

Lösung: 1. E; 2. C; 3. D; 4. A; 5. B

Aufgabe 4. Was meint das gleiche? Verbinden Sie.

1. Sie ist nicht von schlechten Eltern.	A. Lass dich nicht provozieren!
2. Mach dich aus dem Staub!	B. Sie ist ziemlich gut.
3. Lies ihr jeden Wunsch von den Augen ab!	C. Flieh!
4. Lass dich nicht auf die Palme bringen!	D. Alles ist in Ordnung!
5. Alles ist in Butter!	E. Erfahre darüber!
6. Bekam davon Wind!	F. Du musst wissen, was sie sich wünscht.

Lösung: 1. B; 2. C; 3. F; 4. A; 5. D; 6. E.

Aufgabe 5. Ergänzen Sie die Sätze.

Butter Wind Korb Herz Palme
----

1. «Die Polizei hatte von der Aktion _____ bekommen und versucht, die Demonstranten durch massiven Einsatz von Wasserwerfern aufzuhalten».

2. «Schlechte Noten bringen viele Eltern auf die _____ und Schüler in Verzweiflung».

3. «Erst flirtet sie heiß mit mir und dann gibt sie mir einen _____!»

4. «Hallo, wie geht es dir?» – «Alles ist in _____!»

5. «Ich wollte wegen des Umzuges meine Katze weggeben, ich brachte es über das _____».

Aufgabe 6. Was passt zusammen? Kreuzen Sie an.

1. Deine Eltern verbieten dir Vegetarier zu werden, weil sie dafür

allen Grund haben alle vier von sich strecken Mund und Nase aussperren

2. Sie hat in der Party einen guten Eindruck gemacht. Man sagt:

sie hat j-m einen Korb gegeben sie konnte sich sehen lassen sie tat einen guten

Griff

3. «Was? Ein Handyvertrag für nur fünf Euro im Monat? Die Sache muss _____»,

meint Maxis Vater abweisend.

einen guten Griff tun Wind von etwas bekommen einen Haken haben

4. Wenn du jemandem schön tun willst, sollst du

ihm einen Korb geben ihm um den Bart gehen ihn um die Ecke bringen

5. Wenn die Pläne des Verbandes nicht länger geduldet werden können, werden die Spieler diesen Plänen

auf die Palme bringen jeden Wunsch von den Augen ablesen

einen Riegel vorschieben

Lösung: 1. allen Grund haben, 2. sie konnte sich sehen lassen, 3. einen Haken haben, 4. ihm um den Bart gehen, 5. einen Riegel vorschieben

Aufgabe 7. Wie sagt man es mit einem Phraseologismus? Ergänzen Sie in der richtigen Form.

1. Wenn man eine gute Wahl trifft, dann _____.

2. Der Jäger sollte Schneewittchen toten, d.h. er sollte sie _____.

3. Wenn jemand gestorben ist, sagt man, _____.

4. Wenn man den ganzen Tag wach ist, dann _____.

5. Wenn man dümmlich guckt, dann _____.

6. Wenn man sich ausstrecken will, dann _____.

7. Wenn das Mädchen den Jungen zurückweist, dann _____.

Aufgabe 8. Schreiben Sie eine kurze Erzählung. Verwenden Sie wie möglich viele Phraseologismen!

Наведений нижче приклад, виконаний студенткою N першого курсу німецького відділення, ілюструє вміння вживати засвоєні фразеологізми.

Es lebte einmal ein junger Mann. Er machte Karriere und wohnte alleine in einer eigenen Wohnung. Aber es hatte auch einen Haken: der Junge hatte keine Freundin und sollte sich das Essen zubereiten. Deshalb hatten seine Eltern allen Grund, ihn mit einer hübschen Frau bekannt zu machen. Der Junge war auch nicht von den schlechten Eltern. Aber, wo sollte er eine kennenlernen. In der Arbeit ging er seinem Chef um den Bart und hatte keine Zeit für die Frauen. Aber in einer Party lernte der Junge viele junge Frauen auf einmal kennen. Er tat einen guten Griff, als er die schönste wählte. Der Junge konnte sich auch sehen lassen. Nach aller Regel der Kunst las er seiner Freundin jeden Wunsch von den Augen ab. Alles war in Butter. Er trug die Jungfrau auf den Händen, aber das brachte seine Mutter auf die Palme. Sie wollte damit nicht hinter dem Berg halten und konnte es übers Herz nicht bringen, dass ihr Junge eine andere Frau liebt. Die Mutter beschloss der Liebe der Beiden einen Riegel

vorschieben. Sie bekam Wind davon, dass die Frau ein Kind hat. Da war guter Rat teuer. Der Junge überlegte lange, was er machen soll, und machte sich aus dem Staub. Nach kurzer Zeit verstand er, dass seine Liebe groß ist, aber die junge Frau gab ihm einen Korb.

Окрім наведених прикладів вправ, на практичних заняттях з німецької мови та семінарах з лексикології і стилістики німецької мови студенти старших курсів вчать визначати комунікативну цінність ФО, їх стилістичну та емоційну функції, добирати найбільш вдалі фразеологізми. Результати роботи над вивченням ФО ми бачимо на державних іспитах, коли студенти не тільки оперують теоретичними знаннями про фразеологію як науку, ФО, називаючи приклади, а й на основі цих знань та практичних вмінь розпізнають у тексті фразеологізми, розуміють їх та використовують у мові. Питання структурного та семантичного аналізу ФО та вивчення фразеологізмів у школі є серед тем курсових та дипломних робіт. Під час практики у школі студенти мають безпосередню можливість долучити учнів до вивчення фразеологізмів.

Висновки. Робота над вивченням ФО повинна проводитися цілеспрямовано. І надалі відкритим залишається питання фразеологічного мінімуму, який повинні засвоїти студенти. Вважаємо, що якщо відсутній уніфікований підручник, який передбачав би вивчення ФО, то зміст та їх кількість прямо залежить від текстів, які читаються. Подальші дослідження за окресленою тематикою передбачатимуть розробку методичного посібника з вправами на засвоєння та вживання фразеологізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баран Я. Фразеологія : знакові величини: навч. пос. [для студ. фак. інозем. мов] / Я. Баран, М. Зимомря, О. Білоус, І. Зимомря. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. Демидкина Е. А. К вопросу об актуальности фразеологических исследований / Е. А. Демидкина // Известия ВГПУ. – 2014. – № 1 (262). – С. 250–253.
3. Німецько-український фразеологічний словник : У 2-х т. / [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1 : А-К. – 416 с.; Т. 2 : L-Z. – 382 с.
4. Федуленкова Т. Н. Современная фразеология и фразеодидактика / Т.Н.Федуленкова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Лингвистика. – 2005. – № 11 (51). – С. 35–39.
5. Burger H. Phraseologie, Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung / H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kuhn, N. R. Norrick. – Berlin : Walter de Gruyter, 2007. – 2. Halbband. – 1183 S.
6. Duden – Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten / Wörterbuch der deutschen Idiomatik / Hrsg. und bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. – Bd. 11. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1992. – 864 S.
7. Kralj N. Phraseologieunterricht in der Zeit der neuen Lernmedien / N. Kralj, B. Kacjan // www.linguistik-online.de/47.../kacjanKralj.pdf
8. Kühn P. Phraseodidaktik. Entwicklungen, Probleme und Überlegungen für den Muttersprachenunterricht und den Unterricht DaF / P. Kühn // Fremdsprachen Lehren und Lernen : Zur Theorie und Praxis des Sprachunterrichts an Hochschulen 21. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1992. – S. 169–189.

Статтю подано до редакції 03.06.2014 р.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-АГРАРНИКІВ

В статті розглянуті педагогічні умови, за яких процес формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників проходить ефективніше. До них належить: використання особистісно-орієнтованого підходу у навчанні, моделювання у навчальному процесі комунікативних ситуацій майбутньої професійної діяльності та формування професійно значущої мотивації навчання.

Ключові слова: педагогічні умови, особистісно-орієнтоване навчання, моделювання у навчальному процесі комунікативних ситуацій майбутньої професійної діяльності, мотивація.

Kovalova K. Pedagogical conditions of the communicative competence formation of future agrarian engineers. In the given article the pedagogical conditions with the help of which the formation of the communicative competence of future agrarian engineers becomes more effective are discussed. They are: the person-centered approach usage in the learning process, the communicative situations modeling of future professional activity in the educational process, formation of a professionally important motivation in the study.

Keywords: pedagogical conditions, a person-centered studying, communicative situations modeling of future professional activity in the educational process, motivation.

Ковальова К. Педагогические условия формирования коммуникативной компетентности будущих инженеров-аграрников. В статье рассмотрены педагогические условия, при соблюдении которых формирование коммуникативной компетентности будущих инженеров-аграрников будет проходить эффективней. К ним относятся: использование личностно-ориентированного подхода в обучении, моделирование в учебном процессе коммуникативных ситуаций будущей профессиональной деятельности, формирование профессионально значимой мотивации в учебе.

Ключевые слова: педагогические условия, личностно-ориентированное обучение, моделирование в учебном процессе коммуникативных ситуаций будущей профессиональной деятельности, мотивация.

Постановка проблеми. Сьогодні перед аграрною освітою поставлена задача формування нового покоління інженерних кадрів, здатних не лише до нагромадження знань, а до їх творчого застосування на практиці, обґрунтування доцільності їх використання, розвитку креативного мислення, комунікативних вмінь, ерудиції, які забезпечать інноваційний, інтелектуальний розвиток суспільства в цілому й країни, зокрема. Реалізація цих завдань вимагає від майбутнього фахівця володіння комунікативною компетентністю на високому рівні

Аналіз досліджень. Процес формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників буде протікати успішно та результативно у разі створення та дотримання певних педагогічних умов, які впливатимуть на якість підготовки майбутніх фахівців. Науковці Н. Логутіна, М. Лісовий, В. Лівенцова, Н. Назаренко по різному класифікують педагогічні умови, які сприяють ефективному формуванню комунікативної компетентності студентів. Багато вітчизняних та зарубіжних на-

уковців займались вивченням питань контекстного навчання зокрема А. Вербицький, С. Вітвіцька, Л. Кохен, О. Ларіонова, А. Леонтьєв, Б. Ломова, О. Тихомиров, Д. Хонан. Особистісно-орієнтований підхід свого часу вивчали такі вчені як Г. Бал, І. Бех, О. Пехота, В. Рибалка, В. Семиченко, С. Сисоєва, І. Якиманська. Питання формування професійно значущої мотивації навчання вивчали Ю. Бабанський, Л. Виготський, П. Гальперін, А. Маркова, С. Рубінштейн. Проте поза межами досліджень залишились питання обґрунтування педагогічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників.

Мета статті. Метою статті є наукове обґрунтування педагогічних умов, що сприяють формуванню комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників.

Виклад основного матеріалу. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів вимагає необхідності обґрунтування педагогічних умов, за яких формування буде відбуватися найрезультативнішим способом. Розглянемо більш детально словосполучення «педагогічні умови».

Згідно до трактування укладачів Великого тлумачного словника: «педагогічний» – такий, що відповідає правилам, установленим поняттям, вимогам педагогіки [2, 713]. Поняття «умова» є більш широким поняттям та розглядається у багатьох суспільних науках: педагогіці, психології, філософії, соціології, тощо. Так, наприклад, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає умову як «необхідна обставина, яка уможливує здійснення, створення, накопичення чого-небудь або сприяє чомусь» [2, 1295].

Л. Мірошніченко визначає «умову» як обставину, середовище, в яких існують предмети, події, явища та які забезпечують їх подальший розвиток та існування» [8, 225]. Тому, можна зробити висновок, що умовою є ті обставини або чинники, які сприяють і роблять можливим якийсь стан чи процес.

Проаналізувавши існуючі визначення, під педагогічними умовами будемо розуміти сукупність заходів, які мають забезпечити ефективний процес навчання та успішне досягнення майбутніми інженерами-аграрниками необхідного рівня комунікативної компетентності. Тому одним із завдань організації процесу навчання є створення сприятливих педагогічних умов.

Науковці по різному класифікують педагогічні умови, які сприяють ефективному формуванню комунікативної компетентності студентів. Досліджуючи формування комунікативної компетентності майбутніх документознавців Н. Назаренко виділяє такі педагогічні умови: формування мотивації навчання; забезпечення професійної спрямованості навчання і розробка комплексу професійно-орієнтованих завдань та їх методичного супроводу; розвиток навчально-пізнавальної діяльності документознавця; формування рефлексивного ставлення до комунікативного аспекту майбутньої професійної діяльності [9, 20].

Н. Логутіна, вивчаючи умови формування готовності до професійного іншомовного спілкування у майбутніх менеджерів, виділила наступні педагогічні умови: застосування в навчальному процесі контекстного підходу; усвідомлення студентами важливості розвитку професійного іншомовного спілкування необхідного для реалізації зовнішньо-економічної діяльності менеджера; використання форм і методів інтерактивного навчання; реалізація рефлексивного аналізу майбутніми менеджерами власних комунікативних вмінь [7, 20].

Однією з важливих педагогічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів є застосування особистісно-орієнтованого підходу у навчанні,

спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії у навчанні між викладачами і студентами. У наукових працях І. Зимньої особистісно-орієнтований підхід характеризується наступним чином: отримання позитивних вражень від співробітництва з іншими в процесі вирішення навчальних завдань; створення сприятливих умов для самоактуалізації, самозростання, самооцінки; навчання в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка передбачає вільний вибір способу одержання освіти; формування готовності студентів до розв'язання проблемних завдань [3, 217].

О. Савченко підкреслює, що особистісно-орієнтоване навчання базується на глибокій повазі до студента, врахуванні його психологічних рис, формуванні особистості з багатим внутрішнім світом, почуттям гідності та поваги до інших [11, 416]. На його думку, цей вид навчання є важливою складовою підвищення якості навчання та професійної підготовки студентів у вищому навчальному закладі.

Аналіз сучасної наукової та методичної літератури та застосування принципів особистісно-орієнтованого навчання в межах нашого дисертаційного дослідження дозволив виділити основні його принципи: надання пріоритету індивідуальності, самоцінності, унікальності, особистості студента; побудова навчального матеріалу на принципі варіативності, спіралеподібності та його наближення до реалій життя; створення сприятливих умов для соморозвитку, самореалізації, самовдосконалення особистості; суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників навчального процесу; формування компетентностей, особливо комунікативної, адже реалізація принципів особистісно-орієнтованого навчання відбувається в процесі спілкування.

Спілкування сприяє створенню позитивного мікроклімату, психологічного комфорту, творчого пошуку та співпраці між учнем та вчителем. Формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників в значній мірі залежить від стилю педагогічного спілкування, якого притримується педагог, від його умінь налагоджувати бесіду, дискусію, формувати позитивний психологічний мікроклімат та дружні партнерські відносини.

Відтак, в процесі підготовки майбутніх інженерів-аграрників ми намагались керуватись демократичним стилем спілкування, притримуватись гуманістичного, дбайливого ставлення до студентів, розкриття їх прихованого потенціалу. Нашим завданням було розвиток бажання студентів до здобуття знань, допомога в оволодінні методиками самостійного навчання, спільного рішення проблем та прийняття рішень в професійній сфері та повсякденному житті.

Плюсами особистісно-орієнтованого навчання, яке ми застосовували під час лекційних та семінарських занять було використання творчих методів зорієнтованих на розвиток внутрішньої мотивації, яка базувалась на радості пізнання, успіхах; застосування здобутих знань на практиці, у власному досвіді; стимуляція взаємодопомоги, співробітництва; індивідуальна та колективна діяльність в групах з метою формування комунікативних навичок.

Отже, першою педагогічною умовою ми визначаємо особистісно-орієнтоване навчання, що забезпечує ефективні умови для формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників, створюючи атмосферу рівноправності, поваги та взаєморозуміння один до одного.

Наступною педагогічною умовою формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників є моделювання у навчальному процесі комунікативних ситуацій майбутньої професійної діяльності. Метод навчання в спеціально змодельованих професійних ситуаціях був вперше застосований в 1924 році в Сполучених

Штатах Америки та носив назву «case study» («кейс-стаді»), що означає «дослідження ситуації, випадку».

О. Ларіонова визначає контекстне навчання « як моделювання мовою науки змісту майбутньої професійної діяльності за допомогою системи різних форм, методів та засобів навчання». Використання цього виду навчання передбачає застосування форм і методів активного навчання, розширення кругозору, збагачення досвіду, розуміння змістового впливу майбутньої професії студентів на навчальну та освітню діяльність [4, 118]. М. Ливківський вважає, що основою контекстного навчання є моделювання професійних ситуацій, які допомагають розкрити суть майбутньої професії, «простежити» контури професійної реальності та щільніше зблизитись з життям» [6, 49].

Моделювання майбутніх професійних ситуацій дозволяє майбутнім інженерам-аграрникам зануритись в світ майбутньої професії, дізнатись про її особливості, спробувати налагодити ділові відносини, підібрати відповідні форми поведінки, спробувати сформувати позитивний мікроклімат, відчути відповідальність за власні вчинки та дії. Основною ознакою такого навчання є моделювання предметного і соціального змісту майбутньої професії через відтворення реальних професійних ситуацій.

Моделювання професійних ситуацій навчить майбутніх інженерів-аграрників творчо діяти, виробити власну стратегію поведінки, знайти взаєморозуміння, підтримку колег, бути психологічно готовим до можливих труднощів та навчить їх долати. Це чудова можливість використання отриманих знань на практиці, яка вкаже на недоліки, прогалини та дасть можливість надолужити втрачене та відчути наскільки відповідальним є навчання в університеті.

Моделюючи ситуацію ми враховували ряд факторів: рівень підготовки студентів, конкретні обставини, ступінь складності матеріалу, що вивчався. Важливим було створення позитивної, емоційної атмосфери на уроці, адже всі учасники навчального процесу виконували певні ролі, а це незвично як для студента так і викладача. Педагог виступав у ролі судді, тренера, арбітра, друга, консультанта. Дж. Хонан та Ш. Стернман підкреслюють, що основна функція викладача – діяти як висококваліфікований помічник, руйнуючи бар'єри між студентами, сприяти активному обговоренню ситуацій та спрямовувати учнів у правильному напрямку [12, 93].

Отже, моделювання комунікативних ситуацій майбутньої професійної діяльності сприяло отриманню та збагаченню досвіду студентів, розширенню їх кругозору, розвитку мислення, самовираженню, самореалізації, підвищенню мотивації, творчої активності, вдосконаленню комунікативних вмій, розумінню важливості спілкування для становлення як майбутніх фахівців та успішному засвоєнню навчального матеріалу професійного спрямування.

Ефективному формуванню комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників сприяють не лише особистісно-орієнтований підхід та моделювання комунікативних ситуацій професійної діяльності, а й формування професійно значущої мотивації навчання.

В психології поняття «мотивація» тлумачиться наступним чином: як система чинників, що визначають поведінку (потреби, наміри, мотиви, прагнення та ін.); як характеристика процесу, що стимулює та підтримує поведінкову активність на певному рівні [1, 380]. Психолог О. Леонтьєв відмічав, що мотив є потребою, яка спонукає до діяльності та надає їй певної спрямованості [5, 584].

В умовах навчання мотивацію підтримує наявний етапний і кінцевий успіх. Якщо успішної діяльності немає, то мотивація знижується і це веде до погіршення навчання. Якщо ж мотив діє через усвідомлене досягнення успіху, емоційного задоволення, то він стає інтересом. Дисципліна, яка викликала інтерес – це і є дисципліна, яка стала важливою, необхідною для студента та інтерес до неї проявився завдяки тому чи іншому збуджуючому мотиву. Інтерес мобілізує можливості, забезпечує пізнавальну активність, увагу, самовдосконалення. Інтерес є поверховий (короткотривала реакція на щось нове, яка швидко згасає) та глибокий (цікавість до змісту, ґрунтовне пізнання причин існування, виникнення, розвитку того чи іншого факту). В навчанні важливим є перехід інтересу з поверхневого до глибокого, який в майбутньому детермінується в професійній.

На практичних заняттях з української, іноземної мов та психології ми намагались постійно підтримувати інтерес студентів до вивчення цих дисциплін. Підбираючи тему для заняття враховували її актуальність, новизну, практичне застосування, зв'язок з майбутньою професією, цікавість матеріалу, використовували засоби наочності, активізували самостійність та творчість, завдяки вирішенню проблемних ситуацій, участі в дискусіях, обговореннях, бесідах, рольових іграх, тренінгах. Важливим етапом є усвідомлення студентами кінцевої мети навчання, відтак ми намагались продемонструвати доцільність вивчення матеріалу, застосування набутих знань, вмінь і навичок в майбутній фаховій діяльності.

Для мотивації навчання є важливою потреба у спілкуванні, яка сприяє налагодженню контакту між педагогом та студентами, створенню сприятливих умов співпраці, розвитку інтелектуально-пізнавальної діяльності. Як відмічає Е. Ільїн, спілкування має безпосереднє відношення до мотивації, адже задоволення людських потреб знаходиться тісно переплітається з комунікацією.

В процесі вивчення мов у мотивах навчальної діяльності студентів значну увагу слід приділити спрямованості на спілкування, набуття знань в процесі міжособистісної комунікації, розуміння мови як засобу міжнаціональної співпраці. Вчені Є. Полат та А. Петрова вважають, що базовим показником сформованості мотивів навчальної діяльності є сформованість комунікативних мотивів. [10, 10].

Ми підтримуємо цю точку зору, та вважали за необхідне під час викладання гуманітарних дисциплін вдосконалювати знання студентів з професійної, документальної термінології; формувати їх комунікативні вміння для вирішення професійних завдань, налагоджувати ділові зв'язки в процесі міжкультурної співпраці; розширювати світогляд студентів і вчити їх усвідомлювати важливість професійної комунікації для успішної кар'єри в майбутньому.

Висновки. Отже, формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників відбувається найефективнішим способом, за умови застосування таких педагогічних умов, як використання особистісно-орієнтованого підходу у навчанні, моделювання у навчальному процесі комунікативних ситуацій майбутньої професійної діяльності та формування професійно значущої мотивації навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев Б. Избранные психологические труды : в 2-х томах / Б. Ананьев / [под ред. А. Бодалева и др.]. – М. : Педагогика, 1989. – 380 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2001. – с. 713, 1295.
3. Зимняя И. Учебная мотивация / И. Зимняя, А. Зимняя // Педагогическая психология : учебн. пособие для вузов. – М. : ЛОГОС, 1999. – С. 217–232.

4. Ларионова О. Компетентність – основа контекстного обучения / О. Ларионова // Высшее образование в России. – Москва. – № 10. – 2005 – С. 118–122.
5. Леонтьев А. Проблемы развития психики / А. Леонтьев. – М. : МГУ им. М. Ломоносова, 1981. – 584 с.
6. Ливківський М. Освітні інноваційні технології у процесі викладання дисциплін / М. Ливківський // Інноваційні технології формування компетентності майбутніх вчителів : зб. наук.-метод. пр. / [за ред. О. Дубасенюк; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка]. – Житомир, 2004. – С. 49–55.
7. Логутіна Н. Формування готовності до професійного іншомовного спілкування у майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. Логутіна. – Вінниця, 2006. – 20 с.
8. Мирошниченко Л. Дидактические условия формирования учебной деятельности на вузовской лекции : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. / Л. Мирошниченко. – Магнитогорск, 1998. – 225 с.
9. Назаренко Н. Формування комунікативної компетентності майбутніх документознавців у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. Назаренко. – К., 2008. – 20 с.
10. Пометун О. Компетентнісний підхід до оцінювання рівнів досягнень учнів / О. Пометун // Презентація на нараді Центру тестових технологій. – К., 19 квітня 2004 р. – 10 с.
11. Савченко О. Дидактика початкової школи : підручник [для студентів пед. факультетів] / О. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
12. Nonan James P. Using cases in higher education : a guide for faculty and administrators / Nonan James P., Rule Cheryl Sternman. – [Б.М.] : John Wiley and Sons, 2002. – 93 p.

Статтю подано до редакції 05.06.2014 р.

WSPÓLPRACA UCZELNI Z OTOCZENIEM – ANALIZA DOKUMENTÓW DOTYCZĄCYCH SZKOLNICTWA WYŻSZEGO W POLSCE

Ковальчук-Валендяк М. Співпраця у сфері вищої освіти з оточенням – аналіз регуляторних актів функціонування вищої освіти в Польщі. В дискусії щодо формі стану сучасної вищої освіти важливе місце посідає питання співробітництва вишів з іншими структурами, що якісно покращує взаємодію вищої школи з оточенням. В роботі показано співробітництво вишів з іншими закладами в світлі виконання найважливіших документів, що регулюють функціонування вищої освіти в Польщі, а також представлені результати аналізу стратегії і тактики розвитку вишів Підляшшя у співробітництві з іншими структурами.

Ключові слова: співробітництво університетів з оточенням, зміст місії університетів, соціальна відповідальність вузів.

Kowalczuk-Walędziak M. Cooperation between universities and their environment in the light of documents concerning higher education in Poland. In the discussion on the form and condition of contemporary higher education system, an important issue is universities establishing cooperation with the environment or increasing their reactivity regarding the external environment. The text presents the cooperation between universities and the environment in the light of selected documents concerning higher education in Poland as well as the results of the analysis of missions and development strategies of three universities from Podlaskie voivodeship (University of Białystok, Medical University of Białystok, Białystok University of Technology) related to their cooperation with the environment.

Key words: cooperation between a university and the environment, the third mission of universities, social responsibility of universities

Ковальчук-Валендяк М. Сотрудничество в сфере высшего образования с окружением – анализ регуляторных документов функционирования высшего образования в Польше. В дискуссии о форме и состоянии современного высшего образования важное место занимает вопрос сотрудничества вузов с другими структурами, что качественно повышает взаимодействие высшей школы и ее окружения. В работе показано сотрудничество вузов с другими учреждениями в свете выполнения важнейших документов, регулирующих функционирование высшего образования в Польше, а также представлены результаты контент-анализа миссии и стратегии развития вузов Подляшья в сотрудничестве с другими структурами.

Ключевые слова: сотрудничество университетов с окружением, третья миссия университетов, социальная ответственность вуза.

Określenie problemu. W dyskusji nad kształtem i kondycją światowego i europejskiego szkolnictwa wyższego ważne miejsce zajmuje kwestia podejmowania przez uczelnie współpracy z ich otoczeniem [20; 10; 2], zwiększania reaktywności na potrzeby i oczekiwania środowiska zewnętrznego, przyjmowania odpowiedzialności za rozwój społeczno-ekonomiczny regionu, jak i kraju [11; 7; 6]. Tego typu aktywność określa się jako trzecią, społeczną misję uczelni. We współczesnym szkolnictwie wyższym staje się ona również ważna jak kształcenie i prowadzenie badań naukowych. Jest to związane, między innymi, z koniecznością dostosowywania się uczelni do wyzwań gospodarki opartej na wiedzy, oczekiwań społeczeństwa uczącego się (przez całe życie), rosnącej presji społecznej na kształ-

© Kowalczuk-Walędziak M. Współpraca uczelni z otoczeniem – analiza dokumentów dotyczących szkolnictwa wyższego w Polsce

cenie zgodne z wymaganiami rynku pracy i zapotrzebowaniami lokalnych gospodarek [5], ale także ograniczeniami w finansowaniu ich działalności ze środków państwowych, co skłania do poszukiwania alternatywnych, komercyjnych źródeł finansowania [6].

Analiza badań. Współpracę uczelni z ich otoczeniem można analizować z różnych perspektyw teoretycznych. Po pierwsze, warto tu odwołać się do koncepcji wytwarzania (produkcji) wiedzy – np. koncepcji drugiej metody produkcji wiedzy M. Gibbonsa, w której eksponuje się stosowalność (aplikacyjność) wiedzy oraz jej wspólnotowy (trans- i interdyscyplinarny oraz interinstytucjonalny) sposób wytwarzania [4]. Drugą grupę teorii stanowią koncepcje roli sektora nauki w rozwoju regionalnym czy krajowym – np. model potrójnej helisy H. Etzkowitza i L. Leydesdorffa, w którym akcentuje się zależności między sferą nauki, biznesu i administracji, warunkujące w istotnym stopniu funkcjonowanie systemu społeczno-gospodarczego regionu [12]. Po trzecie, można też odwoływać się do koncepcji odnoszących się do społeczeństwa jako całości – np. teoria interesariuszy R. Freemana, w której podkreśla się korzyści z wzajemnego oddziaływania organizacji i jej interesariuszy [3]. Wspólną cechą łączącą wszystkie te koncepcje jest nacisk na wzrost zewnętrznych relacji w systemie produkcji wiedzy (dzielenie się wiedzą, współwytwarzanie nauki), konieczność otwarcia się sektora nauki na potrzeby otoczenia regionalnego, przyjmowania odpowiedzialności społecznej oraz akcentowanie takich korzyści ze współpracy, jak np.: poprawa funkcjonowania społeczno-gospodarczego regionu, wspieranie innowacyjności, kształtowanie postaw prospołecznych, proobywatelskich i wzbogacanie kapitału społecznego.

Na potrzebę zacieśniania relacji uczelni z ich otoczeniem zwraca się także uwagę w wielu światowych i europejskich debatach, seminariach, konferencjach oraz w dokumentach strategicznych regulujących funkcjonowanie szkolnictwa wyższego. Warto w tym miejscu odwołać się chociażby do słów Bruce'a Muirheada, dyrektora Community Service and Research Centre of University of Queensland (Australia), który określając miejsce uniwersytetu w XXI wieku podkreślił, że powinien odgrywać on kluczową rolę w procesie ekonomicznego rozwoju miasta oraz szerzej regionu (w konsekwencji państwa), posiadać zdolność do budowania partnerskich relacji ze światem przemysłu i biznesu oraz do nawiązywania współpracy z innymi instytucjami działającymi w sektorze szkolnictwa wyższego [13, 177]. Przywołać tu także trzeba treść ostatniego «Glion Colloquium» z 2011 roku, w którym wskazano, że kluczowa rola i odpowiedzialność za zrównoważony rozwój gospodarczy i społeczny w skali globu przypada uniwersytetom [23]. Przy czym nie tylko w toku szwajcarskich forum nad szkolnictwem wyższym porusza się kwestie uwzględniania przez uczelnie potrzeb otoczenia, są (były) one także dyskutowane podczas innych spotkań i seminariów międzynarodowych, np. w Erfurcie w marcu 1996 r., gdzie przyjęto Deklarację Erfurcką «Odpowiedzialność społeczna uniwersytetu» czy konferencji rektorów uniwersytetów w Bangkoku, w listopadzie 1997 roku [8, 84; 6].

Otwieranie się uniwersytetu wobec społeczeństwa jest także przedmiotem dyskusji dotyczących szkolnictwa wyższego w obrębie państw Unii Europejskiej [6]. Warto tu przywołać «Europejski plan modernizacji szkolnictwa wyższego», będący częścią szerszej strategii Komisji Europejskiej (w szczególności – powołanej przez nią we wrześniu 2012 roku – Grupy wysokiego szczebla) a przyjęty jako «Konkluzje Rady w sprawie modernizacji szkolnictwa wyższego» na posiedzeniu Rady w listopadzie 2011 [19]. W dokumencie tym podkreślono, że uniwersytety są w zglobalizowanym świecie źródłem wiedzy i innowacyjnego myślenia i wezwano państwa członkowskie do rozwijania trzeciego (poza misją edukacyjną i badawczą) rodzaju działalności, tzn. dzielenia się wiedzą i innowacyjnością,

zaangażowania w życie społeczności lokalnej, uczenie się przez całe życie oraz oddziaływanie na rozwój regionalny i lokalny, do nawiązywania partnerstw i współpracy z przedsiębiorstwami oraz zacieśniania powiązań między instytucjami szkolnictwa wyższego, pracodawcami a instytucjami rynku pracy [19].

Celem opracowania jest ukazanie współpracy uczelni z otoczeniem w świetle założeń najważniejszych dokumentów regulujących funkcjonowanie szkolnictwa wyższego w Polsce oraz w świetle misji i strategii rozwoju trzech największych podlaskich uczelni: Uniwersytetu w Białymstoku, Politechniki Białostockiej i Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku.

Główne zagadnienia. Od początku lat 90-tych, głównie ze względu na wzrost aspiracji edukacyjnych społeczeństwa, polskie uczelnie położyły szczególny nacisk na kształcenie, modernizując cele, treści, formy i metody kształcenia tak, by były bardziej dostosowane do potrzeb i oczekiwań społeczeństwa (przede wszystkim lokalnego i krajowego rynku pracy). Jednakże w ostatnich latach zaczęto dostrzegać także konieczność rozwoju badań naukowych i prac wdrożeniowych, a przede wszystkim dzielenia się wynikami tych badań (prac) z otoczeniem (głównie chodzi o transfer akademickich osiągnięć do przemysłu i gospodarki, komercjalizację wyników badań) [17]. W dalszej części tekstu prezentujemy wyniki analizy najważniejszych dokumentów dotyczących szkolnictwa wyższego w Polsce w zakresie współpracy uczelni z otoczeniem.

System szkolnictwa wyższego i podstawy jego funkcjonowania w Polsce szczegółowo określa ustawa *Prawo o szkolnictwie wyższym* z dnia 27 lipca 2005, znowelizowana 18 marca 2011. Nowelizacja ustawy przyniosła wiele zmian legislacyjnych zarówno w obszarze zarządzania i organizacji pracy uczelni oraz funkcjonowania kadry naukowej – dydaktycznej. Wzmocniono kompetencje rektora, wprowadzono nowe formy nadzoru i parametryzacji różnych aspektów działalności uczelni. Wprowadzono gratyfikacje finansowe dla uczelni skupiających najlepszych naukowców, studentów i doktorantów (tzw. Krajowe Naukowe Ośrodki Wiodące) w ośmiu dziedzinowo określonych obszarach wiedzy i kształcenia: humanistycznym, społecznym, ścisłym, technicznym, medycznym i o zdrowiu, przyrodniczym, rolniczym, i leśnym oraz o sztuce. Priorytetem stało się także doskonalenie jakości kształcenia, lepsze przygotowywanie polskich studentów do dynamicznie zmieniających się warunków gospodarczych i wymogów rynków pracy. Służyć temu ma partycypacja pracodawców w tworzeniu, realizacji i ewaluacji procesu kształcenia oraz uczestnictwo przedstawicieli biznesu i przemysłu w konwentach uczelni [15]. Wprowadzono także obowiązek przygotowywania przez senaty uczelni zasad komercjalizacji wyników badań naukowych, by zachęcić naukowców i przedstawicieli przemysłu do wzajemnej współpracy. Te zmienne i unowocześnione zapisy prawne otwierają i zachęcają uczelnie do podejmowania współpracy z ich otoczeniem. Dodatkowo wzmacnianiu trzeciej roli uczelni służą wprowadzone rozwiązania instytucjonalne, między innymi powołanie Narodowego Centrum Badań i Rozwoju, które decyduje o podziale środków na badania stosowane, wspiera komercjalizację wyników badań oraz różnorodne formy transferu wiedzy do gospodarki [16, 26].

Współpraca uczelni z otoczeniem została także uwzględniona w ministerialnej «Strategii rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2020» [14] oraz w środowiskowym projekcie «Strategii rozwoju szkolnictwa wyższego: 2010 – 2020» [9]. W obu dokumentach współpracę uczelni z otoczeniem określono jako ważne zadania dla polskiego szkolnictwa wyższego w XXI wieku. Według opracowania ministerialnego współpraca uczelni z ich otoczeniem przejawia się we wspomaganiu wiedzą ekspercką władzy i administracji publicznej, wspieraniu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego oraz debaty i komunikacji

społecznej, przyczynianiu się do rozwoju regionów i modernizacji krajów, pielęgnowaniu dziedzictwa narodowego, pielęgnowaniu i rozwijaniu języka polskiego i kultury polskiej. Na uwagę zasługuje to, że w strategii tej zaproponowano utworzenie tzw. kompleksowego programu Partnerstwo na Rzecz Transferu Wiedzy, którego celem będzie promocja i ułatwianie przepływu wiedzy i innowacji pomiędzy uczelniami a gospodarką [14]. Według opracowania środowiskowego strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w XXI wieku (tzw. «dom strategiczny») opiera się na 3 filarach: działalności edukacyjnej, działalności naukowej i badawczo-rozwojowej oraz współdziałania uczelni z ich otoczeniem. Istotny z punktu widzenia podjętych w tekście rozważań filar trzeci, powinien być wypełniany przez rozszerzenie służebnej roli uczelni względem społeczeństwa oraz zwiększenie umiędzynarodowienia polskiego szkolnictwa wyższego i poprawę pozycji polskich uczelni w skali międzynarodowej. Autorzy opracowania środowiskowego nie tylko wyeksponowali rangę tej współpracy, ale zaproponowali także dość obszerny zestaw działań wzmacniających służebność uczelni wobec podmiotów ich otoczenia, co trzeba przyjąć z uznaniem [9; 6].

Z przytoczonych fragmentów obu strategii rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce wynika, że współpracę uczelni z otoczeniem określono tu dość szeroko, dobrze sprecyzowano jej treść, co sprzyjać może realizacji idei społecznej misji uczelni w praktyce. To z kolei powinno stanowić punkt odniesienia dla formułowania priorytetów i celów szczegółowych w misjach i strategiach poszczególnych uczelni. Niżej dokonuję analizy treści misji i strategii trzech największych podlaskich uczelni: Uniwersytetu w Białymstoku, Politechniki Białostockiej oraz Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku celem odnalezienia w nich informacji odnoszących się do współpracy z otoczeniem.

Autorzy «Misji Uniwersytetu w Białymstoku», wychodząc z założenia, że «Uniwersytet w Białymstoku jest uczelnią średniej wielkości, kształcąca głównie młodzież z naszego regionu i na jego potrzeby, ale w warunkach zintegrowanej Europy» [21], uznali za fundamentalne dla funkcjonowania tej uczelni takie płaszczyzny, jak: naukowo-dydaktyczna, ogólnokulturalna i etyczna. A zatem nie została tu wprost wyartykułowana współpraca z otoczeniem. Jednakże zasygnalizowano, że te płaszczyzny funkcjonowania powinny być rozwijane przez takie działania, jak: zacieśnianie współpracy z podmiotami gospodarczymi, rozwijanie współpracy z najbliższymi sąsiadami, uwzględnianie edukacyjnych potrzeb Polaków na Wschodzie i poszerzenie oferty kształcenia na Filii w Wilnie, integrowanie społeczności akademickiej Białegostoku poprzez zacieśnianie współpracy naukowej i dydaktycznej pomiędzy uczelniami [21]. Te działania w istotny sposób mogą przyczyniać się do zacieśniania więzi Uniwersytetu w Białymstoku z jego otoczeniem.

Natomiast w «Strategii rozwoju Uniwersytetu w Białymstoku – priorytety na lata 2008 – 2015» [21] wyodrębniono taki priorytet, jak: otoczenie uniwersytetu. Sprecyzowano tu następujące szczegółowe priorytety: tworzenie trwałych więzi z lokalnymi instytucjami samorządowymi, organizacjami społecznymi i gospodarczymi; dostosowywanie naukowej i dydaktycznej działalności Uniwersytetu do potrzeb regionu; ochrona niepowtarzalnego środowiska przyrodniczego i troska o zachowanie szczególnego charakteru regionalnej kultury i jej dziedzictwa; podejmowanie współpracy przez wydziałymatematyczno-przyrodnicze z jednostkami naukowymi w parkach technologicznych; tworzenie forum do wymiany myśli i społecznego dialogu, inicjowanie ważnych dla otoczenia przedsięwzięć naukowych i kulturalnych; podejmowanie działań zmierzających do uzyskania statusu faktycznego regionalnego centrum naukowo-kulturalnego; promowanie własnych osiągnięć i podejmowanie współpracy z mediami celem wykreowania dobrego wizerunku Uniwersytetu [21].

Dodać trzeba, że współpraca z otoczeniem została także uwzględniona w priorytetach związanych z kształceniem, np. uczelnia powinna uwzględniać ogólnokrajowe i lokalne warunki demograficzne, preferencje kandydatów na studia oraz wymagania rynku pracy i kadrowe potrzeby regionu; przygotowanie kadry zdolnej do funkcjonowania w innowacyjnej gospodarce [21].

Jak natomiast ujęto współpracę z otoczeniem w «Strategii Rozwoju Politechniki Białostockiej w XIV Kadencji 2012 – 2016»? Misję Politechniki Białostockiej określono jako: «Politechnika białostocka, największa uczelnia techniczna w regionie północno-wschodniej Polski, współpracuje z jednostkami akademickimi, samorządowymi, gospodarczymi, oświatowymi oraz społecznymi o zasięgu regionalnym, krajowym i światowym, uznającymi podobne wartości, w celu pomnażania i rozpowszechniania, osiągnięć nauki, techniki i kultury» [18]. Z przytoczonego fragmentu wynika, że uczelnia ta jako podstawę swojej działalności czyni współpracę z otoczeniem. W celach strategicznych Politechniki Białostockiej także można odnaleźć wyraźne nawiązania do współpracy z otoczeniem. Na uwagę zasługuje tu m.in. harmonijny i dynamiczny rozwój badań naukowych oraz komercjalizacja rezultatów prac badawczych (w szczególności zaś: ukierunkowanie prac naukowo badawczych na potrzeby środowiska gospodarczo-przemysłowego i wdrożenie systemu ochrony i korzystania z własności intelektualnej) oraz budowanie marki uczelni jako lidera integracji środowisk naukowych biznesowych i samorządowych, w północno-wschodniej Polsce (w szczególności zaś: zacieśnienie współpracy z absolwentami politechniki białostockiej i instytucjami, które reprezentują) [18].

Misja Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku odnosi się przede wszystkim do prowadzenia działalności dydaktycznej i naukowej [22]. W dokumencie tym nie określono wprost współpracy z otoczeniem, jest ona uwzględniona pośrednio i związana z realizacją dwóch podstawowych filarów: kształcenia i badań, o czym świadczy niżej przytoczony zapis: «współdziałał w praktycznym wykorzystaniu osiągnięć nauki oraz szerzenie oświaty prozdrowotnej w społeczeństwie poprzez współpracę z organizacjami naukowymi i gospodarczymi, organami samorządowymi, stowarzyszeniami kulturalnymi i społecznymi» [22]. W dalszej części tego dokumentu można jednak odnaleźć wyraźne nawiązania do współpracy z otoczeniem: «Uniwersytet Medyczny uczestniczy w życiu regionu i kraju poprzez szerzenie oświaty prozdrowotnej i proekologicznej w regionie oraz poprzez propagowanie wiedzy medycznej, rozwijanie potrzeby samokształcenia w społeczeństwie» [22] oraz «Uniwersytet uczestniczy w realizacji programów badawczych, współpracując z organizacjami naukowymi i gospodarczymi, organami samorządowymi, towarzystwami naukowymi, społecznymi i kulturalnymi» [22]. Co się zaś dotyczy strategii rozwoju Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku to, podobnie jak w przypadku jego misji, nie wyodrębniono obszaru współpraca z otoczeniem. Jednakże wskazano na taki kierunek rozwoju tej uczelni, jak: zwiększenie pozyskiwania funduszy pozastatutowych na badania naukowe, komercjalizacja badań i tworzenie spółek celowych w celu transferu wiedzy do gospodarki, rozwój współpracy B+R z przedsiębiorstwami/firmami prywatnymi [22]. Niemniej jednak, w niektórych z wyodrębnionych obszarów strategicznych, można odnaleźć nawiązania do współpracy z otoczeniem. Na przykład jeżeli chodzi o działalność kliniczną i zawodową, to jako cel postawiono uczestnictwo Uczelni w kreowaniu polityki zdrowotnej Podlasia, a do proponowanych sposobów jego realizacji włączono podejmowanie działań w celu zapewnienia obecności przedstawicieli Uczelni w strukturach organizacyjnych władz administracyjnych i samorządowych stanowiących w sprawach opieki zdrowotnej oraz w ciałach doradczych Wojewody, Marszałka i Prezydenta

Miasta;organizowanie przez jednostki organizacyjne Uczelni kursów specjalistycznych o zasięgu regionalnym, skierowanych do uczestników systemu opieki zdrowotnej oraz udział w programach promocji zdrowia, organizacja programów prewencji, badań skryningowych, organizowanie kursów i szkoleń w zakresie pierwszej pomocy, udział w festiwalu nauki [22].

Z analizy treści misji i strategii trzech największych podlaskich uczelni wynika, że w dokumentach tych uwzględniono współpracę z otoczeniem, z uwzględnieniem różnych grup interesariuszy (np. instytucjami kulturalnymi, samorządowymi, oświatowymi itd.). Jednakże nie we wszystkich dokumentach zostało to uczynione wprost (np. Uniwersytet Medyczny w Białymstoku). Dość często aspekty związane ze współpracą uczelni z otoczeniem sąwłączane do ich działalności edukacyjno-badawczej.

Wnioski. Z dokonanego w tym tekście przeglądu założeń wybranych krajowych dokumentów dotyczącychszkolnictwa wyższego w Polsce oraz misji i strategii Uniwersytetu w Białymstoku, Politechniki Białostockiej, Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku wynika, że uczelnie dostrzegają potrzebę podejmowania aktywności dotyczącej współpracy z otoczeniem o zasięgu lokalnym, regionalnym i międzynarodowym w następujących sferach: współuczestnictwo w rozwoju ekonomicznym, gospodarczym,technologicznym, kulturowym i innowacyjnym regionu,uwzględnianie potrzeb i aspiracji edukacyjnych społeczności miasta i regionu,kształtowanie struktury regionalnego, krajowego i europejskiego rynku pracy, upowszechnianie wiedzy naukowej,rozwój kulturowy i etyczny społeczeństwa.

Na zakończenie warto sformułować postulat, by zwrot uczelni ku otoczeniu miał wymiar humanistyczny, a nie tylko rynkowy.Trzeba bowiem pamiętać, że trzecia misja uczelni to nie tylko transfer technologii i innych usług, ale także zaangażowanie w przekazywanie zbioru wartości uniwersalnych, ogólnoludzkich, humanistycznychdo społeczeństwa [1].

BIBLIOGRAFIA

1. Brdulak J. Forum EAIR / J. Brdulak, E. Chmielecka // Forum Akademickie. – 2010. – Vol. 11. – S. 48–50.
2. Buchner-Jeziorska A. Współpraca uczelni z otoczeniem: ograniczenia i szanse. Przykład Polski / A. Buchner-Jeziorska // Uczelnie i ich otoczenie. Możliwości i formy współdziałania; [red. B. Minkiewicz]. – Warszawa : Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2003. – S. 54–70.
3. Freeman R. E.Stakeholder Theory: The State of the Art / R. E. Freeman. – New York : Cambridge University Press, 2010. – 338 p.
4. Gibbons M. The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies / M. Gibbons. – London : Sage Publications, 1994. – 171 p.
5. Hargreaves A. Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity / A. Hargreaves. – New York and London : Teachers College Press, 2003. – 230 p.
6. Kowalczyk-Wałędzia M. Współpraca uniwersytetów z ich otoczeniem – w świetle założeń międzynarodowych i krajowych dokumentów dotyczących szkolnictwa wyższego [w druku].
7. Krajewska A. Odpowiedzialność uniwersytetu wobec społeczeństwa / A. Krajewska // Ciągłość reform edukacyjnych. Uczestnictwo społeczne; [red. S. Kmiec]. – Rzeszów : Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, 2002. – S. 151–163.
8. Krajewska A. Jakość kształcenia uniwersyteckiego – ujęcie pedagogiczne / A. Krajewska. – Białystok: Trans Humana, 2004. – 385 s.
9. KRASP. Strategia Rozwoju Szkolnictwa Wyższego w Polsce : 2010 – 2020. Projekt śródowiskowy / KRASP // <http://www.krasp.org.pl/pl/strategia/strategia> [dostęp : 15.06.2014].
10. Krčmářová J. The third mission of higher education institutions : conceptual framework and application in the Czech Republic / J. Krčmářová // European Journal of Higher Education. – 2011. – Vol. 1 (4). – P. 315–331.

11. Leja K. Uniwersytet społecznie odpowiedzialny – przykład AGH / K. Leja // E-mentor. – 2009. – Vol. 4 (31). – S. 4–12.
12. Leydesdorff L. The Triple Helix as a model for innovation studies / L. Leydesdorff, H. Etzkowitz // Science and Public Policy. – 1998. – Vol. 25 (3). – P. 195–203.
13. Marszałek A. Rola uczelni w regionie / A. Marszałek. – Warszawa : Difin, 2010. – 272 s.
14. MNiSW. Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2020 / http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/59579f9e6efaec82014d6d5be081ca23.pdf [dostęp: 15. 06. 2014].
15. MNiSW. Reforma Szkolnictwa Wyższego / http://www.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2013_05/c206c1142bb1abce72e45bb9a3a3929e.pdf [dostęp: 15. 06. 2014].
16. Olechnicka A. Potencjał nauki a innowacyjność regionów / A. Olechnicka. – Warszawa: Scholar, 2012. – 248 s.
17. Pluta-Olearnik M. Relacje uczelni z otoczeniem biznesowym / M. Pluta-Olearnik // Przedsiębiorcza uczelnia i jej relacje z otoczeniem; [red. M. Pluta-Olearnik]. – Warszawa : Difin, 2009. – S. 87–120.
18. Politechnika Białostocka. Strategia Rozwoju Politechniki Białostockiej w XIV Kadencji 2012-2016 / <http://pb.pbip.pl/index.php?event=informacja&id=8164> [dostęp: 19. 06. 2014].
19. Rada Unii Europejskiej. Konkluzje Rady w sprawie modernizacji szkolnictwa wyższego / <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:372:0036:0041:PL:PDF> [dostęp: 19. 06. 2014].
20. Roper D. C.A History of Change in the Third Mission of Higher Education: The Evolution of One-way Service to Interactive Engagement / D. C. Roper, A. M. Hirth // Journal of Higher Education Outreach & Engagement. – 2005. – Vol. 10 (3). – P. 3–21.
21. Uniwersytet w Białymstoku. Misja i strategiarozwojuUniwersytetu w Białymstoku / <http://www.uwb.edu.pl/universytet.php?p=667> [dostęp: 19. 06. 2014].
22. Uniwersytet Medyczny w Białymstoku. Misja i strategia Rozwoju Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku / <http://www.bip.umb.edu.pl/?cid=12> [dostęp: 20. 06. 2014].
23. Weber L. Global Sustainability and the Responsibilities of Universities / L. Weber, J. Dunderstadt // http://www.glion.org/pub_2012_sustainability.aspx [dostęp: 14. 06. 2014].

Статтю подано до редакції 08.06.2014 р.

ГРИГОРІЙ ВРЕЦЬОНА ПРО ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті простежено основні віхи життя і педагогічної діяльності галицького педагога – Григорія Врецьони. На основі його педагогічної спадщини висвітлено бачення педагога щодо формування виховного ідеалу української молоді. З'ясовано, що основою виховного ідеалу Г. Врецьони стали свобода в індивідуальному і національному розвитку дитини, її праця, навчання і совість.

Ключові слова: Григорій Врецьона, творча спадщина, виховний ідеал, українська молодь, педагог, дитина, національний розвиток.

Kocopey H. Hryhorij Vrecena about the ukrainian young people educative ideal. The life and pedagogical activity basic landmarks of the galychyna teacher – Hryhorij Vrecena are traced in the article. On the basis of his pedagogical inheritance the teacher vision about the ukrainian young people educative ideal formation is reflected. It is found out, that G. Vrecena's educative ideal basis became freedom in individual and national child development, its labour, study and conscience.

Key words: Hryhorij Vrecena, creative inheritance, educative ideal, ukrainian young people, teacher, child, national development.

Коцопей А. Григорий Врецена о воспитательном идеале украинской молодежи. В статье прослежены основные вехи жизни и педагогической деятельности галицкого педагога – Григория Врецени. На основе его педагогического наследства отражены мнения педагога относительно формирования воспитательного идеала украинской молодежи. Выяснено, что основой воспитательного идеала Г. Врецени стали свобода в индивидуальном и национальном развитии ребенка, его труд, учеба и совесть.

Ключевые слова: Григорий Врецена, творческое наследство, воспитательный идеал, украинская молодежь, педагог, ребенок, национальное развитие.

Постановка проблеми. Україн необхідним на сьогодні вбачається повернення до педагогічних поглядів знаних педагогів Прикарпаття з метою їх переосмислення через огляд на сучасне суспільно-політичне життя в нашій державі. Насамперед актуальними в цьому плані є педагогічні думки яскравого представника галицького шкільництва Григорія Врецьони, який відомий перш за все, як неухильний і настійливий прихильник міркувань національної школи, автор низки наукових та методичних праць з питань виховання та навчання молоді, фахового становлення учителя та її освіти загалом. Г. Врецьона завзято захищав право українців мати свою рідну школу, а під освітою вбачав центральний фактор піднесення української нації. Погляди Г. Врецьони на освітні заклади з українською мовою, сформовані на засадах народності, та гуманізації навчально-виховного процесу, уміщують принципи демократизації, збігаються з міркуваннями педагогів-класиків як української так і зарубіжної педагогіки. Цінними з огляду на сьогодні є думки Григорія Врецьони про нерозривність школи із істинними потребами життя молоді, закономірність суб'єктно-суб'єктоної співпраці між учнями та вчителями у навчальних закладах, роль батьків та громади в цілому, у розв'язанні певних проблем та завдань щодо виховання української молоді тощо.

Аналіз досліджень. Педагогічна спадщина та ідеї Григорія Врецьони уже були предметом дослідницької уваги низки дослідників. У 1998 р. побачила світ праця Б. Ступарика, у якій представлено життєвий та творчий шлях відомого в свій час педагога на Прикарпатті Григорія Врецьони. Дослідник торкається його педагогічної діяльності, поглядів щодо особи і ролі вчителя. Побіжно у праці розкрито основні засади педагогічної системи Г. Врецьони, яку він описав у повісті «Зона. Безплатна вчителька...». Так само у книзі вельми обширно проаналізовано громадсько-просвітницьку та видавничу діяльність Г. Врецьони [21]. Заслужують уваги дослідження Х. Косило [16] та С. Вдович [3], котрі на основі педагогічної спадщини галицького педагога проаналізували його погляди щодо трудового виховання. М. Чепіль [22] торкалася педагогічних поглядів Г. Врецьони та його спадщини у контексті вивчення народно-педагогічних засад виховання дітей в українській сім'ї у кінці XIX – першої третини XX ст. Окремими блоками представлений аналіз педагогічної діяльності Г. Врецьони у навчальних посібниках, де водночас узагальнено відтворено його життєвий і творчий шлях [4; 13].

Значна увага педагогічній діяльності Григорія Врецьони приділена на сторінках узагальнених історико-краєзнавчих видань про Винники – місто, у якому народився педагог [1; 6]. Побіжно зазначимо, що нагромадилося чимало досліджень про Григорія Врецьону у соціальній мережі Internet. Тут принагідно згадаємо дописувачів А. Байцара [2], О. Плитус [19] та ін [15; 18].

Отже, бачимо, що педагогічна спадщина та освітня діяльність Григорія Врецьони уже були предметом як деяких наукових досліджень так і темою окремих краєзнавчих розвідок. Однак помітною на сьогодні є відсутність монолітного і ґрунтовного аналізу педагогічних поглядів галицького педагога на виховний ідеал української молоді. Враховуючи подібний стан проблеми, ставимо собі за **мету** простежити основні віхи життя й педагогічної діяльності Г. Врецьони та максимально повно розглянути його судження щодо змісту, дієвості виховного ідеалу української молоді в другій половині XIX ст. і означити їх актуальність в умовах розвитку сучасної української освіти в складних обставинах суспільно-політичного життя у державі.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX ст. на землях Прикарпаття характеризується пожвавленням культурно-громадського життя на західноукраїнських землях, що зумовлюється розвитком української педагогічної преси. В основному це педагогічно-шкільні та церковні часописи, оскільки саме школа і церква стали тими ділянками, у яких найскоріше розвивалася педагогічна праця.

Одним із таких періодичних видань стала «Шкільна часопись», яка виходила у Львові в період 1880 – 1888 рр. Видавцем і редактором двотижневика був Григорій Врецьона. Він народився 8 жовтня 1839 р. у місті Винники. Початкову освіту здобув 1850 р. у місцевого дядка Самойловича після чого продовжив навчання у бурсі Ставропігійського інституту. Спочатку навчався у греко-католицькій вірцевій школі, потім – у бернардинській гімназії, пізніше закінчив дворічні педагогічні курси. На початку 1862 р. ступив на педагогічну ниву як шкільний практикант до вірцевої греко-католицької школи при Народному домі Львова. З 1 березня 1862 р. працював учителем у селі Підгірці Золочівського повіту [14, 1].

З 1877 р. Григорій Врецьона став старшим учителем, а потім заступником управителя в українській школі при чоловічій учительській семінарії у Львові. Попри педагогічну, Григорій Врецьона активно займався й громадською діяльністю: був членом

ряду українських товариств, директором Крайового Кредитового Союзу, одним з організаторів товариства «Просвіта» у Львові.

Г. Врецьона активно публікувався в педагогічних часописах «Учитель», «Слово», «Газета шкільна», «Ластівка», «Діло», «Зоря». У 1885 р. педагог поховав двох синів. Попри важке горе, він почав ще більше працювати. Громіздка педагогічна праця та сумлінне ставлення до своїх освітянських обов'язків дали Григорію Врецьоні багатий матеріал для низки науково-методичних публікацій [14, 1].

Невдовзі, через важку хворобу Г. Врецьона змушений у вересні 1901 р. піти на відпочинок. За багаторічну плідну діяльність, Крайова шкільна рада, враховуючи заслуги педагога, клопотала перед центральним урядом у Відні про нагородження Г. Врецьони Золотим хрестом за заслуги. Помер Григорій Врецьона 2 листопада 1901 р. Похований на Личаківському кладовищі у Львові [14, 1; 17, 3; 20, 3].

Як зазначалося вище, від 13 вересня 1880 р. Г. Врецьона почав видавати учительське періодичне видання «Шкільна часопись». Основною метою часопису стало: *«через працю педагогічно-літературну і стоваришене умилове мужей праці, науки і народолобія образовати ся взаємно для загального і рознішого ділання на поли просвіти і виховання народного, щоби стати ся сильними єдностею і згодою в науці для будуцього пожитку народу. – Вот той цілі часопись наша обнімати буде: дидактично-педагогічні розправи, озовори з гігієни, репарації до уступів в читанок шкільних, розправи з історії; з науки природи і з господарства»* [23, 1]. Отже, часопис, зорганізований Г. Врецьоною виходив у світ під його редакцією упродовж 10-ти років та користувався значною прихильністю серед люду Прикарпаття. З окресленим виданням співпрацювали такі відомі постаті як О. Барвінський, М. Банах, П. Кирчів, І. Хабаровський, Р. Заклинський, К. Кахникевич, Н. Гладилевич, С. Ковалів. Основною тематикою статей стали проблеми мовного викладання в школі, у яких автори, переважно з учительським ухилом, доводили про потребу навчання дітей рідною мовою і шкідливість навчання чужою [2].

Першочергове місце у газеті «Шкільна часопись» відводилося матеріалам на шкільні, педагогічні, дидактичні теми. Редакція також друкувала методичні розробки уроків.

Важливим у публікаціях «Шкільної часописі» було те, що тема шкільництва на сторінках видання розглядалася у значно ширшому плані, ніж у інших педагогічних часописах, і набирала суспільно-громадського забарвлення. У програмній статті часопису Г. Врецьона акцентував, що основним завданням «Шкільної часописі» буде не лише подальша робота на теренах просвітництва, а й залучення до неї ширшого загалу інтелігенції. Призначення центральної чинної особи на полі просвіти і виховання народу редакція педагогічного часопису відводила вчителів. Цю думку підтверджує вміщена відразу після програмної статті часопису кореспонденція «Учителі і їх вплине», у якій повторюються уже традиційні для педагогічної преси слова про те, що місце вчителя народної школи в громаді, поруч із священником. Редакція «Шкільної часописі» розвивала цю думку, бажаючи вчителів та священнику однотайності в культурно-просвітницькій праці [9, 2]. В цілому, дана стаття Г. Врецьони підсумовує, що школа зобов'язана у тісному співробітництві як з родиною так і з церквою включити дитину в історію свого народу, залучити до внутрішніх скарбів нації з метою, щоб у дальшому житті удержати її у межах похвальних звичаїв і традицій батьків, а значить національний момент виступатиме невіддільною часткою людського громадського виховання [8, 169–170]. В цілому педагог розгля-

дає учня як ініціативного учасника виховного процесу, а його працю – незамінним кшталтом гармонійного розвитку особистості. Освіта ж, на думку Г. Врецьони, є центральним фактором піднесення нації, що має забезпечити їй належне місце поміж цивілізованих народів [8, 169–170].

Вагоме значення має стаття Г. Врецьони «Новомодні основы вихованя». У міркуваннях автора можна виявити звичай національного виховання, які співзвучні думкам авангардних європейських педагогів. У вище згаданій праці, Григорій Врецьона відтінив високоідейну систематичність виховання, що могло б вивести український народ на вищий культурний щабель. Визначальною домінантою цієї системи установлено народність, а методологічною основою – народознавство із такими ключовими засобами як рідна мова, історія і культура власного народу, традиції і звичай, праця. Вагома роль у зазначеній системі припадає релігії, прикладу батьків і родичів. Обов'язковою ж умовою ефективності системи полягає у сумісній діяльності церкви, школи і громади, підсумком чого стане підростання високomorального, працелюбного, скромного, ошадливого, незалежного, енергійного, величавого до інших українського молодого покоління [10, 145 – 148]. Всиновки Г. Врецьони з цього приводу наступні: *«Тут головню треба плекати і кріпити чесноти нації чи народа, а усувати і поборювати національні пороки, одідичена по предках»*... [10, 148].

Таким чином о основу виховного ідеалу української молоді Г. Врецьона покладав індивідуальні особливості дитини та вимагав прилучати її до самостійності. Педагог додавав до чотирьох головних складових гарного виховання (родинний, національний, гуманістичний і християнський ідеали) ще один – свободу в індивідуальному і національному розвитку, свободу праці, свободу навчання і совісті [13, 409]. З цього приводу Г. Врецьона зазначає: «Виховуймо лиш красні характери, а іменю виховуймо діти на людей дійстно моральніз і в повнім значеню слова честних, – а будуть певно окрасою і незаводною надією народа, з котрого вийшли» [8, 170].

Так само редакція «Школьної часописі» подавала методичні матеріали для учителів. Це були в основному конспекти лекцій на конкретні теми з арифметики, рідної мови, географії та інших шкільних предметів. Авторами цих публікацій були Г. Врецьона, О. Спринь, Р. Заклинський та ін.

Зазначимо, що зміст матеріалів «Школьної часописі» був підібраний за схемою аналогічних педагогічних періодичних видань таких як «Учитель», «Газета школьна» та інші. Проте трактування обговорюваних у часописі тем помітно поглибилося і розширилось. Особа вчителя на сторінках видання обговорюється з більш вимогливих позицій, акцентується на потребі діяльної участі вчителя у формуванні виховного ідеалу української молоді та розвитку національного шкільництва та вдосконаленні навчально-виховного процесу: «Добрий учитель має добре імя, його всі знають, його всі любять – і молодий і старий» [7, 121].

Акцентуємо на тому, що «Школьна часопись» на чолі з Г. Врецьоною зробила вагомий внесок у боротьбі за українську національну школу, у активізації загального педагогічного плину, солідаризації моралістичного загалу та сприяла заснуванню у 1881 році Руського Педагогічного Товариства котре стало невідривним елементом національного руху галицьких українців наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Воно стало громадською культурно-освітньою організацією, яка основними функціями якого стали заснування українських загальноосвітніх та професійних шкіл, дитячих садків, видання педагогічних журналів, шкільних підручників і посібників [11; 12].

Назагал, звернемо увагу і на те, що Г. Врецьона був активістом шкільного товариства «Поміч», основною функцією якого було навчати малозабезпечену молодь і забезпечувати не лише житлом, одягом та харчуванням, а й підручниками для навчання. За стараннями товариства була зорганізована так звана «Русская образцовая школа», у якій станом на 1879/1880 навчальний рік перебувало 330 дітей як чоловічої так і жіночої тобто 4 класи хлопців і 5 дівчат. Учительський склад школи дорівнював 11-тьом педагогам. Окрім Г. Врецьони, у школі працювали: Т. Будзиновський, Д. Вінцовський, Р. Заклинський, Г. Зарицький, катехит А. Білецький, К. Остапович, Є. Шеремет, О. Яновська, Ю. Квятковська, Н. Качмар [5, 1].

Висновки. Підсумовуючи скажемо, що постать Григорія Врецьони, а особливо його відданість українській національній ідеї, може слугувати прикладом для будь-якого сучасного українця. Педагог вважав, що процвітання держави залежить в першу чергу від стану національної освіти й виховання, які повинні реалізовуватися через призму співдружності сім'ї, школи, церкви і громади. У своїх працях галицький педагог започатковував теоретичні основи для розбудови національного шкільництва, що сьогодні можуть формувати основи національної освіти й виховання. Складовою його виховного ідеалу молоді стала свобода в індивідуальному і національному розвитку, праці, навчанні і совісті. Водночас в його наукових педагогічних працях знайшли своє обґрунтування й розвиток принципів народності, гуманізму, демократизму, захищеності від партійних впливів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байцар А. Видатні винників чани : науково-красназниче видання / А. Байцар. – Львів-Винники, 2012. – 88 с.
2. Байцар А. Врецьона Григорій Захарович – перший визначний педагог і освітній діяч з Винник / А. Байцар // PLUS. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vinnikiplus.in.ua/publ/21-1-0-623>.
3. Вдович С. Ідея трудового виховання у педагогічній системі Григорія Врецьони / С. Вдович // Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі «школа – ПТУ – ВНЗ» : наук.-метод. зб. / [ред. кол. : І. Зязон (голова), Н. Шунда (заст. голови), Н. Ничкало та ін.]. – Вінниця, 1996. – С. 21–24.
4. Визначні педагоги XIX століття // Українська педагогічна думка. Методичні вказівки [до вивчення курсу «Педагогіка вищої школи і Болонський процес»] / [укладачі : Г. Карпенко, С. Волкова]. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2011. – С. 18–19.
5. Вісти шкільні // Учитель. – Львів, 1880. – Ч. 1. – 8 (20) януаря. – С. 1.
6. Влох М. Винники, Звенигород, Унів та довкільні села : історико-красназничий збірник / М. Влох. – Чикаго, 1970. – 526 с.
7. Врецьона Г. Які учитель, такі школи / Г. Врецьона // Газета шкільна. – Львів, 1878. – Ч. 16. – 15 серпня. – С. 121.
8. [Врецьона Г.] Новомодні основи виховання (Конець.) / [Г. Врецьона] // Шкільна часопись. – Львів, 1886. – Ч. 22. – 16 (28.) Падолиста. – С. 169–170.
9. [Врецьона Г.] Учителі і ихъ вліяне / [Г. Врецьона] // Шкільна часопись. – Львів, 1880. – Ч. 1. – 13 Вересня. – С. 2.
10. [Врецьона Г.] Новомодні основи виховання / [Г. Врецьона] // Шкільна часопись. – Львів, 1886. – Ч. 19 і 20. – 20 Жовтня (1.) Падолиста. – С. 145–148.
11. [Врецьона Г.] Справи руского товариства педагогічного / [Г. Врецьона] // Шкільна часопись. – Львів, 1881. – Ч. 23. – 1 (13) грудня. – С. 182–183.
12. [Врецьона Г.] Справи руского товариства педагогічного / [Г. Врецьона] // Шкільна часопись. – Львів, 1881. – Ч. 24. – 13 (27) грудня. – С. 190.

13. Врецьона Григорій Захарович // Українська педагогіка в персоналіях – XIX століття : навч. пос. [для студ. вищих навч. закл. у двох книгах] / [за редакцією О. В. Сухомлинської]. – К. : «Либідь», 2005. – Кн. 1. – С. 407–413.
14. Григорій Врецьона [Некролог] // Діло. – Львів, 1901. – Ч. 238. – 22 Жовтня (4 Падоліста). – С. 1.
15. Зайченко І. Ідея української національної школи в пресі другої половини XIX – початку XX століття / І. Зайченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua...>
16. Косило Х. Ідеї трудового виховання у педагогічній спадщині Г. Врецьони та В. Сухомлинського / Х. Косило // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія : «Педагогіка. Соціальна робота». – № 27. – Ужгород, 2013. – С. 86–89.
17. Новинки // Діло. – Львів, 1901. – Ч. 239. – 23 Жовтня (5 Падоліста). – С. 3.
18. Пахолок Р. Чоловіча освіта на західноукраїнських землях як джерело вивчення гендерного виховання учнівської молоді / Р. Пахолок. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://asconf.com/rus/archive_view/71.
19. Плитус О. Періодичні видання Галичини 1881 – 1939 рр. як важлива джерельна база дослідження бібліотечно-бібліографічної діяльності товариства «Рідна школа» / О. Плитус. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua...>
20. Похоронь бл. п. Григорія Врецьони // Діло. – Львів, 1901. – Ч. 240. – 24 Жовтня (6 Падоліста). – С. 3.
21. Ступарик Б. Вчитель-громадянин Григорій Врецьона / Б. Ступарик, Л. Калинчук; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 70 с.
22. Чепіль М. Народно-педагогічні засади виховання дітей в українській сім'ї (кінець XIX – перша третина XX ст.) / М. Чепіль // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 6. – С. 249–258.
23. Шкільна часопись. – Львів, 1880. – Ч. 1. – 13 Вересня. – С. 1.

Статтю подано до редакції 10.06.2014 р.

CELE I WYNIKI KSZTAŁCENIA W UNIWERSYTECIE XXI WIEKU

Krajewska A. Цілі і результати університетського навчання у XXI столітті. Об'єктом наукового аналізу в даній роботі є результати змін цілей та завдань університетської освіти в сучасних умовах, розвиток у випускників нових компетенцій, навиків і здатності отримати достойну роботу, яка дозволяє досягти вищої їх продуктивності на ринку праці у швидко змінюваному суспільстві. Метою роботи є демонстрація необхідності покращення якості університетської освіти.

Ключові слова: цілі і результати освіти, університет, компетенція, навик, здатність працювати.

Krajewska A. Goals and results of teaching in the university of XXI century. The object of analyses in this study is description of desirable changes in the range of aims and the results of teaching in university, developed at the graduates many new competences, skill, employability. They enable better functioning graduates on difficult market of the work and in the changing dynamically society. The aim of the study is to prove the meaningfulness of these results in improving teaching quality in university.

Key words: aims and results of teaching, university, competences, skills, employability.

Krajewska A. Цели и результаты университетского обучения в XXI веке. Объектом научного анализа в данной работе являются результаты измененной цели и задач университетского образования в современных условиях, развитие у выпускников новых компетенций, навыков и способности получить достойную работу, что позволяет добиться более высокой их производительности на рынке труда в быстро изменяющемся обществе. Целью работы является демонстрация необходимости улучшения качества университетского образования.

Ключевые слова: цели и результаты образования, университет, компетенции, навыки, способность трудоустройства.

Określenie problemu. Przemiany polityczne, społeczne i ekonomiczne postępujące w ostatnich dekadach na świecie, w Europie i w Polsce wyznaczają szereg następstw dla edukacji. Wzrost znaczenia wiedzy, rozwój technologii informacyjnych, przemiany w gospodarce, nowy rynek pracy, problemy z zatrudnieniem, powodują, że edukacja, wiedza i umiejętności stają się podstawowymi czynnikami określającymi jakość standardu życia jednostek i społeczeństw. Jesteśmy na początku wieku wiedzy, zauważa J. J. Duderstadt [6, 39–40], w którym kapitał intelektualny – potęga umysłu – zastępuje kapitał finansowy i fizyczny, staje się kluczem do naszej mocy, prosperity i dobrobytu. W rezultacie następuje wzrost wymagań społecznych wobec jakości pracy i uzyskiwanych wyników w szkolnictwie wyższym, w tym w uniwersytetach. Jednocześnie w sytuacji rozwijającego się rynku edukacyjnego, uzyskiwana jakość kształcenia, przy radykalnym wzroście liczby studentów, stałym ograniczaniu środków finansowych przeznaczanych na funkcjonowanie uczelni państwowych staje się przedmiotem licznych krytycznych opinii [12, 118–119; 18, 44–45; 5, 36], obszarem troski różnych gremiów międzynarodowych i krajowych [20], wywołuje niepokój i obawy.

Równoległe coraz większego znaczenia nabiera problem odpowiedzialności państwowych instytucji szkolnictwa wyższego wobec społeczeństwa i podatników za jakość realizacji celów i funkcji [14, 79–88]. W wielu państwach [9, 484], a także i w Polsce zwiększające się koszty kształcenia przenoszone są na studiujących i ich rodziny. Powoduje to wśród nich wzrost ocze-

kiwań i gwarancji, że otrzymają wartość równoważącą wkład finansowy, czasem jednak postrzegane jest jako szansa na zakup nie wiedzy lecz dyplomu.

Szczególne miejsce w systemie szkolnictwa wyższego zajmuje uniwersytet, ze względu na swe wielowiekowe tradycje i misję. Właśnie od uniwersytetu, wielokrotnie określanego świątynią nauki, wiedzy i mądrości społeczeństwo oczekuje wzrostu odpowiedzialności za wypełnianie funkcje, efektywniejszego wykorzystywania posiadanych zasobów i większej reaktywności na dynamicznie zmieniające się warunki zewnętrzne [20, 1 – 28].

Analiza badań. Wzrasta zaniepokojenie o zdolność uniwersytetu do sprostania zmieniającym się potrzebom społecznym w obliczu szybko postępujących przemian w środowisku, w którym funkcjonuje. Oto profesor L. E. Weber, ekonomista, członek Rady Międzynarodowego Stowarzyszenia Uniwersytetów, ekspert m.in. Stowarzyszenia Uniwersytetów Europejskich i Rady Europy podczas konferencji *Wyzwania wobec szkolnictwa wyższego na przełomie Millennium w Głion*, w Szwajcarii stwierdził, że chociaż w swej wieloletniej historii, szczególnie w Europie, uniwersytety musiały stawać wobec trudnych problemów, to teraz po raz pierwszy od dawna, sposób wypełniania ich misji lub nawet ich istnienie jest kwestionowane; chociaż dzisiaj uniwersytety kształcą wielokrotnie więcej studentów, niż wiek temu, ich reputacja maleje. Są coraz bardziej krytykowane i zachęcane do zmian. W porównaniu ze zmianami w przemyśle, a nawet w państwie uniwersytety pozostają nadzwyczajnie konserwatywnymi instytucjami [21, 4–5].

Zauważyć jednak należy, że od kilku już lat w wielu społecznościach uniwersyteckich podejmuje się dyskusje dotyczące potrzeby i kierunków przemian w funkcjonowaniu uniwersytetu w XXI wieku. Swą krytyczną opinię prof. L. E. Weber przedstawił właśnie podczas seminarium, którego uczestnicy – członkowie Międzynarodowego Stowarzyszenia Uniwersytetów, oprócz głębokiej analizy wyzwań wobec uniwersytetu, zaproponowali nowe inicjatywy odpowiadające tym wyzwaniom [15, 79–88; 16, 83–84]. Nowe potrzeby i oczekiwania społeczne wyznaczają kierunki przemian w zakresie celów i wyników kształcenia w uniwersytetach, są przejawem postępującej reaktywności na aktualne potrzeby, skutkiem badań i szczegółowej opinii pracodawców o zatrudnianych absolwentach, ich mocnych i słabych stronach, a także efektem badania opinii absolwentów o posiadanych umiejętnościach, kompetencjach, ich wykorzystaniu na rynku pracy, jak również takich, których nie posiadają, a okazują się niezbędne.

Celem opracowania jest charakterystyka pożądaných aktualnie zmian w zakresie celów i wyników kształcenia uniwersyteckiego, rozwijania u absolwentów wielu nowych kompetencji, umiejętności, zdolności do uzyskiwania zatrudnienia, które umożliwiają lepsze funkcjonowanie absolwentów na trudnym rynku pracy i w dynamicznie zmieniającym się społeczeństwie, a także wykazanie ich znaczenia dla podnoszenia jakości kształcenia w uniwersytecie.

Główne zagadnienia. Potrzeby środowiska, w którym będą funkcjonowali absolwenci uniwersytetów wyznaczają im różnorodne i złożone wymagania. W celu ich określania stosuje się różne terminy: kompetencje (*competence*), umiejętności (*skills*), zdolność do uzyskiwania zatrudnienia (*employability*), a także inne. Poszczególne pojęcia, chociaż ogólnie określają właściwości, którymi powinni charakteryzować się absolwenci, w różnych kontekstach przypisuje się odmienny zakres, czasem zaś stosowane są jako synonimy, często występują wraz z dodatkowym określeniem, które je precyzuje.

W pedagogice, pojęcie kompetencja często stosowane jest do określenia właściwości człowieka uzyskiwanych w rezultacie uczenia się i kształcenia. K. Denek [4, 17] wskazuje, że zadaniem edukacji uniwersyteckiej jest zapewnienie jej uczestnikom kompetencji akcentujących uniwersalne wartości i takie priorytety edukacyjne, jak: samodzielność, przygotowanie do życia w demokratycznym społeczeństwie opartym na gospodarce rynkowej, skoncentrowanie uwagi i wysiłku młodego pokolenia na własnej przyszłości, poprawie jakości życia i indywidualnego

rozwoju. Wśród kluczowych kompetencji wymienia następujące: studiowanie, myślenie, poszukiwanie, doskonalenie się, komunikowanie się, współpraca, działanie.

Interesujący układ kompetencji (zdolności), które ułatwiałyby przejście absolwenta z uczelni do pracy opracował Sekretariat Komisji d/s Osiągania Koniecznych Umiejętności w USA [13, 139]: kompetencje w zakresie zasobów – do ich rozpoznawania, organizowania, planowania i alokacji; kompetencje interpersonalne – do pracy z innymi w zespole, uczenia innych, służenia klientom, kompetencje przywódcze, negocjacyjne; kompetencje informacyjne – nabywania, porządkowania, interpretacji, ewaluacji i komunikacji informacji; kompetencje systemowe – w zakresie rozumienia złożoności relacji, prognozowania, monitorowania i poprawy osiągnięć; kompetencje technologiczne.

Można też wskazać wykazy oczekiwanych wyników kształcenia akademickiego, w których ich autorzy oprócz precyzyzowanych kompetencji wymieniają również umiejętności, zdolności, a także inne właściwości absolwentów. Pożądane wyniki kształcenia w szkole wyższej P. T. Ewell [7, 151–152] zawiera w następującym zestawie: kompetencje poznawcze; kompetencje profesjonalne; umiejętność rozwiązywania problemów na wysokim poziomie (myślenie krytyczne o wymiarze praktycznym, kreatywność); entuzjazm do ciągłego uczenia się wynikający z wewnętrznych potrzeb; umiejętności komunikacyjne (szczególnie ustne, wykorzystywane w rzeczywistych sytuacjach) i współpracy; poczucie odpowiedzialności za podejmowane działania (w wymiarze indywidualnym jako konsekwencja własnych działań i zbiorowym – wspieranie i współpraca swojej społeczności lub organizacji); zdolność do budowania mostów między barierami kulturowymi i lingwistycznymi; poczucie «profesjonalizmu» (jako motywacja do profesjonalnej praktyki, akceptacja jej standardów, także odpowiednie zachowania interpersonalne – kultura osobista).

W ujęciu A. W. Astina [1, 156–169] pożądane wyniki kształcenia w szkole wyższej to «wartość dodana» do wiedzy, umiejętności i charakteru studenta ponad właściwości posiadane w momencie rozpoczęcia studiów. Przejawem «wartości dodanej» są szczególnie eksponowane wyniki afektywne i emocjonalne, a także poznawcze. Wyniki afektywne A. W. Astin określa jako «wewnętrzne właściwości», wśród których wymienia: kompetencje interpersonalne, umiejętność przewodzenia, uczciwość, empatia, charakter, dbałość o dobrą opinię, przejawianie zachowań obywatelskich, demokratycznych, odpowiedzialność społeczna.

Oczekiwane wyniki kształcenia uniwersyteckiego określa się także jako umiejętności. W relacji do kompetencji charakteryzuje je węższy zakres. Pojęcie to najczęściej występuje z przymiotnikiem określającym jego bliższe znaczenie:

- «umiejętności przenośne (*transferable*)» – to takie, które rozwijane w jednej sytuacji (np., edukacyjnej) są także przydatne wówczas, gdy dokonuje się ich transferu do innej sytuacji (np., zatrudnienia). Określane są również jako ogólne (*generic*), a także wspólne (*common*), co oznacza uniwersalną naturę tych umiejętności: są odpowiednie dla każdego i wszystkich studentów, niezależnie od studiowanej dyscypliny i ich kształtowanie może być ujęte we wszystkich programach kształcenia [3, 43];

- «umiejętności kluczowe (*key*)» – przymiotnik «kluczowe» oznacza w tym kontekście ich znaczenie, wagę, rangę. Wyposażają absolwentów w umiejętność pełnienia odpowiednich ról w społeczeństwie i w pracy [10, 21]. Oznaczają także umiejętności, które są «kluczem», «otwierają drzwi» do zatrudnienia [8, 8];

- «umiejętności istotne / zasadnicze (*core*)» – oznaczają te, które muszą być wiodące w aktualnym procesie kształcenia studentów. Ich kształtowanie wymaga przyswajania raczej «wiedzy typu jak», niż «wiedzy typu, że» [19, 135];

- «umiejętności pomocnicze (*auxiliary*)» – wykraczające poza umiejętności akademickie, których absolwenci winni nabyć, aby uzyskać powodzenie w wybranym przez siebie zawodzie [2, 30].

Z przedstawionego przeglądu umiejętności, jako pożądaných aktualnie rezultatów kształcenia wynika, że chociaż nieco różnią się w stosowanej terminologii, to wszystkie eksponują użyteczność i przydatność ich dla funkcjonowania absolwentów w środowisku pracy i w społeczeństwie. Pomimo takiej różnorodności w słownictwie, zwraca się uwagę [8, 11], że te terminy są w swym zasadniczym znaczeniu jednak synonimami.

W ostatnich latach w odpowiedzi na problemy na rynku pracy dla absolwentów uniwersytetów i szkół wyższych przedmiotem dyskusji staje się coraz częściej potrzeba kształtowania i rozwijania wśród studentów zdolności do uzyskiwania zatrudnienia (*employability*) jako zamierzonego wyniku i wymiaru jakości kształcenia uniwersyteckiego [14; 11; 8]. Wzrastającego znaczenia nabiera także kształtowanie zdolności do samozatrudnienia się. Przyczyną wzrostu znaczenia takich właściwości są szybko postępujące zmiany w wielu sektorach gospodarki dotyczące natury i charakteru występujących w nich prac i zajęć, z których pewne zanikają, a jednocześnie powstają nowe. W konsekwencji, absolwenci powinni nie tylko być zdatni do wykonywania określonej, aktualnie uzyskanej pracy, ale muszą także posiadać personalne zdolności do inteligentnego postępowania w sytuacjach zmiany, np., zatrudnienia, stanowiska pracy, kiedy powstaje potrzeba uzyskania nowego zajęcia lub też w sytuacji potrzeby samodzielnego stworzenia sobie miejsca pracy. Powinni więc potrafić radzić sobie ze zmieniającym się zatrudnieniem i potrzebą uczenia się przez wszystkie etapy życia.

Znawca problematyki jakości kształcenia, L. Harvey [11, 100–103] definiuje następującą analizowaną właściwość: zdolność do uzyskiwania zatrudnienia jest skłonnością absolwentów do okazywania atrybutów, które w przewidywaniach pracodawców będą konieczne do przyszłego efektywnego funkcjonowania ich organizacji. Jednocześnie, jak słusznie akcentuje B. Little [17, 128] zdolność do uzyskiwania zatrudnienia należy postrzegać wielowymiarowo i dostrzegać różnice między czynnikami posiadającymi znaczenie przy uzyskiwaniu pracy i czynnikami znaczącymi w przygotowaniu do pracy.

Przyjmowanie różnych stanowisk w definiowaniu zdolności do uzyskiwania zatrudnienia powoduje, że właściwość ta jest ujmowana niejednoznacznie. L. Harvey [11, 98] zauważa, że chociaż we wszystkich ujęciach istota dotyczy skłonności studentów do uzyskiwania pracy, to jednak uwzględniane są różne punkty odniesienia lub konteksty, np.:

- ujęcia eksponujące rodzaj pracy wskazują, że nie jest już możliwe ustalenie zakresu pracy, którą może uzyskać absolwent i eksponują: zdolność do uzyskania jakiegokolwiek pracy; odpowiadającej poziomowi absolwenta; wymagającej umiejętności i zdolności absolwenta; zgodnej z oczekiwaniami lub pracy ukierunkowanej na karierę;
- ujęcia eksponujące czas, w których zdolność do uzyskiwania zatrudnienia jest sygnalizowana przez uzyskanie pracy w określonym czasie po ukończeniu studiów i /lub zanim wystąpi jakakolwiek potrzeba re kwalifikacji;
- ujęcia eksponujące dalszą naukę. Istnieją poglądy, których zwolennicy utrzymują, że ukończenie studiów nie jest zakończeniem nauki i cenią absolwentów gotowych do dalszego uczenia się. Występują także inne opinie, w których większe znaczenie przywiązuje się do osiągnięć absolwentów w chwili ukończenia studiów, chociaż uznają także znaczenie «chęci uczenia się i kontynuowania dalszej nauki»;
- ujęcia eksponujące właściwości istotne podczas rekrutacji, w których zdolność do uzyskania zatrudnienia oznacza zdolność do demonstrowania pożądaných właściwości w chwili rekrutacji i /lub wykazania zdolności do szybkiego ich rozwijania;
- ujęcia eksponujące «umiejętności w zakresie zdolności do uzyskania zatrudnienia». Zdolność do uzyskania zatrudnienia jest tu rozumiana jako posiadanie istotnych / zasadniczych (core) umiejętności lub poszerzonego zestawu atrybutów ogólnych albo określonych przez pracodawcę (związanych z dyscypliną, z sektorem, rodzajem spółki).

A zatem zdolność do uzyskiwania zatrudnienia może być określana z różnych punktów widzenia: rodzaju uzyskiwanej pracy, czasu jej pozyskania, gotowości do dalszej nauki, właściwości wymaganych podczas rekrutacji i umiejętności w zakresie zdolności do uzyskania danego zatrudnienia.

Szczególnie interesujące, w kontekście zwiększania skuteczności procesu kształcenia i wzmagania skłonności absolwentów do uzyskiwania zatrudnienia wydają się dwa ostatnie ujęcia. Eksponują one zdolność do demonstrowania przez absolwentów pożądaných właściwości w chwili rekrutacji i /lub wykazania zdolności do szybkiego ich rozwijania, posiadanie umiejętności istotnych lub poszerzonego zestawu atrybutów ogólnych albo określonych przez pracodawcę. Dla praktyki kształcenia uniwersyteckiego wynika z nich konieczność stałego badania potrzeb i oczekiwania pracodawców posiadających sprecyzowane poglądy dotyczące właściwości niezbędnych dla efektywnego funkcjonowania ich organizacji teraz i w przyszłości, a także mechanizmy selekcji absolwentów charakteryzujących się pożądanymi właściwościami. Uwzględnianie w programach kształcenia uniwersyteckiego rezultatów takich badań zwiększa szanse absolwentów na pozyskiwanie zatrudnienia, co potwierdza już praktyka w niektórych uniwersytetach [8, 18].

Warto jednak podkreślić, że występuje również wiele innych czynników pośredniczących w procesie zatrudniania, niezależnych od możliwości zapewnianych studentom w programach kształcenia podczas studiów: rodzaj instytucji szkolnictwa wyższego (ich reputacja), tryb studiów, sytuacja studentów i ich mobilność, kierunek studiów, posiadanie wcześniejszych doświadczeń z pracy, wiek, płeć, a także inne.

Wnioski. Z dokonanego przeglądu i analizy pożądaných aktualnie wyników kształcenia uniwersyteckiego wynika, że są próbą odpowiedzi na aktualne potrzeby i oczekiwania społeczne, a ich osiągnięcie w praktyce umożliwi podnoszenie jakości kształcenia. Niezależnie od przyjętej terminologii, tak określane wyniki kształcenia wskazują, że od absolwentów wymaga się w równym stopniu: wiedzy, umiejętności, ale także odpowiednich postaw okazywanych w działaniu, a nie w teorii, a jednocześnie znaczące miejsce zajmuje rozwijanie potrzeby uczenia się przez całe życie jako wynik kształcenia. W zestawach pożądaných kompetencji lub umiejętności oprócz poznawczych eksponuje się dotychczas marginalizowane wyniki ze sfery afektywnej – m. in., emocjonalnej, moralnej, społecznej, a także i inne wewnętrzne właściwości jednostki. Zdolność do uzyskania zatrudnienia jako wynik kształcenia zyskuje nie spotykana dotychczas rangę. Osiągnięcie w praktyce analizowanych tu wyników kształcenia uniwersyteckiego jest wielkim wyzwaniem dla nauczycieli akademickich i studentów, ale w aktualnych uwarunkowaniach zewnętrznych staje się nie tylko potrzebą, ale koniecznością.

Podsumowując należy jednak zauważyć, że chociaż postępujące przemiany w zakresie celów i wyników kształcenia uniwersyteckiego będą umożliwiały lepszy transfer ze świata edukacji do świata pracy i są niewątpliwie przejawem odpowiedzialności uniwersytetu wobec społeczeństwa, to jednak odpowiedzialność ta ma jeszcze inny, jakże znaczący aktualnie wymiar. To właśnie na uniwersytecie ciąży odpowiedzialność za ochronę, rozwijanie i transmisję do całego społeczeństwa tych rodzajów wiedzy, których z różnych powodów nie wymaga rynek i zatrudnienie. Wiele z tych «miernikowych» obszarów wysiłku intelektualnego ściśle łączy się z kulturowym i politycznym określeniem tożsamości narodu – z kulturą duchową. Czy traci swe znaczenie w wieku globalizacji? Czy może właśnie przeciwnie – nabiera szczególnego znaczenia, staje się nadzieją i szansą sanacji wartości moralnych w czasie, gdy kultura masowa, konsumpcja, egoizm, rozchwianie systemu wartości oferują redukcję zbiorowej tożsamości historycznej do stanu anormalności. Takie obszary dorobku ludzkości powinny być szczególnie pielęgnowane, a ich ochrona jest także wymiarem nowej odpowiedzialności uniwersytetu wobec społeczeństwa i jednocześnie w jego imieniu.

BIBLIOGRAFIA

1. Astin A. Assessment, Student Development and Public Policy / A. Astin // Assessment in Higher Education. Issues of Access, Quality, Student Development, and Public Policy; [ed. by S. J. Messick]. – Mahwah, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, 1999. – P. 157–175.
2. Blasi P. The Task of Institutions of Higher Education in the New Europe / P. Blasi // Challenges Facing Higher Education at the Millennium; [ed. by W. Z. Hirsch, L. E. Weber]. – Oxford, New York, Tokyo : Pergamon, 1999. – P. 26–33.
3. Brown S. How Can Threshold Standards Assure and Enhance Quality? / S. Brown // Benchmarking and Threshold Standards in Higher education; [ed. by H. Smith, M. Armstrong, S. Brown]. – London: Kogan Page, 1999. – P. 35–52.
4. Denek K. Zagrożenia i wyzwania na progu III tysiąclecia pod adresem uniwersytetu i prowadzonej w nim aktywności badawczej i dydaktycznej / K. Denek // Toruńskie Studia Dydaktyczne. – 2000. – Nr 16. – S. 8–27.
5. Denek K. Dydaktyka w szkole wyższej przelomu drugiego i trzeciego milenium / K. Denek // Pedagogika Szkoły Wyższej. – 2001. – Nr 18. – S. 24–38.
6. Duderstad J. J. The twenty-first century University. A tale of Two Futures / J. J. Duderstad // Challenges Facing Higher Education at the Millennium; [ed. by W. Z. Hirsch, L. E. Weber]. – Oxford, New York, Tokyo : Pergamon, 1999. – P. 37–55.
7. Ewell P. T. Assessment of Higher Education Quality: Promise and Politics / P. T. Ewell // Assessment in Higher Education. Issues of Access, Quality, Student Development, and Public Policy; [ed. by S. J. Messick]. – Mahwah, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, 1999. – P. 147–156.
8. Fallows S. The skills agenda / S. Fallows, Ch. Steven // Integrating Key Skills in Higher Education, Employability, Transferable skills and Learning for Life; [ed. by S. Fallows, Ch. Steven]. – London : Kogan Page, 2000. – P. 3–12.
9. Harding J. Financial circumstances, financial difficulties and academic achievement among first-year undergraduates / J. Harding // Journal of Further and Higher Education. – 2011. – Vol. 35 (4). – P. 483–499.
10. Harvey L. The End of Quality? / L. Harvey // Quality in Higher Education. – 2002. – Vol. 8 (1). – P. 5–22.
11. Harvey L. Defining and Measuring Employability / L. Harvey // Quality in Higher Education. – 2001. – Vol. 7 (2). – P. 97–110.
12. Hemsley-Brown J. Market healthy self: the challenges of a free market in higher education / J. Hemsley-Brown // Journal of Marketing For Higher Education. – 2011. – Vol. 21 (2). – P. 115–132.
13. Holford J. The school in the age of learning / J. Holford, G. Nicholls // The Age of Learning. Education and the Knowledge Society; [ed. by P. Jarvis]. – London : Kogan Page, 2001. – P. 134–146.
14. Knight P. T. Employability and Good Learning in Higher education / P. T. Knight, M. Yorke // Teaching in Higher Education. – 2003. – Vol. 8 (1). – P. 3–16.
15. Krajewska A. Jakość kształcenia uniwersyteckiego – ujęcie pedagogiczne / A. Krajewska. – Białystok : Trans Humana, 2004. – 385 s.
16. Krajewska A. Odpowiedzialność uniwersytetu wobec społeczeństwa – interpretacje i inicjatywy / A. Krajewska // Teraźniejszość – Przyszłość – Edukacja. – 2003. – Nr 2. – S. 79–86.
17. Little B. Reading Between the Lines of Graduate Employment / B. Little // Quality in Higher Education. – 2001. – Vol. 7 (2). – P. 121–130.
18. Malewski M. Edukacja spieniężona. O komercjalizacji edukacji uniwersyteckiej / M. Malewski // Pedagogika Szkoły Wyższej. – 2003. – Nr 20. – S. 39–47.
19. Morley L. Producing New Workers: quality, equity and employability in higher education / L. Morley // Quality in Higher Education. – 2001. – Vol. 7 (2). – P. 131–138.
20. Neave G. Universities' Responsibility to Society: An Historical Exploration of an Enduring Issue / G. Neave // The Universities' Responsibilities to Society. International Perspectives; [ed. by G. Neave]. – Oxford, New York, Tokyo: Elsevier Science, 2000. – P. 1–28.
21. Weber L. E. Survey of the Main Challenges Facing Higher Education at the Millennium / L. E. Weber // Challenges Facing Higher Education at the Millennium; [ed. by W. Z. Hirsch, L. E. Weber]. – Oxford, New York, Tokyo : Pergamon, 1999. – P. 3–17.

Стаття подано до редакції 12.06.2014 р.

ВПЛИВ КОНКУРЕНЦІЇ НА ОСВІТУ ТУРИЗМУ ТА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ З ГОТЕЛЬНО-КУРОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено аспекти теоретичних, методичних і практичних засад підготовки менеджерів туристичної сфери в галузі готельної діяльності, та розвитку готельної індустрії, вплив конкуренції на туристичну індустрію та вдосконалення сервісу готельних послуг.

Ключові слова: туризм, конкуренція, професійні компетентності, туристичний сервіс, готелі, діяльність, підготовка менеджерів до готельної індустрії.

Levkovych J. The competition influence to tourism education and the formation of hotel-resort activities' professional competence. The tourism manager training aspects of theoretical, methodological and practical principles in hospitality business and the hotel industry development, the competition influence in the tourism industry and hotel services improving are lighted up in the article.

Key words: tourism, competition, professional competence and tourism services, hotels, activities, the hotel industry manager training.

Левкович У. Влияние конкуренции на образование туризма и формирование профессиональной компетентности с гостиничный курортной деятельности. В статье освещены аспекты теоретических, методических и практических основ подготовки менеджеров туристической сферы в области гостиничной деятельности, и развития гостиничной индустрии, влияние конкуренции на туристическую индустрию и совершенствования сервиса гостиничных услуг.

Ключевые слова: туризм, конкуренция, профессиональные компетентности, туристический сервис, отели, деятельность, подготовка менеджеров к гостиничной индустрии.

Актуальність проблеми. Як показує аналіз досвіду освітніх систем багатьох країн, одним зі шляхів оновлення змісту освіти й навчальних технологій туристичної діяльності, є узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції до світового освітнього простору розвитку туристичної індустрії в історичному аспекті [9], та орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження. В роботі «Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти» О. Овчарук зазначає, що саме набуття життєво важливих компетентностей може дати людині можливості орієнтуватися у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти та конкурентоспроможності на ринку праці туристичної галузі. Компетентнісно орієнтований підхід до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром шкіл зарубіжжя і породжує безліч дискусій на міжнародному, і національному рівнях різних країн [11, 4].

До цього слід додати й широку трансформацію освітянської політики, нову ідеологію реформ нашої освіти, що є важливою складовою глибокої перебудови процесу навчання також в галузі туристичної індустрії, переосмислення змісту світоглядно-методологічної підготовки вчителя маркетолога до умов конкуренції [2, 279].

Усвідомлення реформування системи освіти в Україні виникло внаслідок розвитку ринкової економіки, конкуренції, або, як стверджує І. Зязюн «Освіта через утвердження

© Левкович У. Вплив конкуренції на освіту туризму та формування професійних компетентностей з готельно-курортної діяльності

на основі плюралізму форм власності домінування приватної власності зумовлює зміни в процесах соціалізації особистості» [5, 76]. Останнє потребує трансформації освіти як системи, в галузі туристично-готельної діяльності, яка має не тільки озброювати людину відповідними професійними компетенціями, але й навчити жити і працювати в нових умовах ринкової економіки при гострій конкуренції.

Аналіз досліджень. Слід відзначити, що окремі аспекти становлення та розвитку туристичної готельної індустрії досліджувалися і висвітлені в навчальних роботах авторами: А. Александрова, Л. Агафонова, І. Балабанов, А. Балабанов, М. Вачевський [6], Г. Зайчук, В. Кифяк, О. Любіцева, М. Мальська, Л. Малик, Н. Примаченко, І. Перішко, Н. Чорненко, І. Школа та ін.

Мета статті – вироблення нової методики навчання у майбутніх маркетологів професійних компетентностей готельно-туристичної діяльності до організаційних, управлінських та технологічних засад готельної сфери як теоретико-методологічного та прикладного спрямування у галузі туристично-рекреаційної індустрії.

Виклад основного матеріалу. Практика показує, що найдійовішим засобом підвищення рівня конкурентоспроможності і формування і професійних компетенцій маркетолога з готельно-курортної діяльності до сучасних умов ринкової економіки є чітка організація реформ навчального процесу стосовно різних його компонентів, що мають свою *мету і завдання, зміст і структуру, форми і методи організації*, які зводяться до наступного [8].

Управління освітою в туристичній галузі. Тривалий час воно було адміністративно-командним і деякою мірою таким залишається. Слід зазначити, що навчальні заклади в нинішніх умовах одержали ширші права щодо удосконалення навчального процесу, застосування новітніх технологій в галузі туристичної індустрії, але питання перебудови управління досі не вирішується, бо: по-перше, не діє ринок праці, який змусив би школу і вчителя удосконалювати свою діяльність відповідно до умов ринкової конкуренції, і, по-друге – повністю відсутній громадський нагляд за навчальними закладами, зокрема, у вигляді опікунських рад. Перші зусилля МОН України в цьому напрямку, на жаль, не знайшли підтримки з боку громадськості і керівників низових ланок освіти.

Процес едукції в туристичній галузі. Він є серцевиною формування професійних компетенцій у системі туристичної освіти. Ідеї демократизації партнерства чи співробітництва вже не є новиною, але сприймаються поверхово.

Зміст едукції – передбачає, що СШ, ПТНЗ і ВНЗ повинні дати глибокі знання в нашому дослідженні з готельно-курортної діяльності в галузі туризму, та навчити практичних навичок для ринку праці, тобто сформувати у майбутніх маркетологів професійних компетентностей з готельно-курортної діяльності - вчителів чи працівників сфери виробництва та послуг *професійні компетенції*. З огляду на це демократизація змісту едукції полягатиме, по-перше, у забезпеченні можливостей учнів та студентів для власної повноцінної діяльності, а, по-друге, у розширенні прав на вибір навчальних предметів відповідно до вибору професії та *формування належного рівня професійних компетенцій*. Наші дослідження в ділянці профілізації та диференціації з готельно-курортної діяльності є першими паростками в цьому напрямі.

Засоби едукції з готельно-курортної діяльності. Вони завжди перебувають у прямій залежності від розуміння змісту освіти і форми діяльності на уроках з метою формування високих професійних компетенцій в галузі туристичної індустрії. Очевидно, що ситуація вимагає, крім традиційних форм навчання (дошки, екрана, єдиних

підручників, географічної карти тощо), використовувати новітні технології навчання індивідуального призначення комп'ютер, інновації, інформацію, патентознавство та самостійну диференційовану роботу студентів майбутніх маркетологів з готельно-курортної діяльності.

Конкуренція в тому числі туристичних послуг – основна відмінна риса ринкових відносин. В економіці, це суперництво економічних суб'єктів за кращу реалізацію своїх економічних інтересів. Як регулятор ринкової економіки, конкуренція ґрунтується на свободі вибору, формує ринкові ціни, урівноважує попит і пропозицію, стимулює зниження витрат виробництва та впровадження нової технології, об'єктів інтелектуальної творчості, забезпечує суверенітет споживача.

Конкуренція в галузі туризму виконує роль такого механізму, який дає змогу раціонально розподіляти ресурси між окремими туристичними індустріями та виробництвами туристичних товарів і швидко орієнтувати виробників на задоволення потреб споживачів [6].

Дослідження поведінки туристів-споживачів говорить, що під час порівняння і відбору виграє той товар, чи послуга у яких відношення корисного ефекту (**P**) до витрат на їх придбання і використання (**C**) дає більший, порівняно із іншими аналогічними товарами та послугами питомий корисний ефект, зазначає М. Вачевський [1, 282–283].

Тому умова переваги одного із товарів над всіма іншими має вигляд:

$$K = \frac{P}{C} = \max$$

Це є умова конкурентноздатності туристичного підприємства в найзагальнішому вигляді. Але визначити, чи відповідає наш потенційно-туристичний товар такій умові, можна тільки, порівнявши його з іншими, представленими на ринку туристичними товарами (продуктами).

Споживчі властивості туристичних послуг, із яких складається його корисний ефект, описуються набором «жорстких» і «м'яких» споживчих параметрів.

«Жорсткі» параметри описують важливі функції туристичних послуг і пов'язані з ними основні конструктивні характеристики виробу.

«М'які» параметри відбивають естетичні, духовні властивості туристичних послуг (дизайн, колір), що відповідають промислового зразку. Нині, коли ринок наповнений різними товарами, в тому числі такими, що їх «жорсткі» параметри значною мірою збігаються, збільшується роль «м'яких» параметрів, які надають туристичних продуктам привабливості. За аналогічною схемою визначається набір економічних (вартісних) параметрів туристичних продуктів, які характеризують його основні економічні властивості, або витрати туриста-споживача на придбання і використання туристичних продуктів протягом усього періоду використання (споживання).

Значення економічних параметрів визначається:

- 1) ціною туристичного продукту ..... C_1
- 2) витратами на його транспортування ..... C_2
- 3) установленням ..... C_3
- 4) експлуатацією ..... C_4
- 5) ремонтом ..... C_5
- 6) технічним обслуговуванням ..... C_6
- 7) навчанням персоналу ..... C_7
- 8) податком ..... C_8
- 9) страховими внесками ..... C_9

У сукупності всі витрати туристичного продукту складають ціну споживання (C) суму коштів, необхідну споживачеві-туристу для використання туристичного продукту протягом всього терміну використання:

$$C = C_1 + C_2 + C_3 + C_4 + C_5 + C_6 + C_7 + C_8 + C_9,$$

$$C = \sum_{i=1}^m C_i \times C_{y_i},$$

де доданки (економічні параметри), і їх конкретні значення для кожного туристичного продукту чи товару або послуги є індивідуальними.

Ціна споживання – це один із важливих показників конкурентноздатності туристичного продукту хоча б тому, що сума витрат, пов'язаних із використанням (експлуатацією) туристичних виробів, може значно перевищувати купівельну ціну.

Визначення набору економічних параметрів, їх оцінку необхідно проводити з такою ж точністю, як для споживачьких параметрів, причому за зразок в обох випадках вибирається один і той самий виріб. Інформацію про характер вимог покупців дають ринкові дослідження, які висвітлено в роботах [3, 4]. Вона може бути прямою, одержаною в результаті цілеспрямованих дій, а також побічною, коли необхідні відомості отримують на основі даних про розмір збуту і частки ринку на конкурентоздатніших туристичних продуктів.

Оцінка ступеня задоволення потреб покупця туриста робиться за допомогою узагальненого параметричного індексу Y_n , який можна розрахувати за формулою:

$$Y_n = \sum_{i=1}^n a_i \times i_j,$$

де n – число аналізованих кількісних параметрів; a_j – переваги j -го параметричного індексу, в тому числі виявлені групою експертів; i_j – параметричний індекс j -го параметра.

Необхідно мати на увазі, що ні i_j ні Y_n не повинні перевищувати 100%, бо потреба, задоволена більше, ніж на 100%, це економічно недоцільна витрата коштів, яку споживач не оцінює.

Параметричні індекси будь-якого регламентуючого параметра туристичної діяльності мають тільки два значення – 0 і 1, залежно від того, чи відповідає даний параметр всім необхідним нормам і стандартам. Нульове значення індекса означає повну втрату туристичним продуктом конкурентноздатності. Після розрахунку параметричних індексів і «переваг» кожного економічного параметра можна визначити загальний індекс конкурентноздатності туристичного продукту за економічними параметрами Y_e , що має такий вигляд:

$$Y_e = \sum_{i=1}^m a_i \times j_i$$

де m – число аналізованих економічних параметрів; a_i – параметри і його параметричного індексу; j_i – параметричний індекс і його параметра. Загальні індекси конкурентноздатності туристичного продукту за споживчими економічними параметрами Y_n і Y_e дають інтегральний показник відносної конкурентноздатності K туристичного виробу, порівняно із зразком.

Цей показник відбиває різницю між споживчими ефектами порівнюваних товарів і визначається за формулою:

$$K = \frac{Y_n}{Y_e}$$

Якщо $K > 1$ конкурентноздатність аналізованого туристичного продукту вища за зрок, якщо $K < 1$ нижча, якщо $K = 1$ знаходиться на однаковому рівні. Завдання підприємства в такому випадку одержати $K > 1$. Це можна зробити цілеспрямовано збільшуючи Y_n і зменшуючи Y_e завдяки поліпшенню відповідних споживчих і економічних параметрів виробу.

Інтегральний показник конкурентноздатності туристичного продукту засвідчує рівень його привабливості для покупця. В цьому випадку існує показник привабливості туристичного продукту для продавця, на іноземних ринках, що визначається його валютним вииторгом (B_n), який дорівнює контрактній ціні за мінусом витрат на продаж товару та інших валютних витрат. Оцінка конкурентноздатності товару показана на рис. 1.

Рис. 1. Модель професійної підготовки майбутніх маркетологів з готельно-курортної діяльності на основі конкурентноздатності туристичних продуктів

Визначення загального ефекту (K_e), який показує економічну доцільність експорту туристичної діяльності одиниці продукції, дорівнює:

$$K_e = \frac{B_e}{S_e}$$

де B_n – чистий валютний вииторг від експорту; S_e – всі витрати на виробництво експортної продукції туристичної діяльності і транспортування її до кордонної митної станції або порту, через який ведеться експорт наших туристичних продуктів. Дана

схема дає загальні ознаки конкурентноздатності туристичного продукту, враховуючи те, що економічні і технічні параметри залежать від винаходів і промислових зразків.

До основних видів діяльності таких заново створених організаційних структур можна віднести: розробку інвестиційних програм і окремих проектів у промисловості, сільському господарстві, будівництві, науці, культурі, освіті, туризмі та інших галузях.

Маркетинг – це не тільки важлива функція сучасного туристичного бізнесу, але й своєрідна філософія ведення дійових операцій. Маркетинг потребує, щоб всі аспекти туристичної господарської діяльності планувалися та здійснювалися з постійною орієнтацією на ринкові процеси і запити споживачів [7].

І. Максимчук [10, 24] стверджує, що розвиток маркетингу в нашій країні передбачає створення асоціацій, корпорацій та інших структур, їхню інтеграцію для інтенсивного використання на комерційній основі творчого, наукового і виробничого потенціалу трудових колективів і окремих громадян, їхніх матеріальних і фінансових ресурсів в організації виробництва товарів народного споживання та інших видів діяльності в нашому дослідженні готельно-курортної діяльності маркетологів.

Висновки. Отже, на основі проведених досліджень відзначимо, що завданням маркетингу є створювати конкурентноздатний туристичний продукт на основі інтелектуальної власності, вміти визначити систему товароруху, швидко реагувати на зміни ринку, проводити зважену цінову стратегію реалізації, а сервіс та реклама є доповнюючими чинниками і займають чільне місце в діяльності туристичного підприємства під час конкурентної боротьби. Крім того, знайти сприятливий сегмент збуту, який міг би послужити основою для розширення діяльності на ринку, вважається основним завданням маркетингу туристичної діяльності в нинішніх умовах ринкової економіки. Варто наголосити, що кожне підприємство повинно виробляти свою конкретну специфіку – стратегію дії, яка відповідала б і можливостям підприємства, і властивостям туристичних продуктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вачевський М. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійних компетенцій : [монографія] / М. Вачевський. – К. : Професіонал, 2005. – 364 с.
2. Вачевський М. Маркетинг формування професійної компетентності : підручник / М. Вачевський. – К. : «Професіонал», 2007. – 612 с.
3. Вачевський М. Рекреаційні можливості Трускавецько-Східницького регіону / М. Вачевський, О. Свінцов // Український бальнеологічний журнал. – 2000. – № 3–4. – С. 28–35.
4. Вачевський М. Маркетинг сервісу послуг / М. Вачевський. – К. : ЦУЛІ, 2004. – 185 с.
5. Зязюн І. Краса педагогічної дії : навч. пос. / І. Зязюн. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
6. Левкович У. Формування у майбутніх маркетологів професійних компетентностей з готельно-курортної діяльності : монографія / У. Левкович. – Дрогобич : «Швидкодрук», 2014. – 230 с.
7. Левкович У. Сучасний стан рекреаційних ресурсів України / У. Левкович // Молодь і ринок. – 2013. – № 10 (105). – С. 150–152.
8. Левкович У. Види готелів та їх рівень комфорту надання послуг маркетологами для туристів в ринкових умовах / У. Левкович // Молодь і ринок – 2014. – № 5 (112). – С. 156–161.
9. Левкович У. Історія розвитку готельного господарства, суть, види та спановлення готельної індустрії / У. Левкович // Молодь і ринок. – № 4 (111). – С. 166–170.
10. Максимчук І. Роль маркетингу у становленні ринкової економіки / І. Максимчук // Інформація і ринок. – 1992. – № 1. – С. 24.
11. Овчарук О. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. (Компетентнісний підхід у освіті) / О. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.

Статтю подано до редакції 12.06.2014 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЕКТАМИ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ ТА ПРОДАЖ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

У статті висвітлено аспекти залучення інвестицій у розвиток туристично-рекреаційної галузі на сучасному етапі та ефективного управління туристичною діяльністю менеджерами туризму, як важливого фактора ринкової економіки.

Ключові слова: туризм, інвестиції в туризмі, галузь економіки, управління, підготовка менеджерів туризму, туристична діяльність, кадровий потенціал.

Malik L. Theoretical foundations for investment projects management in the tourism industry and tourism products sales. The aspects of attracting investment to the tourism development and recreation industry at present and effective management of tourism activity by tourism managers as an important factor of the market economy are highlighted in the article.

Key words: tourism, investments in tourism, industry, management, tourism managers training, tourist activities, human resources.

Малик Л. Теоретические основы управление инвестиционными проектами в туристической отрасли и продаж туристического продукта. В статье освещены аспекты привлечения инвестиций в развитие туристско-рекреационной отрасли на современном этапе и эффективного управления туристической деятельностью менеджерами туризма, как важного фактора рыночной экономики.

Ключевые слова: туризм, инвестиции в туризме, отрасль экономики, управления, подготовка менеджеров туризма, туристическая деятельность, кадровый потенциал.

Актуальність проблеми. Перетворення України на туристичну державу світового значення вимагає забезпечення координації діяльності різних галузей економіки, від яких залежить якісне надання туристичних послуг, зокрема транспорту, торгівлі, виробництва сувенірної продукції, видавничо-рекламної діяльності, інше. Зазначимо, що розвиток туризму причетний сьогодні до сорока різних галузей суспільного й господарського життя в Україні [8].

Аналіз досліджень. В сучасних умовах для розвитку туристичної сфери і ефективного управління нею велика роль відводиться формуванню її кадрового потенціалу, підготовці менеджерів туризму до туристично-рекреаційної діяльності, які відповідають вимогам часу. Цій проблемі присвячені наукові розробки відомих українських дослідників маркетингу та туристичної сфери Г. Зайчук [5], Л. Дядечко [4], М. Вачевського [2], Ю. Гуменок [3], В. Кифяка [6], В. Прядко [10], М. Мальської [7], Л. Устименко, І. Афанасьєва [13], В. Федорченка [14], Н. Чорненької [15] та ін.

Мета статті – вироблення нової методики навчання та формування у майбутніх менеджерів туризму високого рівня професійних компетентностей у галузі туристично-рекреаційної галузі, та залучення як внутрішніх так і зовнішніх інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке туристичне підприємство у своєму розвитку застосовує два підходи до використання ресурсів: екстенсивний та інтенсивний.

При екстенсивному підході для збільшення випуску продукції і надання послуг залучаються додаткові обсяги ресурсів, тобто збільшення ефекту досягається за рахунок збільшення обсягів ресурсів, що використовуються. При інтенсивному підході збільшення випуску продукції і надання послуг відбувається завдяки використанню нової, більш продуктивної техніки і новітніх технологій (при цьому обсяги ресурсів, які використовуються, можуть навіть зменшуватись), тобто за рахунок поліпшення якості використання ресурсів. При збільшенні обсягу ресурсів туристичному підприємству необхідно визначати ефективність використання додаткових одиниць ресурсів, тобто показник приросту економічної ефективності:

$$\Delta = \frac{\Phi_2 - \Phi_1}{R_2 - R_1} = \frac{\Delta\Phi}{\Delta R},$$

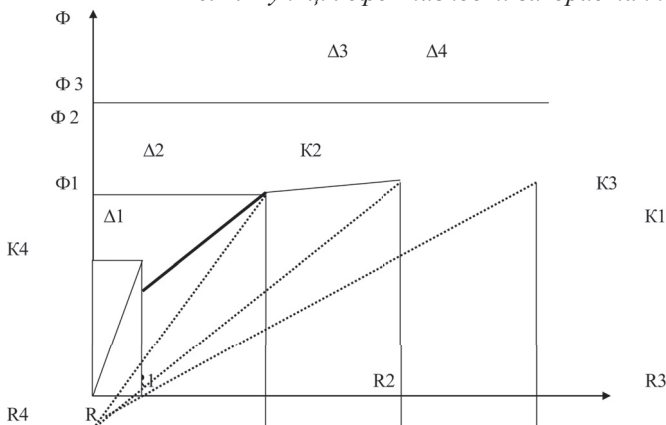
де Φ_1, Φ_2 – значення ефекту при первісному обсязі використання ресурсів і при його збільшенні відповідно;

R_1, R_2 – первісний і збільшений обсяг ресурсів відповідно.

Економічний зміст цього показника полягає в тому, що він характеризує ефективність використання додаткового обсягу ресурсу. У спрощеному вигляді ця функція відображає загальний економічний закон не зростання ефективності використання кожної додаткової одиниці ресурсу при екстенсивному зростанні. Цей закон сформульований відомим економістом В. Новожиловим для умов нейтрального науково-технічного прогресу (незмінні продуктивність праці, матеріало- і фондомісткість продукції). Відповідно до цього закону, ефективність кожної додатково залученої одиниці ресурсу не може збільшуватись, а залишається постійною або навіть зменшується. І тоді може наступити такий момент, коли цей ресурс перестане впливати на кінцевий результат, тобто ефективність його використання буде дорівнювати нулю. Такі ресурси називаються надлишковими [10].

Якщо графічно зобразити математичну залежність впливу кожної одиниці використовуваного ресурсу, від кінцевого результату, то отримуємо так звану лінію не зростаючої ефективності (рис. 1.).

Рис. 1. Функція ефективності використання ресурсів.

- показник приросту (лінія не зростаючої ефективності);
- абсолютний економічний ефект.

Надлишковий ресурс – це такий ресурс, ефективність використання якого дорівнює нулю для виробничої ситуації, що склалася. Таким чином, звідси можна зробити два висновки: при екстенсивному зростанні неможливо підвищити ефективність функціонування туристичного підприємства (загальний ефект може збільшитися); при екстенсивному зростанні завжди настає момент, коли ефективність використання додатково залученої одиниці ресурсу стає такою, що дорівнює нулю, тобто для збільшення кінцевого результату неможливо нескінченно збільшувати ресурс, не роблячи жодних додаткових змін. Як правило, це пов'язано з виробничими потужностями підприємств.

На рис. 3.1 зображені графіки показників економічної ефективності K і Δ , які відображають відповідно абсолютний і приростаючий економічний ефект використання ресурсу в конкретних точках. У загальному розрахунок цих показників здійснюється за формулами:

$$K_{H_i} = \frac{\Phi_i}{R_i},$$

$$\Delta_i = \frac{\Phi_i - \Phi_{i-1}}{R_i - R_{i-1}} = \frac{\Delta\Phi_i}{\Delta R_s}.$$

Абсолютні коефіцієнти ефективності розраховуються як відношення абсолютних значень результату Φ та витрат R і показують середнє значення результату на одиницю витрат. Вони малочутливі до залежування (невикористання) ресурсів. З рис. 3.4 видно, що ресурс у точці R_4 взагалі не використовується ($D = 0$), а показник абсолютної ефективності має достатньо велике додатне значення ($K_4 > 0$).

Враховуючи характер лінії ефективності, можна зробити висновок, що абсолютні показники несприятливі для прогнозних розрахунків оцінки ефективності додатково залучення ресурсів. Коефіцієнти приросту ефективності показують, як змінився результат при додатковому залученні одиниці ресурсу. Вони можуть використовуватися для прогнозних розрахунків залучення додаткових одиниць ресурсу. Для їх розрахунків необхідно побудувати економіко-математичну модель об'єкта дослідження і на її основі здійснити розрахунок цих показників. В економіко-математичному моделюванні вони відповідають подвійним оцінкам ресурсів.

Подвійна оцінка – це оцінка ефективності використання додаткової одиниці ресурсу, яка показує, наскільки зміниться значення результату при зміні значення ресурсу на одиницю на нескінченно малому відрізку при екстенсивному зростанні. Її ще називають ціною ресурсу.

Одним із важливих показників економічної ефективності, що відображає кінцеві фінансові результати діяльності туристичного підприємства, є рентабельність. Вона дозволяє робити висновок про те, який процент принесе вкладений у нього капітал. Загалом показник рентабельності P розраховується як відношення прибутку Π до витрат BMB :

$$P = \frac{\Pi_p}{BMB}.$$

Як знаменник у наведеній формулі можуть використовуватися різні види витрат. У зв'язку із цим існує чимало різних показників рентабельності:

- 1) рентабельність продажу (реалізації):

$$P_{np} = \frac{\Pi_p}{B_p} 100,$$

де Π_p – прибуток від реалізації товарів та послуг, B_p – виручка від реалізації товарів чи послуг;

2) рентабельність виробництва, яка характеризує ефективність використання виробничих фондів:

$$P_{\sigma} = \frac{\Pi_p}{OB\Phi + HO\Phi} 100,$$

де $OB\Phi$, $HO\Phi$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів і нормованих оборотних фондів;

3) рентабельність власного капіталу:

$$P_{\kappa} = \frac{\Pi_p}{BK} 100,$$

де BK – власний капітал туристичного підприємства;

4) загальна рентабельність капіталу:

$$P_z = \frac{\Pi_p + \%3K}{BK + 3K} 100,$$

де BK , $3K$ – власний і залучений капітал підприємства відповідно; $\%3K$ - процент на залучений капітал.

У зарубіжній практиці для оцінки економічної ефективності діяльності підприємств використовують показники прибутковості й рентабельності, які розраховують за такими формулами:

$$\Pi_{mp} = \frac{\Pi p_{\sigma}}{B_p} 100,$$

$$P_{m} = \frac{\Pi p_{\sigma}}{B_p} 100,$$

де Π , Π_{mp} – прибутковість і рентабельність нового товару чи послуги відповідно, Πp_{σ} – валовий і чистий прибуток підприємства, отриманий від реалізації товарів чи послуг відповідно, виручка, отримана від реалізації товарів чи послуг.

При визначенні прибутковості чи рентабельності туристичних підприємств необхідно враховувати не лише цінову політику підприємства (зіставлення ціни товарів чи послуг і необхідних для їх виробництва витрат), але й ділову активність підприємства. Вона вимірюється оборотністю засобів (капіталу), і при низькій прибутковості товарів чи послуг у кожному періоді можна за рахунок збільшення кількості оборотів отримати загальну високу ефективність капіталу. Таку залежність називають віддачею інвестицій. Тоді залежність рентабельності (прибутковості) засобів підприємств можна:

$$P_{\kappa_{cp}} = P_{np} \times Ob \times 100\%,$$

де P_{κ} – рентабельність капіталу підприємства;

Πp_{σ} – рентабельність продажу,

Ob – оборотність капіталу.

$$Об = \frac{Bp}{Коб} \cdot 100,$$

де Коб – середня за період величина капіталу.

Якщо рентабельність реалізації за період буде невеликою, то завдяки високому значенню показника оборотності досягається значна ефективність використання засобів підприємства.

При невисокій оборотності капіталу туристичним підприємствам для підвищення рентабельності необхідно зменшувати витрати на виробництво товарів чи послуг або підвищувати ціни, тобто збільшувати рентабельність продажу [1].

Одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки, наша держава визнала туризм. Із 1997 р. Україна є дійсним членом Всесвітньої туристичної організації (ВТО), а з вересня 1999 р. членом її керівного органу – Виконавчої ради. Україна має вагомі об'єктивні передумови для підвищення конкурентоспроможності в цій сфері.

З січня 2004 р. набрав чинності оновлений Закон України «Про туризм». У ньому зазначено: «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямків розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності». Освітні програми державних та приватних навчальних закладів дедалі більше враховують важливість туризму для економіки України, відкривають нові спеціальності з підготовки працівників для туристичних організацій, підприємств сфери гостинності, організаторів туристичної діяльності М. Мальська, В. Худо, В. Цибух [7].

На території України створена і продовжує розвиватися досить потужна матеріальна база туристично-рекреаційного обслуговування: понад 3 тис. санаторно-оздоровлюючих закладів, близько 1,5 тис. готелів і майже 3 тис. туристичних фірм і агенцій. Після прийняття закону про скасування готельного збору значно зріс інтерес інвесторів до готельного бізнесу: лише за останні три роки обсяги вкладених коштів (за оцінками експертів) перевищили 750 млн. дол. США і є більшими, ніж усі інвестиції за попереднє десятиліття. Так, сформовано першу національну готельну мережу «Premier Hotels», розпочали роботу десятки великих готелів, що відповідають сучасним вимогам, а також сотні малих сімейних готелів, понад 10 аквапарків. Створюється мережа готелів для молоді – хостелів. З осені 2005 р. в Україні функціонують дві міжнародні готельні мережі – Radisson SAS і Rixos. У Прикарпатті засновано новий гірськолижний курорт Буковель, реалізуються масштабні проекти розвитку туристичної інфраструктури в багатьох куточках країни згідно з Програмою розвитку туризму в Україні до 2010 р.

В Підгороддях набуває розвитку планетарний туризм, цьому сприяють належні гори: Магура та Піжа. Добрим напрямом є круглорічна база в Сопоті (Сколівський район), де проводять туристичні походи із туристами як України так і закордонними по гірських схилах Карпат Сколівського та Турківського районів [2].

Як свідчать статистичні дані, надання послуг здійснюються за трьома категоріями туристів: іноземним туристам, що в'їжджають у країну, туристам, що виїжджають з України, та внутрішнім туристам. Загальний туристичний потік у 2005 р. перевищив рівень 2003 р. на 22%. За даними ВТО, Україна в 2005 р. посідала за кількістю прибулих туристів (6,5 млн. осіб) 22 місце в світі. Зростання туристичної активності за всіма категоріями туристів розпочинається з 2010 р. [3].

Провідне місце в сучасній структурі туристичного ринку посідає закордонний туризм (41,9 %), на другому місці – внутрішній туризм (31,1 %), а іноземний туризм (27 %) займає третє місце. При цьому прослідковується деяке зниження частки закордон-

них туристів при стабілізації частки внутрішніх і зростання кількості іноземних туристів [13] .

Аналіз в'їзних туристичних потоків свідчить, що переважна більшість іноземних туристів обслуговується в п'яти регіонах України: АР Крим (35,6 %), Києві (27,2 %), Севастополі (11,5 %), Одеській (21,5%) і Львівській (6,6 %) областях, що зумовлено концентрацією унікальних курортно-туристичних ресурсів і добре розвинуеною інфраструктурою туризму. Домінуючими країнами – постачальниками іноземних туристів для України впродовж 2002–2005 рр. були Росія, Молдова, Білорусь, Угорщина, Польща, Німеччина, Словаччина. Отже, майже 89% в'їзного туризму забезпечують країни, з якими Україна має спільний кордон. Сукупна частина туристів із економічно розвинених країн (Велика Британія, Франція, Японія, Канада, Італія) становить усього 7%, хоча саме ці країни забезпечують половину всіх доходів від туризму в Україні [11].

Слід відзначити, що важливе значення для розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму мають туристичні ресурси, які є основною метою подорожей. Внаслідок цих обставин вони зумовлюють і визначають найважливіші економічні показники туризму, такі як кількість туристів, ціна послуги, географія подорожей, їх сезонний розподіл, тривалість перебування та ін. Тому комерційна робота в галузі туризму повинна будуватись на всеохоплюючому обліку туристичних ресурсів як в цілому по країні, так і по окремих регіонах [6].

Туристичні ресурси можна розподілити на три групи:

1) рекреаційні (природні) ресурси – унікальні явища природи, печери, водоспади, скелі, заповідники, гори, ріки, моря, лікувальні води, кліматичні та бальнеологічні можливості;

2) об'єкти, які представляють історичне та культурне минуле країни, музеї, пам'ятники і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, життям і діяльністю видатних представників науки, техніки, культури, а також унікальні архітектурні та етнографічні об'єкти;

3) об'єкти, які демонструють сучасні здобутки країни в промисловості, будівництві, сільському господарстві, науці і культурі, медицині та спорті.

Під *туристичними ресурсами* розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, що мають комфортні властивості та придатні для створення туристичного продукту. Як правило, наявність туристичних ресурсів визначає формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні.

З метою реалізації державної політики в галузі туризму Постановою Кабінету Міністрів України №616 від 10 листопада 1992 р. було створено Державний комітет України по туризму. До сфери його управління було передано 52 підприємства загальнодержавної власності. На думку В. Прядко збільшило можливості виведення вітчизняного туризму з кризи [10].

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, а саме: здатного максимально задовольнити потреби населення України; розширенні внутрішнього туризму та зростанні обсягів в'їзного туризму; забезпеченні на цій основі комплексного розвитку курортних територій та туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів їх населення; збереженні природного середовища та історико-культурної спадщини; розв'язання задач щодо наповнення державного і місцевих бюджетів.

Висновки. Забезпечення сталого розвитку туристичної галузі й підвищення її частки у валовій доданій вартості повинно базуватися передусім на модернізації інфраструктури туристичної та курортно-рекреаційної сфери. Із цією метою передбачається запровадження спеціального інвестиційного режиму для сприяння будівництву і реконструкції готелів, закладів дозвілля, рекреаційних комплексів, заходів із залучення іноземних та національних інвесторів щодо вкладання коштів у туристичну індустрію, та всебічної підготовки менеджерів туризму до туристично-рекреаційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вдович П. Практичні аспекти інвестиційної політики на місцевому рівні. Інститут реформ / П. Вдович, Ю. Григоренко, І. Гурняк. – К., 2003. – 48 с.
2. Вачевський М. Маркетинг формування професійної компетенції : підручник / М. Вачевський. – К. : «Професіонал», 2005. – 512 с.
3. Гуменюк Ю. Вплив туризму на економічне зростання в Україні / Ю. Гуменюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 7–8. – С. 56–62.
4. Дядечко Л. Економіка туристичного бізнесу : навч. пос. // Л. Дядечко. – К. : ЦУЛ. 2007. – 224 с.
5. Зайчук Г. Управління маркетинговою діяльністю в туристичній галузі : [монографія] // Г. Зайчук. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. – 154 с.
6. Кифяк В. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Кифяк. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2003. – 300 с.
7. Мальська М. Основи туристичного бізнесу : навч. пос. / М. Мальська, В. Худо, В. Цибух. – К. : ЦУЛ, 2004. – 272 с.
8. Малик Л. Економіка та організація формування маркетингової туристичної індустрії в Україні : [монографія] / Л. Малик. – Дрогобич : Коло, 2011. – 395 с.
9. Малик Л. Організація та розвиток туристичної галузі на українських землях в ХІХ та початку ХХ ст. / Л. Малик // Молодь і ринок. – 2012. – № 9 (92). – С. 89–94.
10. Прядко В. Проблеми інвестування економіки західноукраїнського регіону / В. Прядко // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – № 5. – С. 10.
11. Регіональна політика : текст лекцій // Інститут регіонального дослідження НАН та МОН України. – Львів : Ліга-прес, 2004. – 240 с.
12. Тарасюк Г. Управління проектами : навч. пос. [для студ. вищих навч. закл.] / Г. Тарасюк. – Житомир : ЖДТУ, 2004. – 486 с.
13. Устименко Л. Історія туризму : навч. пос. / Л. Устименко, І. Афанасьєв. – К. : Альтерпрес. – 2005. – 252 с.
14. Федорченко В. Історія туризму і України : навч. пос. / В. Федорченко, Т. Дворова. – К. : Вища школа, 2012. – 194 с.
15. Чорненська Н. Організація туристичної індустрії : навч. пос. / Н. Чорненська. – К. : Атака, 2006. – 264 с.

Статтю подано до редакції 01.06.2014 р.

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті порушено проблематику формування творчого потенціалу майбутніх учителів фізичної культури, як однієї з умов професійної майстерності. Розкрито суть поняття «творчість» та «творчий потенціал» як невід'ємної складової професійної діяльності педагога. Показані психолого-педагогічні умови розвитку творчого потенціалу майбутніх вчителів фізичної культури.

Ключові слова: творчий потенціал, творчість, психолого-педагогічні умови, педагогічна діяльність.

Petkovich D. Creative potential forming of physical culture teachers as a psychology-pedagogical problem. The creative potential forming problem of future physical culture teachers is violated in the article, as one of the professional mastery conditions. The «work» and «creative potential» concept essences are exposed as an inalienable constituent of teacher's professional activity. The psychology-pedagogical terms of creative potential development of future physical culture teachers are shown.

Key words: creative potential, work, psychology-pedagogical terms, pedagogical activity.

Петкович Д. Формирование творческого потенциала учителей физической культуры как психолого-педагогическая проблема. В статье возбуждено проблематику формирования творческого потенциала будущих учителей физической культуры, как одного из условий профессионального мастерства. Раскрыта суть понятия «творчество» и «творческий потенциал» как неотъемлемой составляющей профессиональной деятельности педагога. Показаны психолого-педагогические условия развития творческого потенциала будущих учителей физической культуры.

Ключевые слова: творческий потенциал, творчество, психолого-педагогические условия, педагогическая деятельность.

Постановка проблеми. Сучасні світові тенденції розвитку у сфері професійно-педагогічної освіти висувають все більш високі вимоги до особистості педагога-професіонала, педагога-творця. У сучасних умовах відбувається модернізація освітньої діяльності-орієнтація на творчий розвиток здібностей дітей та їх талантів, поява нетрадиційних типів шкіл, альтернативних систем освіти та авторських методик навчання. У контексті цих змін значно посилюються вимоги до цільової підготовки майбутніх вчителів. Великою мірою це стосується вчителів фізичної культури, завданням яких є підвищення мотивації до занять спортом, залучення якомога більшої кількості дітей до масових фізкультурно-оздоровчих заходів, формування здорового способу життя та культури дозвілля тощо. А успішне вирішення цих професійних завдань часто залежить від їх творчих, нестандартних підходів та рішень. Тому формування і розвиток творчого потенціалу студентів ще в стінах вищого навчального закладу повинно стати пріоритетним завданням сучасної системи вищої освіти і суспільства в цілому.

Аналіз досліджень. Формуванню творчого потенціалу вчителів та його розвитку присвячено низку праць у світовій психологічній та педагогічній науковій літературі. Зокрема, про психолого-педагогічні проблеми дослідження творчої особистості писали В. Андрєєв, Ю. Бабанський, С. Бондаренко П. Енгельмейєр, К. Тейлор, Е. Торренс та

© Пецкович Д. Формування творчого потенціалу учителів фізичної культури як психолого-педагогічна проблема

ін. Психолого-педагогічним факторам, які сприяють формуванню творчих здібностей, мотивам її творчої діяльності, розвитку творчої активності приділено значну увагу в роботах Т. Галкіної, О. Киричук, А. Матюшкіна, В. Моляко, Г. Чистякової. Розкриттю змісту поняття «творчий потенціал особистості» приділено увагу у роботах сучасних вчених П. Кравчук, Я. Пономарьов, Н. Посталюк, В. Рибалка та ін. З точки зору більшості з них творчий потенціал містить у собі всі здібності особистості – мислення, волю, пам'ять, фантазію тощо.

Мета дослідження – обґрунтувати специфіку формування творчого потенціалу майбутніх вчителів фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Творчий потенціал є важливою умовою самореалізації та професійного розвитку кожної особистості. Саме тому це питання являється пріоритетним і актуальним у системі освіти, адже розвиток творчого потенціалу залежить від багатьох учасників навчальної діяльності – викладачів, студентів, учнів.

Проблема формування творчого потенціалу висвітлюється у багатьох наукових дослідженнях. Так Я. Пономарьов виділив перцептивні та інтелектуальні особливості із значним рівнем творчого потенціалу, такі як: значна напруженість уваги, цілісність сприйняття, інтуїція, висока вразливість вигадка тощо. До характерологічних особливостей творчої активності вчений відносить: відхилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, наполегливість, висока само організованість, працездатність [4].

В. Рибалка до сфери творчого потенціалу особистості відносить:

- задатки, нахили, що виявляються в підвищенні чутливості, певній вибірковості, у динамічності психічних процесів;

- інтереси, їх спрямованість, частоту й систематичність виявів домінування пізнавальних інтересів; допитливість, потяг до створення нового, нахили до пошуку та розв'язання проблем;

- швидкість у засвоєнні «нової інформації, утворення асоціативних масивів»;

- нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступного вибору;

- вияви загального інтелекту, швидке оцінювання та вибір шляху розв'язання, адекватність дій;

- емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивні оцінювання, вибір, надання переваг;

- наполегливість, цілеспрямованість, переконаність, працелюбність, систематичність у роботі, прийняття сміливих рішень;

- творчі тенденції у роботі – вміння комбінувати, шукати аналоги, реконструювати; нахили до зміни варіантів, економне використання часу, матеріальних засобів тощо;

- інтуїцію – здатність до оцінок, прогнозів;

- оволодіння технікою праці, майстерністю;

- здатність виробляти особистісні стратегії і тактики під час розв'язання загальних і спеціальних нових проблем, завдань, а також пошуку шляхів виходу із складних, нестандартних ситуацій [5].

Творчий потенціал відображає якості особистості інтегрувати дії цілеспрямованого уникнення конкретного протиріччя з метою виходу за межу досягнутого, тобто це такі сили, які дозволяють особистості реалізувати себе, збуджувати до самоствердження, самореалізації.

Сутність потенційних можливостей до творчості кожної особистості, умови для їх реалізації та розвитку розглядає П. Кравчук, яка визначає творчий потенціал як сис-

темоутворюючу якість особистості і розглядає його взаємозв'язок з сутнісними силами людини. Цілісність особистості, на її думку, виступає інтегральним явищем, що об'єднує різні якості особистості та проявляється за допомогою творчої сили, яка визначається змістом і рівнем розвитку потенційних можливостей до перетворення. Потенційні творчі можливості проявляються у діяльності при наявності певних причин і умов, але результати творчості залежать не тільки від умов і зовнішнього замовлення, а й від ступеня розвинутоності творчого потенціалу [2].

У акмеології (від грецького «акме» – «вершина», «розквіт») – нова інтегративно-комплексної науки про закономірності і механізми розвитку людини на етапі її зрілості – творчий потенціал є одним із основних понять. Актуальність цієї науки у контексті даного дослідження визначається соціально-значущими цілями і орієнтирами, які вказують на необхідність за діяння творчого потенціалу людини для її продуктивного розвитку. Предметом акмеології є закономірності, умови, фактори та стимули самореалізації творчого потенціалу людини протягом життєвого шляху, розвиток творчої готовності до майбутньої діяльності, досягнення вершин життя та професіоналізму діяльності.

Однак недостатньо розглядати творчий потенціал як результат діяльності у якій він реалізується. Якщо проаналізувати його з точки зору розвитку, як сукупність можливостей, що постійно змінюються, то виникає потреба розширити критерії оцінювання творчого потенціалу і вимірювати його не тільки новизною і значущістю результатів творчої діяльності, а й тими змінами особистісної структури об'єкта творчості, які ведуть до змін у характері особистості внаслідок її самореалізації і самовдосконалення.

Проаналізувавши вище викладені думки та психолого-педагогічну літературу, можна зробити висновок, що творчий потенціал визначається як об'єктивними можливостями, так внутрішньо особистісними чинниками, серед яких провідну роль відіграють здібності і особливе ставлення особистості до творчої діяльності.

З огляду на те творчий потенціал студента – це складне особистісно-діяльнісне утворення, яке сприяє появі нестандартних, оригінальних рішень і має такі основні компоненти:

- мотивація до активної пізнавальної діяльності, що характеризується: потягом до творчості, спрямованістю на самореалізацію, пізнавальною потребою, спрямованістю на досягнення мети, прагненням до успіху;
- творчі здібності: уява, пам'ять, нестандартне мислення, фантазія, інтуїція;
- досвід творчої діяльності, який складається зі знань, умінь та навичок щодо розв'язання нестандартних задач та прийняття нестандартних рішень;
- характерологічні особливості особистості: активність, ініціативність, впевненість, наполегливість, працездатність, комунікативність, організованість, самостійність.

Такі вчені як Н. Кінчук [1], В. Моляко [3], В. Рибалка [5], С. Сисоєва [6] висувають низку умов, на основі яких відбувається формування творчого потенціалу майбутнього вчителя. Серед них можна виділити наступні:

- створення умов, що сприяють прояву творчості (ситуації загального пошуку, стимулювання і заохочення самостійних підходів, оригінальних пропозицій, колективне обговорення, конкурси, олімпіади, доброзичливість при виправленні помилок);
- формування навичок використання реальних джерел педагогічної творчості (досягнення психолого-педагогічної науки, провідні закономірності і принципи виховання і навчання, передовий педагогічний досвід, впровадження особистої практики майбутньої професійної діяльності, розвиток критичного осмислення зробленого у процесі аналізу роботи і виправлення помилок);

- введення в навчальний процес спеціальних елементів, що орієнтують у творчій діяльності (нежорсткі правила, евристичні програми, рекомендації);

- використання системи організації творчої діяльності, в тому числі і колективної, в позааудиторній роботі студентів, насамперед у рамках безвідривної педагогічної практики.

С. Сисоєва розподіляє основні ефективні умови стимулювання творчої активності на психологічні та педагогічні. До першої групи увійшли умови, що мають позитивний вплив на психологічний стан учнів, формують готовність до міжособистісного спілкування, а саме: творча атмосфера під час розв'язання навчально-пізнавальних завдань, мета якої – знижувати рівень тривожності студентів; завдання, виконання яких дозволило студентам з різним рівнем знань та здібностей змістовно спілкуватися; структура заняття, що надавала б можливість ставити запитання, висувати гіпотези, розвивати логічну увагу; особистий приклад творчого підходу до вирішення проблем з боку викладача.

До другої групи увійшли умови, що створюють практичне забезпечення для організації творчої роботи, а саме: добір і забезпечення студентів необхідним мовним матеріалом, що сприяє розвитку їхньої пізнавальної активності; наближення умов навчання до реальних життєвих ситуацій, в яких студенти могли б виявити свою творчість, відчути і перевірити здібності, знання, вміння та навички, що сформувалися у процесі навчальної діяльності; зміна позиції викладача і відповідно студента, при якій перший виконував би роль помічника, консультанта і не був лише носієм інформації і контролером, а другий брав би активну участь у плануванні та організації навчання [6].

На основі проаналізованих наукових досліджень, що стосуються даної проблеми, ми дійшли висновку, що формування та розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів фізичної культури залежить від двох чинників: внутрішньо особистісного ставлення студента до творчої діяльності та організація і зміст навчального процесу. До першого відносимо психологічні та характерологічні особливості особистості (наполегливість, впевненість, комунікативність, організованість, працездатність, самостійність, інтуїція, фантазія, нестандартне мислення, пізнавальна мотивація тощо).

Щодо організації навчального процесу і його змісту, то тут йдеться про такий навчальний процес, який буде стимулювати активну творчу діяльність студентів. Закономірності розвитку творчого потенціалу особистості висувають певні вимоги до організації творчої навчально-пізнавальної діяльності, розробки змісту навчальних дисциплін, технологій викладання тощо. Слід зазначити, що розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів фізичної культури буде ефективний лише при врахуванні цих двох чинників, які повинні взаємодоповнювати один одного.

Оскільки внутрішньо особистісні характеристики у студентів уже сформовані і усталені бо формуються ще з раннього дитинства і змінювати чи корегувати їх уже доволі складно, то особливу увагу слід приділити організації навчального процесу та його змісту.

Особливості начального процесу на факультетах фізичного виховання дозволяють більш ефективно залучати студентів до активної творчої діяльності. Це насамперед широкі можливості організації позааудиторної роботи: тренувальні заняття в спортивних залах та на природі, туристсько-краєзнавча діяльність протягом навчального року чи запровадження туристської практики в кінці навчального року (Д. Пецькович, 2013) рекреаційні та спортивні ігри, педагогічна та тренерська практики тощо. Позааудиторна робота із студентами дає можливість ефективно використовувати педагогічний потенціал

студентського дозвілля. Що на відміну від традиційного навчально-виховного процесу краще розширює можливості творчої діяльності студентів. У аудиторній роботі із студентами ефективними засобами формування творчого потенціалу є самостійна робота студентів, зокрема достатня свобода у підготовці індивідуальних завдань, створення проєктів та подальша їх презентація.

Висновки. З огляду на тенденції розвитку освіти і науки, питання формування творчого потенціалу майбутніх педагогів є досить актуальним. Особливою мірою це стосується вчителів фізичної культури перед якими сьогодні стоїть непросте завдання – а саме, сформувати в учнів стійку мотивацію щодо збереження і зміцнення здоров'я завдяки спорту та фізичним вправам і розширити функціональні можливості організму дитини через цілеспрямований розвиток основних фізичних якостей і природних здібностей. Вирішення цих завдань часто залежить не тільки від знань учителям свого предмета а й від його творчих, нестандартних підходів та рішень. Відтак, творчий потенціал є складним та багатограним явищем і його розвиток залежить як від внутрішньої психологічних так і від зовнішніх факторів.

Виходячи з вище написаного для забезпечення ефективної організації навчального процесу з розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів фізичної культури можна виділити ряд умов: активне використання педагогічного потенціалу студентського дозвілля; надання більшої свободи студентам при виконанні індивідуальних завдань, зокрема, під час проходження педагогічної практики; широке використання позааудиторної роботи (рекреаційні ігри туристська діяльність тощо) співорганізаторами якої повинні бути самі студенти; залучення студентів до планування та організації навчального процесу; наявність необхідного матеріального забезпечення як для тренувальної так і для навчальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кічук Н. Формування творчої особистості вчителя / Н. Кічук. – К. : Либідь, 1991. – 96 с.
2. Кравчук П. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования : автореф. дис. ... докт. филос. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, науки, образования» / П. Кравчук. – М., 1992. – 32 с.
3. Моляко В. Концепція виховання творчої особистості / В. Моляко // Радянська школа. – 1991. – № 5 – С. 47–51.
4. Пономарёв Я. Психология творчества и педагогика / Я. Пономарёв – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
5. Рибалка В. Психология развития творческой личности : навч. пос. / В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
6. Сисоева С. Подготовка учителя до формування творчої особистості учня / С. Сисоева – К. : Поліграф книга, 1996. – 406 с.

Статтю подано до редакції 20.05.2014 р.

ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТИ І ЗАВДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається значення навчально-пізнавальної активності учнів у процесі їх становлення. Наголошується, що роль процесу формування навчально-пізнавальної активності учнів полягає в організації їхньої діяльності з метою визначення таких методів, прийомів, форм і змісту навчання, які сприяють підвищенню пізнавального інтересу, активності, творчості, самостійності учнів у засвоєнні знань, формуванні вмій та навичок, використання їх на практиці.

Ключові слова навчально: -пізнавальна активність, навчальна діяльність учнів, пізнавальний інтерес.

Terletska L. Pupils' learning-cognitive activity formation in the context of aim and tasks realization of ukrainian education. The pupils' learning-cognitive activity importance during their formation years are considered in the article. It is noted that the process' role of pupils learning-cognitive activity formation is to organize their activities in order to identify such methods, techniques, forms and content of training that promote cognitive interest, activity, creativity, independence of pupils in learning, developing abilities and skills, their usage on practice.

Key words: learning-cognitive activity, pupils' learning activity, cognitive interest.

Терлецька Л. Формирование учебно-познавательной активности учащихся в контексте реализации цели и задач украинского образования. В статье рассматривается значение учебно-познавательной активности учащихся в процессе их становления. Отмечается, что роль процесса формирования учебно-познавательной активности учащихся состоит в организации их деятельности с целью определения таких методов, приемов, форм и содержания обучения, которые способствуют повышению познавательного интереса, активности, творчества, самостоятельности учащихся в усвоении знаний, формировании умений и навыков, использования их на практике.

Ключевые слова: учебно-познавательная активность, учебная деятельность учащихся, познавательный интерес.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток сучасного суспільства на засадах гуманізації й демократизації зумовлює нагальну необхідність у вихованні представників підростаючого покоління як ініціативних, високоморальних особистостей, які беруть активну участь у різних сферах його життєдіяльності та активно взаємодіють з іншими людьми. Майбутнє країни, її успішний розвиток, в першу чергу, залежить від того, на які цінності буде зорієнтоване прийдешнє покоління, які життєві пріоритети воно для себе вибере. Саме тому одним з ключових завдань державної політики має стати всебічний аналіз системи середньої освіти, вивчення позитивних й негативних тенденцій у її розвитку та вироблення стратегічних засад державної освітньої політики з виховання справжніх громадян країни.

Розвиток системи освіти України активізував інтерес суспільства до гуманістичних ідей, загальнолюдських цінностей, престижу освіченості, професіоналізму,

конкурентоспроможності на ринку праці. Одне з провідних завдань сучасної загальноосвітньої школи – створити стійкий інтерес дитини до навчання, заохотити її до нових відкриттів, підвищити пізнавальну активність. Науковці й учителі-практики розробляють нові підходи до формування позитивної мотивації в учнів, апробують інноваційні форми і методи роботи, що сприяють підвищенню якості навчально-виховного процесу. Безумовно, формування пізнавальної активності учнів у навчальній діяльності є важливим завданням для підготовки майбутніх фахівців будь-якої спеціальності.

Аналіз досліджень. Проблемою формування пізнавальної активності учнів займалися як психологи (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, О. Матюшкін, С. Рубінштейн та ін.), так і педагоги (М. Данилов, В. Ільїн, Д. Вількєєв, В. Лозова, Г. Щукіна та ін.). Перші спроби демократизації процесу формування пізнавальної активності учнів зробили Ш. Ганелін, Н. Зенченко, В. Пилипчук, Т. Панфілова, В. Помагайба, В. Сиркіна, В. Селіванов. До цього спонукали дослідження таких зарубіжних вчених, як Г. Кершенштайнер, М. Монтесорі, С. Френе, Р. Штайнер.

На сьогодні В. Лозова визначила сутність пізнавальної діяльності та обґрунтувала необхідність формування в ній активності учнів (на основі попередніх психолого-педагогічних досліджень, зокрема Г. Костюка [6]). Питання про пізнавальну активність особистості, породжену пізнавальними потребою та інтересом, досліджували О. Киричук, Ю. Шаров та Г. Щукіна [7, 8], які підкреслювали наявність внутрішніх мотивів у пізнавальній діяльності.

Л. Арістова стверджує, що активність слід розуміти як виявлення перетворювального, творчого ставлення до діяльності [1]. У цьому контексті С. Галкін [3], А. Матюшкін, І. Харламов, Т. Шамова акцентують увагу на свідомому спрямуванні учнем власних зусиль у засвоєнні знань, формуванні здатності до вольової напруги, концентрації на досягненні позитивного результату. Невипадково В. Буряк [2], Л. Данилова [4] та інші пов'язують активність особистості з її особистісним самовизначенням, творчістю та самодіяльністю.

Зауважимо, що в педагогіці не проводилися комплексні дослідження, присвячені ролі процесу формування пізнавальної активності учнів загальноосвітньої школи у контексті реалізації мети і завдань української освіти. Звідси, обрана проблема дослідження є дійсно актуальною.

Мета статті – розкрити роль процесу формування пізнавальної активності учнів у контексті реалізації мети і завдань української освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес навчання повинен не тільки давати учням знання, уміння і навички, впливати на їхню свідомість і поведінку, але й розвивати пізнавальну активність, що в свою чергу виступає рушійною силою психічного розвитку особистості. Однак у сучасній школі навчання в основному зводиться до запам'ятовування навчального матеріалу, відтворення знань і прийомів дії, стандартних засобів розв'язування поставлених задач. Таким чином, потяг до навчання знижується і дитина позбавляється радості власного відкриття, творчого бачення завдання та самостійної участі у процесі діяльності. Адже основною умовою успіху в розвитку мислення, на нашу думку, є висока пізнавальна активність самих учнів, а творче ставлення до визначених завдань може бути показником творення особистості. Саме цю особливість психіки не слід недооцінювати, а варто створювати умови для виявлення будь-якої творчості учнів і розвитку її.

Відомий український психолог Г. Костюк у «Педагогічній енциклопедії» характеризує активність, як «...здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості, активність виявляє себе в енергійній, ініціативній діяльності, у праці, у навчанні, в громадському житті, різних видах творчості, у спорті, іграх тощо» [6].

Поняття навчально-пізнавальної активності учня М. Ігнатенко трактує як «рису особистості, яка виявляється в її готовності, в прагненні до навчально-пізнавальної діяльності, в тому числі і самостійної, а також у якості здійснення діяльності, у виборі раціональних шляхів до досягнення поставленої мети»; водночас поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів» ученим розуміється, як «процес, мобілізації інтелектуальних, морально-вольових та фізичних сил учнів на досягнення конкретної мети навчання, розвитку та виховання, на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність вчителя та учнів; на спонукання до її енергійно цілеспрямованого здійснення; на подолання інерції, пасивності та стереотипних форм викладання і навчання» [5, 18].

Своєю чергою Л. Арістова стверджує, що активність слід розуміти як виявлення перетворювального, творчого ставлення індивіда до об'єктів пізнання і передбачає наявність таких компонентів активності, як вибір підходу до об'єктів пізнання, постановку після вибору об'єкта мети, завдання, яке необхідно виконати, перетворення об'єкта в наступній діяльності [1].

Г. Щукіна розглядає значущість пізнавальної активності у «творенні особистості, яка виявляє інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чуйність в пізнавальному процесі» [8]. Таким чином, досліджуючи означення пізнавальної активності у навчальному процесі, акцентуємо увагу на такому тлумаченні цього поняття: пізнавальна активність є цілеспрямованою діяльністю з метою збудження інтересу, підвищення активності, творчості, самостійності, мотивованої діяльності учнів у засвоєнні знань та посилення взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що веде за собою вдосконалення змісту, форм, методів, прийомів і засобів навчання. Тому одну з актуальних проблем на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики вбачаємо у визначенні ролі процесу навчально-пізнавальної активності учнів. Адже від неї залежить ефективність навчання: свідоме і стале здобуття знань, перетворення знань у переконання, розвиток інтересу до навчальної діяльності, самостійність думки та практичних дій учнів.

Так, С. Галкін зазначає, що успішне засвоєння знань припускає таку організацію пізнавальної діяльності учнів, при якій навчальний матеріал стає предметом активних розумових і практичних дій кожної дитини. Тому, на думку автора, пошуки методів навчання, що підсилювали б активізуючий вплив на процес навчання, призводять до підвищення актуальності розвивальних методів, організації самостійної роботи, розробки творчих завдань тощо. При цьому психологічно обгрунтовано виглядає така організація уроку, за якої діти вчать не за примусом, але за бажанням і внутрішніми потребами [3, 12]. Проте в сучасній школі, на жаль, традиційні уроки дають можливість учневі активно діяти лише декілька хвилин упродовж навчального дня, коли, наприклад, він є біля дошки. Більшість часу учень слухає вчителя чи відтворює почуте, запам'ятовує навчальний матеріал, застосовує типові прийоми розв'язання. Звідси активність розумових дій не відбувається, а пасивність неминуче призводить до втрати інтересу до предмета і до навчання в цілому.

Л. Данилова, визначаючи пізнавальну активність учня як його внутрішню готовність до подальшої участі в напруженій розумовій та практичній діяльності у процесі оволодіння знаннями уміннями і навичками та виявлення самостійності й творчого підходу до вирішення навчальних завдань, стверджує, що для її збереження важливо включити його в таку діяльність, яка не набагато випереджала б рівень розвитку. Адже якщо учень буде не в змозі виконати складне завдання, це спричинить невпевненість у своїх силах, відверне від навчання [4, 18]. Таким чином, завдання треба ставити посильні, але такі, що вимагають певної напруги. Разом з тим, учена відзначає, що не можна запізнюватися із включенням учнів до складнішої творчої діяльності, тому що без цього вони не зможуть розвиватися. Виконання різноманітних за змістом та формою творчих завдань, безперечно, є одним з дієвих способів формування і розвитку пізнавальної активності учнів. Адже творчі здібності учнів мають свої характерні особливості, а їх своєрідність міститься не стільки в продукті творчості, скільки в самому її процесі.

Ствержуючи, що пізнавальна активність у навчальному процесі вимагає об'єктивної закономірності навчання як активного процесу пізнання, Л. Данилова наголошує, що це і є законом безумовної необхідності активної діяльності учнів у пізнанні. Його суть у тому, що характер і ступінь активності учня у навчанні можуть бути різними. Але воно не відбувається або є малоефективним, якщо учні не виявляють активності у навчанні [4, 19]. Звідси, розглядаючи процес навчання як систему взаємодії між учителем і учнями, можемо стверджувати, що кінцевий результат залежить від пізнавальної діяльності останніх. Учителю лише створює необхідні умови для збудження пізнавальної активності дітей, виявлення ними самостійності та пошуку. Оволодіння ж знаннями, уміннями й навичками, способами діяльності відбувається тією мірою, якою учень проявлятиме максимальну індивідуальну активність. А показниками активності учня є його ініціативність, енергійність, інтенсивність діяльності, інтерес, старанність, допитливість, самостійність, саморегуляція, рефлексія діяльності, воля особистості, напористість у діяльності, цілеспрямованість, творчість.

Щодо чинників, які впливають на розвиток пізнавальної активності учнів, то це, передусім, – пізнавальний інтерес. І саме втрата інтересу, як правило, є наслідком зниження їх пізнавальної активності. До того ж ще й навчальна програма недостатньо стимулює розвиток пізнавальної активності; активність учнів з високим рівнем готовності до навчання може гальмуватися (на фоні колективної роботи класу). Звідси скарги батьків (дуже часто і вчителів) на те, що дитина немає вже оригінальності мислення, інтересу до світу, фантазії, яку виявляла на передодні.

Г. Щукіна відзначає, що в інтелектуальній діяльності, під впливом пізнавального інтересу, з'являються такі важливі компоненти активного навчання, як активних пошук, здогад, дослідницький підхід, готовність до розв'язування задач [7, 103]. Тому учень несвідомо буде тягнутися до тієї діяльності, за допомогою якої розвивається, і займатиметься нею настільки, і з захопленням доти, доки не оволодіє настільки, що цінність її для розвитку особистості буде вичерпана. Тоді йому потрібен буде новий, складніший вид діяльності, і знайти його допомагає вчитель. Застосування нестандартних пошукових завдань допомагає формувати в учнів творчий стиль мислення і збуджує пізнавальну активність. Тобто учні здобувають уміння встановлювати системні зв'язки і виявляти суперечності, знаходити рішення і прогнозувати можливі варіанти розвитку таких рішень у різних дидактичних ситуаціях. Зазначимо, що у

дидактичних ситуаціях цільовими установками повинні бути навчальні пізнавальні завдання.

В. Буряк акцентує увагу на доцільності використання пізнавальних завдань у навчальній діяльності. На його думку, правильність використання навчальних пізнавальних завдань у різних дидактичних ситуаціях – це ще одна дидактична умова, яка забезпечує ефективність навчальної пізнавальної діяльності. Найбільш повно активізує мислення учнів така система, яка включає три типи пізнавальних завдань. Розглядаючи ці типи пізнавальних завдань, спираємось на поділ В. Буряка [2, 26].

Пізнавальні завдання першого типу вимагають точного опису виявлених у ході спостереження вимірів та оцінки фактів, котрі характеризують об'єкти, що вивчаються. Характер цього типу пізнавальних завдань дає змогу будувати навчальний процес таким чином, що паралельно із засвоєнням знань в учнів цілеспрямовано актуалізуються і системи операційного мислення, виявлені та описані у психологічній асоціативно рефлексорній концепції засвоєння.

Пізнавальні завдання другого типу вимагають від учнів діяльності, спрямованої на актуалізацію набутих знань для визначення зв'язків та залежностей між вивченими об'єктами або їх окремими якостями чи характеристиками. Під час розв'язання цих завдань учні зазвичай змушені виходити за межі спостережень. Вони повинні формулювати та аргументувати передбачення про конкретні причини змін і пояснити встановлені факти. Це зумовлює необхідність формулювати свої передбачення у такому вигляді, який дає можливість емпірично перевірити чим довести правомірність зробленого висновку чи передбачення. Зазначимо, що виконання цих завдань сприяє цілеспрямованій актуалізації в учнів систем операціонального мислення.

Щодо застосування пізнавальних завдань третього типу, то їх мета – поставити учнів перед необхідністю організувати певним чином власну навчальну пізнавальну діяльність [2, 27]. Отже, цінність використання таких завдань полягає в тому, що вони створюють умови підготовки учнів до розв'язування дослідницьких проблем.

Висновки. Окреслюючи роль процесу формування пізнавальної активності учнів у навчанні в контексті реалізації мети і завдань української освіти, можемо стверджувати, що готовність чи прагнення учнів до оволодіння об'єктом пізнання виявляють себе в усвідомленні мети, яку поставив учитель або сам учень, а також у певному інтересі до проблеми, допитливості. Своєю чергою готовність до діяльності, інтерес ще не означає реалізації потреб у конкретних умовах. Тому, проаналізувавши поняття «пізнавальна активність», розуміємо, що освоєння невідомого спонукає учня до діяльності, тоді як зовнішній вплив відбувається через його психічний стан, волюві якості, емоції, а засвоєння об'єкта пізнання вимагає активності суб'єкта. Звідси пізнавальна активність характеризує індивідуальні особливості людини в процесі пізнавальної діяльності.

Сучасний учитель не зможе успішно працювати, якщо не зуміє максимально залучити кожного учня до активної діяльності, надавши йому статус суб'єкта діяльності. Тому застосування на уроках різноманітних методів, форм та прийомів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності, сприяє покращенню засвоєння запропонованої інформації. Організація самостійної пошукової роботи учнів потребує постановки якісних завдань, аргументованого і переконливого обстоювання власних поглядів і переконань. Адже вищого рівня активності учнів можна досягти, коли їх мислительна діяльність зосереджується не стільки на засвоєнні й відтворенні готового матеріалу, скільки на самостійному набутті знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристова Л. Активность учения школьников / Л. Аристова. – М. : Просвещение, 1968. – 139 с.
2. Буряк В. Система дидактичних умов ефективної організації навчальної пізнавальної діяльності / В. Буряк // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 25–27.
3. Галкін С. Активізація навчально-виховної діяльності учнів як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу / С. Галкін // Управління школою. – 2004. – № 3. – Січень. – С. 12–15.
4. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 18–20.
5. Ігнатенко М. Методологічні та методичні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів при вивченні математики : автореф. дис. ... док. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (математики)» / М. Ігнатенко. – К., 1997. – 47 с.
6. Костюк Г. Мышление : Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. / Г. Костюк. – М., 1964. – Т. 2. – С. 516.
7. Щукина Г. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе : учеб. пос. [для студентов пед. ин-тов] / Г. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 160 с.
8. Щукина Г. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 352 с.

Статтю подано до редакції 25.05.2014 р.

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ НА ЗАНЯТТІ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті проаналізовано процес пошуку та підбору навчальних матеріалів для курсу «Іноземна мова професійного спрямування (французька)». Автор розглядає значну кількість автентичних джерел, використання яких неодмінно сприятиме ефективному засвоєнню студентами даної дисципліни.

Ключові слова: іноземна мова професійного спрямування (французька), автентичні джерела, навчальні матеріали.

Yatskanych N. Learning materials at the foreign language lesson (vocational course). The search process and learning materials selection for the «Foreign (French) language (vocational course)» course is analysed in the article. The author examined the number of authentic sources, the use of which helps the effective mastering of this discipline by the students.

Key words: Foreign (French) language (vocational course), authentic source, learning materials.

Яцканич Н. Учебные материалы на занятии «Иностранный язык профессионального общения (французский)». В статье осуществлён анализ поиска и подбора учебных материалов для занятий «Иностранный язык профессионального общения (французский)». Автор рассматривает значительное количество первоисточников, использование которых должно способствовать эффективному усвоению студентами вышеупомянутой дисциплины.

Ключевые слова: иностранный язык профессионального общения (французский), первоисточники, учебные материалы.

Постановка проблеми. На сучасному етапі майже кожен викладач дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (французька)» переживає відсутність чіткої методології та брак відповідного методичного забезпечення. Саме цей факт став рушійною силою для написання даної публікації.

Аналіз досліджень. Чимало праць українських та іноземних науковців присвячено вдосконаленню методики викладання іноземної мови професійного спрямування у вишах (С. Вадаська, Ю. Заяць, Л. Барилюк, Л. Дудікова, G. Holtzer, D. Lehmann, O. Challe, G. Kahn). Більшість теоретиків і практиків даної галузі вважає, що основним етапом в розробці програми курсу та укладанні ефективного методичного забезпечення є ретельний пошук та детальний підбір навчального матеріалу для практичних занять. Такий складний процес знайомить кожного викладача з певною галуззю, в якій спеціалізується його предмет, її особливостями та властивими їй комунікативними ситуаціями. І ми б не радили уникати його, а, навпаки, – намагатися стати, в деякій мірі, дослідником, співшукачем даної сфери.

Мета публікації полягає в детальному аналізі процесу пошуку та підбору навчальних матеріалів для практичних занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (французька)». Незважаючи на те, що автор публікації є викладачем на факультеті туризму, ми намагатимемося провести аналіз таким чином, щоб дані та висновки дослідження були корисними для ширшого загалу користувачів та колег різних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. У науковій публікації ми спробуємо дати перелік порад щодо ретельного підбору джерел для практичних занять з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (французька)», характерною рисою яких є автентичність. На нашу думку, основним етапом у процесі пошуку навчального матеріалу для даного курсу є ознайомлення з специфікою конкретної галузі, а саме: відвідування професійних закладів, робочих місць, зустрічі з фахівцями та експертами, участь у семінарах, лекціях, конференціях, ознайомлення з специфікою ведення документації тощо. Це, звичайно, вимагає від викладача великих затрат зусиль та часу, але, водночас, й надає чудову можливість глибше пізнати ту чи іншу сферу професійної діяльності. Наприклад, в процесі пошуку практичного навчального матеріалу для студентів факультету туризму, можна звернутися до туристичної агенції, ознайомитися з різноманіттям професійної діяльності її працівників: зустрічі з клієнтами, пошук та надання необхідної інформації, обговорення можливих подорожей, розробка та підготовка туристичного маршруту чи подорожі.

Для подолання труднощів, пов'язаних з специфікою галузі, багато науковців, зокрема Шаль, пропонують залучати «процес творчого обміну» між викладачем та студентом, один з яких володіє мовою, а інший – «професійними» знаннями [8, 19]. Мова йде про встановлення певної рівноваги, яка, жодним чином, не загрожує навчальному процесу. Навпаки, діалог зі студентом, який пояснює викладачеві конкретне професійне поняття, сприяє певній «автентичності» в педагогічній діяльності, поглиблює знання двох сторін та розвиває комунікативні компетенції одного в галузі іншого. На нашу думку, для полегшення такого творчого обміну, викладач змушений невпинно вдосконалювати власні знання у конкретній галузі, в якій спеціалізується іноземна мова: зустрічатися з експертами, читати фахову літературу, цікавитися новітніми тенденціями розвитку.

Слід, зокрема, відмітити домінуючу роль першоджерел, в процесі викладання дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (французька)», «невідредагованих та розроблених для носіїв мови в процесі комунікації» автентичних текстів, аудіо- та відеозаписів. Це справжнє мовлення, не підготоване для навчання іноземній мові. Першоджерела, зокрема, дають можливість встановити прямий контакт з певною професійною галуззю, висвітлюючи конкретні реальні ситуації, з якими студенти зустрінуться після отримання освіти. Викладач, в свою чергу, може використовувати їх як додатковий засіб для виконання вправ, засвоєння конкретних професійних понять, розвитку комунікативної компетенції, що дає змогу відійти від монотонності повторювальних етапів в навчально-виховному процесі.

Зокрема, викладач постає перед вибором, залучаючи автентичні документи на заняттях з «Іноземної мови професійного спрямування»: застосовувати першоджерела без жодних змін або ж редагувати для полегшення їх сприйняття студентами. Існує можливість, з одного боку, зберегти «природу» фахових текстів, аудіо- та відеозаписів, а з іншого – зробити належний поділ відповідно до певного рівня володіння іноземною мовою.

Сьогодні у всесвітній мережі Інтернет існує значна кількість навчальних сайтів, де кожен викладач може знайти й обрати ту фахову інформацію, яка може бути ефективно використана для виконання вправ на практичних заняттях з курсу «Іноземна мова професійного спрямування (французька)». Вважаємо за доцільне порекомендувати наступні:

Radio France Internationale. Цей сайт пропонує велику кількість аудіо файлів та текстів політичного, економічного, мистецького характеру, які можна використовувати на практичних заняттях.

Le Centre de Langue à la Chambre de Commerce et d'Industrie de Paris. Он-лайн інформація про новини ділового світу.

France 5. Радіо та телевізійні станції, що пропонують низку цікавих та актуальних матеріалів для використання в педагогічних цілях.

Radio France. Пропонує щоденні новини (політичні, економічні, спортивні). Можливість завантаження автентичних документів певної професійної галузі.

Ebooks libres&gratuits. Міжнародний франкомовний сайт обміну електронними посібниками.

На нашу думку наступним невичерпним джерелом для пошуку необхідної інформації та навчальних матеріалів для викладача професійно-орієнтованої іноземної мови є зустрічі з фахівцями певної галузі знань (правознавцями, лікарями, працівниками туристичних агенцій і т.д.), які залюбки ведуть дискурс стосовно власної сфери діяльності: особливості, компетенції, обмеження, робочі моменти... Таким чином, відбувається комунікативний процес обміну, коли один висловлюється про відоме та близьке йому, а інший, в свою чергу, отримує необхідну інформацію. Це важливий момент в процесі підбору достовірного, актуального, «професійно-орієнтованого» матеріалу, який зможе як скоординувати при розробці навчальної програми курсу та методичного забезпечення, так і допомогти з'ясувати та висвітлити ключові поняття даної галузі.

Значна кількість дослідників вважають роботу з професійною документацією потенційним джерелом для пошуку та відбору інформації для фахового навчання іноземній мові, що якнайкраще сприяє вивченню особливостей певної спеціальності [9; 11; 13]. Зазначимо, що, на жаль, не завжди існує необмежений доступ до такого роду джерел, оскільки не кожна установа вважає за доцільне надавати, свого роду, конфіденційну інформацію (економічна діяльність підприємства, податкова звітність організації...), але, гадаємо, що більшість залюбки надасть змогу ознайомитися з рекламними листівками, діловою кореспонденцією, періодичними виданнями, які допоможуть краще зрозуміти сферу їх діяльності. Зокрема, перебуваючи на підприємстві, за попередньою згодою керівництва, існує нагода зібрати ще один вид ефективних «першоджерел», а саме – аудіо та відео записи. Це чудова нагода відобразити не лише реальну бесіду та робочі моменти, але й можливість побачити певні інструменти, що використовуються на підприємстві. До вашої уваги запис діалогу у лікаря офтальмолога:

«**Transcription:**

Document vidéo: une consultation chez un ophtalmologue- extrait :

- **Ophtalmologue:** Alors, maintenant vous allez regarder des petits points qui sont là-bas, on va faire un petit examen de dépistage, hein, qui permet de voir si vous n'avez pas de troubles de vision binoculaire, c'est-à-dire en gros un œil qui louche ou...vous voyez ce que je veux dire.

- **Patient:** Oui, oui.

- **Ophtalmologue:** Voir si les deux yeux travaillent ensemble, d'accord?

- **Patient:** D'accord.

- **Ophtalmologue:** Regardez les petits points noirs qui sont là-bas, c'est simplement pour que vous ayez un...un petit point de fixation, c'est tout sans rien faire d'autre, tout

simplement hein, voilà. Alors, ce que je regarde c'est si les yeux restent bien droits, tout simplement s'ils n'ont pas tendance à bouger, d'accord?

- **Patient:** D'accord.

- **Ophthalmologue:** Vous allez regarder ici le bord de mon oreille, non, là c'est bon, y a pas de problème. Donc maintenant vous allez regarder ce crayon, on va étudier la convergence, c'est-à-dire que lorsque l'on doit lire longtemps, ou travailler sur un écran longtemps, eh bien les yeux doivent pouvoir se rapprocher l'un de l'autre. Quand on lit ou qu'on regarde de près, y a deux phénomènes automatiques qui se passent, y a une accommodation, c'est-à-dire que l'œil, c'est un peu comme une caméra ou un appareil photo automatique, y a une espèce d'autofocus. C'est-à-dire que l'œil se règle pour que l'image soit nette en fonction de la distance.

- **Patient :** D'accord» [13, 97].

Відзначимо, що в даному уривку лікар офтальмолог розмовляє з пацієнтом та оглядає його. Така бесіда може використовуватися на заняттях з професійно-зорієнтованого іноземного мовлення, оскільки дає можливість зрозуміти певні професійні поняття: *Troubles de vision binoculaire, La convergence, Une espèce d'autofocus, un œil qui louche...* Саме такого роду автентичні записи є важливим джерелом для підготовки курсу навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування», оскільки вони справжні, не відірвані від робочих реалій та наближають студентів до майбутньої професії.

Не слід, зокрема, нівелювати важливу роль спеціалізованої преси в процесі пошуку та відбору навчальних матеріалів, яка, на сучасному етапі, досить чітко висвітлює ключові теми тієї чи іншої професійної сфери. Наголосимо на тому, що такий вид автентичних джерел є корисним в першу чергу для викладача, оскільки висвітлює нові для нього фахові терміни та збагачує його мовну компетенцію в даній галузі. Фахову пресу можна знайти в спеціалізованих бібліотеках або ж у всесвітній мережі Інтернет. Пропонуємо наступні професійні видання в галузі правознавства та туризму, які можна використати на практичних заняттях з іноземної мови професійного спрямування:

Le droit

- Revue juridique de l'environnement
- Revue juridique personnes et familles
- Procédure
- Droit pénal

Tourisme

- L'Art de voyager
- Geo
- Vivre a l'etranger
- Voyages d'affaires
- Montagnes magazine

Для пошуку навчального матеріалу та подальшої розробки ефективного методичного забезпечення викладач іноземної мови професійного спрямування може вдатися до використання франкомовних засобів масової інформації, які, на нашу думку, детально висвітлюють думку фахівців певної сфери. Телебачення та радіостанції транслюють цікаві передачі щодо новітніх тенденцій у галузі туризму, економіки, правознавства, і т.д., записи яких могли б зацікавити та мотивувати студентів до вивчення іноземного професійного мовлення. Для прикладу можна назвати наступні засоби масової інформації:

Capital sur M6;

La Santé d'abord sur France2;

Le magazine de la santé au quotidien sur France 5;

Thalassa sur France3;

Le droit et vous sur France infos;

Tous consommateurs sur France Infos;

Mieux vivre votre argent, sur France infos.

Вважаємо за доцільне, порадити викладачам, залежно від можливостей, брати участь у конференціях та семінарах, що стосуються певної галузі. Під час таких зустрічей виникає безпосередній контакт з фахівцями, існує можливість обговорення особливих тем та отримання професійних документів. Але, на нашу думку, це не зовсім простий шлях у процесі пошуку інформації. По-перше, такі заходи відбуваються досить рідко, тоді як потреба у вивченні мови є нагальною, що, в свою чергу, змушує якнайшвидше розробити програму з дисципліни та підібрати навчальний матеріал. По-друге, зазвичай, їх проводять у інших містах чи, навіть, країнах, що вимагає затрат часу, зусиль та коштів без стовідсоткової гарантії «рентабельності» для викладача.

Що ж стосується наступного потенційного джерела, яке б ми радили використовувати для пошуку та підбору навчального матеріалу, то воно, на відміну від запропонованих вище, є доступним майже для всіх викладачів іноземної мови професійного спрямування. Мова йде про відвідування професійних закладів, що дозволяє ретельно ознайомитися з організацією установи: персонал, колегіальні відносини, діяльність тощо. Зокрема, перебуваючи на підприємстві, з'являється чудова можливість відвідати збори, записати аудіо та відеоматеріали, занотувати певні комунікативні ситуації. Візьмемо до прикладу наступну ситуацію, коли викладач іноземної мови шукає цікавий навчальний матеріал для студентів медичного факультету. Ми б радили йому, в першу чергу, провести кілька днів у лікарні, поспостерігати за роботою спеціалістів, щоб вміти ретельно оцінити комунікативні ситуації, які б варто використовувати в процесі навчання іноземного професійного мовлення.

Зазначимо, що, за відомих обставин, викладач іноземної мови не завжди має можливість фізично знаходитися там, де «відбувається» цікава та необхідна професійна діяльність, адже зазвичай ми проводимо навчання в аудиторії. В такому випадку, ми вважаємо за доцільне, порадити здійснювати пошук та підбір автентичних матеріалів у всесвітній мережі Інтернет, яка надає необмежений доступ до великої кількості навчальних сайтів, де існує можливість безпосереднього контакту (діалогу) з фахівцями різних галузей, завантаження текстових документів, аудіо- та відео файлів. До речі, ця інформація доволі часто поновлюється, що, в свою чергу, дає змогу слідкувати за новинами та розвитком конкретної галузі. Серед великої кількості навчальних сайтів в мережі Інтернет, які, на нашу думку, можуть бути ефективними для використання на практичних заняттях з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування (французька)», вважаємо за доцільне порадити наступні:

Les affaires

- www.travail-gouv.fr

- www.oecd-org

- www.finances.gouv.fr

- www.banque-France.fr

- www.ilo.org

Médecine

- www.inserm.fr
- www.anaes.fr
- www.conseil-national.medecin.fr
- www.afssa.fr

Sciences

- www.cnes.fr
- www.cnet.fr
- www.seisme.prd.fr
- <http://phys.free.fr>

Незважаючи на всі переваги застосування першоджерел на заняттях з «Іноземної мови професійного спрямування», варто відзначити й деякі «недоліки» та «незручності» в процесі їх використання. В першу чергу, слід відмітити той факт, що першоджерела не можуть бути основним засобом навчання. Зокрема, безпосередньо в момент їх пошуку та відбору слід керуватися наступними критеріями: вік студентів, країна проживання, рівень володіння іноземною мовою, мета та завдання дисципліни. Часом виникає необхідність редагування матеріалу (видалення кількох абзаців або речень), щоб сконцентрувати увагу студентів на основній інформації [10, 399].

Отже, щоб використання першоджерел було ефективним та відповідало вищевказаним вимогам, більшість з них, ми б радили адаптувати до особливих потреб аудиторії. Проте, варто наголосити, що існують такі ситуації, коли викладач не в змозі вилучити жодного речення, як у випадку юридичних текстів, де кожне слово, кожний вираз, кожен термін були ретельно підібрані фахівцями, щоб уникнути будь-яких непорозумінь чи неточностей.

Рекомендуємо, зокрема, остерігатися «штучного використання» автентичних документів, оскільки застосування тексту виключно з метою розгляду та висвітлення певного мовного явища, не властивого даній сфері (галузі), не лише відверне увагу студентів від комунікативної ситуації, але й, певною мірою, «викривить» основну мету та цілі використання першоджерел на заняттях з «Іноземної мови професійного спрямування», тобто розуміння та засвоєння змісту прочитаного.

Висновки. Підсумовуючи все вище вказане, зазначимо наступне: процес пошуку та відбору матеріалів для практичних завдань з «Іноземної мови професійного спрямування» – це важке завдання, яке вимагає значних затрат часу та творчого бачення щодо адаптації автентичних документів маловідомої галузі. У статті ми розглянули значну кількість джерел, які можуть бути корисними як в розробці навчальних матеріалів, так і при укладанні ефективного методичного забезпечення практичного курсу. Вибір залишаємо за кожним окремим викладачем. Сподіваємося, що дані публікації будуть корисними та зможуть служити ґрунтовною базою для подальших наукових досліджень в даній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова Н. Педагогіка : навч. посібник / Н. Волкова. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Книга вчителя іноземної мови : довідково-методичне видання / [упоряд. О. Коваленко, І. Кудіна]. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 240 с.
4. Кузьмінський А. Педагогіка : підручник / А. Кузьмінський, В. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2008. – 447 с.

5. Ніколаєва С. Сучасні підходи до викладання іноземних мов / С. Ніколаєва, О. Шерстюк // Іноземні мови. – 2001. – № 2. – С. 50–58.
6. Bertocchi P. Manuel d'autoformation à l'usage des professeurs de langues / Paola Bertocchi, Edvige Costanzo. – Paris: Hachette, 1989. – 271 p.
7. Carras C. Le français sur objectifs spécifiques et la classe de langue / Catherine Carras. – Paris: CLE International, 2007. – 36 p.
8. Challe O. Le français de spécialités / Odile Challe. – Paris : CLE International, 2000. – 153 p.
9. Challe O. Le français fonctionnel entre l'alternative politique et le renouvellement méthodologique / Odile Challe, Denis Lehmann // Le Français dans le Monde : Publics spécifiques et communication spécialisée. – 1990. – P. 74–80.
10. Cuq J.-P. Cours de didactique du français langue étrangère et seconde / Jean-Pierre Cuq, Isabelle Gruca. – Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble, 2002. – 454 p.
11. Kahn G. Différentes approches pour l'enseignement du français sur objectifs spécifiques / Gisèle Kahn // Numéro spécial du Français dans le monde : Recherches et Applications, Méthodes. – 1995. – P. 144–152.
12. Mangenot F. Approches méthodologiques actuelles en français sur objectifs spécifiques / François Mangenot // Les cahiers de l'ASDIFLE n°14. – 2003. – P. 101–106.
13. Margiante J.-M. Le français sur objectifs spécifiques : de l'analyse des besoins à l'élaboration d'un cours / Jean-Marc Margiante, Chantal Parpette. – Paris : Hachette, 2004. – 160 p.
14. Richer J.-J. Le FOS : une didactique du langage et de l'action / Jean-Jacques Richer // Points communs : la revue du français à visée professionnelle n°34. – 2008. – P. 7–10.

Статтю подано до редакції 27.05.2014 р.

УДК 327(477:439)

*Антоніна СТЯПКО,
м. Ужгород***УКРАЇНА В УГОРСЬКИХ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ
КОНЦЕПЦІЯХ: ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті проаналізовано основні погляди на місце України в угорських зовнішньополітичних концепціях Угорщини. Увагу зосереджено не тільки на інструментальному, але й на ментальному рівні. Зокрема зауважено на роль експертних кіл у формуванні зовнішньополітичної стратегії держави. Акцент зроблено на проблемі побудови якісної тактики та стратегії Україною з метою захисту власних як внутрішньо- так і зовнішньополітичних інтересів.

Ключові слова: Україна, зовнішньополітична стратегія, епістемологічні спільноти, Угорщина.

Stryapko A. Ukraine in Hungarian foreign policy concepts: challenges of the XXI century. The main views on Ukraine's place in Hungarian foreign policy concepts are analyzed in this paper. The focus is not only on instrumental, but also on the mental level. In particular, the attention is paid on the role of expert communities in shaping foreign policy strategy. The accent is on the problem of constructing quality tactics and strategy of Ukraine in order to protect its internal as well as foreign private interests.

Key words: Ukraine, foreign policy strategy, epistemological community, Hungary.

Стяпко А. Украина в венгерских внешнеполитических концепциях: вызовы XXI века. В статье проанализированы основные взгляды на место Украины в венгерских внешнеполитических концепциях Венгрии. Внимание сосредоточено не только на инструментальном, но и на ментальном уровне. В частности отмечено на роль экспертных кругов в формировании внешнеполитической стратегии государства. Акцент сделан на проблеме построения качественной тактики и стратегии Украины с целью защиты собственных как внутренних, так и внешних политических интересов.

Ключевые слова: Украина, внешнеполитическая стратегия, эпистемологическое сообщество, Венгрия.

Постановка проблеми. Українська держава на 23-му році незалежності опинилася в складному як внутрішньо- так і зовнішньополітичному становищі. Недооцінена загроза з боку Російської Федерації призвела до бойових дій на Сході країни, жертви серед українських громадян. Слід зазначити, що штучно запущений дискурс про «братній народ», маніпуляція історичними даними та штучно сфабрикованими повідомленнями в засобах масової інформації призвели до помилкової безпечності у відносинах з сусідньою державою. Відверта агресія, що почалася окупацією Криму 1 березня 2014 року, стала неочікуваною як для керівництва держави, так і пересічних громадян. Проте серед аналітичних кіл на сполох били давно. І тут виникає питання рівня авторитетності та можливості експертів впливати на формування та корекцію зовнішньополітичного курсу держави. Інтелектуальними «локомотивами» багатьох ініціатив у сфері регіоналізму становлять так звані транснаціональні «епістемологічні спільноти», до складу яких входять учені, експерти, спеціалісти у сфері регіоналізму та регіональної безпеки, радники та професійні консультанти [12].

Аналіз досліджень. Як вже зазначалося вище, питанням аналітичного забезпечення займаються експертні кола, зокрема фахівці з Інституту стратегічних досліджень.

Найґрунтовніше всі загрози та потенційні можливості для співпраці проаналізовано А. Кузьменком [4]. Щодо теоретичної розробки проблеми зовнішньополітичних стратегій як інструменту здійснення національних інтересів держави, слід відмітити Д. Крейчі [13] та І. Вовканича [2]. Що ж стосується методологічної бази щодо процедури прийняття рішень на різних рівнях, передусім на державному при розробці законопроектів, то вартою уваги є праця «Аналіз політики. Концепції і практика» Д. Л. Веймера та Е. Р. Вайнінга [1].

Користуючись позицією конструктивізму, будемо вважати аналіз місця України в концептуальних політичних розробках країн-сусідів актуальним.

Основною метою статті визначимо виявлення потенційних загроз та пошуку можливих шляхів їх нейтралізації. Вибір Угорщини як об'єкта дослідження є логічним, оскільки в діяльності жодної іншої держави-сусідки, крім неї, неможливо прослідкувати територіальні претензії до України, такий сильний інформаційний вплив, а також слід згадати, що саме представник угорської правої правлячої партії «Йоббік» Бейла Ковач був єдиним представником Європейської спільноти, який був присутнім на псевдо-референдумі в Криму 16 березня 2014 року і висловився схвально щодо процедури його проведення [9].

Виклад основного матеріалу. Зазвичай, зовнішньополітична стратегія витікає із національно-державних інтересів і пріоритетів на міжнародній арені та спрямована на поетапне виконання довгострокових завдань задля досягнення життєво важливої для нації і держави мети або комплексу стратегічних цілей. Як слушно стверджує проф. І. Вовканич, «головна мета і основні принципи стратегії зовнішньої політики держави, як результат суспільно-політичного консенсусу, повинні залишатися константними, тобто стабільними, постійними і цілком незалежними від внутрішньополітичної кон'юнктури та зміни тих чи інших політичних сил біля керма державної влади» [2]. Нерідко визначення зовнішньополітичної стратегії та її втілення відіграє також внутрішньополітичну роль, особливо ж, коли вона перебуває в центрі суспільних чи внутрішньогрупових дискусій. Більше того, можна стверджувати, що здійснення стратегії має значно менший ступінь автономності від внутрішньої політики, ніж дипломатія, і тому це більшою мірою є справою не лише професіоналів-бюрократів, а ширших верств громадськості і влади.

Одним із небагатьох дослідників, які відверто заговорили про спроможність політичних експертів передбачати політичну дійсність певних політичних пропозицій та впливати на неї, є Арнольд Мелснер. Він указав на мінімальний обсяг інформації, необхідний для оцінювання політичної дійсності: хто учасники політичного процесу? Які їхні мотиви та переконання? Які їхні політичні ресурси? На яких політичних рівнях буде ухвалена конкретна постанова? На практиці на ці питання відповідається знову і знову, переходячи від одного до іншого мірою того, к більше дізнаємося про політичне середовище [2].

Можна вважати, що зовнішньополітична стратегія – це, радше, абстрактно-теоретичний феномен. Варто, однак, зазначити, що існує також широке розуміння зовнішньополітичної стратегії, як поєднання концептуальних засад і практичних дій держави, спрямованих на забезпечення національних інтересів. Ми схильні дотримуватись вузького визначення поняття зовнішньополітичної стратегії, а те, що вкладається в його розширене розуміння, термінологічно кваліфікувати як здійснення стратегії. Нерідко історики та політологи живляють ще й термін гранд-стратегія (*grand strategy*), маючи на увазі військово-політичну стратегію, яка ґрунтується передусім на військовій доктрині, зокрема, у мирний час. Здійснення зовнішньополітичної стратегії має передбачати процеси її визначення, практичного втілення (реалізації) та оцінки загальної сутності.

Оскар Крейчі підкреслює, що зовнішньополітична стратегія має виходити з національних інтересів, серед яких пріоритетними є так звані «життєві інтереси», зумовлені

необхідності збереження фізичної, політичної і культурної ідентичності держави стосовно зовнішнього середовища [13, 179].

Геостратегічні інтереси Угорщини як «середньої» країни обмежуються її безпосереднім оточенням, тобто державами, з якими має спільні кордони: Україною, Австрією, Словаччиною, Румунією, Сербією, Хорватією. Ці інтереси ускладнюються наявністю в історичній свідомості угорців як на рівні побутового так і політичного мислення, міфологізованого поняття «Велика Угорщина». Частина угорців проживає за межами Угорщини, на території сусідніх держав, і це створює певні проблеми у відносинах із сусідами [15].

Слід зазначити, що поточний стан українсько-угорських відносин слід розглядати в руслі ревізійної стратегії Угорщини, що має коріння в зміні кордонів протягом ХХ ст.

Головними елементами *угорської* національної ідеї, якою вона формувалася протягом ХІХ ст., були: непримиренність до пангерманської, панславистської та дако-румунської ідеологій, збереження єдиної та неподільної Угорщини, недопущення федералізації країни чи надання автономії іншим народам, забезпечення угорської гегемонії в історичній Угорщині.

З другої половини ХІХ ст. Угорщина здійснювала політику цілеспрямованої мадяризації і денаціоналізації підлеглих націй і народностей. Протягом 1860 – 1914 рр. відбулася мадяризація 100 тис. русинів у районах Потисся та Земплин. Для цього угорським урядом застосовувався комплекс заходів: переведення шкіл із руською (українською) мовою навчання на угорську; заміна місцевих українських географічних назв, власних імен угорськими; урядове обмеження діяльності культурно-просвітніх товариств [8, 5].

Зазнавши поразки в Першій світовій війні, Угорщина втратила більшу частину своїх територій, частина з яких перетворилася на незалежні держави або була передана новоутвореним державам. Зокрема, землі Хорватії та Східного Банату відійшли новоутвореній державі – Королівству сербів, хорватів та словенців. Східний Банат був анексований Сербією та приєднаний до неї під назвою «Воеводина». Значна частина Східної Угорщини (Трансильванія) опинилася в складі Румунії. Тут варто відмітити, що ці землі румуни взяли під контроль під час комуністичного періоду в Угорщині, під приводом боротьби з комунізмом. Пізніше ці землі лишилися в складі Румунії. На Заході частина угорських земель – Бургерланд – була передана Австрії. Словаччина та Закарпаття (Верхня або Гірська Угорщина, «Фелвідейк») опинилися в складі новоствореної Чехословацької держави. Версальсько-Вашингтонська система закріпила територіальні зміни рядом договорів, зокрема, Трианонським мирним договором. Міжвоєнна угорська політика оберталася доволу ідеєю скасування Трианонського мирного договору та повернення Угорщині втрачених територій. Попри те, що угорці не склали більшості на «втрачених» територіях, вони залишалися економічно та політично активною частиною, яка повсякчас виступала за повернення до складу Угорщини. Діяльність усіх угорських партій на всіх «втрачених» територіях (крім Хорватії) носила ревізійний характер. Союз «мала Антанта», створений у Центральній Європі (Чехословаччина, Румунія, Королівство сербів, хорватів та словенців), був спрямований на недопущення перегляду кордонів Угорщини, а існуванню своєму завдячувала Франції і користувалася її повною підтримкою. Без знаходження противаги Франції та малій Антанті, ревізія кордонів була неможлива. Сприятливі умови для територіальних ревізій настали з посиленням гітлерівської Німеччини, тому що, поперше, Німеччина мала великі експансіоністські плани в Центральній та Східній Європі, по-друге, військове та економічне посилення Німеччини послаблювало позиції Франції.

Попри орієнтацію на Німеччину, Угорщина ніколи не домоглася повної ревізії кордонів. Так, за Мюнхенськими угодами і Віденським арбітражем, Угорщині передавалася

лише невелика частина території Чехословаччини, де етнічно домінували угорці. Проте аншлюс Австрії закрити можливість претендувати на Бургерланд.

Лише після поділу Чехословаччини Угорщина змогла отримати територію сучасного Закарпаття. Спроби захопити частину Словаччини («мала війна») завершилися невдало, оскільки німці підтримали незалежність Словаччини та змусили угорців залишити захоплені під час «малої війни» землі, оскільки Словаччина вважалася союзником Німеччини.

Угорщина була змушена відмовитися від територіальних претензій стосовно Румунії, яка також мала статус союзника Німеччини. Під час Другої Світової війни Хорватія так само виступала союзником Німеччини, таким чином, лише невелика частина земель, які до 1918 року входили до складу Святостефанської корони були віддані Угорщині.

Після зміни суспільного ладу і формування народно-демократичного устрою в 90-ті роки відбулося становлення незалежного зовнішньополітичного курсу Угорщини. Авжеж не останню роль в цьому процесі відіграло прагнення Угорщини вступити до ЄС та НАТО, і відповідні обмеження на відкриті територіальні претензії. Тому офіційний Будапешт обмежується просуванням захисту прав угорських національних меншин поза Угорщиною міжнародно-правовими засобами [11].

Незважаючи на те, що Угорщина відмовилася від ірредентистської політики 20-30-х рр., зберігаються серйозні проблеми в її стосунках з Румунією, Словаччиною, Сербією. Це пов'язано з тим, що Угорщина, визнаючи встановлені кордони, не вважає задовільним становище угорців у цих країнах і відстоює права на національний, культурний розвиток усіх 15 млн. угорців, розділених між шістьма державами, намагається запобігти асиміляції угорського етносу в сусідніх країнах.

Особливо яскраво питання територіальних претензій знову постало вже в XXI ст. у зв'язку зі змінами конституції 2011 року. Крім того, як вже зазначалося вище, згідно методики зовнішньополітичного прогнозування, слід враховувати і внутрішньополітичний розвиток держав, що безпосередньо впливає на зовнішню політику що сусідів. По-перше, в 2011 році відбулися зміни в угорській конституції, що стали наслідком приходу до влади правих сил (в квітні 2010 року, коли правоцентристський партійний союз ФІДЕС – КДНП отримав небачену в новітній угорській історії підтримку електорату, здобувши 263 (68,13 %) із 386 мандатів у Державних зборах, тобто більшість, яка перевищила 2/3 складу депутатського корпусу. Відповідно до чинного законодавства це уможливило внесення змін до Конституції чи прийняття її нової редакції без урахування позиції інших політичних сил, представлених у парламенті країни [3]).

Як зазначає Ігор Ілов, на відміну від Конституції 1949 року, Преамбула якої складалася лише з одного речення, проголошуючи основною метою розвитку країни її мирний перехід від соціалізму до правової держави з багатопартійною системою, парламентською демократією та соціальним ринковим господарюванням, «Національний молебень» Основного Закону 2011 року є набагато ширшим за змістом. Він починається твердженням про відповідальність усієї угорської нації за кожного угорця та гордість за те, що Угорська держава, заснована багатьма віками тому королем Святим Іштваном, завжди стояла на варті європейських цінностей, адже її народ тривалий час боровся за збереження країни та її незалежності, захищаючи водночас й увесь континент. Зазначено, що особливу роль у житті Угорщини відіграло християнство, яке визначено головним чинником збереження національної самобутності угорського суспільства, про що, звісно, не йшлося в Конституції 1949 року. Тож, хоча ст. VII нової Конституції й установила, що кожна особа має право на свободу совісті та релігії, фактичне закріплення християнства як панівної релігії у країні викликало певне невдоволення в Європі [3].

Конституція стверджує необхідність сприйняття країни без акцентування уваги на нинішніх кордонах. Особливо підкреслюється, що угорці, які проживають за кордоном, визнаються рівними в правах з «угорськими угорцями». У цьому зв'язку інтернет-ресурс cenews.ru [5] зазначає, що яки Угорщина не була членом ЄС, то в перспективі ці положення могли б призвести до нової перекроювання кордонів у Центральній Європі. 1,4 млн. угорців проживають в Румунії (Північна Трансильванія), 520 тис. словацьких угорців, які проживають у прикордонних районах, складають головне етнічна меншина Словаччини. Більш 156 тис. угорців (дані переписом 2001 року) проживають в українському Закарпатті та близько 290 тисяч – у сербській Воєводині. Втім, «сербською» її слід називати з застереженнями – 1 січня 2010 р. сербський парламент під тиском ЄС прийняв «Статут Воєводини». За цим документом край отримав всі ознаки автономії. Воєводина отримала право відкривати свої представництва в інших країнах і міжнародних організаціях та укладати договори на міжнародному рівні.

На цьому тлі інакше складаються сучасні угорсько-українські стосунки. Угорщина визнала незалежність української держави, перша серед усіх сусідніх держав підписала з нею 6 грудня 1991 р. Договір про основи добросусідства та співробітництва – поки що єдиний договір такого значення між Угорщиною й сусідньою державою. Сторони визнали кордони обох держав непорушними, передбачили надання взаємодопомоги в разі агресії проти однієї з них третьою державою, зобов'язалися брати участь у захисті етнічних, культурних, мовних і релігійних прав та свобод національних меншин відповідно до міжнародних документів. Повноцінне угорсько-українське співробітництво зумовлене сприятливим становищем угорської національної меншини в Закарпатті, яке за оцінками угорських політиків, краще в порівнянні зі станом угорців у Румунії, Словаччині, Сербії.

Україна як самостійна держава цілком влаштовує офіційній Будапешт, оскільки її існування ліквідує безпосередній угорсько-російський кордон. Україна в очах Угорщини матиме тим важливіше значення, чим меншою буде ступінь інтеграції України в СНД. Україна цікавить Угорщину як економічний партнер. До України з боку Угорщини існує інтерес і через наявність на українській території значної колонії угорської меншини (200 тис.). Не виключається, що сприятливі двохсторонні відносини надалі можуть використовуватися Угорщиною для просування плану створення прецеденту «територіальної автономії угорської меншини» в Закарпатській області.

Останнім часом Угорщина також докладає зусиль, щоб разом із Україною відігравати посередницьку роль у зближенні Німеччини та Росії як основних чинників майбутньої єдиної Європи. При домінуванні інтеграційних факторів на континенті Угорщина та Україна стануть спільними провідниками об'єднаної політики [11].

Виходячи з геополітичного положення, Угорщина зацікавлена у продовженні відкритої у всіх напрямках регіональної політиці. В двосторонніх зв'язках проявляється і особливе питання угорських меншин. Угорські політичні сили єдині в тому, що стратегічна мета – це допомога угорській меншині мати можливість залишатися на землі, де вони народилися і збереження їх ідентичності у всіх можливих (інституційних, освітніх, культурних та ін.) формах [14].

Основні питання двостороннього переговорного процесу (відповідно до завдань інформаційного забезпечення уряду Угорщини щодо України для розробки пропозицій на переговорах) складають: 1) європейське співробітництво (погодження позицій сторін і взаємодопомога в міжнародних організаціях); 2) регіональне співробітництво; 3) взаємодія у сфері забезпечення прав меншин; 4) активізація двостороннього торговельно-еко-

номічного співробітництва (спорудження п'ятого європейського транспортного коридору Триєстр – Любляна – Будапешт – Київ).

Як зазначає А. Кузьменко, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського університету права Національної академії наук України, нині поки що немає підстав для того, щоб Угорщина гостро ставила проблеми етнічних угорців у суміжних державах, в тому числі й питання національно-територіальної автономії в Берегівському районі Закарпатської області в його відкритому вигляді. Проводячи політику добросусідських відносин з Україною, вона одночасно через відповідні державні та неурядові організації прагнучим спонукати діяльність щодо подальшої фактичної самоізоляції угорського населення області, розвитку матеріальної і гуманітарної інфраструктури Берегівського району. Швидше, на відміну від Румунії та Польщі, угорська сторона ухиливатиметься від прийняття відповідних політичних і законодавчих рішень щодо «автономії національних меншин» на двосторонньому державному рівні. При цьому реально може бути досягнуто зростання благополуччя та умов життя громадян України угорської національності при одночасному посиленні їх проугорської орієнтації.

Слід відзначити, що попри задекларовані європейські принципи, Угорщина інколи входить в суперечність з ЄС і викликає критику в свій бік. Україна, як не-член Європейського Союзу, не має тих важелів впливу і не демонструє достатньої активності щодо захисту своїх національних інтересів в Угорщині. Проблемним питання досі лишається *картка угорця*, яку отримують закарпатські угорці. Лише з 7 липня 2010 року було оприлюднено офіційну заяву, що такий документ буде видаватися лише офіційними консульськими установами в м. Ужгород та м. Берегово. Досі такі посвідчення видавали також «Культурна спілка угорців Закарпаття» (КСУЗ) та «Демократична спілка угорців України». Власники «Посвідчення угорця» чи «Посвідчення угорської приналежності» мають перевагу в отриманні за спрощеною процедурою візи до Угорщини – члена Європейського Союзу. В Угорщині вони мають право на безоплатне відвідування музеїв, бібліотек та інших культурних закладів, а також 4-разовий пільговий (90 відсотків) проїзд громадським транспортом. За наявності таких посвідчень студенти мають змогу отримати стипендії, а педагоги - окремі пільги в цій країні [7].

Істотною проблемою є угорське громадянство, яке набувають жителі прикордонних територій України, попри офіційне невизнання Україною подвійного громадянства. Слід враховувати крім політичного ще й соціальний ефект від цього явища. Як зазначають соціологи, за даними анонімного опитування, проведеного в Україні, майже 40 відсотків мешканців прикордонного Закарпаття не проти того, щоб мати угорський паспорт. Проте до цього кроку готуються здебільшого молодші люди [10].

Крім того, в 2014 році проходять вибори до угорського парламенту, в яких взяли участь і закарпатці, які мають, окрім українського, ще й громадянство Угорщини. Вони мають право віддати свої голоси лише за партійні списки, а не за окремих кандидатів. Отже, угорська партія «Йоббік» є першою угорською партією, що розпочала неприховану політичну агітацію на території України [6].

Висновки. Попри активність, яку розгорнула партія «Йоббік» на українській території, цьому не було надано належної оцінки компетентними органами державної влади. Депутат Європарламенту Бейла Ковач, який має свій офіс у Берегові, неодноразово заявляв, що «Україна може розраховувати на підтримку в підписанні асоціації з ЄС лише за виконання певних умов. По-перше, беззаперечного виконання «Закону про засади мовної політики», по-друге, негайного створення Притисянського округу на території Закарпатської області, з включенням туди населених пунктів, де переважає угорськомовне насе-

лення» [6]. Це є безпосереднім втручанням у внутрішні справи України, оскільки містить заклик до зміни конституційного адміністративного поділу держави.

Підсумовуючи, зазначимо, що у перспективі роль Угорщини у зовнішній політиці України окреслюватиметься такими чинниками:

- у рамках європейської орієнтації інтеграційних прагнень України роль Угорщини визначається її статусом держави, яка стала членом НАТО та її важливими позиціями як держави – члена міжнародних організацій Центральноєвропейська ініціатива та ЦЄФТА;
- у найближчий час Україна може опинитися в оточенні торговельних режимів своїх традиційних торговельних партнерів, режими яких не стикуватимуться з її торговельним режимом. У цьому зв'язку Україна розраховує на допомогу УР в своєму приєднанні до ЦЄФТА та ЦЄІ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Веймер Д. Л. Аналіз політики : концепції і практика / Д. Л. Веймер, Е. Р. Вайнінг ; [пер. з англ. І. Дзюб, А. Олійник; наук.ред. О. Кілісвич]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 654 с.
2. Вовканич І. Формування зовнішньополітичної стратегії України в центральноєвропейському геополітичному просторі / І. Вовканич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/geopolityka/2009_1/PDF/Vovkanych.pdf
3. Лов І. Конституційні зміни в Угорщині 2012 року: основні новації та їх вплив на суспільно-політичний розвиток держави / І. Лов. – Віче №4, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3526/>
4. Кузьменко А. Інформаційно-психологічна війна епохи глобалізації. (Частина 9. Доктринальний підхід Угорської Республіки) / А. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2888>
5. Негодин А. Венгрія – більше не республіка / А. Негодин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telegraf.lv/news/vengriya-bolshe-ne-respublika>
6. Партія Йоббкі висунула Україні кілька умов підтримки курсу на ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/600838-partiya-yobbki-visunula-ukrajini-kilka-umov-pidtrimki-kursu-na-es.html>
7. «Посвідчення угорця» видають в Україні лише консульства Угорщини в Ужгороді та Берегові [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-reporter.com/novosti/92181>
8. Стряпко І. О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939 рр.) : [монографія] / Іван Олександрович Стряпко // Серія «Studia Regionalistica». – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. – № 5. – 328 с.
9. Угорський Йоббкі, який має види на Закарпаття, визнав Кримський референдум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyachiv.com.ua/NewsOpen/id_news_41897
10. Угорці з України отримують угорські паспорти, та не переселяються [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24309410.html>
11. Україна в концепціях та доктринах Угорщини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrxx/r09.htm>
12. Haas P. Introduction: epistemic communities and international policy coordination / P. Haas [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jstor.org/stable/2706951>
13. Krejčí O. Mezinárodní politika / O. Krejčí. – Praha: Victoria Publishing, 1997. – 179 s.
14. Magyarics T. Угорщина і Південно-Східна Європа / T. Magyarics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.southeast-europe.org/pdf/01/DKE_01_U_B_MT.pdf
15. Schmidt-Eenboom Erich. Nachrichtendienste in Nordamerika, Europa und Japan Länderporträts und Analysen / Erich Schmidt-Eenboom. – Weilheim : Stöppel, 1995. – 1320 S.

Статтю подано до редакції 26.06.2014 р.

АНАЛІЗ РЕВОЛЮЦІЙ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ ДЖ. ДЕВІСА

Проблема дослідження причин революцій у світі набуває усе більшої актуальності в зв'язку з подіями «Арабської весни» та подіями в Україні. У даній статті використовується теорія Д.Девіса як методологічна основа, яка здатна пояснити причини революцій в Україні.

Ключові слова: революція, Помаранчева революція, Революція Гідності, теорія Д. Девіса.

Stryapko I. Ukraine's revolutions analysis based on the J. Davise's theory. The problem of studying the causes of revolutions in the world becomes more and more urgent taking into consideration the events of «Arab Spring» and events in Ukraine. This article uses the J. Davise's theory as methodological framework that is able to explain the causes of revolutions in Ukraine.

Key words: Revolution, the Orange Revolution, Revolution dignity, J. Davise theory.

Стряпко И. Анализ революций в Украине на основе теории Дж. Девиса. Проблема исследования причин революций в мире приобретает все большую актуальность в связи с событиями «Арабской весны» и событиями в Украине. В данной статье используется теория Д. Девиса как методологическая основа, которая способна объяснить причины революций в Украине.

Ключевые слова: революция, Оранжевая революция, Революция Достоинства, теория Д. Девиса.

Постановка проблеми. Революційні події, що періодично охоплюють країни світу, в черговий раз привернули увагу дослідників до проблеми революції. Типовим поясненням для революційних подій виступали концепції розроблені К. Марксом або його противником П. Сорокіним. Тому увага зверталася здебільшого на економічні передумови. Таку логіку можна було пояснити тим, що революції охоплювали, як правило, незаможні країни, в яких проблеми економічного зростання та добробуту займали вагомe місце.

Проте, періодично революції охоплювали й заможні та успішні країни. Прикладом таких подій можуть стати студентські виступи в Японії, Франції, Німеччині. Революція у вказаних країнах виходила за логіку класичних теорій.

Політичні зміни, які відбулися в країнах Центральної та Східної Європи й призвели до падіння комуністичних режимів викликали черговий сплеск інтересу до розробки теорій революції. Варто зазначити, що демократичний перехід у зазначеному регіоні поставив на порядок денний проблему розробки нової загальної теорії революції, яка б могла пояснити логіку подій.

Події в країнах Північної Африки та Близького Сходу, а також в Україні викликали черговий виток інтересу до розробки теорій революції в світі. Дослідники шукали новий інструментарій для пояснення причин та логіки революцій. Таким інструментом може бути «теорія залежності» Дж. Девіса.

Аналіз досліджень. Проблема дослідження причин революцій в Україні є надзвичайно актуальною проблемою. Відтак дослідження причин революції знайшло своє відображення серед праць українських науковців. Проте, більшість дослідників робить акцент здебільшого на причинах економічного характеру, що призвели до кризи в країні

та революції. Більшість з них вважають, що саме економічні проблеми, податковий тиск та нездатність ефективного управління державою й стали причинами революційних подій в Україні [3; 7; 9]. Такі ж причини революцій в Україні вказує й Ю. Шведа.

Мета статті. Аналіз причин революцій в Україні на основі теорії Дж. Девіса.

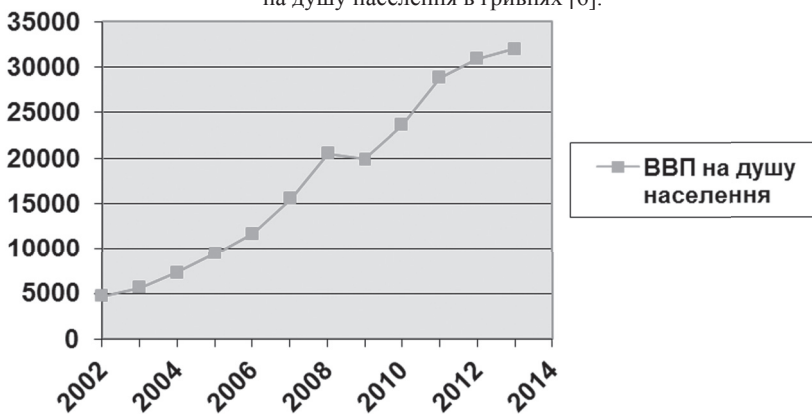
Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося вище, більшість дослідників, визначаючи причини революцій в Україні вказували економічні причини. Зокрема, Ю. Шведа аналізуючи також зазначав на такі важливі причини революції як втрата владою легітимності, а отже й підтримки населення, а також економічні проблеми всередині країни, які призвели до падіння рівня життя більшості громадян [8].

Подібні погляди висловлювали й іноземні автори. Американський дослідник П. Турчин вказував, що «структурно-демографічний аналіз української політики змушує припускати, що ми тут маємо справу з державою, що не відбулася. Ми знаходимо тут всі три умови структурно-демографічного колапсу держави: зубожіння населення, перевиробництво еліти і державну фіскальну кризу» [10].

Такий підхід, на нашу думку, є дещо застарілим, адже використовує методологію початку ХХ ст., яка не може адекватно пояснити процеси, що відбуваються у суспільствах початку ХХІ ст.

Почнемо свій аналіз з дослідження розвитку української економіки. Загалом суттєвий підйом економіки та значне покращення соціальних умов можна було спостерігати впродовж 1999-2004 рр. Саме тоді припинилася практика постійного відключення електроенергії для населення. У цей час спостерігалось стабільне зростання економіки. Позитивна динаміка продовжувалася й до «Помаранчевої революції» 2004 р. При цьому, на фоні економічного зростання відбувається й зростання політичної активності громадян. Падіння економіки 2009 р., однак, не супроводжувалося революційними подіями. Більше того, ситуація в Україні, на фоні погіршення економічних показників, залишалася стабільною.

Рис. 1. Динаміка зростання номінального ВВП на душу населення в гривнях [6].

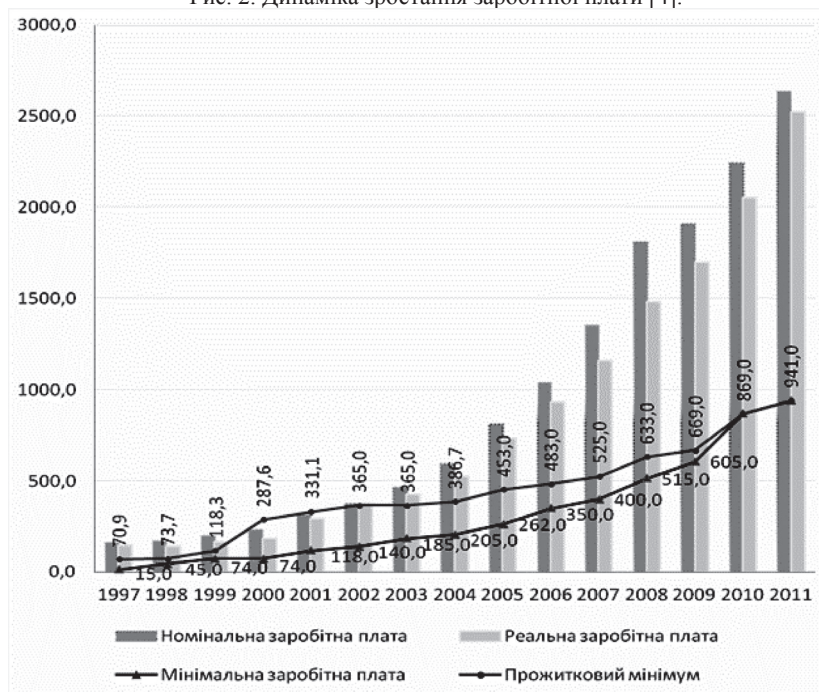

Таким чином, можна зробити висновок, що у 2000-2013 рр. економічна динаміка України не була провальною, як це стало модним вважати останнім часом. Навпаки, вона демонструвала стабільний приріст, що означало й покращення якості життя.

Тут слід зазначити, що загалом приріст економіки в Україні був вищим, ніж аналогічний показник для країн ЄС чи США. Останнє можна пояснити тим, що в зазна-

Стряпко І. Аналіз революцій в Україні на основі теорії Дж. Левіса
 чених країнах зростання ВВП означає й автоматичне зростання соціальних стандартів.
 В Україні, як й в більшості країн світу, зростання ВВП не означає автоматичного зрос-
 тання добробуту населення.

Рис. 2. Динаміка зростання заробітної плати [4].

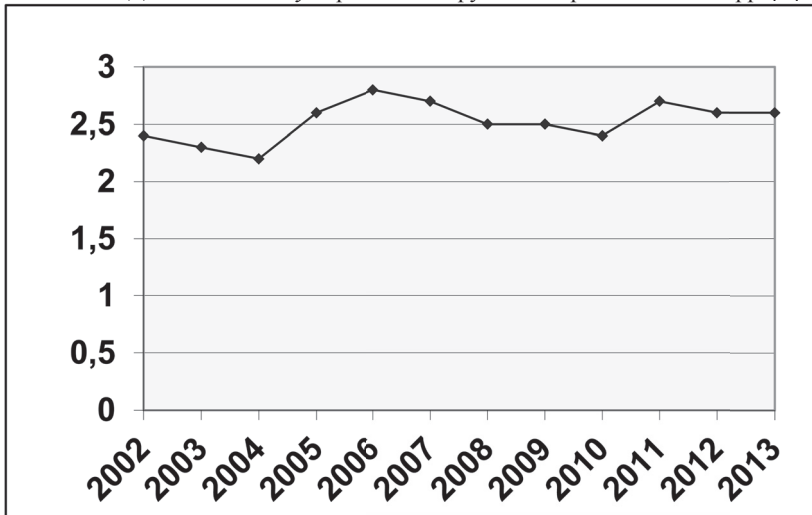

Як ми можемо побачити з вказаної ілюстрації, революційні події відбувалися на фоні покращення життя населення. До 2002 р. рівень зростання мінімальної та реальної заробітних плат не перевищували прожитковий мінімум. Починаючи з 2003 р. вони перевищили його. Така ж динаміка спостерігається й в 2004 р. Тому вважати, що важке економічне становище стало причиною Помаранчевої революції ми не можемо.

Наведені вище дані підтверджують обґрунтованість тези про те, що зuboження населення не є необхідною умовою революційних вибухів взагалі, і революцій останнього покоління особливо. Помаранчева революція відбувалася на фоні економічного зростання та покращення соціальних стандартів. Революція Гідності відбувалася на фоні незначного економічного зростання, але варто взяти до уваги той факт, що більшість країн світу все ще не подолали наслідки економічної кризи.

Аналізуючи явище корупції, мусимо визнати, що це надзвичайно серйозна проблема в Україні. Динаміка рейтингів Transparency International загалом свідчить про те, що проблема корупції меншою мірою сприймається в індустріально розвинених країнах Заходу [2]. І зрозуміло, адже бюрократія в цих країнах існує вже тривалий час, упродовж якого сформувалися відповідні традиції та законодавча база, а також механізми контролю громадянського суспільства над владою.

Рис. 3. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні 2002-2013 рр. [5].

Як видно з графіку індекс сприйняття корупції в Україні, за аналізований період, коливається між 2,3 та 2,8 балів. Це свідчить про високу корумпованість в Україні. Загалом наша країна посідає перше місце за корумпованістю серед європейських країн. На ілюстрації ми можемо побачити, що напередодні революційних подій ситуація з корупцією в Україні погіршувалася. Відтак, корумпованість ми можемо вважати одним з важливих факторів, який спричинив соціальний вибух, що переріс у революцію, але не єдиним.

Аналізуючи безробіття та його можливий вплив на революції, ми будемо використовувати офіційні дані. Тут не враховане заробітчанство, а отже ці цифри не будуть повною мірою відображати тенденції щодо безробіття в Україні. Врахувати рівень заробітчанства майже неможливо, тому усі говорять про цю проблему, але реально мало хто може її точно врахувати через відсутність даних.

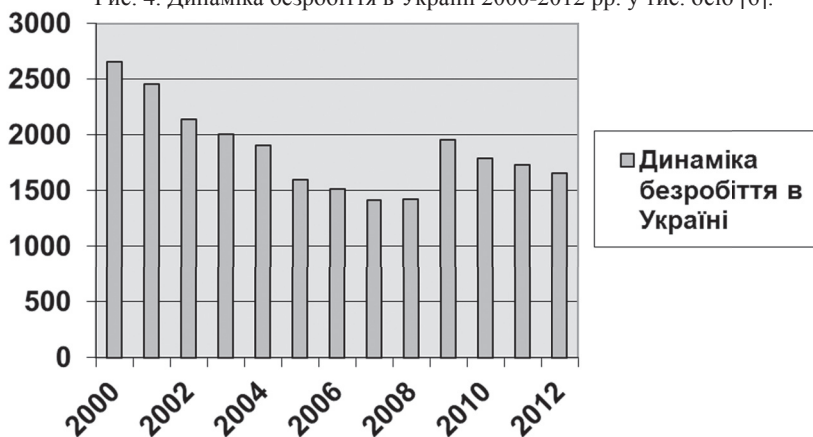
Заробітчанство, крім негативних наслідків про які ми наразі не говоритимемо, виконує для України позитивний вплив. Насамперед, воно дозволяє приховати реальну кількість безробітних. Частина з них є на заробітках, а отже не вказують себе як безробітні. Частково їх такими не враховує й українська статистика.

Заробітчанство суттєво підвищує рівень доходів українських сімей, а тому платоспроможність населення вища, ніж мав би дозволяти їх офіційний дохід.

Якщо ж враховувати дані графіка, то ми бачимо, що напередодні революцій кількість офіційних безробітних в Україні падала. Таким чином, можна стверджувати, що безробіття не могло бути причиною революції, оскільки, зайнятість населення зростала.

Таким чином, ми визначили, що економічні фактори не могли стати причиною революції в Україні, адже вони відбувалися на тлі покращення економічної ситуації. Ми не можемо відкидати фактору корупції. Як показало наше дослідження, напередодні революцій спостерігалось погіршення ситуації з корупцією.

Рис. 4. Динаміка безробіття в Україні 2000-2012 рр. у тис. осіб [6].

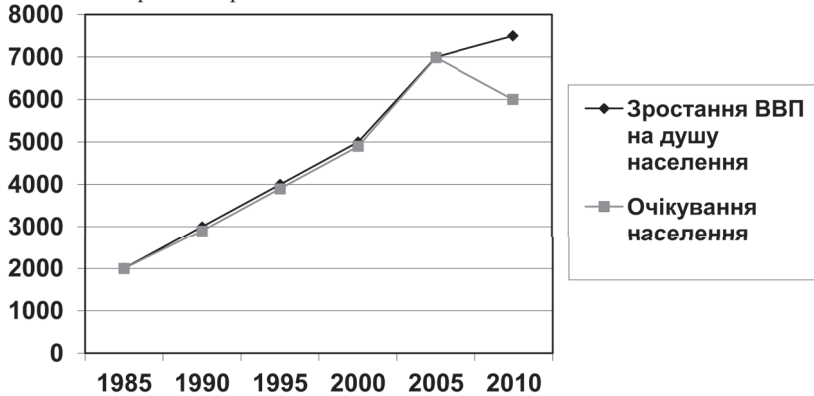

Популярна на сьогоднішній день демографічна теорія революцій в Україні не може використовуватися, адже її основою є зростання населення, особливо молоді, що призводить до мальтузіанської пастки та соціальних вибухів. Цей фактор в ситуації з Україною не працює. На відміну від арабських держав, де спостерігався бейбі-бум, в Україні народжуваність дуже низька. Демографічна криза, яка почалася з кінця 80-х рр. ХХ ст. не дає можливості говорити про революції в Україні як бунт молодих. Тому один з головних постулатів демографічної теорії не знаходить свого підтвердження. Звичайно, ми не можемо відкидати того факту, що серед протестувальників переважали молоді люди, але їх кількість у структурі населення України й близько не така як у арабських країнах.

Тому, проаналізуємо причини революцій в Україні на основі теорії Дж. Девіса. Для пояснення насильницьких дій, він використовував два поняття – революція і бунт, хоча стислого визначення цих понять не запропонував. Тому в повному сенсі його теорія й не стала теорією революції, на кшталт теорії П. Сорокіна. Бунт (соціальний вибух) можна пояснити – як миттєвий вибух насильства, повстання спрямоване проти влади, в результаті якого може відбутися, або не відбутися революція. Загалом, революцію розуміють як переформатування соціальної структури суспільства, перебудову владних інститутів, або захоплення їх антиурядовими чинниками, не обов'язково опозицією.

Аналізуючи декілька класичних революцій, а також прихід до влади нацистів в Німеччині у 1933 р. та негритянські і студентські бунти 60-х рр. ХХ ст. у США, Дж. Девіс запропонував цікаву гіпотезу пояснення революції. Згідно його теорії, революція найбільш ймовірна тоді, коли тривалий період зростання очікувань та реального задоволення потреб змінюється коротким періодом різкого розчарування, протягом якого розрив між сподіваннями та реальними можливостями задоволення потреб поглиблюється і стає нестерпним. Якщо незадоволення (фрустрація) викликане діями уряду, то воно може проявитися в насильницьких діях у формі бунту, якщо ж незадоволення набуває крайньої форми і поширюється на все суспільство, то воно набуває ознак революції.

Рис. 5. Ілюстрація теорії J-залежності.

Таким чином, використання в якості методології аналізу теорії Дж. Девіса, дозволяє пояснити революції в Україні та дати їм логічне пояснення. Економічне зростання в 2004 р. на фоні погіршення ситуації з корупцією призвело до формування протесту в середовищі українців. Таким чином, відбувся різкий розрив між очікуваннями населення та реальною ситуацією в країні. Формальним приводом до соціального вибуху слугували масові фальсифікації на президентських виборах 2004 р.

В запропоновану концепцію цілком вписується й ситуація 2013 р. Нагадаємо, що В. Янукович розпочав безпрецедентну кампанію по інтеграції України до ЄС, створивши надзвичайно високі очікування в українців. Різка відмова від підписання угоди про асоціацію призвела до різкого розриву між очікуваннями громадян та політичним курсом країни. Це й стало причиною соціального вибуху, який переріс в революцію.

Таким чином, аналіз революцій в Україні свідчить, що вони відбувалися на фоні економічного зростання. Відтак теза про економічні проблеми як причину революції не знаходить свого підтвердження. Загалом можна відмітити, що Помаранчева революція та Революція Гідності відбувалися на фоні економічного зростання, зменшення безробіття та зростання заробітної плати. Натомість в обох випадках ми маємо спільну рису – різкий розрив між очікуваннями населення та політикою в державі, що й призвело до масових протестів, які переросли в революцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балакирева О. Н. Взаимосвязь экономического неравенства, социального отторжения и социальной мобильности [Електронний ресурс] / О. Н. Балакирева, А. М. Ноур. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ekukrr_2012_8_10.pdf
2. Бова А. Transparency International : индекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / Андрій Бова. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=229>
3. Висоцький О. Ю. «Помаранчева» революція як зміна парадигм легітимісної політики української влади // Гуманітарний журнал. – Д., 2004. – № 3 (23). – С. 95–101.
4. Ігнатова О. М. Статистична оцінка доходів населення України [Електронний ресурс] / О. М. Ігнатова, Т. В. Стародубцева, М. В. Тарасенко. – Режим доступу : <http://www.lplus1.ua/online>

5. Индекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97

6. Машика Ю. В. Стан та проблеми безробіття в Україні [Електронний ресурс] / Ю. В. Машика, О. І. Бобруйко. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Ivan/Downloads/ecpros_2013_74_15%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Ivan/Downloads/ecpros_2013_74_15%20(2).pdf)

7. Соскін О. Революція в Україні : Аналіз причин і можливі наслідки [Електронний ресурс] / Олег Соскін. – Режим доступу : <http://news.chortkiv.net.ua/revolyutsiya-v-ukrajini-analiz-pruchyn-i-mozhlyvi-naslidky-oleh-soskin/>

8. Шведа Ю. Революція Гідності у контексті загальної теорії соціальних революцій [Електронний ресурс] / Юрій Шведа. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?revolyutsiya_gidnosti_u_konteksti_zagalnoyi_teoriyi_sotsialnih_revolyutsiy&objectId=1301345

9. Юлдашев О. Помаранчева революція : уроки владі [Електронний ресурс] / Олексій Юлдашев. – Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=93>

10. Turchin P. Wealth and Democracy in Ukraine II [Електронний ресурс] / P. Turchin. – Режим доступу : <http://socialevolutionforum.com/2014/03/18/wealth-and-democracy-in-ukraine-ii/>

Статтю подано до редакції 17.06.2014 р.

ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ОБРАЗУ РЕГІОНУ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

Формування політичного образу регіону є складним процесом. Цей компонент складає основу прикладних досліджень політичної регіоналістики як модерного наукового напрямку. Пропонована стаття аналізує теоретичні аспекти політичної локалізації на прикладі Закарпаття.

Ключові слова: регіон, політичний образ, політична регіоналістика, Закарпаття.

Tokar M. The Region Political Character Investigation in the Theory and Practice of the Political Regionalistics. The forming of the political character of the region is rather complicated process. Its components form the basis of the scientific and research space of the political regionalistics as the modern scientific direction. The theoretical measuring of the political locality on the example of Transcarpatia are analysed in this article.

Key words: region, the political character, the political regionalistics, Transcarpatia.

Токарь М. Изучение политического образа региона в теории и практике политической регионалистики. Формирование политического образа региона – сложный процесс. Этот компонент составляет основу практических исследований политической регионалистики как современного научного направления. Данная статья анализирует теоретические аспекты политической локализации на примере Закарпатья.

Ключевые слова: регион, политический образ, политическая регионалистика, Закарпатье.

Постановка проблеми. Формування регіонів – складний історичний процес. Упродовж багатьох десятиліть українські землі входили до складу різних державно-політичних утворень, а відтак у їхніх територіальних межах вибудовувалися різноманітні адміністративно-територіальні означення, формувався різний імідж політичного регіону. Тому, з часу становлення сучасної незалежної України статус регіонів виплеканий багатьма чинниками, серед яких головними є історико-політичні традиції, сегмент політичної культури та політичної самосвідомості місцевого населення. Особливо це відчутно в західноукраїнському ареалі. Саме тут найхарактернішою рисою є самоусвідомлення місцевим населенням «окремішності» регіональних інтересів. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності регіонального соціуму є першою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси формують зі звичайного територіального (географічного) окреслення політичний регіон зі своїми місцевими політичними інститутами.

Аналіз досліджень. Питання формування політичного образу та іміджу регіону – це наразі новий сегмент наукових пошуків у вітчизняній політичній науці, незважаючи на значний потенціал досліджень регіональних політичних явищ і процесів. Більших успіхів у цьому плані досягнуто у Росії, де функціонують цілі напрями та школи вивчення проблем політичної регіоналістики. У нашому дослідженні ми послуговуємося теоретичними розробками краших, на наш погляд, представників модерного політичного напрямку, серед яких В. Гельман [1], М. Медведєв [2], Р. Туровський [5]. У своїх ґрунтовних працях дослідники значну увагу відводять проблемам вивчення політичного образу регіону, його складовим та характерним особливостям.

Мета статті. В основу мети статті покладено проблему вивчення політичного образу регіону крізь призму теорії і практики політичної регіоналістики.

Виклад основного матеріалу. Сучасна політична наука оперує різноманітними варіантами термінологічних пояснень, котрі вивчають просторові (територіальні) аспекти різнорідних політичних явищ. Серед таких називають поняття «регіоналістика», «регіонологія», «регіонознавство», «краєзнавство», «регіональна наука», «географічне державознавство», «регіональна політологія», «політична регіоналістика». Базовим розумінням названих термінів виступає словосполучення «регіональне дослідження», що є синтезом специфічних наукових напрямків з географії, історії, політології. Реально будь-яке дослідження вже автоматично можна визнати регіональним, якщо воно використовує два ключові принципи – диференціації та локалізації [5, 15].

Перший з них – принцип диференціації – передбачає вивчення регіональних відмінностей одного й того ж явища (наприклад, політичного). Другий – принцип локалізації – має на меті вивчення конкретних локалізованих, чітко визначених й обмежених територіально, комплексів різноманітних і взаємопов'язаних явищ (зокрема політичних). Ці принципи задіяні для вивчення просторових вимірів будь-яких політичних явищ. Звідси й розуміння того, що просторовий вимір цих явищ складає предмет регіональних досліджень. У цьому контексті на передній план виходить поняття «регіональна наука», котре конкретно розуміється як «наука про регіони». Більше того, вона вивчає просторовий вимір політичних, соціальних, економічних і поведінкових явищ. «Регіональна наука» розвивається в сучасному світі досить успішно, займаючи перспективну позицію в когорті наукових дисциплін. Починаючи з 1954 р. діє Міжнародна асоціація регіональної науки, центральний офіс якої знаходиться у м. Лідс (Великобританія) [5, 17].

Проте чи не найбільш уживаним усе ж залишається термін «регіоналістика», що етимологічно наближений до поняття «регіональна наука». Існує декілька подібних визначень політичної регіоналістики. Одні називають її єдністю досліджень макрополітичних інститутів і процесів на регіональному та місцевому рівнях, з одного боку, й специфічних аспектів регіонального й місцевого управління, пов'язаних із загальнодержавними процесами, з іншого [1, 138]. Другі називають її напрямом політології, що вивчає проблеми регіональної структури держави і суспільства, регіонального розвитку й міжрегіональної взаємодії, акцентуючи увагу на просторових формах політичних явищ, динаміці політичних процесів та інститутів у регіонах, характеру й розстановки політичних сил, своєрідності формування регіональних політичних еліт, проблемах взаємодії центру і периферії, а також зворотній дії регіонального політичного середовища на державу й суспільство в цілому [2, 7].

Об'єктом політичної регіоналістики є об'єкт політології, тобто політичні інститути, явища і процеси [5, 19]. Її поява стала результатом синтезу регіональної науки і політології. Незважаючи на це, політична регіоналістика сьогодні перебуває на стадії становлення. Вона є необхідною особливо для країн, де існує своєрідний комплекс регіональних проблем. Тому вважаємо, що політична регіоналістика як особлива політична наука (або окремий науковий напрям у політології) є далеко не зайвою і в Україні, особливо в контексті політичного розвитку окремих регіонів, зокрема таких, як Закарпаття.

Об'єкти досліджень у політичній регіоналістиці обов'язково повинні мати територіальну проекцію, що можна прослідкувати на прикладі Закарпаття впродовж ХХ ст. За цієї умови ними можуть виступати:

політичні інститути від держави й адміністративно-територіальної одиниці до загальнодержавної та місцевої політичної влади, регіональні філії політичних партій, груп інтересів і груп тиску;

політичні системи і політичні режими в сенсі регіональних відмінностей у межах загальнонаціональної політичної системи й політичного режиму, адже за умов специфічного політичного розвитку окремо взятої адміністративно-територіальної одиниці впродовж певного періоду можна говорити про регіональні політичні системи і регіональні політичні режими;

політичні процеси в контексті територіальної проекції загальнонаціональних політичних процесів, пов'язаних, наприклад, з регіональною специфікою результатів виборів тощо;

політична культура, політична поведінка і політична участь у розрізі регіональних відмінностей, що за певних обставин може вказувати на наявність регіональної політичної культури;

політичні еліти і політичне лідерство, а зокрема процеси формування регіональних політичних еліт і політичне лідерство на регіональному рівні;

політичні комунікації між центром і регіонами, відмінності в особливостях політичних комунікацій між регіонами, політичні комунікації в окремо взятих регіонах.

Крім того, предметом політичної регіоналістики виступає просторовий вимір політичних явищ, що включає в себе політичні відносини по осі «центр – регіон» (так званий вертикальний вимір політичної регіоналістики), а також політичні процеси чи явища в самих регіонах (горизонтальний вимір політичної регіоналістики). При цьому в межах останнього можна робити акцент як на відмінностях політичних явищ в цілому (принцип диференціації), так і на їх локальних комплексах (принцип локалізації) [5, 21]. Разом з тим, предметним полем політичної регіоналістики слугують і дослідження закономірностей політичного відродження, функціонування і розвитку регіонів. До цього слід додати сукупність досліджень політичних інститутів і процесів на регіональному і місцевому рівнях, специфічних аспектів регіонального і місцевого управління тощо.

Щодо вивчення проблем формування політичного образу регіону, то це є достатньо складним процесом. Його основоположні складові лежать в основі науково-дослідницької площини політичної регіоналістики як модерного наукового напрямку. Специфіка регіональних утворень будь-якої державної структури передбачає залучення регіонологів, краєзнавців до інформаційно-аналітичного вивчення буденних проблем регіонального розвитку.

Виходячи з того, що об'єктом політичної регіоналістики виступає політико-територіальна організація суспільства на рівні регіонів, останні, у даному випадку, розглядаються як історично сформоване соціальне середовище – явище, що має власність до самовідновлення і саморозвитку. Регіон формується на основі комплексу взаємопов'язаних факторів: території, природних умов, історії та культури, населення, економічних, соціальних і політичних структур та інститутів. Одночасно регіони виступають підсистемами держав або цивілізаційних ареалів і виступають в якості макросистем для місцевих спільнот. Проте розуміння регіоналістики повинно бути ширшим, а ніж просто знання про різноманітні аспекти життя територіальної (регіональної) спільноти. Вона виступає як цілісна система знань про пропорції та взаємозв'язки всіх форм політичної діяльності в регіональному соціумі.

Тому розробка навчальних нормативних або спеціальних курсів з політичної регіоналістики у вищих навчальних закладах, передусім для студентів-політологів, соціологів, юристів та істориків, є цілком логічною і виправданою. Це є вимогою часу. Подібний курс також покликаний сприяти покращенню рівня політичної освіти і культури студентської молоді. Вивчення політичної регіоналістики пов'язане з дисциплінами за-

гальної професійної підготовки. Воно глибоко пересікається з проблемами політичної історії регіону, теорією регіональної політики, політичною соціологією, етнополітологією, геополітикою, політичною психологією та ін. Їхні результати й висновки, методику використовуються для аналізу регіональних політичних явищ, інститутів і процесів [4, 12].

Метою системного вивчення питань політичної регіоналістики є формування уявлення про територіальні структури сучасних соціумів, теоретичні та практичні проблеми регіоналізму. Відтак маємо актуалізовану увагу до аналізу територіальної структури держави, окремо взятого регіону, його адміністративно-територіального поділу, ролі міст. Особливу увагу слід приділити аналізу актуальних проблем кризь призму взаємозв'язків центру й регіонів, розподілу компетенції між центральним, регіональним і місцевим рівнями, а також аналізу внутріполітичних проблем українських і зарубіжних регіонів. Типологія регіональних політичних процесів залежить саме від взаємовідносин центральної і регіональної влади, способів її легітимації. Регіоналістика також вивчає соціокультурне середовище регіональної політики і фактори просторової неоднорідності, взаємозв'язок етнічного, конфесійного й культурного структурування середовища [4, 12].

Важливою складовою політичної регіоналістики є й специфіка регіональних виборів, особливості електоральної поведінки населення. Характерним є вивчення відмінностей загальнонаціональних і регіональних виборчих кампаній (фактори ефективного ведення регіональних виборчих кампаній). У контексті історичних традицій виборності регіональної виконавчої влади досліджуються механізми виборів, їхні хід і результати, підсумки й уроки.

Знаковим є і поняття «регіональна політична еліта», її характеристики та ознаки. У цьому ракурсі вивчаються моделі владних відносин в регіоні, взаємодія видів регіональних еліт, суб'єкти регіональної влади та групи впливу. В сучасних умовах суспільно-політичного розвитку важливою є методика аналізу еліт, економічні та політичні ресурси впливу еліт, їх етнополітичний характер і генеза [5, 664–665].

Політичний образ регіону також формується кризь призму лобювання регіональних інтересів, клієнтелізм, протистояння бізнес-груп. Відтак позиціонування політичних сил в регіонах вимагають регулярного моніторингу, оцінки й прогнозу. На формування політичного образу регіону впливають його об'єктивні особливості, ступінь важливості регіонального фактору в системі владних відносин, персоналізація електорального вибору (фактор особистості політичного лідера).

Агентами регіональної політичної культури виступають і регіональні партії. В межах окремо взятого регіону можна говорити й про динаміку місцевої партогенези. Звідси формується поняття базового політичного процесу в регіоні та визначається залежність його змісту від типу політичного режиму і політичної культури (в історико-політичному порівнянні). Отже, варто говорити про чіткі інституційні виміри регіональних процесів і роль суб'єктів регіональної політики в них.

У цьому контексті важливе місце займає вивчення регіональної політичної історії в Україні, що несе в собі необхідність уникнення стереотипних помилок у сфері порівняльної політології в минулому. Для прикладу візьмемо Закарпаття, регіональна політична історія якого є своєрідною і, в деякій мірі, символічною. Її особливість полягає у тому, що ефективний політичний розвиток регіону, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, розпочався практично з початку ХХ ст. Логічність розуміння сказаного слід шукати в можливостях та перспективах закарпатців впливати

на перебіг політичних подій і реально вирішувати важливі політичні завдання самостійно. До XX ст. таких можливостей в Закарпатті місцеве населення не мало. У часи розпаду Австро-Угорської монархії з'являється надія, складаються сприятливі передумови власними силами розбудувати суспільно-політичне життя. А після завершення Першої світової війни починають формуватися особливі політичні риси регіону.

Упродовж XX ст. Закарпаття пережило цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду регіональних політичних режимів, політичної комунікації по осі «центр – регіон» тощо. Тільки впродовж останніх ста років Закарпаття носило різні офіційні назви, що в тій чи іншій мірі відбивало специфіку політичного розвитку регіону протягом століття: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Частини регіональної території мали й інші назви відомі внаслідок політичних подій (наприклад, Гуцульська Республіка). Символізм регіональної політичної історії Закарпаття XX ст. полягає в різкій еволюції, починаючи з відсутності політичних традицій, політичної культури і політичного лідерства, завершуючи сучасними інститутами політичної діяльності на регіональному рівні [3, 3–4].

Таким чином, в регіональній політичній історії Закарпаття XX ст. можна виділити декілька етапів, які ґрунтуються на політико-правовій та державно-представницькій основі. Це і політичне становище краю на рубежі XIX – XX ст. до розпаду Австро-Угорщини, закінчення Першої світової війни, пошук державно-національної ідентичності. Цей період був ще характерний національно-культурним пробудженням національних меншин монархії. Процес утворення Чехословацької Республіки покликав мешканців Закарпаття активно включитися в політичне життя і стати рівноправним політичним суб'єктом. Політична історія 20–30-х рр. XX ст. базувалася на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому. Особливості національного державотворення Карпатської України в 1938 – 1939 рр. змушують зробити основний акцент на політико-правових засадах. Цей етап став вершиною державотворчих змагань закарпатських українців. Період угорської окупації (1939 – 1944 рр.) також є своєрідним в політичній історії Закарпаття. І все ж визначальними, передусім в політико-державній ідентифікації, є періоди Закарпатської України (1944 – 1946 рр.), її адаптації до радянської політичної системи, трансформація адміністративно-політичних елементів у радянський час (1946 – 1991 рр.), політичне життя в період становлення незалежності України, її сучасний розвиток [3, 7–33].

Зауважимо, що політична регіоналістика неабияк акцентує увагу на параметрах відносин по осі «центр – регіон» в різноманітних проявах. У Закарпатті за останні сто років склалися специфічні історичні традиції, що дало можливості реалізувати декілька варіантів політичних відносин в контексті функціонування різних політичних режимів. Як бачимо, XX ст. у регіональній політичній історії принесло цілу низку кардинальних змін, котрі змушували суспільство мобільно реагувати на них, адаптуватися або ж не сприймати змісту інституційних проявів у кожному конкретному випадку. Складність процесу трансформації політичних систем (або ж конкретних режимів) у просторових межах регіону полягала в тому, що ця географічна зона перебувала на рубежі декількох державних утворень, на зіткненні політико-міжнародних інтересів країн Центрально-Східної Європи, на стратегічній осі «Схід – Захід». Історико-політологічний експурс свідчить про непрості суспільно-політичні відносини місцевих жителів з політичною елітою різного рівня. Однак це стосувалося, передусім, періоду, коли представники ре-

гіональної еліти були насильно усунуті від можливостей прийняття суспільно важливих політичних рішень.

Отже, вивчення проблем політичної регіоналістики в Закарпатті тісно пов'язане з його політичною історією як одного із найсвоєрідніших регіонів сучасної України. Більше того, дослідження сучасних проблем Закарпаття як поліетнічного регіону змушує опиратися на увагу і повагу до культури та історичної пам'яті чисельних локалізованих етнічних та конфесійних груп регіону. На прикладі Закарпаття можна простежити специфіку функціонування регіональних політичних систем і режимів. Звідси слід підходити до обґрунтування регіонального розвитку внаслідок відображення основних проблем регіону у тісній взаємодії з політичною історією та сучасним суспільно-політичним станом Закарпаття.

Висновки. Отже, проблеми політичної регіоналістики, її предмет, методи, категоріальний апарат, дослідження регіональних політичних явищ повинні формувати цілісну систему знань про образ політичного регіону, його політичні інститути і процеси, їх співвідношення за віссю «центр – регіон». Це надає можливості чітко оперувати і володіти понятійно-категоріальним апаратом, орієнтуватися в основних політичних подіях в історії та сучасності окремо взятого регіону, знати і вміти давати оцінку й характеристику тим чи іншим політичним процесам і явищам, функціонуванню регіональних політичних інститутів, аналізувати політико-партійне розшарування регіонального соціуму, мати уявлення про сутність етнополітичного життя, політичних відносин в межах і поза регіоном, розуміти сенс та основні напрямки суспільно-політичного розвитку.

Унаслідок поєднання аналізу політичних явищ і процесів минулого та сьогодення, її порівняльних досліджень, політична регіоналістика надзвичайно наближена до порівняльної політології. Прикладне значення політичної регіоналістики пов'язане і з таким її напрямком, як регіональний політичний аналіз. Він дозволяє комплексно досліджувати політичну ситуацію, що склалася в конкретному регіоні, або порівнювати політичні ситуації в різних регіонах. Більше того, знання політичної регіоналістики дозволяє здійснювати політичні консультації в сфері державної політики, невід'ємною частиною якої також є регіональна політика. Весь названий вище комплекс проблем і покликаний формувати цілісний політичний образ регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гельман В. Я. Политическая регионалистика: от общественного интереса к отрасли знания? / В. Я. Гельман, С. И. Рыженков // Социальные исследования в России : Немецко-российский мониторинг. – Берлин – М. : Полис, 1998. – С. 138–185.
2. Медведев Н. П. Политическая регионалистика : учеб. пособие / Николай Павлович Медведев. – М., 2002. – 136 с.
3. Токар М. Політична історія Закарпаття ХХ століття : програма навчальної дисципліни / Маріан Токар. – Ужгород, 2007. – 52 с.
4. Токар М. Проблеми політичної регіоналістики у вузівських студіях Закарпаття / Маріан Токар // Регіоналістика : інформаційно-аналітичний журнал НДІ політичної регіоналістики. – Ужгород : Карпати, 2011. – Вип. 1. – С. 12–14.
5. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика : учеб. пособие / Ростислав Феликсович Туровский. – М., 2006. – 790 с.

Статтю подано до редакції 21.06.2014 р.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'373.612.2:25=112.2

Марія ВЕРЕШ,
м. Ужгород

МЕТАФОРИ У БОГОСЛОВСЬКІЙ ФАХОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено аналіз біблійних метафор у німецькій фаховій мові богослов'я, виявлено різновиди метафор, досліджено особливості вживання біблійних метафор у богословській фаховій комунікації.

Ключові слова: метафора, біблійна метафора, фахова мова, фахова комунікація, Святе Письмо.

Veresh M. Metaphors in the German theological communication. The biblical metaphors analysis in the German theological language is made in the article. It reveals also the different kinds of metaphors and different usage of the metaphors in the German theological professional communication.

Key words: metaphor, biblical metaphor, language for professional purposes, professional communication, Holy Bible.

Вереш М. Метафора в богословской коммуникации немецкого языка. В статье осуществлен анализ библейских метафор в немецком богословском языке для специальных целей. В статье также раскрыты разные виды библейских метафор, изучены особенности употребления таких метафор в богословской коммуникации.

Ключевые слова: метафора, библейская метафора, язык для профессиональных целей, профессиональная коммуникация, Святое Писание.

Постановка проблеми. Метафори часто розглядають як частину риторичного мовлення, а не як мовне явище, яке зустрічається майже у всіх висловлюваннях як буденного, так і професійного життя. Метафори у фахових мовах довгий час вважалися табу. Це пояснюється кількома аргументами, серед яких особливе місце займають неоднозначність та неточність. Однак Т. Рьолке вважає, що метафори у фаховій комунікації не винятки, а, навпаки, досить часто явище [13, 68].

Аналіз досліджень. Метафори досліджували, зокрема, М. Блек, Г. Пулачевська, А. Річардс, Дж. Серль, Г.Н. Склярєвська. М. Блек вважає, що метафори необхідні в тому випадку, коли не може бути жодного сумніву стосовно точності наукового твердження. Метафоричний вислів – не заміник для формального порівняння або іншого буквального вислову. Навпаки, він має такі властивості, які відрізняють його від інших [11, 37].

Мета даної статті – дослідження біблійних метафор у фаховій богословській комунікації німецької мови. Зростаючий інтерес до вивчення метафор викликаний наявністю цих одиниць не тільки в літературних текстах, але й у фахових. Поширення метафор на рівні різних видів дискурсу не могло пройти непомітно. Науковці та лінгвісти з дедалі зростаючим інтересом ставляться до дослідження поняття метафори на рівні різних термінологічних систем [3, 6].

Виклад основного матеріалу. «Мова метафоричних образів – це первинний мовний код, метафора – інструмент первинної когнітивної функції свідомості, який визначає так зване раціональне мислення та формування концептуального уявлення» [4]. Метафора – один із вагомих засобів розширення мови.

Метафора (від грецького слова μεταφέρω) зазвичай перекладається як перенесення. Визначення метафори подає вже Аристотель, називаючи її «переносним словом – не характерне ім'я, перенесене з роду на вид, з виду на рід або з виду на вид чи за аналогією» [1, 669]. Метафора виходить за рамки мови і цим самим збагачує її. У лінгвістиці існує низка визначень поняття метафора. Так, О. Селіванова визначає метафору як «найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні» [9, 326].

Мова метафоричних образів використовується не тільки на рівні формування концептуальних понять у процесі розуміння дійсності, а й утворює систему засобів для їхнього адекватного відтворення. [4]. Метафора слугує тим засобом мислення, за допомогою якого можливо досягнути найбільш віддалені куточки нашого концептуального поля. Вона відкриває для нашої свідомості далекі поняття через об'єкти, що легко усвідомлюються нами. Метафора подовжує «руку» інтелекту [6, 72].

Метафора вважається важливим мовним засобом для позначення уявлень, які не мають відповідного найменування. Але часто застосовуються метафоричні вислови навіть тоді, коли в мові вже є одиниця, що називає ту чи іншу річ, те чи інше поняття. Метафора звертає нашу увагу на певну схожість між двома та більше предметами. Ця схожість часто-густо несподівана й нова [5, 175].

So ist die Kirche der Schafstall, dessen einzige und notwendige Tür Christus ist (Joh 10, 1–10).

Sie ist auch die Herde, [...].

Die Kirche ist die Pflanzung, der Acker Gottes (1 Kor 3, 9). [...]

Die Kirche wird auch bezeichnet als das "Jerusalem droben" und als "unsere Mutter" (Gal 4, 26; vgl. Offb 12, 17);

sie wird beschrieben als die makellose Braut des makellosen Lammes (Offb 19, 7; 21, 2.9; 22, 17); [12].

Бо Церква – це й овеча кошара, якої одинокими та необхідними дверима – Христос (Ів. 10, 1-10). Вона ж і стадо [...]. Церква і рілля, тобто Нива Божа (1 Кор 3, 9). [...] Бо Церква, що є вишній Єрусалим» та зветься «наша мати» (Гал 4, 26; Одкр 12, 17), описується як непорочна наречена непорочного Агнця (Одкр 19, 7) [8].

Метафора – це скрите порівняння, яке здійснюється за допомогою застосування назви одного предмета до другого, виявляючи при цьому якусь важливу рису другого [2, 99].

Ihr Männer, liebt eure Frauen, wie Christus die Kirche geliebt und sich für sie hingegeben hat (Eph. 5, 25) [12].

Чоловіки, любіть своїх **жінок**, як **Христос** полюбив **Церкву**. (Еф. 5, 25) [8].

Беручи до уваги той факт, що для богословських текстів характерне часте використання цитат та висловів зі Святого Письма, метафори будемо досліджувати саме на основі Біблії, оскільки вона мала і має значний вплив на розвиток німецької мови в цілому та фахової мови богослов'я.

Біблійні метафори виступають не тільки риторичною фігурою, але й, з одного боку, творчим засобом для існуючого, з іншого боку, – методом для описання нового. За до-

помогою метафор пересічним людям легше було зрозуміти складні богословські поняття. Так, біблійне позначення «*der Gott*» як отця – це метафора, мовний образ, який традиційно перекладається словом «батько, отець». В Біблії використовуються різні метафори для назви Бога, серед інших також і «Отець». Вже в постбіблійній юдейській літературі розмірковували над тим, що метафора як мовний засіб може бути не правильно витлумаченою. До прикладу, чи можна зрозуміти під назвами «*Gott der Vater*» або «*der König*» людського батька чи короля. Саме тому в юдейській літературі, а особливо в Євангелії від Матея часто використовується зворот «*Vater in den Himmeln*» (Отець на небесах), а також в молитві «Отче наш»: «*Vater unser im Himmel*» (Отче наш, що єси на небі) (Мт 6,9). Звісно, це зрозуміло, що мова йде не про отця із плоті та крові. Усвідомлення різниці між Богом, як отцем та людським батьком зображено в Євангелії від Матея:

Auch sollt ihr niemand auf Erden euren Vater nennen; denn nur einer ist euer Vater, der im Himmel (Мт 23,9) [12].

«Та й отця собі не йменуйте на землі: один-бо у вас Отець – той, що на небі» (Мт 23,9) [8].

«*Vater*» у Біблії – це не ім'я Бога. За біблейською традицією ім'я Бога не називається. «Отче» – метафора, яка усвідомлюється як святе ім'я саме тому, що вона не виступає іменем.

Зрозуміло, що для створення метафор, використовуються, як правило, найбільш живі та яскраві уявлення. Те, що не дуже зрозуміло, стає більш доступним та наочним за допомогою зрозумілішого та ближчого [8, 114]. «Когнітивні уявлення дійсності, які закладені в метафоричному переносі, реалізуються в конкретних мовних формах, які володіють в реченні відповідним семантичним, емоційним, інформативним та стилістичним статусом та функціональними характеристиками» [4]. Для характеристики семантичних видів мовної метафори ми будемо використовувати класифікацію Г.Н. Склярєвської, яка виділяє наступні групи: мотивована – містить семантичний елемент, який чітко зв'язує метафоричне значення із вихідним; синкретична – утворена внаслідок змішування чуттєвого сприйняття; асоціативна – базується на здатності свідомості знайти аналогію між об'єктами дійсності [10, 53–56]. Дана класифікація – відносна, бо часто межі даних видів не завжди можна однозначно визначити.

Розглядаючи на прикладі Святого Письма процеси метафоризації повністю, можна зазначити, що у багатьох випадках значення слова лише частково міняється. Так, у Святому Письмі лексична одиниця «вогонь» у метафоричному значенні зафіксована близько 32 разів. Поряд із його використанням у побутовому житті та в контексті ведення війни зустрічається це слово у двоякій релігійній функції. При цьому воно може позначати як близькість або присутність Бога, так і віддаленість від Бога, кару чи суд божий. На основі його сильної образності, яка говорить сама за себе, вирази зі словом «вогонь», з одного боку, належать до мотивованих, з іншого, – до асоціативних метафор у Святому Письмі.

«*Das Feuer*» (вогонь) у релігійному контексті носить характер кари або покарання. Це показано на прикладі Старого та Нового Завіту. У Новому Завіті це історія, коли учні Ісуса просили Його послати вогонь на самаритянське поселення, яке не волило прийняти подорожуючого:

«*Herr, sollen wir befehlen, dass Feuer vom Himmel fällt und sie vernichtet*» (Лк 9,54) [12].

«Господи, хочеш - ми скажем, щоб вогонь зійшов з неба і пожер їх» (Лк 9,54) [8].

Із передання Старого Завіту відомо, що Бог часто карав непокірний та невдоволений народ через вогонь:

«Die Söhne Aarons, Nadab und Abihu, nahmen jeder seine Räucherpfanne. Sie legten Feuer auf, taten Räucherwerk darauf und brachten vor dem Herrn ein unerlaubtes Feuer dar; eines, das er ihnen nicht befohlen hatte. Da ging vom Herrn ein Feuer aus, das sie verzehrte, und sie kamen vor dem Herrn um» (Lev 10,1-2) [12].

Аронові сини, Надав і Авігу, взяли кожен свою кадильницю й уклали до них жару та й посипали на нього ладану, і принесли перед Господом вогонь негодящий, якого він їм не заповідав. І вийшло з-перед Господа полум'я та й пожерло їх, і вони померли перед Господом. (Лев 10, 1-2) [8].

Таку метафору можна віднести до мотивованої, оскільки в ній присутні семантичні елементи, які чітко пов'язані із вихідним значенням слова [10, 49].

В Євангелії часто використовуються метафори чи порівняння, які спрямовані безпосередньо до учнів Христа та їхньої діяльності. Однією з таких метафор виступає одиниця «сіль». Сіль як один з найважливіших продуктів, без якого не може обійтися ні людина, ані тварина, вважалася в давнину благородною та вельми цінною речовиною. «Nil sole et sale utilius» (нема нічого більш корисного ніж сонце та сіль) вважали римляни в давнину. Сіль слугувала засобом консервації та як приправа, але також і засобом для очищення. Тому, Христос, використовував сіль, як метафору:

Ihr seid das Salz der Erde(Mt 5,13) [12].

Ви – сіль землі (Mt 5,13) [8].

В цій метафорі висвітлюється завдання апостолів – бути сіллю, яка очищає.

Ihr seid das Licht der Welt.

Eine Stadt, die auf einem Berg liegt, kann nicht verborgen bleiben (Mt 5,14) [12].

Ви – світло світу.

Не може сховатись місто, що лежить на верху гори. (Mt 5,14) [8].

Прикладом асоціативної метафори слугує уривок із Старого Завіту, де пророк Самуїл (в другій книзі вже цар Давид), вказуючи на роль Бога у житті людини, створює асоціації із предметами дійсності:

«Herr, du mein Fels, meine Burg, mein Retter, mein Gott, mein Fels, bei dem ich mich berge, / mein Schild und sicheres Heil, meine Feste, / meine Zuflucht, mein Helfer, / der mich vor der Gewalttat rettet» (2 Sam 22, 2-3) [12].

«Господь – моя скеля, моя твердиня, мій спаситель, мій Бог, моя скеля, до нього прибігаю! Мій щит і ріг мого спасіння, моя твердиня й моє прибіжище, мій спаситель, що від напасти рятує мене» (2 Сам 22, 2-3) [8].

Характерною рисою біблійних метафор у фаховій комунікації – це також наявність одночасно декількох метафоричних термінів, які позначають одне й те саме поняття, суб'єкт чи явище. Однак відмінність може виявлятися тоді, коли необхідно вказати на певні нюанси, які з прагматичної точки зору можуть виявитися суттєвими. Так, *Царство небесне* у Святому Письмі порівнюється із «зерном гірчиці», «закваскою», «скарбом», «перлюю» та «сіттю»:

«Mit dem Himmelreich ist es wie mit einem Senfkorn, das ein Mann auf seinen Acker säte» (Mt 13, 31) [12].

«Царство Небесне подібне до зерна гірчиці, що його взяв чоловік та й посіяв» (Mt 13, 31) [8]

«Mit dem Himmelreich ist es wie mit einem Schatz, der in einem Acker vergraben war. Ein Mann entdeckte ihn, grub ihn aber wieder ein. Und in seiner Freude verkaufte er alles, was er besaß, und kaufte den Acker» (Mt 13, 44) [12].

«Царство Небесне подібне до скарбу, захованого в полі, що його чоловік, знайшовши, ховає і, радіючи з того, йде й продає все, що має, а купує те поле» (Мт 13, 44) [8].

Дерево, що виростає із зерна гірчиці, сягає велетенських розмірів не зважаючи на те, що саме зерно дуже маленьке. Це зерно в юдеї було всім відоме, тому й для кращого розуміння вчення Ісуса Христа у Святому Письмі використовуються метафори, які легко асоціюються у слухачів притч. Метафоричний опис дає змогу краще зрозуміти простому юдейському народу, хто такий Христос і його Церква, яка виросла із такого маленького зерна, і наскільки вона є цінною, як «перла» та «скарб». Однак, він застерігає, вказуючи на те, що досягнути Царство Небесне можуть «добрі», а «злі» будуть викинуті.

Висновки. Проведений аналіз текстів Святого Письма дає змогу зробити висновок, що біблійні метафори займають вагомe місце у богословській фаховій комунікації німецької мови. Зафіксовано у німецькій фаховій мові богослов'я як асоціативні так і мотивовані метафори. За допомогою метафоризації існуючі мовні одиниці можуть слугувати для назви нових понять, що веде до економії мовних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Поэтика. Сочинения в 4-х томах. Т. 4; [пер. с древнегреч., общ. ред. А. И. Доватура] / Аристотель. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов : [4-е изд., испр. и допол.] – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
3. Артюнова Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры : сборник / [общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной] / Н. Д. Артюнова – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
4. Глазунова О. И. Логика метафорических преобразований : [Электронный ресурс] / О. И. Глазунова – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Glaz/21.php
5. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры : сборник / [общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 173–193.
6. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Х. Ортега-и-Гассет // Теория метафоры : сборник / [общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68–81.
7. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд. иностран. литературы, 1960. – 500 с.
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Рим : Видавництво ОО Василян, 1963. – 1460 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Складеревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складеревская. – Санкт Петербург: Наука, 1993. – 150 с.
11. Black M. Metaphor. // Models and Metaphors / M. Black. – Ithaca : Cornell University Press, 1962. – P. 25–47.
12. Die Bibel: Altes und Neues Testament, Einheitsübersetzung. – Freiburg : Herder Verlag, 1999. – 1323 S.
13. Roelcke T. Fachsprachen / T. Roelcke. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2005. – 253 s.

Статтю подано до редакції 22.06.2014 р.

РЕМАРКА ЯК ЛЕКСИКОГРАФІЧНА КАТЕГОРІЯ

Стаття присвячена вивченню поняття «ремарка», що склалося в українській лінгвістичній думці. Автор розглядає різні підходи до термінологічного означення спеціальних лексикографічних позначок в працях лінгвістичного скерування. Зроблена спроба класифікації словникових ремарок. Критично осмислено теоретичні засади маркування слів у досліджуваних словниках. На основі проаналізованих праць автор пропонує власне термінологічне визначення ремарки.

Ключові слова: словник, типологія, ремарка, маркування.

Zaitseva O. Linguistic Label as a Lexicographical Category. The article is devoted to the study of the term linguistic labels in the Ukrainian linguistic. In the article the author tries to classify the linguistic labels. The author examines different approaches to terminological definition of lexicographical linguistic markers in linguistic works. Theoretic principles of marking words in the studied lexicographic works have been critically analyzed. The obtained results allow to propose the actual definition of linguistic label.

Key words: dictionary, typology, linguistic label, marking.

Зайцева О. Помета как лексикографическая категория. Статья посвящена изучению понятия пометы, сложившееся в украинской лингвистической литературе. Автор рассматривает различные подходы к терминологическому определению специальных лексикографических отметок в лингвистических трудах. В статье предложена классификация словарных помет. Критически осмыслены теоретические принципы маркировки слов в исследуемых словарях. На основе проанализированных работ автор предлагает собственное терминологическое определение пометы.

Ключевые слова: словарь, типология, словарная помета, маркировка.

Постановка проблеми. Поняття *ремарки* в українській лінгвістичній думці склалося давно – ще наприкінці XVIII ст. Саме тоді у словниках нової української літературної мови почала формуватися система спеціальних позначок та коментарів для характеристики слів. В українському мовознавстві сам термін *ремарка* з'являється значно пізніше – у 60-х рр. XX ст. У цей час обговорювалось питання маркування слів у словниках української мови, що вилилось у низку мовознавчих дискусій, зокрема у збірниках наукових праць «Українське усне літературне мовлення» (1962), «Лексикографічний бюлетень» (1963), «Лексикологія та лексикографія» (1966), на сторінках газети «Літературна Україна» (1966). Найвідомішою була дискусія С. Левченка та Л. Коробчинської щодо доцільності застосування ремарки *просторічне* у словниках української мови [6; 8]. Визначення *ремарки* різняться у працях дослідників. А проте воно потребує детального вивчення, зважаючи на значущість ремарок як для теоретичної, так і практичної лексикографії. Це зумовлює *актуальність* нашої розвідки.

Аналіз досліджень. Українські та зарубіжні лінгвісти неодноразово порушували питання стилістичного маркування лексем у словниках. Зокрема про статус ремарки в лексикографічній теорії, задовільність маркування слів у словниках, непослідовність щодо класифікації ремарок йдеться у працях А. Бурячка, Л. Коробчинської, В. Вашенка, В. Русанівського, М. Пилинського, В. Німчука, В. Вихованця, А. Непокупного та О. Ткаченка, Л. Струганець, О. Тараненка, Н. Дзюбишиної-Мельник, С. Бирик, В. Тов-

стенко, Н. Сінкевич. У російській лінгвістиці про це писали Ф. Філін, В. Телія, Е. Медникова, Г. Склярєвська, Л. Катлинська. У польській – М. Майдак, Б. Вальчак, Ю. Куркевич. Для нас насамперед цікаві погляди українських лінгвістів на проблему маркування слів, проте почасті залучаємо для характеристики термінологічних напрацювань у сфері лексикографії загалом та ремаркування зокрема і думки чужоземних дослідників.

Мета статті полягає у дослідженні стану розпрацювання термінології та змісту ремарок, у розгляді різних підходів до термінологічного означення спеціальних лексикографічних позначок, їх класифікації як в мовознавчих працях, так і у словниках української мови.

Виклад основного матеріалу. Попри розбіжності в поглядах, для кожного дослідника поняття *ремарки* пов'язане з потребою характеристики лексики у словниках. Із сер. 60-х рр. ХХ ст. термінами *ремарка*, *ремаркування* послідовно почали оперувати А. Бурячок, Л. Коробчинська, М. Пилинський, С. Єрмоленко. Зокрема у статті «Функціонально-стилістична оцінка слів у словнику української мови» А. Бурячок дає таке визначення терміна: *Ремарка* – це важлива спеціальна позначка у словникових статтях, що вказує на сферу функціонування слова, його забарвлення, нормативність чи ненормативність [2, 93]. Проте в наступні роки українські мовознавці не завжди послуговувалися терміном *ремарка* щодо означення спеціальної позначки у словнику. У різних працях лінгвістичного скерування найчастіше натрапляємо на терміни *позначка*, *позначення*, *пояснювальна позначка*, *спеціальна позначка*. Так, хоча у назві статті С. Левченка «Ще раз про ремарку «просторічне» жито термін *ремарка*, сам автор у тексті розвідки послуговується термінами *позначка*, *стилістичні позначки*, *спеціальні позначки* [8]. Зауважимо: з метою урізноманітнення викладу поряд з терміном *ремарка* у статті використовуємо і термін *позначка*.

Поняття *ремарки* засвідчено у спеціальних виданнях, проте такий термін переважно означає літературознавче явище. Наприклад, у «Словнику іншомовних слів» за редакцією О. Мельничука (1974 р.) читаємо: «*Ремарка* (від франц. *remarque* – позначка, примітка) 1. Авторські пояснення в тексті драматичного твору, що містять стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб. 2. Примітка на полі книги» [11]. Натомість у «Словнику лінгвістичних термінів» (1985 р.) Д. Ганича та С. Олійника під поняттям *ремарки* розуміють і літературознавчий термін, і лінгвістичний, а саме: спеціальну позначку в словнику, що вказує на граматичну, стилістичну характеристику слова тощо [3, 235]. Таке ж визначення подано у СУМі в словниковій статті «Ремарка» [12, т. 8, 500].

Наразі в спеціальній літературі та в мовознавчих працях термін *ремарка* також досить активно вживано. Наприклад, у «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» (2001 р.) подано таке визначення: «*Ремарка* (*фр.*, позначка, примітка) - спеціальна позначка у словнику, що містить у собі граматичну, стилістичну та іншу характеристику слова» [7, 146]. Автори «Словника іншомовних слів» (2006 р.) С. Бибик та Г. Сюта також вважають *ремарку* лінгвістичним терміном та наводять аналогічне визначення [1, 468]. Усі подані вище дефініції можна вважати перспективними для лінгвістики, у тому числі й для лексикографії. А проте таке авторитетне видання, як енциклопедія «Українська мова» (2004 р.) взагалі не засвідчує поняття *ремарки* [14].

Елементи теоретичного осмислення поняття *ремарки* знаходимо у працях ряду сучасних лінгвістів. Наведемо деякі з них. В. Дубчинський твердить, що *ремарка* – обов'язкова складова мікроструктури (тобто словникової статті) нормативного словника, а отже фактично є лексикографічною універсалією [5, 57], з чим важко не по-

годитися. Дослідниця О. Демська дещо поширює визначення терміна та наголошує, що *ремарка* покликана також відображати у межах словникової статті нормативність/ненормативність позначуваного заголовкового слова. У своєму визначенні науковець опирається на думку А. Баранова, який слушно зауважує: «комплекс стилістичних ремарок дає уявлення про обмеження вживання слова: літературна мова vs діалект, термін vs нетермін» [4, 26].

У польській мовознавчій літературі термін *ремарка* визначається так: «*Ремарка (kwalifikator)* – певного роду аббревіатура, що є компонентом значення слова у словниковій статті та характеризує заголовкові слова, їхні значення або вказує на випадки вживання цих слів, їхнє стилістичне забарвлення» [15, 300]. Отже, для польських лінгвістів *ремарка* є основним засобом опису семантики та стилістичного забарвлення слова.

Російський лексикограф В. Морковкін пропонує таку дефініцію цього терміна: «*Ремарка (помета)* – це лексикографічний засіб (зазвичай у формі скороченого слова), за допомогою якого читачеві повідомляють, що відповідна мовна одиниця належить до певної сукупності однорідних в будь-якому плані одиниць» [9, 110]. Наведене тлумачення свідчить про те, що дослідник розглядає *ремарку* як лексикографічну категорію, що цілком узгоджується з нашим поглядом.

Нам імпонує і те, що більшість лінгвістів означають *ремарку* як важливий засіб нормування загальнолітературних норм. Так, український мовознавець Л. Струганець схильна вважати, що *ремарки* є основним лексикографічним засобом нормування загальнолітературних норм – зокрема лексичних. Адже система *ремарок*, як зауважує лінгвіст, «відображає складний і суперечливий характер стилістичного забарвлення номінативних одиниць, що не підпорядковується якомусь одному принципу, а залежить від різних аспектів оцінки і базується на опозиціях нейтрального і стилістично забарвленого, нормативного і ненормативного, загальноновживаного і регіонального тощо» [13, 220]. На основі кількох лексикографічних зрізів дослідниця детально проаналізувала динаміку лексичних норм, свідченням чого є відмінності у застосуванні *ремарок* в різночасових словниках. Наприклад, *ремарки заст., рідко, іст.* засвідчують архаїзацію лексичних норм.

У тлумачних та перекладних словниках української мови, що становлять *об'єкт* нашого дослідження використано розгалужену систему різноманітних *ремарок*. Існує кілька способів їх візуальної репрезентації. В словниках української мови вже з другої половини ХХ ст. *ремарки* почали послідовно подавати курсивом у формі скороченого слова безпосередньо перед значенням лексеми, як-от: кула́к - 1) кула́к (-ка), (соб.) кула́ччя, (фамил.) кулачі́на, (гал.) п'ясту́к (-ка) (РУС-24). Проте трапляються й відмінності: *ремарки* можуть подавати у формі графічних знаків. Наприклад, ще у «Малоросійсько-німецькому словнику» Є. Желехівського та С. Недільського (1886 р.) подано такі графічні позначки: † – слово застаріле, § – вислів тривіальний. Цікаво, що в словниках польської мови графічні знаки, що заступають словесні *ремарки* – явище досить поширене. Так, у «Словнику польської мови» (так званий «Варшавський словник») за ред. Я. Карловича (1900 – 1927 рр.) подано: † – старопольське, ! – слово, якого варто уникати, X – рідковживане, [ ] – діалектне [16, 421]. У СУМі, СУМі-20 маємо ще й такі позначення за допомогою знаку астериск: * Образно., * У порівн., а у ВТСі вжито позначку ** як вказівку на фразеологізм. Натрапляємо на геометричні фігури, що є вказівкою на фразеологізми - ◇ (застосовано в усіх досліджених словниках, окрім ВТСу та РУСу-2003), на складні словосполучення термінологічної лексики – Δ (СУМ, СУМ-20). У СУМі-20 введено нову графічну позначку для означення еквівалентів слів – ○.

За ремарками функціонального змісту, як і за ремарками, що фіксують стилістичне забарвлення у слові, усталився термін *стилістичні* ремарки. Крім них є ще *семантичні* та *граматичні* ремарки. Про семантичні ремарки, наприклад, писав у передмові до РУСу-2003 В. Жайворонок, зазначаючи, що вони вказують на багатозначність слова [10, 4].

Різновидом семантичних ремарок, за нашими спостереженнями, є також інші графічні позначки та розділові знаки, як-от:

а) надрядкові арабські цифри, які розмежовують омоніми: **мати**¹ – іменник, **мати**² – дієслово (СУМ);

б) арабські цифри в рядку, що розмежовують значення багатозначного слова: **кавалер** – 1. Чоловік, який розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки тощо. 2. *розм.* Те саме, що парубок. 3. Той, хто нагороджений орденом (СУМ);

в) дві скісні лінії для позначення відтінків значення слова, як-от: **каламутити** – викидати неспокій // Підбурювати, бунтувати // Бентежити, хвилювати (СУМ);

г) крапка з комою для розмежування значення слів та вказівки на відтінок слова, на зразок: **катавасня** – катавасія; розгардіяш (РУС-69). Варто наголосити, що використання графічних засобів у ролі ремарок можна вважати за різновид паралінгвістичного компонента тексту, адже фактично йдеться про графони. Вони також є важливим елементом метамови словника.

Грамматичний аспект ремаркування передбачає вказівку на належність слова до певної частини мови, тієї чи іншої граматичної форми, а також вказівку на число і збірність іменників, dokonаний чи недоконаний види, перехідність чи неперехідність, безособовість дієслів тощо на взір: *мн., док., ч.р.*

Про типи, зміст ремарок та практику їх застосування зазвичай зауважено у передмовах до словників, або ж у проспекті до словника, як-от «Прспект тлумачного словника української мови» (1958 р.). Наприклад, у передмові до РУСу-69, СУМу зазначено про такі граматичні ремарки, як *одн., збірн., семантичні – перен., стилістичні – розм., фам., вульг.* В межах стилістичних ремарок в СУМі виокремлено галузеві ремарки – *фіз., мат., бот.* [12, т. 1, 9]. Істотні досягнення у класифікації ремарок знаходимо у РУСі-2003, де подано граматичні, семантичні та вперше диференційовано стильові й стилістичні ремарки. Зокрема, у передмові до словника читаємо: «У словнику користуємося системою граматичних (*числ., глг.*), стильових (*биол., вет.*), стилістичних (*вульг., жарт.*) та семантичних ремарок (*перен.*)» [10, 4]. Окремо зазначено про *обмежувальні* ремарки, як-от: *диал., разг., прот., жарг.*

Нам видається можливим узагальнити такі класифікації ремарок з погляду нормативності, тому пропонуємо розрізняти нормативно-обмежувальні та нормативно-рекомендаційні ремарки.

Нормативно-обмежувальні – це ремарки, що характеризують належність слова до певних різновидів національної мови – соціальних чи територіальних, і перебувають поза межами сучасної літературної мови, як-от: *диал., жарг., зах., гал.* Зауважимо: про ремарку *зах., гал.* можна говорити як про нормативну (загальнолітературну), проте лише на тому хронологічному зрізі (2 п. ХІХ – 1 пол. ХХ ст.), коли марковані таким чином слова вживалися в західноукраїнській літературно-мовній практиці.

Нормативно-рекомендаційні – ремарки, що регламентують різновиди загальнолітературних норм. Їх помітно більше. Це:

- *граматичні* ремарки, як-от: *недок., невідм., мн., прикм. до тощо.* Такі ремарки презентують морфологічні норми (загальноприйняті правила вживання граматичних

форм слів). Синтаксичні норми відображено у формі коментарів, на кшталт: **глузувати** – з кого-чого, **старшувати** – над ким, **ковтнути** – без додатка. Відмінкові форми іменників, числівників, особові форми дієслів тощо не вважаємо граматичними ремарками;

- **семантичні** ремарки вказують на семантику слова, зокрема на його переносне значення, що існує поряд із прямим, на кшталт: *перен.*, * *Образно.*, *в різн. знач.*, або на омонімію та багатозначність слова за допомогою цифрових позначок, на відтинки значень за допомогою розділових знаків;

- **стилістичні** ремарки, наприклад *вульг.*, *зневажл.*, *лайл.*, регламентують стилістичні норми, що діють у межах літературної норми, регламентують доцільність вживання мовних засобів, що мають експресивно-емоційне забарвлення. Під терміном *стилістичні* в більшості досліджених лексикографічних працях подано і ремарки, що репрезентують стильові норми, як-от *розм.*, *книжн.* Стильові норми – це спосіб добору і організації мовних засобів у певному функціональному стилі мови.

Варто зауважити, що загальнолітературна норма представлена у реєстрах словників і нейтральною лексикою, тобто тією, що має нульове маркування. Вона може позначатися у словниках (залежно від їхнього призначення) і спеціальними ремарками. Наприклад, у «Словнику російсько-українських міжмовних омонімів» (1997 р.) М. Кочергана стилістично нейтральна лексика маркована ремаркою *стил. нейтр.*

Висновки. У процесі розгляду різних підходів до лексикографічного маркування лексики в українських спеціальних мовознавчих працях та в передмовах до словників, на тлі здобутків чужоземних лінгвістів з'ясовано:

1. Традиційно термін *ремарка* вживаний щодо позначок у формі скороченого слова для означення певних семантичних, граматичних, стильових та стилістичних особливостей лексики. Усі ремарки так чи інакше пов'язані з нормалізаційними процесами в мові. Простежено, що і для означення функціонального закріплення слова (стилю) і для оцінної характеристики (стилістичного забарвлення) вживано термін *стилістичні* ремарки.

2. Уточнено зміст термінів *семантичні* та *граматичні* ремарки. В межах граматичних ремарок, до яких традиційно зараховувано вказівки на частину мови, на граматичну форму слів тощо, виокремлено синтаксичні ремарки. Семантичними ремарками вважаємо вказівки як на багатозначність слова, так і на омонімію за допомогою спеціальних цифрових позначок, які зазвичай не кваліфікують як ремарки. З огляду на це розмежовано *нормативно-обмежувальні* та *нормативно-рекомендаційні* ремарки.

3. Уточнено дефініцію поняття ремарки. Під ремаркою слід розуміти не лише скорочені слова, що є загальноприйнятним визначенням, а також графічні засоби – цифри, умовні позначки, знак астериск та ще деякі спеціальні позначення, як-от: 1, 2 – вказівка на окремі значення слова, ◇ – вказівка на фразеологізм, † – вказівка на застаріле слово, * – вказівка на переносне значення слова. Це всі позначки, що дають додаткову інформацію про слово.

Загалом ремарки – це лексикографічна категорія, лексикографічна універсалія, графічний спосіб характеристики у словниках певних особливостей слів для полегшення практики їх уживання мовцем. Тому ремарки і надалі мають залишатися як об'єктом теоретичних розмислів, так і об'єктом лексикографічної практики.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

РУС-48 - Російсько-український словник / [за ред. М.Я. Калиновича, Л.А. Булаховського]. – К., 1948; УРС - Українсько-російський словник: в 6-ти томах / [за ред. І.М. Кириченка]. – К., 1953-1963; РУС-69 – Російсько-український словник: у 3 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова

думка, 1969; СУМ – Словник української мови: в 11 томах / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980; РУС-2003 – Російсько-український словник / [за ред. В.В. Жайворонка]. – К.: Абрис, 2003; ВТС – Великий тлумачний словник / [за ред. В.Т. Бусела]. – Ірпінь.: Перун, 2004; СУМ-20 – Словник української мови: у 20 томах / [за ред. В.М. Русанівського] – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2010.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Биби́к С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Харків : Фоліо, 2012. – 623 с.
2. Бурачо́к А. А. Функціонально-стильова оцінка слів у словнику української мови / А. А. Бурачо́к // Лексикологія та лексикографія. – К., 1969. – С. 78–95.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Демська О. Вступ до лексикографії : навч. посіб. [для студ.-філологів вищ. школи] / Ори́са Демська. – К. : Вид. дім «Києво-Моги́л. акад.», 2010. – 265 с.
5. Дубичинський В. В. Лексикографія російського язика / В. В. Дубичинський. – М., 2008. – 430 с.
6. Коробчинська Л. А. Лексика розмовної мови / Л. А. Коробчинська // Питання мовної культури. – К. : Наукова думка, 1968. – Вип. 2. – С. 3–14.
7. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за редакцією С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Левченко С. П. Ще раз про ремарку «просторічне» / С. П. Левченко // Лексикологія та лексикографія. – К. : Наукова думка, 1966. – Вип. 2 – С. 159–164.
9. Морковкин В. В. О базовом лексикографическом знании / В. В. Морковкин // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному. – М., 1986. – С. 102–117.
10. Російсько-український словник / [за ред. В. В. Жайворонка]. – К. : Абрис, 2003. – 1403 с.
11. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельни́чука]. – К., 1974. – 776 с.
12. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
13. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
14. Українська мова : Енциклопедія / [за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 852 с.
15. Engelking A. Kwalifikatory w słownikach – próba systematyzacji / A. Engelking, A. Markowski, E. Weiss // Poradnik Językowy. – 1989. – Z. 5. – S. 301–314.
16. Walczak B. Kwalifikatory w słownikach języka polskiego / B. Walczak // Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka. – Wrocław, 1988. – S. 413–422.

Статтю подано до редакції 17.06.2014 р.

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНЕСЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті здійснено аналіз концептуальної та мовної картин світу. Визначено основні чинники когнітивних процесів, описано особливості концептуалізації та категоризації.

Ключові слова: *концепт, концептуалізація, картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу.*

Kachmar O. The Problem of Conceptual and Linguistic World Views Correlation. *This article deals with the conceptual and linguistic world views. The main factors of cognitive processes are determined; some features of conceptualization and categorization are described in it.*

Keywords: *concept, conceptualization, world view, language world view, conceptual world view.*

Качмар О. Проблема соотношения концептуальной и языковой картин мира. *В статье осуществлен анализ концептуальной и языковой картин мира. Определены основные факторы когнитивных процессов, описаны особенности концептуализации и категоризации.*

Ключевые слова: *концепт, концептуализация, картина мира, языковая картина мира, концептуальная картина мира.*

Постановка проблеми. Концепт прийнято вважати когнітивною одиницею, частиною «усієї картини світу, відображеної у психіці людини» [5, 90], що містить достатньо великий обсяг знань. Водночас не можна заперечувати важливу роль дійсності та взаємодії з нею у формуванні концептуальної системи людини. Постає питання, яким чином ці знання зберігаються у свідомості людини, а також використовуються за необхідності. Відповіддю на це питання може стати припущення про те, що вся ця інформація певним чином структурується та систематизується у свідомості.

Аналіз досліджень. Сучасна лінгвістика визнає наявність взаємного зв'язку між мовою, буттям та свідомістю людини, що відображаються у мовній картині світу. В останні десятиліття проблема відображення у свідомості людини цілісної картини світу, зафіксованої мовою, стала однією з найважливіших проблем когнітивної науки про мову. Картина світу охоплює певний образ світу; вона є його конструюванням відповідно до логіки світорозуміння. Цей термін виник у фізиці у XIX ст., а у 60-х рр. XX ст. проблема картини світу почала розглядатися у семіотиці під час вивчення первинних моделюючих систем (мови) і вторинних систем (міфу, релігії, фольклору, поезії, кіно, живопису, архітектури).

Поняття картини світу (у тому числі й мовної) базується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ – це людина й середовище у взаємодії, то картина – результат переробки інформації про середовище і людину. Людина схильна не помічати ті явища і речі, що знаходяться поза її уявленнями про світ. Явища і предмети зовнішнього світу представлені у свідомості людини у вигляді внутрішнього образу. На думку О. Леонтьєва, навколишня дійсність представлена в особливому 'п'ятому квазивимірі': «Це – смислове поле, система значень» [7, 75]. Образ світу, за О. Леонтьєвим, – не перцептивна картинка, а певне відносно стабільне утворення, що є результатом обробки даних сприйняття. Уся нова інформація вмонтовується в уже наявну у суб'єкта структуру. Ідеї

О. Леонтьєва розвивали С. Смирнов та В. Петухов. Образ світу, стверджують вони, є ядровою структурою по відношенню до картини світу. Це – структура, у якій закріплені всі когнітивні надбання суб'єкта, гіпотеза про типовий стан реальності.

Пізнаючи світ, людина формує своє уявлення про нього, тобто у її свідомості виникає певна «картина» чи «мовна модель світу». Філософи (Г. Брутян, Р. Павільоніс) і лінгвісти (Ю. Караулов, Г. Колшанський, О. Кубрякова, В. Постовалова, Г. Рамішвілі, Б. Серебренніков, В. Теля та ін.) розрізняють концептуальну та мовну картини світу. Очевидно, що концепти представляють світ у свідомості людини, а знаки мови кодують у слові зміст цієї системи. Дослідження концепту дає змогу відтворити структуровану картину світу, а пізнання концепту може бути реалізоване у процесі аналізу відповідних моделей світу [10, 1]. Оскільки виникнення картини світу тісно пов'язане з мовою і визначається нею, її ще називають «мовною картиною світу». Поняття наївної картини світу, як уважає Ю. Апресян, «представляє відображені у природній мові способи сприйняття й концептуалізації світу, коли основні концепти мови складаються в одну систему поглядів, колективну філософію, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови» [2, 39]. О. Кубрякова зазначає, що «у моделі світу сучасної людини межа між наивною та науковою картинами світу стала менш чіткою, химерною, переплітаючись, вони утворюють цілісний погляд на світ» [6, 9].

Мета статті – дослідити й описати особливості мовної та концептуальної картини світу, висвітлити деякі аспекти концептуалізації та категоризації в процесі їх формування.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про мовну концептуалізацію світу, специфічну для кожної окремої мови й відображену в особливостях культури, не є новим. Воно бере свій початок з ідей Гумбольдта і отримало вираження у межах відомої гіпотези Сепіра – Уорфа. Не випадково саме в наш час ці ідеї знову набувають популярності. Важливо не те, що стверджують носії мови, а те, що є очевидним без загострення нашої уваги. Унаслідок взаємодії людини зі світом формуються її уявлення про нього, певна модель, яка у філософсько-лінгвістичній літературі називається картиною світу. Це є одним із фундаментальних понять, що описує буття людини.

Процес формування концептів, концептуальних структур та концептосфери загалом носить назву концептуалізації. Мовна концептуалізація як сукупність прийомів семантичного уявлення плану змісту лексичних одиниць відмінна у різних культурах, однак, саме специфіка семантики одиниць природної мови концептологічно відображає «мовну картину світу» [4, 238]. Пізнаючи навколишній світ, людина формує й розвиває своє вміння орієнтуватися у ньому на основі засвоєних знань; у той же час вона класифікує процеси, що відбуваються навколо неї та визначає місце подій у цій класифікації. Головне місце у цьому процесі «сортування» фактів і явищ навколишньої дійсності займають процеси концептуалізації й категоризації.

Концептуалізація – це процес утворення концептів, концептуальних структур і концептосфери загалом через осмислення та формування людиною інформації у процесі пізнання, інтерпретація вже відомих фактів і визначення ступеня їхньої цінності. Відповідно, продуктом концептуалізації може бути культурне (аксіологічно релевантне) для певної лінгвокультурної спільноти чи соціуму знання. Теорія концептуалізації світу – це теорія про те, як людина сприймає й осмислює навколишній світ, як її досвід пізнання реалізується у значеннях мовних виразів [3, 18]. Основним семасіологічним засобом, що репрезентує процес концептуалізації, є лексичне і фразеологічне значення, які відображають результат осмислення позначуваного явища у взаємозв'язку з іншими,

подібними явищами, а також об'єктивують специфіку реалії, мінімальний набір ознак, за допомогою яких людина відрізняє одне явище від іншого.

Процеси концептуалізації можуть відображатися і системними відношеннями між одиницями. Семантичні відмінності ідіографічних та стилістичних синонімів відображають глибину осмислення одних і тих самих ментальних категорій, неоднозначність їхньої інтерпретації. Диференційні та інтенсивні семи, якими відрізняються синоніми, вказують на наявність модифікацій цієї категорії, оцінні – на її місце у встановленій системі цінностей, на модусні відношення людини до навколишнього світу, що виконують роль орієнтирів [1, 75].

Аналіз антономічних парадигм дає характеристику особливостей концептуалізації, оскільки антонімія значною мірою відображає процеси розуміння окремих фрагментів дійсності. Опозиція вказує на глибину осмислення різних аспектів концепту, на відношення однієї концептуальної категорії до іншої, на особливості її розуміння шляхом зіставлення, що через вербалізовані смисли відповідає загальноприйнятим культурним установкам та стереотипам.

Процеси концептуалізації знань тісно пов'язані з їхнім оформленням та категоризацією. Категоризація – це процес утворення категорій чи співвіднесення з ними тих чи інших смислів, мовних одиниць, що їх репрезентують, які відображають найбільш загальні знання людини про будову та організацію світу. Під категорією маємо на увазі ментальні та мовні групи елементів, що виділяються на основі певної ознаки та спільності функцій.

Процеси категоризації, суть яких полягає в об'єктивації результатів когніції, тісно пов'язані з механізмами кодування. Ці механізми є матрицею семантизації навколишнього світу. Є кілька підходів до розуміння сутності категоризації та способів її відображення у мові. Так, згідно з традиційної точки зору, яка бере свій початок із праць Аристотеля та Платона, одиниці, що входять у ту чи іншу категорію, повинні мати однаковий набір суттєвих ознак як підґрунтя для створення тієї чи іншої класифікації.

Л. Вітгенштейн розробив інший підхід до розуміння процесу категоризації під назвою фамільної (сімейної подібності). Відповідно до його теорії тотожні ознаки можуть зустрічатися не у всіх членів категорії, а лише в окремих одиницях. При цьому набір ознак може бути різний. Ця теорія отримала назву «теорії прототипів». Одиниці базового рівня, що є основою культурно значущої концептуальної структури цієї категорії, називаються прототипами. Вони є «привілейованими» членами, найкращими взірцями тієї чи іншої категорії, що найповнішою мірою відповідає суті явища, якнайкраще виявляє властивості, спільні для інших одиниць. Прототипи відображають стереотипи, які функціонують у певному соціумі, культурні установки, а також вербалізують квазі-символи і квазіеталони. Звідси випливає, що концепт – всеосяжне і складне ментальне утворення, яке поєднує у собі різні уявлення: наукові та наївні поняття, культурні установки, стереотипи, емоційні оцінки і раціональні підходи, конкретні й абстрактні уявлення, що мають чіткі межі та розмитий зміст. Властивості відкритості концепту визначає той факт, що концепт неможливо точно змоделювати.

Набуваючи досвіду, людина трансформує його у певні концепти, які, логічно пов'язуючись між собою, утворюють концептуальну систему; вона безперервно конструюється, модифікується й уточнюється людиною. Це пояснюється властивістю концепту змінюватися у свідомості. Концепти як частини системи, потрапляють під вплив інших концептів і самі змінюються. Із часом змінюється і число концептів, і обсяг їхнього змісту [8, 102].

Послідовність побудови концептуальної системи у свідомості людини відповідає принципам логіки, зумовлюючи цим таку властивість, як логічність. Вона визначає можливість логічного переходу від одного концепту до іншого, визначення одних концептів через інші, побудову нових концептів на базі вже наявних. Логічність системи уможливує побудову всередині неї нових концептів, засвоєних не з актуального досвіду, а таких, що перейшли у свідомість через мову. Так пояснюється введення у концептуальну систему людини абстрактних понять, які неможливо ввести без мови.

Упорядкована сукупність концептів у свідомості людини утворює її концептосферу, яка має чітко визначений характер. Концепти, що утворюють її, за своїми окремими ознаками вступають у системні відношення подібностей, розбіжностей та ієрархії з іншими концептами. Загальний принцип системності поширюється на національну концептосферу, оскільки саме мислення передбачає категоризацію предметів думки, а категоризація передбачає впорядкування її об'єктів. Звідси випливає, що концептосфера – це «інформаційна база мислення» [9].

Картина світу – реальність свідомості людини. Людина прагне адекватним способом створити у собі просту і ясну картину світу для того, щоб певною мірою підмінити цей світ створеною таким чином картиною. Цим займається художник, поет, філософ-теоретик, природодослідник – кожен по-своєму. На цю картину та її оформлення людина переносить центр тяжіння свого духовного життя. Світогляд кожного народу вміщується у картині світу: кожна цивілізація, соціальна система характеризується своїм особливим способом сприйняття світу. Навіть менталітет будь-якої лінгвокультурної спільноти значною мірою зумовлений його картиною світу, в якій репрезентовані світобачення і світорозуміння її членів.

Концептуальні картини світу у різних людей приблизно однакові через наближене їх мислення на однаковому етапі їхнього розвитку. Національні мовні картини світу – це просто різне «забарвлення». Мовна картина світу відображає національну й може виражатися мовними одиницями різних рівнів. Оскільки мова слугує основним способом формування та існування знань людини про світ, то саме вона – найважливіший об'єкт дослідження когнітивістів. Сукупність цих знань, зафіксованих у мові, є тим, що у різних концепціях називається «мовною репрезентацією світу», «проміжним мовним світом», «мовною моделлю світу», «мовною картиною світу». У нашому дослідженні ми використовуємо останній термін.

Між картиною світу як відображенням реального світу та мовною картиною світу як фіксацією цього відображення встановлюються складні відношення: межі між ними видаються нетривкими, невизначеними. Пізнання світу людиною не застраховане від помилок та непорозумінь, тому концептуальна картина світу постійно змінюється, перебудовується у свідомості носіїв, у той час як мовна картина світу надовго зберігає свої наслідки. Картина світу, закодована засобами мовної семантики, з плином часу може виявитися реліктовою, застарілою.

Концептуальна картина світу значно багатша, ніж мовна. Картина світу – те, як людина змальовує його у власному уявленні, – феномен набагато складніший, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, що має мовну прив'язку й переломлена через мовні форми. На її формування впливає мова, традиції, природа і ландшафт, релігійна, філософська, фізична картини світу, однак вона може відображати і певний фрагмент світу, тобто, бути локальною.

Термін «мовна картина світу» – це лише метафора, тому що насправді специфічні особливості національної мови, у яких зафіксований унікальний суспільно-історич-

ний досвід певної національної спільноти людей, створюють для носіїв цієї мови не відмінну від об'єктивної картини світу, а лише специфічне «забарвлення» цього світу, зумовлене національною значущістю предметів, явищ, процесів, вибіркоким ставленням до них, що породжується специфікою діяльності, способом життя й національною культурою народу.

Мова – факт культури, її складова частина, яку ми успадковуємо і водночас її засіб. Культура народу вербалізується у мові, саме мова акумулює ключові концепти культури, транслюючи їх у знаковому втіленні – словах. Ключові концепти культури – це базові одиниці картини світу, одиниці ментальності, які набувають значення як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурної спільноти загалом, і які водночас є вербалізованими. Створювана мовою модель світу є суб'єктивним образом об'єктивного світу, вона несе у собі риси способу світоспоглядання людини, тобто антропоцентризму, що пронизує мову, це взятий у всій сукупності весь концептуальний зміст певної мови.

Висновки. Образ світу – ієрархічна система когнітивних репрезентацій, а картина світу – це система образів. Згадуючи слово «картина», ми, передусім, думаємо про відображення чогось, а «картина світу», у сутнісному розумінні, означає не картину, що відображає світ, а світ, що сприймається як картина.

Картина світу, яку можна назвати знанням про світ, лежить в основі індивідуальної чи суспільної свідомості. Мова ж виконує функції пізнавального процесу. Концептуальні картини світу у різних людей можуть бути різними, наприклад, у представників різних епох, різних соціальних, вікових груп, різних галузей наукового знання тощо. Люди, які розмовляють різними мовами, можуть мати за певних умов подібні концептуальні картини світу, а ті, що спілкуються однією мовою – різні. Відповідно, у концептуальній картині світу взаємодіє загальнолюдське, національне й особистісне.

Картина світу не є простим набором «фотографій» предметів, процесів, властивостей і т. ін. або включає не тільки відображені об'єкти, а й позицію відображувального суб'єкта, його ставлення до цих об'єктів, причому позиція суб'єкта є такою ж реальністю, як і самі об'єкти. Оскільки відображення світу людиною не пасивне, а діяльнісне, то її ставлення до об'єктів не тільки породжується цими об'єктами, а й здатне змінити їх (через діяльність). Звідси випливає, що система соціально типових позицій, відношень, оцінок знаходить знакове відображення у системі національної мови і бере участь у конструюванні мовної картини світу. Отже, картина світу – цілісний, глобальний образ світу, результат усієї духовної активності людини; вона виникає у людини під час її контактів із навколишнім світом.

У сучасної людини концептуальна картина світу передре мовній та формує її, тому що людина здатна розуміти світ та відображати таке розуміння у мові. Саме у мові закріпленний загальноісторичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. З одного боку, умови життя людей, матеріальний світ визначають свідомість та поведінку, знаходячи відображення у мові, й перш за все, у семантиці та граматичних формах, з іншого – людина сприймає світ переважно через форми рідної мови, яка детермінує структури мислення та поведінку людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова : синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 391 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Ментальные действия / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.

3. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18–36.
4. Вежбицкая А. Понимание культур посредством ключевых слов / А. Вежбицкая / [пер. с англ. А. Д. Шмелева]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
6. Кубрякова Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) / Е. С. Кубрякова // Изв. РАН. Серия : Лит. и языки. – 1999. – Т. 58. – № 6. – С. 3–12.
7. Леонтьев А. Н. Мотивы, эмоции, личность / А. Н. Леонтьев // Психология личности. Тексты. – М. : Наука, 1982. – С. 71–81.
8. Павиленис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М. : Наука, 1983. – 286 с.
9. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
10. Тараненко О. Г. Концепт «мудрість» у різносистемних мовах (на матеріалі української, англійської та французької мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / О. Г. Тараненко. – Донецьк, 2011. – 19 с.

Статтю подано до редколегії 14.06.2014 р.

СИМВОЛІКА ТА ОБРАЗНА СТРУКТУРА РОМАНУ «ТАЄМНИЙ САД» Ф. Г. БЕРНЕТ*

У статті зроблено спробу проаналізувати особливості символіки та образної структури прозового твору «Таємний сад» Ф. Г. Бернет, а також розглянути домінуючі стилістичні прийоми, використані авторкою в названому романі.

Ключові слова: проза Ф. Г. Бернет, стилістичні фігури, символізм, символ, образна структура.

Hlushchak N. Symbols and Image-Structure of the novel «The Secret Garden» by F. H. Burnett. This article is an attempt to analyze the peculiarities of symbols and image-structure of the work «The Secret Garden» by F. H. Burnett and to outline the dominant stylistic approaches used by the author in this novel.

Key words: prose of F. H. Burnett, stylistic figures, symbolism, symbol, image-structure.

Глушак Н. Символіка і образна структура роману «Таинственный сад» Ф. Г. Бернет. В статье сделана попытка проанализировать особенности символики и образной структуры произведения «Таинственный сад» Ф. Г. Бернет, а также рассмотреть доминантные стилистические приемы, использованные автором в данном романе.

Ключевые слова: проза Ф. Г. Бернет, стилистические фигуры, символизм, символ, образная структура.

Постановка проблеми. Сутність дитячої літератури проступає у відображенні мікро- та макросвіту дитини, тобто того, що її оточує. Йдеться про органічну складову загальної літератури зі всіма властивими їй атрибутами. При цьому вона орієнтована на зацікавлення реципієнта-дитини. Відтак література для дітей має художню специфіку, що відповідає дитячій психології. Першорядні функції даної літератури – давати дитині естетичне задоволення і сприяти формуванню її особистості [6, 4]. Таким чином, властивими рисами будь-якого твору для дітей є: а) образність, б) доступність лексики і сприймання, в) врахування вікових особливостей читача, г) наявність дидактичних мотивів, д) повчальність, е) емоційність, є) своєрідність інтонації, ж) яскравість. У цьому аспекті варто увиразнити ілюстративність матеріалу, а також його оптимістичність у поєднанні з драматизмом [7, 1].

Дитяча література – відмінний приклад жанру, в якому присутні ясна і очевидна кореляція між змістом і формою. Разом з текстом тут нерідко подаються ілюстрації, що зображають події твору [14, 4]. Беручи до уваги той факт, що манера письма Ф. Г. Бернет вирізняється самобутнім набором певних мовних і стилістичних особливостей, постає необхідність у їх поглибленому вивченні.

Головним завданням даної статті є аналіз символів та образів роману «Таємний сад», а також висвітлення засобів використання розмаїтих стилістичних фігур з метою передачі складних ідей у простій для дитячої аудиторії формі.

Аналіз дослідження. В українському літературознавстві питання про особливості художньої світобудови класика англійської дитячої літератури Френсіс Годжсон Бернет (1849 – 1924) досі залишається нерозкритим. У цьому аспекті важливим є той факт, що

2010 року видавництво «Свічадо» опублікувало її найбільш репрезентативні прозові тексти «Маленький лорд Фонтлерой» («Little Lord Fauntleroy», 1886) і «Таємний сад» («The Secret Garden», 1911) у перекладі Наталки Римської. Відтак український реципієнт, передовсім дитячої літератури, отримав змогу ознайомитися зі самотнім мистецьким світом Ф.Г. Бернет. Проте слід констатувати: наявні літературознавчі джерела, присвячені творчості письменниці, недостатні для системного осмислення її прози [9, 1]. Саме тому твори англійської письменниці спонукають перекладачів, мовознавців і літературознавців до глибшого вивчення художньої спадщини Ф. Г. Бернет.

Мета статті – проаналізувати роль символів та образів роману «Таємний сад» Ф.Г.Бернет, а також розглянути домінантні стилістичні прийоми, використані авторкою у знаковому у її доробку творі. Поставлена мета зумовлює розкриття наступних завдань:

- 1) визначити роль та суть символів і художніх образів роману «Таємний сад»;
- 2) розглянути домінантні стилістичні прийоми, використані письменницею в даному романі.

Виклад основного матеріалу. Ф. Г. Бернет народилася 1849 року в англійському місті Манчестер. Значну частину свого життя письменниця провела у Сполучених Штатах Америки. Проте зв'язків із Батьківщиною Ф.Г. Бернет не поривала ніколи. Як зазначають дослідники життя та творчості авторки, чи не найбільшим її зацікавленням в Англії був маєток Мейтем Хол, в якому вона мешкала від 1897 до 1908 рр., звязано займаючись садівництвом. З цього захоплення бере свій початок найбільш поцінований нині роман «Таємний сад» Ф. Г. Бернет [16, 15].

Роман «Таємний сад» Ф.Г. Бернет написаний у відповідності до канонів даного літературного жанру. Слід зазначити: роман (*франц. roman – романський*) – найбільш поширений у XVIII – XX ст. епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршований) епічний твір; у ньому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів цілої низки персонажів. Головними структурними елементами роману є розповідь та творений нею уявний світ у просторі й часі, населений персонажами, наповнений подіями, укладеними в сюжет. Крім оповіді (виклад від першої особи) або розповіді (виклад від третьої особи), роману властива пряма мова персонажів у вигляді діалогів, монологів, описи, авторські відступи [8, 593].

У прозовому творі «Таємний сад» Ф. Г. Бернет умістила декілька різновидів роману: пригодницький, виховання і соціально-психологічний. Адже полотно насичене незвичайними подіями з несподіваними сюжетними поворотами. Примітна також динаміка розгортання сюжету. Для названого роману характерні атмосфера таємничості й загадковості, ситуації припущення й розгадування [8, 598]. У свою чергу, важливу роль відіграє психологічне, моральне й соціальне формування особистості героя, що є основою роману виховання [3, 1]. Крім того, в складних життєвих ситуаціях розкриваються багатогранні характери героїв з усім розмаїттям їхнього психологічного функціонування в контексті соціального середовища [8, 599]. Таким чином, Ф. Г. Бернет продемонструвала необмежені можливості жанру роману на рівні створення характерів.

Роман «Таємний сад» Ф. Г. Бернет опубліковано 1911 року. Твір наповнений метафорами і символюкою, які навчають духовного росту і зцілення. Символи уявлені в дітях, які страждають від зневаги, відмови та емоційної самотності. Вони ображаються на своїх батьків, залишаються без друзів, в яких мали б знайти розраду. Діти стають роздратованими, невдячними і егоїстичними. Ці емоційні рани в кінцевому підсумку зумовлюють появу глибокого страху вірити в правду.

Доцільно зазначити: художній образ «таємного» саду у романі Ф.Г. Бернет мав свій реальний прототип. Живучи у Мейтем Холі, авторка доглядала за садом. Вважається, що саме трояндовий садок англійського маєтку згодом перетворився на місце дії у бернеттівському тексті [16, 16]. Авторка наголошує: садами нехтують так само, як і людьми. Вони часто є віддзеркаленням стану життя особистості. Бо ж сади потребують турботи, зрештою, як і люди. Догляд за садом – непросте завдання, в якому людина відчуває відповідальність, допомагаючи іншій живій істоті, яка, в певному сенсі, підтримує її.

Особливості стилю письменника реалізуються на письмі, тобто в мовленні персонажів, в лексичі та синтаксисі твору. Особливий колорит роману Ф. Г. Бернет проступає у стилістичній конструкції твору. Він сповнений символами, які посідають центральне місце в романі «Таємний сад». Символ, як глибинне завершення образу, за слухним твердженням Л. Газнюк, його сутнісний художньо-естетичний зміст (який не може бути переданий мовою) свідчить про високу художньо-естетичну значимість твору, високий талант або навіть геніальність майстра, що його створив [2, 98].

Відомий російський учений Сергій Аверінцев запропонував таке визначення символу як універсальної категорії естетики: «Символ – це знак, наділений усією органічністю міфу і невичерпною багатозначністю образу» [1, 826]. Отже, будь-який символ є образом. І, навпаки, – будь-який образ є символом, оскільки предметність образу і глибинність його змісту складають у структурі символу нерозривну цілісність. Змістовність символу безпосередньо залежить від його багатозначності, приміром, його співвіднесення зі стрижневими ідеями світової цілісності. Структура ж символу спрямована на те, щоб «занурити кожен частку явища в стихію «першопричин» буття і дати через це явище цілісний образ світу» [1, 826–827]. Натомість Норман Фрідман зазначає: «Символ, стилістична фігура, яка надає слову чи виразу подвійне значення між тим, що написано і між тим, про що насправді йдеться» [18, 1252].

Символізм у літературі є глибинним і прихованим значенням у творі того чи іншого автора; нерідко символи використовуються для представлення речей, моральних або релігійних переконань. Так, ваги символізують правосуддя, голуб символізує мир, лев символізує мужність, хрест – християнство [15, 21]. Символ надає можливість перетворити слова в щось більше, наповнюючи його різними значеннями [17, 1].

Стрижневий образ у романі «Таємний сад» – це сад, який є центральним місцем, в якому розгортаються всі головні події. Він увиразнює життєві перипетії двох персонажів – Мері та Коліна. Ними нехтували протягом десяти років. Мері не отримувала належної батьківської опіки, а Колін та родинний сад занедбаний його батьком – Арчібальдом Крейвенном; він занадто обтяжений горем, смертю його дружини, щоб надати сину необхідну допомогу та доглядати за садом.

Відсутність турботи зробила всіх трьох «дикими». Сад божеволіє в природному сенсі: троянди ростуть скрізь, бур'яни захопили увесь простір. Ось ілюстрація з тексту: «...out of it grew clumps of bushes which were surely rosebushes if they were alive. There were numbers of standard roses which had so spread their branches that they were like little trees» [13, 60] / «Довкола буяли троянди – вони так розрослися, що деякі куші майже сягали дерев. Тільки о цієї порі на них не було ані листя, ані квітів...» [11, 76].

Мері перетворюється на інтроверта, вона не бачить нічого гарного в цьому світі, стає жорстокою до всього, що її оточує: «You thought I was a native! You dared! You don't know anything about natives! They are not people – they're servants who must salaam to you. You know nothing about India. You know nothing about anything!» [13, 22] / «То ти думала,

що я індуска! Як ти посміла!? Ти нічого не знаєш про цих туземців! Вони не люди! Це раби, слуги, які мають тобі кланятися! Ти нічого не знаєш про Індію! Ти взагалі нічого не знаєш!» [11, 34].

У свою чергу, Колін дичавіє, піддаючись істеричним припадкам, коли він не отримує того, що вимагає, або коли він думає, що помирає і нікому до цього нема діла: «My mother died when I was born and it makes him wretched to look at me. He thinks I don't know, but I've heard people talking. He almost hates me» [13, 101] / «Бо моя мама померла невдовзі після того, як я народився. Батько увесь час про це згадує, коли дивиться на мене. Він думає, що я не знаю, але я чув, як люди про це говорили. Він майже ненавидить мене» [11, 122].

Обидва персонажа залишилися без матері і обидва були знехтувані тими, хто їх виховував. Ф. Г. Бернет спершу змальовує Мері та Коліна як двох маленьких, егоїстичних і зіпсованих тиранів. Однак, мірою того, як вони починають проводити час на відкритому повітрі в «таємному» саду, діти стають фізично і психологічно здоровішими.

З якою метою Ф. Г. Бернет створила зазначені паралелі між персонажами? Як показав аналіз, Колін постає віддзеркаленням Мері, висвітлюючи її згубну поведінку. Підтримуючи Коліна на шляху подолання власного нещастя, Мері допомагає й собі. До кінця оповіді Мері переростає в «ідеальну жінку». З егоїстичної дитини вона перероджується в більш щедру особистість, яка присвячує свій час і увагу двоюрідному брату. Протягом усього твору Мері та Колін розвивають любов та інтерес до інших, піклуючись про сад, його очищення і відновлення.

Невід'ємним символом роману «Таємний сад» є також образ птаха – малинівки («*goblin redbreast*»). Коли Мері вперше зустрічається з малинівкою, реципієнт одразу зауважує ряд подібностей між ними: як і Мері, вона залишилась сиротою; обидві знаходять притулок в «таємному» саду; починають шукати друзів. Саме пташка допомагає Мері визнати, що вона – самотня. Малинівка є представником мудрого і м'якого характеру; іншими словами, її образ є доказом того, що тварини мають власні почуття й характер. Саме вона перша вказує Мері на ключ до «таємного» саду, а відтак символізує припущення: природа підтримує бажання героїні розкрити його приховані закутки.

Ще один важливий символ роману – троянда. Вона – особистий символ пані Крейвен; про квітку згадується саме тоді, коли мова йде про пані. Дерево, з якого вона впала, до її смерті було вкрите трояндами. Коли Мері знаходить сад, воно як і раніше потопає в трояндових кущах, хоча вони вже давно не цвітуть. Відродження троянд символізує зцілення дітей, чому сприяє дух матері Коліна, яка повернулася в сад, щоб стежити за сином.

Істотну роль у романі відіграє мовлення персонажа. З одного боку, воно виступає засобом розкриття образу героя через самоаналіз дійової особи, мотивацію вчинків тощо, з іншого – віддзеркалює його індивідуальні мовні навички. Це свідчить про рівень його культури, освіти, професії, соціальної приналежності, психіки, характеру. Відтак використання стилістичних засобів у мовленні персонажа зумовлене його статусною поведінкою.

У романі переважає дитяче мовлення. Особистість героїв яскраво відображається на мовному рівні. Аналіз роману дає підстави дійти висновку: дитяче мовлення не копіюється в літературному творі, а своєрідно відтворюється. Примітно, що спостерігаються відмінності в лексичній зв'язності. Важливе місце у дитячому мовленні посідає лексичний повтор, який вживається дітьми з різними цілями: при уточненні, при перепитуванні, для привертання уваги, висловлює емоційний стан, вживається в підтвер-

дження репліки попереднього мовця. Ось приклад: «He can do it! He can do it! He can do it! He can!» she gabbled over to herself under her breath as fast as ever she could» [13, 179] / «Ти зможеш! Можеш! Можеш! Можеш! – знай повторювала вона» [11, 215].

Примітні також відмінності в передачі емоційного стану дітей. Якщо в спонтанно-му мовленні діти передають свій емоційний стан в основному за допомогою вигуків та завдяки підвищеній емоційності спостерігаються накладки висловлювань різних мовців, то письменниця, крім вище згаданих засобів, використовує й інші образні засоби. Ф. Г. Бернет вдається у романі до порівнянь (мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передаються через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших [5, 63]), надаючи твору ще більшої виразності: «... as if you were standing in the heather with the sun shining and *the gorse smelling like honey* – and all full of bees and butterflies» [13, 117] / «... ніби опиняєшся у вересових заростях і відчуваєш, як пригріває сонце, як медвяно пахне дрок, а над ним кружляють метелики і бджоли» [11, 142].

Авторка використала мейози для посилення виразності, щоб підкреслити думку персонажа. Ось приклад: «*The whole world thought I was going to die,*» said Colin shortly» [13, 182] / «Увесь світ думав, що я помираю» [11, 218]. Аналіз твору показав, що в романі також присутнє уособлення. Авторка намагалася наділити природу тими або іншими людськими рисами: «How could you! *The sun has only just got up!*» [13, 126] / «І коли ти встиг? Щойно тільки встало сонце!» [11, 153].

Ітонаційною особливістю розмовного мовлення є розмаїття ритміко-мелодійних варіацій, що відтворює природну безпосередність мовців [4, 62]. Основне його призначення – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями, з'ясування виробничих і побутових стосунків [10, 167]. Важливо, що норми розмовного стилю встановлюються не граматиками, як у книжних стилях, а звичаєм, національною традицією; їх відчуває і спонтанно обирає кожен мовець. З синтаксичного погляду розмовне мовлення у романі Ф.Г. Бернет характеризується широким використанням неповних речень, наявністю стереотипних конструкцій. Воно здебільшого спонтанне, тобто безпосереднє, не підготовлене. У творі «Таємний сад» містяться здебільшого короткі, неповні, еліптичні речення. Такі речення, властиві для розмовного стилю, часто зустрічаються в діалогах роману: «It's Colin,» she said [13, 140] / «Це Колін, – мовила вона до себе» [11, 168].

На лексично-фразеологічному рівні розмовного мовлення слід зауважити істотну кількість експресивних та емоційно-оцінних слів і зворотів. Використовуються й проторічні елементи – несвідомо (при недостатньому опануванні норм літературної мови) або свідомо (як певний стилістичний засіб) [4, 58].

Авторка часто застосовує у романі вигуки, що мають експресивне значення і є типовими для розмовного стилю: «Oh!» exclaimed Mary, «then I shall see him! I never thought I should see Dickon» [13, 67] / «Ох, то я його побачу?! – вигукнула Мері. – Навіть не сподівалася» [11, 84].

Висновки. Стилістичні та жанрові особливості відображаються на письмі, тобто в мовленні роману. В романі, як уже зазначалось, спостерігається переплетення різних видів роману – виховання, пригодницького, соціально-психологічного. Все це знаходить своє відображення в лексиці роману. Тут містяться синтаксичні особливості розмовного мовлення, простонародної лексики. Мовлення роману емоційне, що підкреслюється вживанням порівнянь, гіперболи, мейозису та інших стилістичних засобів. Використання символів дає змогу викликати в уяві нові асоціації, образи.

Незважаючи на те, що Ф. Г. Бернет є авторкою, творчість якої залишається маловивченою, її стиль та манера письма містять усі передумови для системного осмислення її творчого доробку. Уся образна система прозового твору спрямована на передачу почуттів персонажів, страждання, смутку, а звідси – кохання, зцілення і відродження. Її тексти вирізняються багатством мовних засобів. Письменниця вдало використовує систему минулих часів для форми оповіді про спогади. Образність, яскравість викладу, повчальність, – усе це творить основу художньої спадщини Ф. Г. Бернет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. Символ / С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия в 9 т. / [гл. ред. А. Сурков]. – М. : Советская Россия, 1971. – Т. 6. – С. 826–831.
2. Газнюк Л. Естетика : навч. посіб. [для гуманітар. спец] / Л. Газнюк. – К. : ТОВ Кондор, 2011. – 124 с.
3. Гросевич Т. Жанр роману виховання в українській літературі / Т. Гросевич // Сумський державний університет. Серія «Філологічні трактати». – Суми, 2013. – Т. 5. – № 2. – С. 140–144.
4. Дудик П. Стилістика української мови : навч. пос. / П. Дудик. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
5. Єфімов Л. Стилістика англійської мови і дискурсивний аналіз: учбово-метод. пос. / Л. Єфімов / [ред. О. А. Ясінецька]. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 240 с.
6. Кизилова В. Дитяча література: Стан. Проблеми. Перспективи / В. Кизилова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_hil/2009_20/Kizilova.pdf
7. Ларічкіна О. Лінгвістичні особливості дитячої літератури на матеріалі твору Гектора Мало «Без сім'ї» / О. Ларічкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25549/1/Larichkina.pdf>
8. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
9. Максимчук О. Мрії про сад / О. Максимчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://litakcent.com/2011/07/05/mriji-pro-sad>
10. Мацько Л. Стилістика української мови : підручник [для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
11. Римська Н. «Тасмний сад» / Н. Римська / [гол. ред. Г. Дружляк]. – Львів : Свічадо, 2010. – 288 с.
12. Чердніченко І. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Чердніченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.
13. Burnett F. The secret garden / F. Burnett. – London : Heinemann, 1911. – 384 p.
14. Children's literature: A Theoretical Analysis [Electronic resource]. – Access mode : URL : <http://www.arts.uwaterloo.ca/amcmurry/104/documents/Childrens.pdf>
15. Hadjira R. Symbolism in Nathaniel Hawthorne's The Scarlet Letter / R. Hadjira [Electronic resource]. – Access mode : URL : http://bu.univ-ouargla.dz/master/pdf/rahal_hadjira.pdf?idmemoire=280
16. Horne J. Frances Hodgson Burnett's The Secret Garden: A Children's Classic at 100 / J. Horne, J. Sanders. – Lanham : Scarecrow Press, 2011. – 274 p.
17. Shuchat R. The use of symbolism and hidden messages in the Book of Ruth / R. Shuchat [Electronic resource]. – Access mode : URL : http://jbq.jewishbible.org/assets/Uploads/302/302_Ruth2.pdf
18. The new Princeton encyclopedia of poetry and poetics / [ed. A. Preminger, T. Brogan]. – Princeton : Princeton University Press, 1993. – 1383 p.

Статтю подано до редакції 18.06.2014 р.

ОБРАЗ «ІНШОГО» ЯК КОНЦЕПТ ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ У НОВЕЛАХ РОБЕРТА МУЗІЛЯ

У статті зроблено спробу охарактеризувати образ «Чужого» як концепту осмислення дійсності та його художніх функцій у новелах Роберта Музіля, а також дослідити позицію автора щодо відображення носіїв чужої культури.

Ключові слова: імагологія, концепт, образ «Іншого», автообраз, гетерообраз.

Holomidova L. The image of the «Other» as a reality understanding concept in Robert Musil's short stories. This article is an attempt to analyze the peculiarities of the image of the «Others» as a reality understanding concept and its artistic functions in Robert Musil's short stories, as well as to research the author's position in reference to rendering the alien culture representatives.

Key words: *imagology, concept, image of the «Others», auto-image, hetero-image.*

Голомидова Л. Образ «Іного» как концепт осмысливания действительности в новеллах Роберта Музиля. В статье сделано попытку охарактеризовать образ «Іного» как концепта осмысления действительности и его художественных функций в новеллах Роберта Музиля, а также исследовать позицию автора относительно изображения носителей чужой культуры

Ключевые слова: *имагология, концепт, образ «Іного», автообраз, гетерообраз.*

Постановка проблеми. Проблема вивчення літературних репрезентацій чужих/інших національних культур – одна з найактуальніших у сучасній літературній імагології. Її безпосереднім предметом дослідження є літературні образи чи іміджі, взаємні культурні явлення народів, зокрема, образи певного етносу у свідомості й літературі іншої нації. Під культурним образом розуміється сукупність ідей про *іншого* (чужого), які втілюються при творенні літературного твору. Образ, за твердженням Д. Наливайка – це результат «суттєвої відмінності між двома культурними реальностями», «представлення чужої культурної дійсності, через котру індивід чи група індивідів, які створили цей образ презентують або інтерпретують ідеологічний простір, в котрому вони знаходяться» [7, 234].

Доцільно наголосити: в досить різноспрямованих аспектах – соціологічному, культурологічному, політичному, мас-медійному – імагологію трактують як певний літературний образ (ейдос, імідж), що використовується для репрезентації (зображення) усієї нації. Саме в зображенні індивідуальних рис предмета з певною національною ідентичністю розрізняють образ власного етнокультурного «Я» – автообраз (чи автоімідж) та образ «Іншого» – гетерообраз (чи гетероімідж). Ці образи, в свою чергу, є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною тривалістю, але не лишаються незмінними. Більшою мірою така змінність залежить від прийомів конструювання образу «Іншого» та ролі стереотипів у цьому процесі. Тобто образ змінюється не тому, що змінюється приписуваний певній нації характер, а тому, що трансформується ставлення до країни. У цьому контексті стереотипного сприйняття носіїв іншої культури крізь призму власного бачення творчість Роберта Музіля містить імагологічний спектр відношень за концептом «Свій» та «Інший».

Аналізуючи доробок австрійського письменника Р. Музіля (1880 – 1942), який жив і творив в останні два десятиліття існування Австро-угорської імперії, розкривається розуміння його творчості, що дає можливість неоднозначно сприймати підходи до зображення тогочасної дійсності. Певною мірою Р. Музіль розкриває її історію, обравши для цього особливий ракурс. У полі літературного процесу твори Р. Музіля містять художньо естетичне осмислення життєвого матеріалу з глибоким проникненням до внутрішнього світу людини.

Аналіз досліджень. У пропонованій статті увагу зосереджено на різносторонньому осмисленні рецепції образу «Іншого» (чужого) в збірці новел «Три жінки» («Drei Frauen») з проєкцією на твір «Гриджія» («Grigia»). Актуальність даної роботи полягає в тому, що в такому аспекті трилогії новел «Три жінки» Р. Музіля досі не аналізувалося. Щоправда, варто відзначити той факт, що дослідженням творчості письменника займалися такі науковці, як К. Коріно, В. Фанта, А. Фрізе, А. Карельський К. Булманн, Т. Пекар, У. Веддер, М. Якоб, Т. Світельська, А. Белобратов, Д. Давліанідзе, А. Гонольт, Р. Целлер. Сюжетні особливості літературних творів австрійських митців слова, у тім числі Р. Музіля, в українському літературознавстві розкрили Д. Затонський, І. Зимомря, І. Мегела, А. Науменко, Я. Поліщук, К. Шахова. Питанню імагології та осмисленню специфіки міжлітературних взаємодій українського письменства з російською, польською, німецькою, австрійською, англійською, угорською літературами присвячені праці Н. Бедзір, О. Галича, Л. Грицик, О. Зимомрі, Д. Наливайка, В. Орехова, Н. Петриненко.

Мета статті полягає у розкритті образу «Чужого» (іншого) / «Свого», з проєкцією на вираження інонаціональних та інокультурних аспектів. Йдеться про дослідження проблемами ідентифікації з етнокультурними спільнотами й образи (іміджі) цих спільнот, розглядаючи їх не тільки в стосунку до етнокультурних реальностей, а й у співвідношеннях з іншими образами ідентичностей. Висвітлюється також позиція автора щодо відображення носіїв чужої культури.

Виклад основного матеріалу. Специфіка теми образу «Іншого» у новелістиці Р. Музіля спрямовує увагу реципієнта до контрастності автобіографічних елементів. Адже, образ – це певною мірою мова про іншого, у цьому плані він відсилає нас до реальності, яку він виражає або називає. Поміж цим справжньою проблемою є проблема логічності образу, його правдивості. Вивчати образ – означає «розуміти, що саме робить його схожим на інших або оригінальним» [8, 181].

Р. Музіль творив образи конкретної дійсності, трансформовані в його уяві, тому розуміння глибини його текстів вимагає від реципієнта знання хоча б деяких біографічних моментів, які вплинули на репрезентацію образів. Як наголосив текстолог Адольф Фрізе, який готував майже всі посмертні видання Музіля, «рідко в літературі твір відображає так концентровано, можна навіть сказати вичерпно, образ самого художника як у Музіля» [6, 6]. Отже, осмислюючи його художній світ, слід звернути особливу увагу на питання активного сприйняття дійсності автором. Уцьому зв'язку видається доцільним викласти деякі факти біографічного характеру.

Світовідчуття героїв, які діють у творах великої і малої прози Р. Музіля, значною мірою споріднене з його внутрішньою дикцією, яка ввібрала в себе реальний життєвий досвід письменника на рівні пережитих перипетій, подій та ситуацій в умовах Першої світової війни. Визначальним механізмом репрезентації національного в новелі «Гриджія» став час служби письменника у лавах могутньої армії держави над Дунаєм. Численні свідчення про події на фронті в італійській провінції Трентіно містяться в листах та щоденниках Р. Музіля, опублікованих Адольфом Фрізе та Карлом Айблом: «Музіль

ніс службу під час Першої світової війни на італійському фронті. У 1915р. він служив ад'ютантом 168-го піхотного батальйону, місцем дислокації якого було селище Пергіне, в сучасній італійській провінції Трентіно-Альто-Адиге» [13, 105]. Звідси – деталізованість і точність зображення у тексті топографії долини, яку Р. Музіль назвав «Fersental» (італ. Valle del Fersina / Valle dei Mocheni), історії звичаїв та традицій, розмаїття діалекту особливостей німецькомовного населення.

Автобіографічний елемент присутній в усіх творах Р. Музіля. Однак, у новелі «Гріджія» він репрезентований як мотив кохання/невірності. Це дає змогу провести деякі паралелі між селянкою на ім'я Магдалена Марія Ленці, котра жила в італійському селі Палаї упродовж 1880 – 1954 рр., та героїнею, названою у тексті Гріджією (Лене Марія Ленці) [13, 111]. Таким чином, можна вести мову про «догідність між висловлюваннями героя та позицією автора, який у своїх текстах переважно ідентифікує себе без тієї прихованості» [4, 53]. За допомогою літературної творчості він не тільки віддзеркалює пізнану дійсність, але й виражає певні нормативні уявлення про роль людини у світі.

У рамках літературного полотна Р. Музіля має місце спроба інтерпретації й певною мірою корекції фактів власної біографії. Особисте та суспільне постає перед реципієнтом не розрізнено, а цілісно. Хоча упродовж 1920 – 1924 рр. Р. Музіль намагається не розвивати суспільну тематику, експериментуючи з образом позасоціального героя, в текстах відчувається схильність автора до розширення даного кліше. Досліджуючи у цьому контексті проблему «інакшості», доречним стає твердження Е. Саїда «Художня література не може стояти осторонь від політичних процесів, і майже всі літературні твори можна помістити в глобальний імперіалістичний контекст, показавши їх залежність від тієї чи тієї політики. В будь-яку епоху можна простежити залежність культури від ідеології та політики [10, 71].

Розглядаючи у творі «Гріджія» корелятивну пару взаємин італійці-австрійці під час Першої світової війни, з перших сторінок новели зримо проступають ознаки національної дискримінації та пригноблення італійського народу: «Sie schütteten Geld unter die Leute und walteten wie die Götter. Sie beschäftigten alle Welt, Männer und Frauen. Aus der Männer bildeten sie Arbeitspartien und verteilten sie auf die Berge, wo sie wochenüber verbleiben mußten, aus den Weibern formierten sie die Trägerkolonen, welche ihnen Werkzeuersatz und Proviant auf wegsamen Steigen nachschafften. Das steinerne Schulhaus ward in eine Faktorei verwandelt, wo die Waren aufbewahrt und verladen wurden; dort rief eine scharfe Herrenstimme aus der schwatzend wartenden Weibern eins nach dem anderen vor, es wurde der große leere Rückenkorb so lang befrachtet, bis die Knie sich bogen und die Halsadern ausschwellen» [6, 42–43] / «Вони кидали грошима поміж людей і царювали наче Боги. Знайшли справу для всіх – чоловіків і жінок. З чоловіків формували пошукові загони, відсилаючи в гори, де ті залишались тижнями, з жінок формували колони носіїв, які поставляли інструмент та провізію ледь прохідними стежками. Кам'яна будівля школи була перетворена на факторію, де зберігались та завантажувались різні товари; там суворий хазяйський голос викликав одну за одною селянок, які пліткуючи чекали своєї черги, а величезні порожні заплічні кошики завантажувались так, що прогинались коліна та набрякали шийні судини» (переклад – Л. Г.) Отже, має місце імагологічний тип відношень, у рамках яких простежується чіткий і безкомпромісний поділ на «Я» в ролі загарбника та «Іншого» в ролі підлеглого з подальшими конструктивними асимілятивними процесами у суспільному й культурному житті.

За своєю природою образ «Свого» (Гомо) постає плетивом уявлень та ідей про «Іншого» (Гріджію), що неминуче виводить цей образ на перехрестя ідеологічних і культу-

рологічних проблем. Імагологічна перспектива дослідження фокусується на взаєминах протагоністів Гомо, який опинившись у віддаленому гірському альпійському поселенні, серед людей так не схожих на жителів «цивілізації», відкриває можливість «іншого буття» та Гріджії. Вона виступає в образі не стільки реальної жінки, як справжньої невід'ємної частини цієї нової атмосфери. Вона бере його в полон, так само як казкові гори, таємничі ліси на їх схилах та аметисти у їх глибині.

Образ Гріджії не є фотографічним відбиттям «Іншого / Чужого». За ним стоїть і в нього інкорпорується автор зі своєю суб'єктивністю, зі своєю культурою і ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю, який не просто розгортає образ, а як аргументовано зазначає Д. Наливайко, «експлікує його, цілеспрямовано чи імпліцитно» [7, 220].

Історична пам'ять носіїв даного народу фіксує якісно інший тип імагологічних стосунків. Він наявний у взаєминах, де «Свій» та «Чужий» виступають в позиції «постаресора», що, в свою чергу, призводить до того, що «Інший» вже не є опозицією «Своєму», а стає способом та формою його присутності у світі: «Es lebten übrigens merkwürdige Leute in diesem Talende. Ihre Voreltern waren zur Zeit der Tridentischen Bischofsmacht als Bergknappen aus Deutschland gekommen, und Sie saßen heute noch eingesprengt wie ein verwitterter deutscher Stein zwischen den Italiener. Die Art ihres alten Lebens hatten sie halb bewahrt und halb vergessen, und was sie davon bewahrt hatten verstanden sie wohl selbst nicht mehr» [6, 43] / «У цій долині жили своєрідні люди. Їх предки прибули сюди як рудокопи з Німеччини підчас Тридентського собору і відтоді вони вкраплені як обвітрений німецький камінь поміж італійців. Спосіб свого старого життя вони частково зберегли, частково забули, а те що зберегли, вже, схоже, й самі не розуміли» (переклад – Л. Г.)

Зміна політичної домінанти й усього того, що з нею в той чи інший спосіб пов'язане, зумовлює переоцінку у сприйнятті однієї нації іншою. Відбувається, так би мовити, переоцінка власного автообразу (отже, зумовлена статусом не підлеглої, а вільної від пригноблення нації).

У тексті відчувається ледь чутні ноти бунту та відмови від чужих традицій: «Sie waren nämlich Protestanten; aber wenn es wohl auch nichts als dieses Zähne Festhalten an ihren Glauben war, was sie vor der der Verwelschung geschützt hatte, so waren sie dennoch keine gute Christen» [6, 43] / «Вони були власне протестантами; хоча, судячи з усього, ця міцна прив'язаність до своєї віри була саме тим, що зберегло їх від злиття з італійським населенням, отже, вони не були хорошими християнами» (переклад – Л. Г.). Аналогічні форми невизнання за етнокультурним образом-іміджем, як зазначає Д. Наливайко, є «засобом асиміляції за рахунок відмови підлеглому народу у національній ідентичності і нав'язування Іншої ідентичності домінуючої нації» [7, 95].

Отже через історичну взаємопов'язаність спостерігається тотальне взаємопроникнення Я-особи (Гомо) до Чужого для себе середовища: «<...> man wurde hier nicht, wie sonst überall in der Welt, geprüft, was für ein Mensch man sei, – ob verlässlich, mächtig und zu fürchten oder zierlich und schön, – sondern was immer für ein Mensch man war und wie immer man über die Dinge des Lebens dachte, man fand Liebe, weil man den Segen gebracht hatte...» [6, 43] / «<...> тут ніхто не оцінював чужинця так, як скрізь у світі, що він за людина, – чи надійна, владна і безбездна, або ніжна та прекрасна, – тут якою б не була людина, щоб не думала про житейські справи, вона скрізь знаходила любов, тому що вона приносила благословення...» (переклад – Л. Г.) Відтак має місце імагологічний тип відношень. При цьому триває також процес руйнування стереотипу «Чужого» як на особистому, так і на національному рівні.

«Інший, – формулює Жиль Делез, – не є ні об'єктом у полі мого сприйняття, ні суб'єктом, що мене сприймає, – це передусім структура поля сприйняття, без якої це поле не функціонувало б так, як воно функціонує» [2, 94]. Взаємопроникний процес імпліcitaції однієї культури в іншу призводить до певної культурної асиміляції, в якій межа між самобутнім і набутим, як і в будь-якій ситуації міжнаціонального протистояння є відносно нечіткою. Це засвідчує аналіз новели «Гріджія» Р. Музіля.

Висновки. Досліджуючи проблему образу «Іншого» в новелістиці Р. Музіля, доцільно звернути увагу на те, що у новелі «Гріджія» чи не найяскравіше показано різноаспектність міжнаціональних особливостей та взаємозв'язків між етносами. При аналізі ролі імагологічного образу «Іншого» як одного з основних концептів зображення дійсності у трилогії новел «Три жінки» акцент зроблено на відношення до іншого (чужого) як до загарбника та іншого як рівноцінного партнера. Досліджено також неоднозначну позицію автора, яка позначена своїм суб'єктивним «Я» стосовно поля «Іншого», що, зрештою, призводить до стереотипного відображення носіїв чужої культури крізь призму власного її бачення та спричиняє ефект відкритості до світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белобратов А. В. Роберт Музіль. Метод и роман / А. В. Белобратов. – Л. : Изд-во Ленинградского у-та, 1990. – 160 с.
2. Делз Ж. Эмпиризм и субъективность : Опыт о человеческой природе по Юму ; Критическая философия Канта : учение о способностях ; Бергсонизм ; Спиноза / Ж. Делз / [пер. с фр. и послесл. Я. И. Свирский]. – М. : Per Se, 2001. – 457 с.
3. Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття : художня світобудова / Іван Зимомря. – Дрогобич-Тернопіль : Посвіт, 2011. – 396 с.
4. Зимомря О. Художній ландшафт творчості Ласла Балли: парадигма імагології // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 1 (212). – С. 51–59.
5. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
6. Музіль Р. Избранное : сборник / Роберт Музіль. – М. : Прогресс, 1980. – 398 с.
7. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
8. Поляков О. Принципы культурной имагологии Даниеля-Анри Пажо / О. Поляков // Филология и культура. Philology and culture. – 2013. – № 2 (32). – С. 181–184.
9. Роберт Музіль. Человек без свойств : Роман. Кн. 1 / [пер. с нем. С. Апта; предисл. Д. Затонского]. – М. : Художественная литература, 1984. – 751 с.
10. Саїд Е. В. Культура й імперіалізм / Е. В. Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
11. Die schönsten Erzählungen aus Österreich. Hausbuch unvergänglicher Prosa mit einem Geleitwort von Franz Theodor Csokor. – Wien : Verlag Kurt Desch, 1958. – 846 S.
12. Drei Frauen, Im Anhang : Autobiografisches aus dem Nachlass sowie ein Nachwort von Adolf Frise. – Reinbek bei Hamburg, 2007. – 160 S.
13. Eibl K. Robert Musil – «Drei Frauen». Text, Materialien, Kommentar / Karl Eibl; München: Hanser, 1978. – 182 S.
14. Schmitz M. Frau ohne Eigenschaften. Die Konstruktion von Liebe in Robert Musils Novelle «Grigia» / Michael Schmitz // Musil-Forum. Studien zur Literatur der klassischen Moderne. – Berlin, 2007. – Nr. 29 (2005/06). – S. 57–77.

Статтю подано до редакції 20.06.2014 р.

USING FILM EDUCATION AS A PART OF VISUAL CULTURE IN ORDER TO SUPPORT RECEPTION OF LITERATURE

Гаłowска А. Використання кіноосвіти як складової візуальної культури з метою підтримки реценції літератури. Світ учнівських зацікавлень, захоплень та культурних навичок виразняються сьогодні і буде виразняватись у майбутньому переважно в аудіовізуальній галузі, а з-поміж усіх видів мистецтва найближчою для молоді є мова фільму. Відтак нові рішення і методи навчання повинні йти в ногу з шаленою швидкістю розвитку засобів масової інформації. У статті висловлюється припущення, що саме за допомогою кіномистецтва можна не тільки впливати на краще розуміння поточних суспільно-політичних подій, але й заохочувати молодь до читання літератури. Екранізації літературних творів постають книжкою в образі, яка більш доступна й зрозуміла для молододі аудиторії.

Ключові слова: кіноосвіта, медіаосвіта, імперіалізм у літературі й кіно.

Galowska A. Using film education as a part of visual culture in order to support reception of literature. The world of the student's interests, passions and cultural habits is located now and will be located in the future mainly in the audiovisuality, and from all kinds of art the closest for a young man is the language of film. New approaches and educational methods should not be left behind in the time of fast development of media, even though it might be not easy for teachers. The author presume, that by use of the film art educators can impact the better understanding of the sociopolitical events and also encourage students to reading literature. Film adaptations of the literary works are the books contained in the image – for the young audience more readable and understandable version of the art. Thus it is worth to make a use of new approaches connected with ludic function of receiving literature and made reading more attractive for the students on the all levels of the education.

Key words: film education, media education, imperialism in literature and film.

Гаłowска А. Использование кинообразования как составляющей визуальной культуры с целью поддержки реценции литературы. Мир ученических интересов, увлечений и культурных навыков выражается сегодня и будет выражаться в будущем преимущественно в аудиовизуальной области, а из всех видов искусства наиболее близким для молодежи является язык фильма. Поэтому новые решения и методы обучения должны идти в ногу с невероятной скоростью развития средств массовой информации. В статье высказывается предположение, что именно с помощью киноискусства можно не только влиять на лучшее понимание текущих общественно-политических событий, но и поощрять молодежь к чтению литературы. Экранизации литературных произведений являются книгой в образе, которая более доступна и понятна для молодой аудитории.

Ключевые слова: кинообразование, медиаобразование, империализм в литературе и кино.

Statement of the problem. Teachers and other educators should focus on the student perspective of receiving literature, culture and social relations which now a days is concentrated mostly on the media. Technology gives us wide range of methods and approaches in teaching and one of those is film education. With the help of bibliography I would like to show that film adaptation can be also helpful in receiving the literature. Using as an example analysis of Conrad's novella and Coppola's film adaptation we can experience modernistic and postmodernistic views on evil of imperialism, which may help students and receivers to understand past and recent political and sociological events.

Research analysis. «Heart of Darkness is by now so familiar to us, so studied, commented upon, written about, argued over, appropriated, liberated, vilified, recuperated, rehashed, taught and retaught that it might seem as though there can hardly be anything left worth saying about it» [11, 65]. This quotation surely is truthful for the researchers but the great Polish novelist's masterpiece is not easy to receive especially for the students.

In the very first lines of the novella the main protagonist – Marlow proceeds to tell the entire story as the tale of a young Roman sent off to the blank edges of the known world nineteen hundred years ago to confront the «utter savagery» of the primeval England. London then was the similar dark place with the swamps of the Thames which were like the Congo for the Romans. The final words of the story drape the entire modern world in a brooding projection of its darkness: «The offing was barred by a black bank of clouds, and the tranquil waterway leading to the uttermost ends of the earth flowed sombre under an overcast sky - seemed to lead into the heart of an immense darkness» [10, 3].

Together with this quotation go certain questions. Is this a story about the Belgian colonialism or colonialism in general? Or does underneath Conrad's tale lay much more – a repeated vision of Dante's and Virgil's hell? Did Conrad, like George Orwell truly had his vision of the future World, about never ending stories of cruelty, greed and decay, about a crime which like history likes to repeat itself instantly over years and centuries? In this case Conrad's short novella needs to be discussed, and studied over in order to let us understand dark side of human nature and motivate us in trying to prevent a human kind from moral destruction.

HoD is studied closer in our times not only in the books or reviews but also using a film art. The proof that Conrad's vision of the imperialism is still up to date is the 2001 year edition of the 1979 Francis Ford Coppola film masterpiece *Apocalypse Now Redux*. It is extended version of the 1979 film adaptation of Joseph Conrad's 1899 novella, which has had a great influence on many artists. It was Czesław Miłosz who used it as a prophetic vision of 20th century as the time of two world wars, totalitarianism and genocides, and who also saw its relation to Conrad's motherland not only in the times of the author of *HoD* but also in the nearest future.

Pic. 1. The front of *Moskwa* Cinema in wintertime in Warsaw. The beginning of martial law in Poland, 1981, remarkable photography by Christopher Jan Niedenthal (<http://www.fototapeta.art.pl/2010/cnd.php>, (access 25.06.2013, 8.57).

The Zeitgeist from Miłosz's *A Poetical Treatise* is wearing a necklace made of skulls reminding those which were stuck on the palisade in Kurtz's camp. Also T.S. Eliot's poem appears in Coppola's film, for whom Conrad's work shows a crisis of humankind by stigmatizing «*fragility of the base on which modern people built their dilapidating ark, namely language*» [8, 195]. We can also find the traces of Conrad's novella in George Steiner's *The Portage to San Cristobal of A. H.*, Robert Musil's *The Man Without Qualities* as well, as works by Marcel Proust, Herman Broch, Georges Bernanos and Polish émigré Bronisław Malinowski [8, 195–196].

HoD continued to be famous among the readers during years passing by. Among them we can point Orson Welles, who adapted the story twice for radio and took it as the basis for an ambitious Hollywood film that was never finished. When the project ran over the budget and was scrapped, Welles made *Citizen Kane* instead [10, 5]. In 1979 Coppola tried to transpose the late 19th century colonial reality into the imperial reality of the 1960s and the current frame already contained the experience of the Kolyma and Auschwitz, and it was parallel with Pol Pot's and Khmer Rouge genocide. However, it seems to be wondering why Coppola has decided to express new edition and extended version of the old film, which already has been shown and priced over 20 years ago. History showed that genocides of the 19th century had their repetition in the 20th century and had experienced the new age even more harmful. As an example we can mention tribal conflict in Rwanda or the ethnic war in former Yugoslavia. In the case of Yugoslavia, war crimes and genocides took place in the times of modern humanistic developed Western world, in the heart of Europe.

Coppola opposed the US involvement in the Vietnam War and wanted to expose its cruelty. But the director also posed the question, which after September 11th, 2001 has become again up to date, it is the question about the evil of modern imperialism [10, 5]. The United States does not really changes their war politics, what is easy to notice in contemporary Iraq and Afghanistan conflicts. Since *shoah* and communist genocide Western people thought that evil has been external and it has its source in non-democratic, totalitarian or dictatorial states [10, 5], but the modern world shows that evil is internal, that its hiding in every one of us, what has been proved by professor Phillip Zimbardo in his *Lucifer Effect* experiment. In this experiment two groups of students played prisons kept in custody and watching them guards, nevertheless the hole procedure had to be shorten when the worst human instincts in students – guards have been unleashed and they have started to use their position and torture students – prisoners [12]. The anthropological crisis of modernity has also disrupted the Enlightenment myth of Reason and Progress, which has led to the «metaphysical horror» well described by Leszek Kołakowski [6, 236]. This complicated philosophical conception of the *Absolute* show the time as an enemy, defeated but still alive and does not yield to a conceptual reduction to anything named *Nothingness* [6, 236–237]. The other side of metaphysical horror is revealed: if God is *Absolute*, there is no good and evil and *a fortiori* there is no difference between them. It is the awareness of good and evil that makes part of being community, and became also a condition for constant self-confirmation [6, 270]. In other words, the nihilistic crisis connected with Darwinian «natural selection» and Nietzschean «will to power» leads to absolute loneliness and turns human existence into crushing dominating murder [8, 197]. Zimbardo however, in the example of Fiodor Dostoyevsky shows, that «the horror» can be also a hope for humanity. After spending four years in a Siberian prison a prominent Russian novelist commented that his time in prison developed in him deep optimism for the future of the mankind. He claimed that, if human can survive the horror of prison life he must be a «*creature who will withstand anything*» [12, 70].

By analyzing Conrad's novella and comparing it with Coppola's film we can experience different view on evil of imperialism. In both works we can find political, sociological and economical sources of evil, but the conflicts and tensions seem to be viewed from slightly different perspective of the writer and the film producer.

Table 1. *HoD* and *AN*, basic differences [8, 207]

<i>HEART OF DARKNESS</i>	<i>APOCALYPSE NOW</i>
<ul style="list-style-type: none"> - Double realization of their identity and condition: Marlow and Kurtz - Kurtz's natural death (illness) - Excusing humanitarian discourse parallel to colonial <i>praxis</i> - Colonial greed - Colonial stupidity (random shooting at the jungle) - Marlow: sailor-philosopher - Sense created by symbolic screen-images - Shattered modern consciousness vs. primitive instinct - Grayness, opacity, darkness - Kurtz: seductive Hitler-style voice - Double narrative - The intended/ the wild woman - [Marlow as Conrad] 	<ul style="list-style-type: none"> - Kurtz possesses self-awareness, Willard undergoes «initiation» - Kurtz death by execution (ritualistic sacrifice) - The <i>praxis</i> of war> excusing discourse - The logic of war destruction and military parades - Stupidity of war and imperial arrogance (napalm bombardment before surfing) - Willard: intelligent CIA agent - Varied symbols, story told in episodes - Clear consciousness, but ill soul (American technical skills and infernal situation) - Warm and intensive colors: green and fire - Kurtz: the great Stalin-like leader - Double beginning: subjective and objective - The memory of a son (family and succession values) - [Kurtz as Coppola]

Purpose of research. The aim of this study is sources analysis and an introduction to the empirical research on the reception of the literature and understanding the modern imperialism by using film education to be conducted amongst the group of English Philology students.

The main section of the research. As «darkness» was to be widely interpreting by literary critics, the idea of «horror» has a comparable appeal for filmmakers. At least ten film or television adaptations of *HoD* have been made in the course of the last half-century, including parodies and spoofs as well as serious efforts. None were ever filmed in the Congo, and only one directed by Ettore Scola was located in Africa. The greatest and most daring of these films is surely Francis Ford Coppola's *Apocalypse Now*, which is «structured on» *HoD* but transplants the action from colonial Africa to the Vietnam War. It is thought, that film share a similar narrative structure despite the differences in their stories [4].

However, *Apocalypse Now* was not the first film using Vietnam War to speak about modern American imperialism. *The Deer Hunter* had started shooting after Coppola's film, but it was finished sooner and triumphed at Academy Awards in the spring of 1979. Starring Robert De Niro and Meryl Streep film differed sharply from Coppola's *opus magnum* and it dealt with the impact of war on men and women in the United States. Made in the same year and more modest in the scope was *Go Tell the Spartans*, which enlarges an incident during the «phoneywar» period of 1964, when US involvement in Vietnam consisted of a few thousand «military advisers». The film is analyzing the French occupation of Indo-China and the tension between US mercenaries and local Vietnamese soldiers. Made by Hal Ashby in 1978

Coming Home expressed a poignant regret for the consequences of the war, but it unfolded almost wholly in the US. In this production Vietnam is left as a malignant shadow. However, it deserved two Oscars for Jane Fonda and John Voight. John Wayne and Ray Kellogg made *The Green Berets* at the peak of the conflict in 1968. Unfortunately, this film is actually fulfilled with his own propaganda about affirmation of Special Forces in Vietnam. Olivier Stone's *Platoon* is a war film famous because of its pain, frustration and fury. It reflects the increasing candour with which Americans were able to confront their most appalling struggle since the Civil War. Three years later Stone would depict an aftermath of Vietnam War in awarded *Born on the Fourth of July*. Based on the life of real Vietnam War veteran Ron Kovic's story shows blind false patriotism and pointlessness of war [5, 175–176]. In grim and realistic *Hamburger Hill*, made in Vietnam by John Irving documentary attacks on the strategic fortified hill were described. Stanley Kubrick spent years preparing *Full Metal Jacket*. It was released in 1987, and like Coppola, Kubrick employed the unrivalled talent of Michael Herr as a writer. Neither light nor landscape was convincing since the director used in his film peripheries of London as a location. But another Kubrick's film *Paths of Glory* was a masterpiece for a change. The story may took place during the North Vietnamese assault on the old citadel of Hue in 1968. Other production needed to mention about are: *M*A*S*H*, *Catch-22*, *All Quiet on the Western Front* and *Saving Private Ryan*, which are showing chronicles of the insanity of war and imperialism with grinding realism [5, 177].

Some war films have been more graphic in their depiction of violence and physical pain, some have been louder in their denunciation, but none of them like *Apocalypse Now* has at once bombarded the audience with such complicity of Vietnam War.

This is significant, that after 22 years from releasing *Apocalypse Now* in 1979 film makers decided to re-release *Apocalypse Now Redux*. It is also a proof that imperialism and genocide themes are up to date. The theme in a metaphorical way is repeated constantly, over and over again by film makers. It is even compared to the science fiction films such as George Lucas's «Star Wars» where «[...] the rebels in [...] are the Vietnamese, and the Empire is the United States» [5, 1].

For a long time people connected with film business presumed that «no film maker had licked the challenge of bringing HoD to the screen», and it was like «waving a red flag in a front of a bull» (Peter Cowie's phone interview with Milusi, 18 November, 1986) [5, 2]. As Michael Herr noticed in 1987, it was impossible to transfer Joseph Conrad's sublime irony to the screen because he is purely literary writer. Actually, Orson Welles author of famous *Citizen Kane* was the closest of making a film adaptation of Conrad's novella. He has already adapted it for radio in 1938 and wanted to make a film as «a parable of fascism» (interview with M. Herr in *Positif*, No.320, Paris, 1987).

The time of making film was not easy, decisions must have been taken spontaneously or the film was never to be made. It must be admitted, that situation during Coppola making his film was still tense, American troops were still charging beaches of Vietnam, anti-war fervor were mounting on the campuses around the United States [5, 3]. Because of the situation, the film was to be made in the Philippines. The Department of Defense also refused to cooperate with Coppola in case of «narrative [of the film] did not portray historical events (i.e. Vietnam) in an accurate light» [5, 49].

According to Maslowski we can notice two kinds of discourse in the film: the discourse of war and humanitarian one. Both are devaluated by the practice of barbaric murders perpetrated to the soundtrack of Richard Wagner's «Ride of the Valkyries» (Valkyries, in the Wagner's opera were a group of virgin-warriors riding winged horses, whose task is to transport

Allen heroes to Walhalla, the major god Odin's hall. In the beliefs of ancient Germans, they were probably the spirits of death) coming out of the helicopter loudspeakers. In this context Kurtz's crimes seems to be natural ultimate consequences. The Colonel sees it as an absolute moral power of the Vietnamese, who were – according to Kurtz's tale – able to cut off the arms of hundreds of children because they had been vaccinated by American missionaries. Maslowski compares performed by Marlon Brando Kurtz to the Stalin, who possessed the Soviet's leader intuition, which tells him whom to kill at the given moment. In the Kurtz's camp we can notice adults and children walking and playing between the corpses of hanged, tortured and quartered people [8, 203].

Besides strong symbols of the tribal rituals like war paint covering faces and triple mud bath of Willard's soldiers, Kurtz before he beheaded a soldier and Willard's when he is preparing to kill Kurtz, it is a need to mention the French episode. It is a positive symbol of colonial dream of a fatherland outside the borders of one's country. But all the rest of symbols leaves no room for a hope – Americans imperialistic actions lead only to their destruction and ultimate downfall.

Conclusions. The myth of the Dark Continent was a Victorian invention. As part of a larger discourse about empire, it was shaped by political and economic pressures and also by a psychology of blaming the victims, in this case Africans. From the abolitionism to the imperialism, the myth of the Dark Continent defined slavery as the offspring of tribal savagery and portrayed white explorers and missionaries as the leaders of a Christian crusade that would destroy the forces of darkness. Reports about cannibalism, witchcraft and shameless sexual customs emerged Victorians. The first abolitionists had placed blame for the slave trade mainly on Europeans, but, by midcentury, that blame had largely been displaced onto Africans. Peoples of Africa were stripped of articulation. The Bible was translated into numerous African languages, but the colonizers rarely translated it in the other direction, even when they learned Wolof or Zulu. African customs and beliefs were condemned as superstitions, their social organizations were despised and demolished, their land, belongings, and labor often appropriated as ruthlessly as they had been through the slave trade.

The ethnocentric discourse of domination was not met with silence. However, lack of objective sources made historical recover of the African respond to their Victorian savior-invaders very hard. It is known about resistance fought by Zulu, Ashanti, Matabele, Ethiopian, Bugandan, and Sudanese peoples. The writings of literate nineteenth-century Africans like the Liberian Edward Blyden, pioneer of the *negritude* movement, have also been important. Still other responses can be found in the modern independence movements and the writings of nationalists like Fanon, Kwame Nkrumah, Jomo Kenyatta, and Steve Biko. Nevertheless, the legacy of the myth of the Dark Continent and, more generally, of imperialism has been massive and impossible to evade, as stereotypic treatments of Africa by today's mass media continue to demonstrate [2, 81]. A liberation from racism and the politics of domination is far from over. The most recent assumptions about the antithesis point «primitive» or «backward» and «civilized» or «advanced» societies, about the cultural and historical differences between Afro-Americans and white Americans, and about the legitimacy of the white apartheid regime in South Africa. In this regard, what Nkrumah said in 1965 about the special impact of the American mass media on the African situation is still relevant [1]. Passing the important message of the condition of the mankind using the film art had to be a natural consequence of technical and cultural revolution in the 20th century.

There is an astounding number of interpretations of *HoD*, in the film, television productions or in the radio and bibliography in subject of Conrad's novella exists in dozens of vol-

umes. It is thought, that narrative of the novella is not always clear and the plot is not always easy to grasp. The key to the interpretation seems to be the symbolic technique of screen-images which, so to speak condense the meaning of the events. The story told by Marlow who grew up on child stories full of heroes and adventures but later experienced the cruel and irrational reality of the colonial conquest is put in parentheses by other protagonist. Mythical character of Kurtz, regarded as an ingenious trader as a young man dreamed of bringing enlightenment to «barbaric» peoples and developing ivory trade. Eventually, he stretched his mercantile logic to the limits, acting radically and brutally. Kurtz following his methods is getting more ivory than his colleges and competitors, but his acting involves murders and ideology of profit at all costs. Finally, he not only uses violence but also plays a role of demigod in the front of African cannibalistic tribes. He is being treated as a king, shaman, an absolute lord of life and death of the «brutes». Conrad's novella has a triptych-like structure. The first part is a dream of adventure, the second is the journey and the third is discovery of the laws of darkness, which are fascination with absolute power and temptation of primitive instincts [8, 198]. The novella are to be found co-existence of two discourses. The first one is about a colonial state, which advocates the need of enlighten and civilize «savages», to teach then the law and religion of developed countries. Nevertheless it is ridiculed in the book by describing acts of punishing blacks for crimes committed by colonizers themselves, like French navy shooting at the jungle. The second discourse is of Judeo-Christian origin and shows colonization, which pretend to be honest, benevolent, rigorous, dedicated work [8, 198] *HoD* detects human interactions and is structured like a play of mirror reflection, which is reminiscent of Shakespeare, Conrad's favorite author. Thus, the novella is loaded with symbols. The Enlightenment patronizes plunder and genocide as the two ancient human instincts. There is not many positive symbols though. One of them is the fog, which just like in the Bible mark the presence of the Primeval. But even fog turns negative and starts to be connected with darkness, just the same as the river, which starts to be the route of terrifying initiation, the revelation of human unconsciousness and human primitive instincts. The final image of the crisis of reality is shown, and what is left is a hollow man [8, 203–204].

It is thought, that in Conrad's writing his heroes have ineffable weaknesses, but thanks to intellectual honesty, essential metaphysical self-examination and self-judgment can built new ethical bonds between people, which today is a great value. Coppola's film is lacking this kind of item, which makes his story far more pessimistic than Conrad's novella. The director of *Apocalypse Now* in opposite to novella writer left no hope for humankind now and in the future. According to the film the price for the madness and «the horror» of war has been paid by Kurtz, Willard, Coppola, whole humankind and the apocalypse will last now and forever. This state of human race seems to have universal dimension. The broken mirror from the opening scene illustrates powerlessness of all our ideas about reality when confronted with basic primitive human instincts. As a civilization we have found ourselves on the other side of a mirror, the side of madness, which supposed to lead to absolute control over the world, but in total effect it is leading to destruction. It is an apocalypse in a colloquial sense [8, 205].

Those two remarkable masterpieces *HoD* and *AN* are so similar with their structure and envoy because they have been made in the similar times, the novella at the end of the century going with the *fin de siècle* mood and the film on the very beginning of the postmodernism age with its asking for keeping the eyes open on differences in races, religions, political views and sexuality. Both Conrad and Coppola speak about constant instinctive temptation, the desire to wield an absolute power over others. They speak about an illness of the soul and about insanity and, colloquially speaking they beg for changes in the society. As long as the

film is a testimony to the evil of the humankind, the novella goes further, it make an effort to understand reality and rebuilt dignity.

BIBLIOGRAPHY

1. Achebe Ch. An Image of Africa, Research in African Literatures/ Chinua Achebe // Ch. Achebe. A Celebration. – London : Heinemann, 1990. – P. 1–10.
2. Brantlinger P. Victorians and Africans : The Genealogy of the Myth of the Dark Continent / Patrick Brantlinger // Gene M. Moore. Joseph Conrad's Heart of Darkness : A Casebook. – Oxford : Oxford University, 2004. – P. 43–88.
3. Conrad J. Heart of Darkness / Joseph Conrad. – London : Penguin, 1994. – 400 p.
4. Costanzo Cahir L. Narratological Parallels in Joseph Conrad's Heart of Darkness and Francis Ford Coppola Apocalypse Now / Linda Costanzo Cahir // Literature / Film Quarterly. – 1992.–Vol. 20. – No. 3. – P. 181–187.
5. Cowie P. The Apocalypse Now Book / Peter Cowie. – London : Faber, 2000. – 212 p.
6. Kołakowski L. Jeśli Boga nie ma... Horror metaphysicus / Leszek Kołakowski. – Poznań : Zysk i S-ka Wydawn., 1999. – 287 p.
7. Lothe C. J. The problem of Narrative Beginnings : Joseph Conrad's Heart of Darkness and Francis Ford Coppola's Apocalypse Now / C. Jacob Lothe // Joseph Conrad's Heart of Darkness. – Paris-Cæn : Lettresmodernes Minard, 2002. – P. 35–58.
8. Masłowski M. The evil of modernity: Joseph Conrad's Hart of Darkness and Francis Ford Coppola's Apocalypse Now / MichałMasłowski // The Yearbook of Conrad Studies. – 2007. – Vol. 3. – P. 195–211.
9. Miłosz Cz. New Collected Poems (1931 – 2002) / Czesław Miłosz. – New York : Ecco Press, 1988. – 386 p.
10. Moore G. M. Joseph Conrad's Heart of Darkness : A Casebook / Gene M. Moore. – Oxford : Oxford University, 2004. – 242 p.
11. Ross S. Desire in Heart of Darkness / Stephen Ross // Cornadiana. – 2004. – Vol. 36. – No. 1/2. – P. 65–91.
12. Zimbardo Ph. The Lucifer effect : Understanding how good people turn evil / Phillip Zimbardo. – New York : New York University Press, 2007. – 551 p.

Стаття подано до редакції 25.06.2014 р.

THE INTERACTION DISCOURSE IN THE REPRESENTATION STRATEGY OF LITERATURE PHENOMENON*

Зимомря І. Дискурс взаємодії репрезентативній стратегії літературного феномена. У статті зроблено спробу розкрити сутність художньої модифікації в австрійській малій прозі ХХ століття з проекцією на виміри рецепції та генологічної парадигми.

Ключові слова: австрійська література, мала проза, генологічна парадигма, проблеми рецепції, художня модифікація.

Zymomrya I. The Interaction Discourse in the Representation Strategy of Literature Phenomenon. The article outlines the essence of the artistic modification in the 20th century Austrian short stories in the light of the reception and genological paradigm.

Key words: Austrian literature, short fiction, genological paradigm, problems of reception, artistic modification.

Зимомря І. Дискурс взаємодії репрезентативній стратегії літературного феномена. В статті зроблено спробу розкрити сутність художньої модифікації в австрійській малій прозі ХХ століття з проекцією на виміри рецепції та генологічної парадигми.

Ключевые слова: австрийская литература, малая проза, генологическая парадигма, проблемы рецепции, художественная модификация.

Statement of the problem. Appealing to the already existing experience of Austrian literature deserves a particular attention in the globalization era, which has fostered the intensity of contacts, communication and relationships between nations, cultures and literatures, [1, 341]. Its genre paradigms are characterized by genre mutation and recombination in the creative works of the Austrian authors and by phenomena of similar nature in the national literary context. In this regard, it is worth stressing the fact that is a particular masterpiece of modern Austrian literature and its eloquent brand as its national prezhenteme is that short fiction. In the second half of the 19th century it was at the forefront of art innovation, embodying the challenges of the day [6, 67]. Focusing on the measure of short prose was a fundamental feature of Franz Grillparzer (1791 – 1872) and Adalbert Stifter (1805 – 1868) creativity. In order to represent the specific society interaction with its individual units the artists were ready to make use of the following plot-composite components: a) unbiased and impartial narrator b) storyline framing, c) the events reflection via retrospection. The ironic type of creative thinking made its first appearance. It emanated a careful disbelief in the language as objective means of communication. This mode has become more powerful in the 20th century, when there was a final consolidation of irony as aesthetic style quality (H. v. Hofmannsthal, K. Kraus, Ö. v. Horvath).

In the genre varieties and forms the Austrian authors of short prose texts created a branched phenomenon that is directly related to national tradition and Central European cultural peculiarities. It is not only the short prose diversity and panoramic complexity in the historical and literary sense, but also the forms of its genological parameters (novella, story, narration, short story, concentrated story, prose miniature, essay, poetry in prose) at different historical stages and in different artistic and aesthetic dimensions.

Research analysis. Genologic approach builds a logical compound with the tasks of literary text analysis. They are combined with the use of a broad complex approach to its presentation and panoramic enlisting of interdisciplinary works. It is important that in the second half of the 20th century there was an increased attention on the part of German, Austrian and Swiss literary experts to the phenomenon of artistic interpretation that are inherent in short prose and its genologic varieties. The authors who contributed to better understanding of the paradigm effectiveness to be applied to short prose theoretical concepts in German-speaking area include H. Aust, P. Bürgel, A. Datta, T. Degering, K. Doderer, M. Durzak, G. Feng, W. Freund, G. Jäckel, J. Klein, F. Martini, Z. Mielczarek, J. Müller, E. Neis, L. Rohner, H. Schlaffer, M. Schrader, S. Schubert, E. Wassmann, B. v. Wiese. The research works of leading Austrian scientists (K. Adel, A. Doppler, J. P. Strelka, K. Zyeringer, W. Schmidt-Dengler) are crucial to understanding the reasons of tragic life chronicles which were to be found in the Austrian society [14; 17; 20; 21; 23]. They accentuate the factor of conscious combination uniting different societal groups, on the one hand, and the role of fiction in the Austrian national cultural space on the other.

The purpose of the article is to outline the essence of the artistic modification in the 20th century Austrian short stories in the light of the reception and genological paradigm.

The main section of the research. The Austrian national literature achievements are widely known and recognized in the world of the 21st century. However, the question is still relevant: to what extent does the literature reflect the historical existence of people and how authentic is this representation? It is appropriate to emphasize that in the 20th century Austrian national literature witnessed a dynamic evolution, received a particular identity while remaining an essential part of German-language creativity. Some stages in independent Austrian literature were clearly marked by its specific character. At the same time its gradual emancipation from overall German-language cultural space was accompanied by controversial features. This discourse was made much more complex by biographical factors present in the authors' national identity. It was due to the fact that many Austrian writers of the 20th century lived and worked outside the country on the Danube – in Germany, Switzerland, France, the UK and the USA (Hermann Broch, Max Brod, Stefan Zweig, Ilse Aichinger, Ingeborg Bachmann, Peter Handke, Herbert Kuhner).

Austrian literature is closely and genetically linked with German literature. German, Austrian and Swiss socio-historical development possesses its differential signs. However, this distinctive dimension is characterized by a high efficiency of complementary function. Its essence lies in the organic entry of artistic achievements of the German, Austrian, Swiss and German-speaking literature in the informational context that can directly affect the aesthetic views shared by the recipients from the Rhine, Danube and Rhone area.

The development discourse of Austrian literature, its dominant genre lines that intersect directly or indirectly in German-speaking cultural area, deserve a detailed and systemic analysis. The investigation of these matters comprises an attempt to clarify the nature of genological paradigm and reception, causing the need for multi-faceted understanding within the scale of the values defined. In its turn, this supports the emergence of specific interactive mirrors, in which the development parameters of Ukrainian art traditions acquire their new meaning. The Austrian literature, which at the turn of the 19th – early 20th centuries engaged in an active dialogue with Western Ukrainian cultural space as a part of the Austro-Hungarian monarchy, manifests itself as an indisputable phenomenon. Thus the Ukrainian cultural factors found their original incarnation in art models typical for the Austrian authors [2; 3; 5; 7; 9; 10; 11; 13; 16; 18; 19]. There was also a feedback effect, with its source in the «Island Literature»

(P. Rykhlo). The multicultural world of Ukrainian ethnic lands (Galicia, Bukovyna) gave to the German-speaking cultural space such artistic masters of artistic word as Leopold von Sacher-Masoch, Karl Emil Franzos, Soma Morgenstern, Alexander Granach, Joseph Roth, Joseph Kalmer, Alfred Margul-Sperber, Georg Drozdowski, Rose Ausländer, Manès Sperber, Paul Celan, Adam Zielinski. Their spiritual achievements create a vivid array of German-speaking writing.

The short prose corpus – because of its receptive capacity – can be viewed as the evidence of representational artistic achievements common for Austrians as well as Germans and Swiss. The specific characteristics disclosing small epic forms created by notable Austrian writers should, in my opinion, be focused on the following priority tasks: a) clarifying distribution features and national literary perception, their interactive nature (reception as a form of interliterary ties), b) identifying the creative learning specificity and reinterpretation of artistic experience in the dynamics of development characteristic for a particular literary system, primarily Austrian and German (literary reception), c) literary facts evaluation in the process of art samples functioning while perceiving short prose texts through the binary value prism of objective and subjective factors: the author-creator-addressee-recipient (receptive aesthetics), d) elucidating Austrian short prose genre and stylistic peculiarities of the 20th century (genological discourse). Combining the innovative approaches with traditional principles makes it possible to identify common and differential tendencies, to split art phenomena as to the frequency of usage, uniqueness and fixed efficiency which predetermine a high-quality enrichment of national culture considering the aesthetic effectiveness at the level of contextual reception and genological paradigm.

The development of the 20th century literary studies in Western European countries has been stimulated by a wide use of varied approaches to literary text analysis, including the genological position (R. Wellek, H. Burger, K. Hamburger, P. Hernadi, K. Polheim, J. P. Strelka, Tz. Todorov). In Ukrainian literary studies a great emphasis was placed on the theory of poetological genre categories (O. Astafyev, L. Hrytsyk, R. Hrom'yak, I. Denysyuk, M. Zhulynskyi, M. Ilnytskyj, H. Klochek, N. Kopystyanska, V. Marko, M. Moklytsya, L. Olyander, M. Tkachuk, S. Khorob, H. Shton^{*)}). Given the changing social and political circumstances in the early 90s of the 20th century in Ukrainian academia, the defining phenomenology, psychoanalytic interpretation, hermeneutics, archetypal criticism, semiology, receptive aesthetics, feminist poststructuralism, neo-mythology, intertextuality, imagology principles began to play an important and ever increasing role [4, 238]. There occurred a partial substitution of the usual names with new definitions. To these concepts belong Greek-speaking compound «genology» (gr. génos – genre; logia – understanding, knowledge; lógos – opinion). This term was first implemented in scientific use by P. Tieghem (1871 – 1948). Perceiving genology as a branch of science should help to reveal the literary work characteristics at the level of understanding the nature of a genre as «practical markers» («étiquettes commodes»), which correspond to the artistic reality [22, 99–100]. This problem is characterized by diverse interpretations, and its dimensions are placed at the intersection of several scientific disciplines and various arts.

The principles defining the nature of genological paradigm were investigated by A. Warren, R. Wellek, J. Gielen, S. Skwarczyńska, K. Bartoszyński, F. Wollman, J. Hrabak, I. Pospišil, A. Marino, K. A. Reis, G. Eror, V. Lukov, B. Ivanyuk. The reality of a genological paradigm characterizes the semantic plurality. It is evidenced in the artistic practice within the 20th century literary process. Hence the significant differences in the European literary studies as to the modeling of genre theories. At the turn of the 20th – beginning of the 21st century the

literary study is marked by a tendency towards the liberation from skepticism in the ordering of genres that characterizes postmodern reality. Genologic discipline demonstrated a flexible ability to adapt to contemporary challenges and to develop the concepts that can reflect recipient's expectations of the literary work. There are the following convictions that lie in their basis: genre is a moving, dynamic and historically variable structure. It is transformed, influenced, modified depending on the cultural and historical context. The rejection of genre problematic and the denial of its relevance pose a threat for a situation where new models of artistic events will be lacking abstract ideas: they are devoid of connections to the genre memory code, as well as diachronic and synchronic relations with typologically close works.

In the German-speaking world the modes of application specific for the word «Genology» («Genologie») is much narrower in comparison with traditional terms «Genre poetics» («Gattungspoetik») and «Genre Theory» («Gattungstheorie»). Special attention is drawn to the problem of interpretation of short narrative forms and detection of their genre dominant in German, Austrian and Swiss literature. The short prose is associated with a significant number of authors (T. Mann, B. Brecht, B. Borchert, S. Lenz, Ch. Wolf, G. Wohmann, W. Schnurre, H. Lange, U. Timm, A. Schnitzler, F. Kafka, R. Musil, H. v. Hofmannsthal, S. Zweig, I. Bachmann, I. Aichinger, T. Bernhard, P. Handke, G. Fussenegger, R. Walzer, M. Frisch, P. Bichsel, U. Widmer) within the receptive process. The separation of both synchronous and asynchronous content, style, genre-compositional lines is of vital importance. These lines took place in literary texts transformations in the national literatures with the projection on a particular time, and namely 20th century.

Defining the basic parameters of genological paradigm in Austrian short prose models of the 20th century takes into consideration a concrete realization of its genre potential, while abstracting from its features, first and foremost, from similar works in the German and Swiss literature. Generalized features inherent in a short narrative form of a literary text are deemed important as they clearly demonstrate its difference from the big epic genres. In this regard special attention in the process of short prose text structure analysis should be paid to the phenomenon of «formal mimetism» (M. Głowiński). It is linked to the narration of «personal self», which creates in a recipient an authentic impression of events happening in the narrator's life. This effect is achieved through the author's imitation of conversational elements to render the characters' feelings and emotions, particularly in the sphere of an inner monologue. Convincing examples of this are to be seen in such works as «Leutnant Gustl» («Lieutenant Gustl», 1900) by A. Schnitzler, «Wonderful day memories» («Erinnerung schöner Tage», 1907) by H. v. Hofmannsthal, «A Country Doctor» by F. Kafka («Ein Landarzt», 1917), «Amok» («Amok», 1922) by S. Zweig, «A cap» («Die Mütze», 1966) by T. Bernhard, «The greenhouse looking» («Glashausbesichtigung», 1970) by G. F. Jonke, «Three mountain stories» («Drei Bergerzählungen», 1977) by B. Hell, «News from north and south» («Nachrichten aus Nord und Süd», 1978) by H. Artmann, «Dr. Lipsky night kingdom» («Das nachtländische Reich des Doktor Lipsky», 1979) by H. Eisendle. It should be stressed that a novel «Leutnant Gustl» by A. Schnitzler is an example of a narrative structure with its meaning and interpretation representing artistic views and achievements of Austrian authors coming from different generations, including H. v. Hofmannsthal, F. Kafka, S. Zweig, T. Bernhard.

At the turn of the 19th and 20th centuries a specific emotional tone was characteristic of many Austrian writers. It was similar to psychological glut as a state of spiritual desolation. In the literary works of A. Schnitzler, H. v. Hofmannsthal, R. M. Rilke one may observe the reflection of the general mood process with a constant feeling of inevitable breakup to befall the multinational monarchy. The short prose of interwar period (F. Kafka, R. Musil, E. Ca-

netti, J. Roth) had an important role in the adequate assessment of situation that was typical for contemporary Austrian society. Artistic transposition touched upon various dimensions, including political and sociological spheres. It found its implementation in the following motives: «power and talent», «talent and power», «mediocrity and omnipotence». E. Canetti's openly communicative artistic style is marked by skepticism. Its essence was to develop such language strategies that would allow for «personal self» to defeat an interlocutor as a threat for their existence.

In the second half of the 20th century Austrian writers such as F. Habl, F. Braun, H. Doderer, R. Henz, E. Canetti, E. Fried, K. Bayer once again began to play a prominent role in the German-speaking cultural area. In the situation of diversified correlation of realities and relevant artistic versions, short epic works were placed in the foreground. They allowed writers to make quick adjustments to the understanding of Austria's past and contemporary history and to interpretation of human ideas and concepts. This process was concurrent with a developing «storytelling crisis». R. Musil recognized its symptoms in the early 30s in a monumental novel «The Man Without Qualities» («Der Mann ohne Eigenschaften», 1931 – 1932), in which there is a violation of logics and causal relationships between the language means organization and structuring the world order. Inconsistency of traditional narrative style with modern challenges was later realized by such significant figures of Austrian literary process as M. Scharang, I. Aichinger, T. Bernhard, P. Handke. Their works are full of essay reflections that aimed to emphasize the retreat from the conservative narrative mode [15, 19]. Many «miniature texts» («Kurztexte») replaced it in the field of experimental short prose variety.

It is difficult to imagine and explain the development of the Austrian literature and specificity of 60s and 70s of the 20th century without innovations at the experimental level of speech and creative thinking. Already in the 50s these innovations characterized the «Vienna Group». This literary group's leading representatives only indirectly caused to the genre and thematic factors modifying short fiction. They focused their attention primarily on introducing innovations in drama and poetry. An emphasis was laid on language as an expression means, which is not only characterized by a unique gnoseological function of reality, but also by material expression on the level of fictionalization. This idea significantly contributed to the works of many authors and refers to the concept of linguistic-philosophical grounding of reality present in the works of P. Handke, B. Hüttenegger, P. Rosei, K. Hoffer, G. Roth, H. Eisenle, G. Rühm. On the other hand, it deals with the radical speech-experimental constructions of H. K. Artmann, H. Becker, G. Falk, A. Glück, F. Shmatz.

The emergence of the book «Stop with the Tales and Other Stories» («Schluß mit dem Erzählen und andere Erzählungen») by M. Sharang was a peculiar expression of literary works with plotless text structures in the early 70s. The thematic choice of this narrative scheme rejects the art story principles. This greatly deepened the communicative cleft between the art and its potential recipient. Such situation demanded active measures aiming at partial refusal from experimental approaches for the sake of plot organization to be employed in the image system. The traditional Austrian genre of lyric-epic opened its new, expressive possibilities of aesthetic evaluation of a changing world in the creative activity of H. Rosendorfer, P. D. Wolfkind, P. Marginter, E. Fitzbauer. Their use of a variety of literary allusions indicates adherence to contemporary literature context. The revival of traditional narrative forms in Austria, in contrast to similar processes under totalitarian conditions, was combined with non-ideological principles and natural orientation to continuity in the adoption of artistic experience. Until the late 80s of the 20th century the reception of works written by a number of Austrian authors

was regulated by social and political doctrines in Russian and Ukrainian literary studies. It is true of H. Doderer's works, who consistently created artistic models based on the conservative tradition as a consolidating factor. Through the period of transition in Austrian literature, that was accompanied by rethinking of value system and art concepts, the creative activity of H. Doderer visibly stimulated the evolution of thematic horizons and genological paradigm of short prose.

In the 70s F. Innerhofer, J. Schutting, G. Wolfgruber, E. Nowak, B. Frischmuth, P. Rosei, R. P. Gruber, T. Bernhard, P. Handke exposed the destructive social mechanisms in a realistic manner. In this way they once again brought Austrian literature closer to understanding the reality and its pressing problems. This trend has gained momentum over the next decade due to immense mobility and external instability developed in small prose conflicts. In mid 70s Austrian literature has acquired a shape of an orderly art system. The latter fact made it possible to pinpoint specific coordinates of progress in the sphere of a literary process in wartime and post-war periods. Austrian short prose of the 20th century was represented by a polygenre body. In the 20th century it constantly evolved giving some prompt answers to topical issues. The small epic forms did not only enrich the great prose artistic achievements of writers coming from different generations, but laid the groundwork for the establishment of Austrian literary tradition.

Conclusions. Austrian short prose art of the late 20th century fully reveals its poetics, presents textual drama as a means of art behavior, discloses emotional experiences, mysteries, paradoxes and psychological patterns. Conflicts between reality and dream, relationships between characters, awareness of one's inner self and respective modeling of artistic reality – all these elements conditioned the expansion of genre boundaries in the given period. Short prose genres modification in the literary works by I. Bachmann, I. Aichinger, T. Bernhard, A. Zieliński, P. Handke, E. Fitzbauer, M. Hahn, H. Kuhner creates their individual writing expression. It results in a distinctive phenomenon that was caused by different trends and directions in Austrian literature of the 20th century. Representational strategy involves the implementation of subjective manifestations of reception, rather than its constituent play, with the aim to achieve a systemic interaction model between national literatures.

BIBLIOGRAPHY

1. Астаф'єв О. Література австро-українського П'ємонту / Олександр Астаф'єв // Олександр Астаф'єв. Орнаменти слова : Розвідки, статті, рецензії / [упор., післямова М. І. Зимомері]. – Київ-Дрогобич : Посвіт, 2011. – С. 340–350.
2. Гаврилів Т. «Вже більше не було Австро-Угорської монархії». Оповіджені долі і поетичні порухунки Йозефа Рота / Тимофій Гаврилів // Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці. – Львів : Класика, 2005. – С. 30–55.
3. Горбач А. Українські мотиви у творчості Йозефа Рота / Анна Горбач // Сучасність. – 1965. – № 3. – С. 54–61.
4. Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997 – 2007 / Роман Гром'як. – Тернопіль : Джура, 2007. – 368 с.
5. Денисюк І. Австрійські мотиви у прозі Івана Франка / І. Денисюк // Українська література в Австрії, австрійська – в Україні : мат. міжнар. симпоз. – К. : Брама ЛТД, 1994. – С. 78–82.
6. Зимомеря І. Австрійська мала проза ХХ століття : художня світобудова : [монографія] / Іван Зимомеря / [наук. ред. Р. Т. Гром'як]. – Дрогобич-Тернопіль : Посвіт, 2011. – 396 с.
7. Зимомеря М. І. Карл-Еміль Француз у контексті українсько-німецько-єврейських культурних взаємодій на зламі ХІХ ст. / Микола Іванович Зимомеря // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи : [зб. наук. праць]. – К., 1998. – Т. 1. – С. 52–55.

8. Моклиця М. Естетика Лесі Українки : (контекст європейського модернізму) / Марія Моклиця. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. – 241 с.
9. Наливайко Д. Українська тема в творчості К.-Е.Францоza / Дмитро Наливайко // Карл-Еміль Француз. За правду : Роман, повість, оповідання ; [прим. М. І. Зимомірі]. – Ужгород : Карпати, 1982. – С. 5–20.
10. Рихло П. В. Українська літературна школа в австрійській літературі / Петро Васильович Рихло // Буковинський журнал. – 1998. – № 2. – С. 133–139.
11. Рудницький Л. Іван Франко й австрійський культурний простір : вплив середовища на творчість поета / Л. Рудницький // Леонід Рудницький. Світовий код українського письменства : вибрані літературознавчі статті й дослідження / [упоряд. Степан Хороб]. – Івано-Франківськ : В-во Прикарпатського нац. у-ту ім. В.Стефаніка, 2010. – С. 31–50.
12. Торкут Н. М. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та «література факту») / Н. М. Торкут. – Запоріжжя, 2000. – 406 с.
13. Adam W. «Die Welt von Vorgestern». Heimat Galizien in der deutschen Exilliteratur / Winfried Adam. – Regensburg, 1998. – 89 S.
14. Adel K. Aufbruch und Tradition. Einführung in die österreichische Literatur seit 1945 / Kurt Adel. – Wien : Wilhelm Braumüller, 1982. – 272 S.
15. Bialek E. Prowokatorzy i obrońcy ludu : formy zaangażowania w literaturze austriackiej drugiej połowy XX wieku / Edward Bialek. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. – 182 S.
16. Cordon C. An der Zeiten Ränder : Czernowitz und die Bukowina. Geschichte, Literatur, Verfolgung, Exil / Cécile Cordon, Helmut Kusdat. – Wien : Theodor-Kramer-Ges., 2002. – 396 S.
17. Doppler A. Geschichte im Spiegel der Literatur. Aufsätze zur österreichischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts / Alfred Doppler. – Innsbruck : Institut für Germanistik, 1990. – 253 S.
18. Kłańska M. Problemfeld Galizien in deutschsprachiger Prosa 1846–1914 / Maria Kłańska. – Wien-Köln-Weimar : Böhlau-Verlag, 1991. – 232 S.
19. Pollack M. Galizien. Eine Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina / Martin Pollack. – Frankfurt am Main ; Leipzig : Insel-Verl., 2001. – 238 S.
20. Schmidt-Dengler W. Bruchlinien. Vorlesungen zur österreichischen Literatur 1945 bis 1990 / Wendelin Schmidt-Dengler. – Salzburg-Wien : Residenz Verlag, 1995. – 559 S.
21. Strelka J. P. Vergessene und verkannte österreichische Autoren / Joseph P. Strelka ; [Edition Patmos. Bd. 12]. – Tübingen : Francke, 2008. – 218 S.
22. Tieghem P. V. La question des genres littéraires / Paul van Tieghem // Helicon : revue internationale des problèmes généraux de la littérature. – Amsterdam-Leipzig : Editions Academiques Panthéon, 1938. – Tome 1 (1–2). – P. 95–101.
23. Zeyringer K. Österreichische Literatur seit 1700 : Eine Literaturgeschichte / Klaus Zeyringer, Helmut Gollner. – Innsbruck : Studien Verlag, 2012. – 600 S.

Статтю подано до редакції 23.06.2014 р.

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 786.8(049.32)

*Андрій ДУШНИЙ,
Богдан ПИЦ,
м. Дрогобич*

МІЖНАРОДНИЙ КОНКУРС БАЯНІСТІВ-АКОРДЕОНІСТІВ «PERPETUUM MOBILE – 2014»

Закінчився VII-й міжнародний конкурс баяністів-акордеоністів «Perpetuum mobile», який проходив на базі Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка 30 квітня – 3 травня 2014 року.

Організатори конкурсу – кафедра народних музичних інструментів та вокалу музично-педагогічного факультету Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка та Національна Всеукраїнська музична спілка, співорганізатором Дрогобицьке державне музичне училище ім. В. Барвінського під егідою Міністерства освіти і науки України.

На відкритті конкурсу вітальні адреси проголосили ректор Франкового університету професор **Надія Скотна**, декан музично-педагогічного факультету професор **Степан Дацюк**, представники журі **Володимир Зубицький** (Україна – Італія), **Владислав Пліговка** (Мінськ, Білорусь), **Маріте Маркявічене** (Шауляй, Литва).

У цьогорічному конкурсі змагалися понад 350 музикантів із 5 країн (Україна, Білорусія, Литва, Сербія, Італія), які демонстрували свою майстерність у семи категоріях. Розмаїтість категорій дрогобицького конкурсу забезпечують можливість конкурсантові виступати у номінаціях, відповідних для його віку, рівня підготовки, форми музикування (сольний чи ансамблевий) та стилі (академічному чи естрадно-джазовому).

Унікальною є оркестрова категорія – єдина на народно-інструментальному просторі України. Цьогоріч вона привабила оркестри із початкових, середніх та вищих музичних навчальних закладів України (Ужгород, смт. Великий Бичків, Чернігів, Луцьк, Київ, Суми).

Виступи наймолодших учасників – учнів початкових навчальних закладів – вражають з кожним роком все більше: діти демонструють міцний фундамент навченості та технічного озброєння, дивують яскравою музичною фантазією та артистизмом. Особливо помітний ріст у тих дітей, які уже не вперше беруть участь у дрогобицькому конкурсі, педагоги яких посправжньому віддані своїй справі, постійно слідкують за новинками нотної та науково-методичної літератури, спілкуються з широким колом колег.

На думку журі, серед учасників категорій «музичне училище» та «музичні академії (консерваторії)» спостерігався максимально-високий рівень професіоналізму, який дав можливість виділити десяток кращих із кращих виконавців, які можуть представляти Україну на таких найпрестижніших міжнародних конкурсах світу як «Трофей світу», «Кубок світу» та конкурс у м. Клінгенталі (Німеччина). Їхні конкурсні програми включали твори світової класики, оригінальну музику, віртуозні транскрипції та перекладення симфонічних шедеврів.

Паралельно з конкурсними прослуховуваннями відбувалася низка заходів, які привабили педагогів та науковців. Так, цікавим і змістовним став методичний семінар, проведений для викладачів навчальних закладів України та зарубіжжя. В його рамках відбулися показові уроки «майстер-класи» заслуженого працівника культури України **Петра Серотюка** (Чернівці) із учнями ДМШ, а також відомого педагога-методиста й науковця, кандидата мистецтвознавства **Артема Нижника** (Донецьк) із студентом музичного училища та ученицею школи-гім-

назії із м. Шауляй (Литва). Водночас, своїми думками, принципами навчання та виховання підростаючого покоління музикантів поділилися викладачі **Наталія Ільченко** (Чернігів), **Сергій Меліченко** (Гомель, Білорусь), **Маріте Маркявічене** (Шауляй, Литва), **Олександр Павленко** (Канів) та ін.

В цьому ряді і дві щорічні науково-практичні конференції (Всеукраїнська «Музична освіта України: проблеми теорії, методики, практики» та міжнародна «Творчість для народних інструментів композиторів України та зарубіжжя»), доповіді яких вмістилися в опатному збірнику матеріалів та тез, що вийшов з друку напередодні конкурсу. Конференції об'єднали понад 70 науковців, вчителів-методистів з **України** (Дрогобич, Львів, Одеса, Донецьк, Київ, Луганськ, Канів, Івано-Франківськ, Ніжин, Луцьк, Хмельницький, Суми, Мукачєво, Вінниця, Хуст, смт. Щирець та Великий Любінь Львівської обл.), **Росії** (Казань, Чита, Саратов, Арзамас, Ростов, Тамбов), **Казахстану** (Алма-Ата), **Білорусі** (Мінськ), **Литви** (Вільнюс), **США** (Нью Йорк, Санта Моніка), **Молдови** (Кишинів).

Віддзеркаленням високого професіоналізму стали три концерти, проведені у рамках конкурсу. Так, на відкритті конкурсу глядачі насолоджувалися майстерністю відомого в Україні та за її межами **Народного інструментального ансамблю «Намісто»** у складі **Михайла Тинювського** (кларнет, керівник), **Лесі Блішак** (скрипка), **Валерія Шафети** (акордеон), **Юрія Дякунчак** (контрабас), **Миколи Цюрика** (ударні) та дуєту співачок **Світлани та Галини Дицьо**. У супроводі ансамблю виступили і відомі в краї солісти-інструменталісти **Юрій Сирватко** (акордеон), **Роман Стахнів** (акордеон), **Вітай Мишак** (баян).

Друге відділення першого концерту прикрасив віртуоз, тонкий інтерпретатор, майстер естрадно-джазового мистецтва гри на баяні, заслужений артист України, професор Одеської музичної академії ім. А. Нежданової **Володимир Мурза**. Виконавець свою концертну програму побудував виключно на творах знаменитого композитора Віктора Власова. Кожен концертний виступ В. Мурзи – це яскраве свято, створене високою культурою виконання, відчуттям стилю, манерою спілкування з публікою. Новизною стало прем'єрне виконання Концерту «Баян-бенд» для баяна, фортепіано та контрабаса В. Власова. Рівноправними партнерами одеського музиканта в тріо виступили дрогобичани, викладачі ДДПУ ім. І.Франка **Євген Журавський** (фортепіано) та **Юрій Дякунчак** (контрабас). І Концерт В. Власова і його майстерна інтерпретація стали кульмінацією вечора і викликали у публіки справжній захват.

Потряс вибагливу публіку і концерт другого дня – перший концертний виступ в Україні представника білоруської баянної школи (вихованець професора Миколи Севрюкова), п'ятиразового лауреата конкурсу у м. Клінгенталь (Німеччина) та Володаря «Кубку світу» (2008), соліста Білоруської державної філармонії **Владислава Пліговки**. Легкість та витонченість його інтерпретації буквально заворожували слухачів, під гучні оплески та вигуки «браво» музикант неодноразово повторив низку творів на «біс».

«Королем» третього концертного вечора став представник молоді генерції Донецької баянної школи, блискучий виконавець і композитор **Артем Нижник**, відомий дрогобичанам і як диригент – оркестр народних інструментів Донецької музичної академії під керівництвом А.Нижника був неодноразовим учасником минулих «Retreat mobile». Хоча музика і виконавство А. Нижника широко відоме публіці – він активно гастролює, майже увесь його репертуар «викладений» в Інтернеті – публіка з великою зацікавленістю сприймала кожен його інтерпретацію через їх неповторність, розмальовану талантом справжнього художника, глибоким проникненням у світ надтонких матерій. І цього вечора «бісам» не було ніяк.

Слід описати і міжнародний склад журі конкурсу, безперечний авторитет якого став ще одним чинником притягальності дрогобичського змагання для музикантів. Адже кожен з його членів – це відомі в баянно-акордеонному світі виконавці, композитори, педагоги, науковці. Так, **Україну** представляли: **Мурза Володимир Анатолійович** (лауреат міжнародних кон-

курсів, заслужений артист України, професор Одеської національної музичної академії ім. А. Нежданової); **Нижник Артем Олександрович** (лауреат міжнародних конкурсів, член Національної спілки композиторів України, кандидат мистецтвознавства, доцент Донецької державної музичної академії ім. С. Прокоф'єва); **Олексів Ярослав Володимирович** (лауреат Всеукраїнських та міжнародних конкурсів, заслужений діяч естрадного мистецтва України, кандидат мистецтвознавства, заступник декана оркестрового факультету з навчально-виховної роботи Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка); **Карась Сергій Олексійович** (лауреат міжнародних конкурсів, кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник Київської дитячої академії мистецтв); **Чумак Віктор Григорович** (лауреат Всеукраїнських та міжнародних конкурсів, заслужений працівник культури України, голова циклової комісії відділу народних інструментів Дрогобицького державного музичного училища ім. В. Барвінського); **Чумак Юрій Вікторович** (лауреат міжнародних конкурсів, кандидат мистецтвознавства, заступник директора з навчальної роботи Дрогобицького державного музичного училища ім. В. Барвінського); **Барвік-Карпатський Сергій Григорович** (лауреат міжнародних конкурсів, заслужений артист України, доцент кафедри інструментального мистецтва та музично-теоретичних дисциплін Мукачівського державного університету); **Максимов Сергій Вікторович** (лауреат Всеукраїнських та міжнародних конкурсів, заслужений артист естрадного мистецтва України, викладач-методист Дрогобицького державного музичного училища ім. В. Барвінського); **Кіцила Юрій Вігольдович** (заслужений діяч мистецтв України, член НСКУ, викладач Тернопільського державного музичного училища ім. С. Крушельницької); **Дмитришин Михайло Володимирович** (лауреат міжнародних конкурсів, голова циклової комісії відділу народних інструментів, художній керівник та диригент оркестру народних інструментів Тернопільського державного музичного училища ім. С. Крушельницької); **Тарасенко Андрій Євгенович** (лауреат міжнародних конкурсів, старший викладач Дніпропетровської консерваторії ім. М. Глінки, голова Дніпропетровського відділення Асоціації баяністів та акордеоністів НВМС); сюди ж слід віднести **Зубицького Володимира Даниловича** (лауреат міжнародних конкурсів, заслужений діяч мистецтв України, композитор, президент міжнародного конкурсу акордеоністів в Ланчано), який уже багато років презентує на міжнародній арені ще й **Італію; Білорусію** представляв **Пліговка Владислав Миколайович** (лауреат міжнародних конкурсів, соліст Білоруської філармонії, викладач Білоруської державної академії музики), а **Литву – Маріте Маркявічене** (вчитель-експерт Гімназії мистецтв ім. С. Сондецкіса, диригент міжнародного оркестру акордеоністів «Baltic tremolo» (Литва, Латвія, Естонія)).

В останні роки «Perpetuum mobile» поширює співпрацю із зарубіжними конкурсами баяністів-акордеоністів. Завдяки цій співпраці українські музиканти вже декілька років поспіль успішно змагаються на престижних конкурсах у Литві, Латвії, Білорусі, Італії, підтверджуючи лауреатство, здобуте на дрогобицькому конкурсі.

«Perpetuum mobile» достатньо широко висвітлюється у місцевій, Всеукраїнській («Українська музична газета», «Культура і життя») та зарубіжній пресі (журнал «Народник», Москва), на сайтах («GoldAccordion», «Music-Review Ukraine», narodnik.info, Blog by Roman Dotsenko, АBBiA.by, knopfakkord.com, ДрогобичІнфо, «Майдан» дрогобицька інтернет-газета) всесвітньої мережі Інтернет, Національному та місцевому радіомовленню та ТБ і збирає щорічно значну кількість відгуків-рецензій, побажань та рекомендацій. Інтерес до конкурсу зростає як всередині України, так і серед зарубіжних музикантів, що свідчить про його потрібність і важливість. А для Дрогобиччини – це ще й яскраве мистецьке явище, зустріч із високомайстерним виконанням «живої» музики, можливість обміну досвідом, науковими дослідженнями, пошук талановитої молоді.

Вікторія ТЕЛЬВАК,
м. Дрогобич

**Курилишин К. Часопис «Галичанин» (Львів, 1893 – 1913 рр.) :
матеріали до бібліографістики / Костянтин Курилишин ; НАН України,
Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника,
Інститут франкознавства Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Коло, 2013. – 700 с.**

Важливість різноманітних бібліографій, у першу чергу періодичних видань, в історії науки неможливо переоцінити. Саме вони є неодмінною підставою та надійним орієнтиром для всебічного аналізу історичного феномену, котрий знайшов відображення на шпальтах періодики. При цьому особливою є значущість бібліографій газет як з огляду на їх змістову політематичність, так і з причин більшої, порівняно з журналами, періодичності появи та, як правило, меншої доступності для читача у бібліотеках, адже вразливість газетного паперу від частого використання є загальновідомою. Також, на відміну від зорієнтованих на інтелігентне середовище «грубих» журналів, газети, з огляду на свою доступність – змістову та цінову, своєю аудиторією мали найширші кола грамотної публіки, пропагуючи в їх середовищі власне бачення актуальних проблем. Власне газети, внаслідок добре продуманої інформаційної політики, найбільше спричинялися до утвердження в масовій свідомості інтерпретацій важливих фактів, вироблення моделей реакції на суспільно-значущі події, врешті – конструювання образів знакових постатей тогочасного життя.

При цьому слід відзначити певну тенденцію – сучасні дослідники цілком зрозуміло першочергову увагу приділяють тим періодичним виданням, котрі були виразниками українських національних устремлень, тим самими залишаючи на периферії своєї уваги видання, автори яких відстоювали альтернативні погляди на минуле та перспективи поступу одного з найбільших слов'янських народів. Тому слід привітати появу бібліографії часопису «Галичанин», що відображав москвофільську складову суспільно-політичного життя півдні України протягом надзвичайно важливого для розвитку модерного українства двадцятиріччя (1893 – 1913 рр.).

Щирий подив викликає той факт, що ошатне рецензоване видання обсягом 700 сторінок є наслідком мозольної праці лише однієї людини – знаного львівського дослідника української періодики Костянтина Курилишина. Його ім'я добре знане як істориком, так і бібліографам, адже він є автором високо оцінених фахівцями історико-бібліографічного та монографічного досліджень, присвячених українській легальній пресі періоду німецької окупації, що виходила у Генеральній Губернії та Райхскомісаріаті України.

Рецензоване видання складається зі вступу, двох розділів, показників (іменного та географічного), а також словника маловживаних слів і слів іншомовного походження. У вступі К. Курилишин насамперед знайомить нас з «Галичанином» як феноменом давничого руху кінця XIX – початку XX ст.: ми дізнаємося про особливості ідейного обличчя редакторів часопису, а також його обсягом, періодичністю та колпортажем.

© Тельвак В. Курилишин К. Часопис «Галичанин» (Львів, 1893 – 1913 рр.) : матеріали до бібліографістики / Костянтин Курилишин ; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Інститут франкознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Коло, 2013. – 700 с.

Далі автор пояснює особливості укладеної ним бібліографії «Галичанина» з акцентом на біографістику – наукову дисципліну, яка вивчає теорію, методологію, методіку, історіографію, практику та термінологічний апарат історико-біографічних досліджень, джерелознавчі проблеми біографій та різноманітні види біографічної продукції. При цьому К. Курилишин коротко змальовує історичний розвиток вітчизняної біографістики, особливу увагу звертаючи на методологічні та методичні новації, котрі відбуваються в цій дисципліні в останні роки. Враховуючи їх, укладач із загального масиву публікацій часопису «Галичанин» виокремлює матеріали про персоналії, котрі згадуються на його шпальтах. Слід погодитися з думкою К. Курилишина, що матеріали до біобібліографістики, представлені на сторінках часопису «Галичанин», дозволяють відновити багато імен знаних у свій час осіб, інформація про яких «загубилася» у минулому, часто через ідеологічні міркування, а також ґрунтовно доповнити новими даними біографії відомих українських діячів.

Перший розділ рецензованого видання, що складає більшість його обсягу, містить некрополістику. Вона була представлена на сторінках «Галичанина» окремою рубрикою. К. Курилишин в алфавітній послідовності склав загальний реєстр віднайдених 4036 некрологів, які містять мінімум основних біографічних відомостей про особу. При цьому кожна позиція опису складається із трьох складових. Перша містить прізвище, ім'я та по батькові померлої особи, подані у двох (сучасному й оригінальному) правописних варіантах, роки народження і смерті. Друга – відображає коротку наявну інформацію про життя і діяльність, із збереженням тогочасних географічних назв, адміністративно-територіального поділу, найменувань чинів, посад, звань тощо. Зазначену дату смерті, подану часописом за двома стилями, укладач відтворив за новим. Третя складова опису охоплює бібліографію, яка містить від однієї до кількох позицій.

Другий розділ видання «Біобібліографічні публікації» містить основну інформацію про 618 осіб, згаданих у часописі «Галичанин». У цьому випадку укладач також зберіг алфавітну послідовність подання прізвищ та ініціалів. При цьому, якщо назва публікації не розкриває її змісту, то після бібліографічного посилання пропонується коротка анотація у квадратних дужках. Матеріали другого розділу містять такі основні елементи: ювілейні дати життя або діяльності, річниця смерті; характеристика окремих подій чи вчинків, інтерв'ю; призначення на посаду, відставка, вихід на пенсію, переведення на інше місце праці; повідомлення про роботу українських фабрик, цехів, складів, майстерень, будівельних контор, крамниць, аптек, друкарень; повідомлення про відкриття, роботу, зміну адреси адвокатських канцелярій; меценатство (суми від 100 до 100 000 корон) у вигляді дарування землі, заповіту коштів чи нерухомості на суспільні потреби, наприклад побудову бурс для студіюючої молоді, церков, початкових шкіл, пожертви на користь Церкви; заснування іменних стипендій, умови їх надання, оголошення і результати конкурсів; заснування іменних фондів; поповнення фондів бібліотеки Народного дому з приватних книгозбірень; подяки майстрам за виконану роботу; винаходи; рецензії, критика, бібліографія, а також повідомлення про концерти, вистави, виставки; повідомлення про вбивство, замах на вбивство, арешт, інформування про розслідування, судові процеси, допомогу родині; віднайдення могил, реставрація або відкриття чи освячення надмогильних пам'ятників, процедура перепоховання.

Укладач цілком слушно звертає увагу на те, що якщо перша частина видання, представлена посмертними згадками, хронологічно обмежена періодом виходу «Галичанина», тобто 1893 – 1913 рр., то друга охоплює матеріали як про осіб, що померли до

зазначеного періоду, так і про живих, вчинки чи події навколо яких знаходили відображення у пресі.

Цінним також є те, що географічно матеріали до біобібліографістики виходять за межі Галичини, розповідаючи як про життя і діяльність осіб всеукраїнського значення, негаличан за місцем народження, так і про вихідців із Галицької землі, які проявили себе і поза батьківщиною.

Надзвичайно важливо, на наше переконання, що пропонований реєстр не обмежується відомими особами українського соціуму, а включає і тих представників різних соціальних верств і національностей, згадки про яких знайшли відображення на сторінках часопису «Галичанин». Загалом, аналіз усіх публікацій про конкретну людину дозволяє вийти за межі сухої біографії й більш широко проаналізувати її життя та діяльність в умовах і під впливом навколишніх реалій.

Загалом, вартість проробленої К. Курилишиним роботи неможливо переоцінити – укладений ним біобібліографічний покажчик буде постійно затребуваний дослідниками суспільно-політичного та культурного життя Галичини кінця XIX – початку XX ст. Відзначити варто також ошатне поліграфічне виконання видання, котре приваблює оригінальними дизайнерськими рішеннями. Надзвичайно важливо, що автор надалі продовжує свою важку працю з віднайдення та каталогізації персоналістики, котра міститься на сторінках чоловічих українських видань краю. Цим разом – знову ж таки самотужки – він взявся за найбільш популярний серед українців часопис «Діло». Тож побажаємо йому сил у втіленні такого амбітного задуму і щедрих спонсорів.

ДРОГОБИЦЬКІ БАЯНІСТИ-АКОРДЕОНІСТИ НА КОНКУРСІ «НАУЕНЕ – 2014» У ЛАТВІЇ: ТВОРЧА СПІВПРАЦЯ

Інтеграція у міжнародний простір баяністами-акордеоністами Дрогобича є суттєвою, адже наші колективи та солісти постають активними учасниками мистецьких акцій та виконавських конкурсів у Польщі, Італії, Словачії, Чехії, Сербії, Німеччині, Франції, Болгарії, Туреччині та ін. Останнім часом все частіше стає взаємо-співпраця із Прибалтійськими країнами Литвою і зокрема – Латвією.

Відтак з 8 по 11 квітня 2014 року в центрі культури Даугавпільського краю (Латвія) відбувся XII-й міжнародний конкурс солістів-акордеоністів «Науене – 2014». В конкурсі прийняли участь 120 учасників із Латвії, Литви, Польщі, Білорусі, Росії, України, Сербії, Боснії та Герцоговини. До складу журі входили відомі виконавці, науковці та педагоги Європи й СНД: Данієлла Ракіч (Північне Сараєво, Сербія), Валентин Пліскус (Литва), Володимир Куколович (м. Гродно, Білорусь), Гірш Каган (м. Науене, Латвія), Казіс Стонкус (м. Каунус, Литва), Едуард Габніс (м. Вільнюс, Литва), Володимир Плігівка (м. Мінськ, Білорусь), Рафал Грабовські (м. Белосток, Польща). Водночас, до складу поважного журі конкурсу, оргкомітетом на чолі із Сподрісом Качансом було запрошено кандидата педагогічних наук, доцента кафедри народних музичних інструментів та вокалу Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка Андрія Душного.

В рамках конкурсу відбулися три концерти – володаря I-ї премії конкурсів «Кубок світу» та «Трофей світу» (2013) Олександра Коломійцева (Росія) та студентів-акордеоністів Університету Вітаутаса Великого (м. Каунас, Литва). Знаковою подією для нашого міста стала участь в одному із концертів Дрогобичан, студентів-магістрантів музично-педагогічного факультету Франкового університету, лауреатів міжнародних конкурсів, солістів оркестру Заслуженого Прикарпатського ансамблю пісні і танцю «Верховина», дуету баяністів-акордеоністів у складі Романа Стахніва та Віталія Мицака (клас доц. А. Душного), де виконавці представили програму у двох відділеннях.

У сольних виступах були представлені композивання Я. Олексіва, Ч. Жиха, В. Чумака, В. Подгорного, В. Власова, авторські композиції Р. Стахніва. Програма дуету включала твори Й.С. Баха – А. Вівальді («Концерт d-moll»), А. Вівальді (I ч. «Зими» з циклу «Пори року»), Ю. Шахнова – В. Ушакова («Крутиться-вертиться...»), Є. Дербенка («Циганська угорка»), із репертуару Яна Табаніка («Попури на Одеські теми»), Р. Стахніва («Smile»). Цікавим концертним номером була спільна співпраця дуету із Даугавпільським ансамблем акордеоністів (керівник Тетяна Саратова) який утворився в процесі конкурсу. У їх виконанні прозвучав твір легендарного латвійського композитора Юрія Пешкова «Вальс-мюзет “Ностальгія”». На концерт наших виконавців завітали представники українського товариства «Мрія» м. Даугавпілса під орудою Надії Стаховської.

Єдиним учасником від України був студент Дрогобицького музичного училища імені Василя Барвінського Володимир Сімюнеску (клас кандидата мистецтвознавства

Юрія Чумака), який отримав II-у премію та звання «лауреата» у номінації «студенти 3-4 курсів музичних училищ». Конкурсна програма включала твори Й.С. Баха, Д. Скарлаті, Ф. Анжеліса, Я. Олексіва. Доцільно зауважити, Володимир вже заявив про себе як виконавець на низці конкурсів України («Арт-Домінана», «Perpetuum mobile», «Провісень») та відео-конкурсів в Сербії здобувши звання лауреата Всеукраїнських та міжнародних конкурсів.

Варто зазначити, що ця мистецька поїздка стала продовженням творчої співпраці баяністів-акордеоністів започаткованої у 2011 році в рамках міжнародного конкурсу «Perpetuum mobile». В подальшому, дрогобичани заявили про себе у м. Даугавпілс 23–26 жовтня 2013 року на XIII-му міжнародному фестивалі акордеонної музики «Даугавпілс – 2013» та VIII-му міжнародному конкурсі молодих акордеоністів імені Валерія Ходукіна. Франковий ВИШ представляли студенти баяністи-акордеоністи музично-педагогічного факультету Ганна Савчин та Тарас Собіль на чолі із своїм наставником Андрієм Душним, який, на запрошення оргкомітету очолив журі.

Наступний етап – участь у VI-у Всеукраїнському Відкритому конкурсі баяністів-акордеоністів «Візерунки Прикарпаття» (Дрогобич, 29 листопада – 1 грудня 2013 року) – оркестру акордеоністів Науенської музичної та хорової школи (Латвія). Колектив здобув звання «лауреата» I-ї премії, тим самим став еталоном взаємної співпраці оргкомітетів, продовженням традицій акордеонного музикування у європейському музичному просторі.

Отже, вітаємо наших митців, бажаємо їм подальших творчих звершень на славу Дрогобича, Франкового університету, України!!!!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Айзенбарт Мар'яна – аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Батюк Тарас – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Вереш Марія – старший викладач теорії та практики перекладу ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Галик Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Галів Микола – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Гвоздяк Ольга – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології факультету іноземної філології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Глушак Наталія – викладач кафедри міжнародних комунікацій факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голомідова Леся – викладач кафедри міжнародних комунікацій факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Галовска Агнешка – магістр, викладач Державної вищої школи прикладних наук ім. Вітелона в Лігніці (Польща)

Душний Андрій – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, член-кореспондент Міжнародної академії наук педагогічної освіти, заслужений діяч естрадного мистецтва України

Зайцева Ольга – аспірант кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Зиморя Іван – доктор філологічних наук, в.о. завідувача кафедри теорії та практики перекладу ДВНЗ «Ужгородський національний університет», професор кафедри германських мов та перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Льницький Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Качмар Ольга – кандидат філологічних наук, викладач кафедри прикладної лінгвістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Ковальова Катерина – викладач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету

Ковальчук-Валендяк Марта – доктор гуманістичних наук в галузі педагогіки, доцент кафедри загальної педагогіки та методики педагогічних досліджень факультету педагогіки та психології Білостоцького університету, голова правління Центру трансферу знань і соціально-педагогічних інновацій

Корсак Роман – кандидат історичних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури і сервісу факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Коцопей Ганна – викладач кафедри англійської мови Львівського державного університету фізичної культури

Кравська Анна – доктор гуманістичних наук в галузі педагогіки, професор кафедри загальної педагогіки та методики педагогічних досліджень факультету педагогіки та психології Білостоцького університету

Левкович Уляна – здобувач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Малик Любов – кандидат економічних наук, доцент Львівського національного лісотехнічного університету.

Пецович Дмитро – викладач кафедри спортивних дисциплін і методика їх викладання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Пиц Богдан – доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, заслужений діяч естрадного мистецтва України

Салій Володимир – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Свида-Сусіденко Тетяна – старший викладач кафедри німецької філології факультету іноземної філології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стецик Юрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стряпко Антоніна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стряпко Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Тельвак Вікторія – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Терлецька Леся – аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Токар Маріан – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Шариков Денис – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри режисури та хореографії Львівського національного університету імені Івана Франка

Шафета Валерій – старший викладач кафедри народних музичних інструментів та вокалу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Яцканич Надія – старший викладач кафедри міжнародних комунікацій факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Галик В. Хорватський фольклор у наукових зацікавленнях Івана Франка.....	3
Галів М., Батюк Т. Діяльність товариства «Просвіта» на Стрийщині в період німецької окупації (1941 – 1944 рр.): за матеріалами періодичних видань.....	11
Гльницький В. Участь представників східної України у національно-визвольному русі на теренах Карпатського краю ОУН (1945 – 1954).....	24
Корсак Р. Політичні взаємовідносини України і Чехії в НАТО.....	42
Стецик Ю. Резиденції Лаврівського василіанського монастиря: судово-майнові аспекти (XVII – XVIII ст.).....	48

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Салій В. Художній образ музики у виконавській інтерпретації.....	54
Шариков Д. Трансформація художнього методу класичного танцю другої половини XIX– першого десятиріччя XXI століття.....	60

ПЕДАГОГІКА

Айзенбарт М. Ігрова діяльність у контексті соціально-комунікативних умінь старших дошкільників.....	68
Галів М. Теорія класової боротьби в історико-педагогічних працях Геннадія Жураківського.....	74
Гвоздяк О., Свида-Сусіденко Т. Вивчення фразеологізмів на заняттях німецької мови (ОІМ).....	81
Ковальова К. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх інженерів-аграрників.....	86
Ковальчук-Валендяк М. Співпраця у сфері вищої освіти з оточенням – аналіз регуляторних актів функціонування вищої освіти в Польщі.....	92
Коцопей Г. Григорій Врецьона про виховний ідеал української молоді.....	99
Кравська А. Цілі і результати університетського навчання у XXI столітті.....	105
Левкович У. Вплив конкуренції на освіту туризму та формування професійних компетентностей з готельно-курортної діяльності.....	111
Малик Л. Теоретичні засади управління інвестиційними проектами в туристичній галузі та продаж туристичного продукту.....	117
Пецкович Д. Формування творчого потенціалу учителів фізичної культури як психолого-педагогічна проблема.....	124
Терлецька Л. Формування навчально-пізнавальної активності учнів у контексті реалізації мети і завдань української освіти.....	129
Яцканич Н. Навчальні матеріали на занятті з іноземної мови професійного спрямування.....	135

ПОЛІТОЛОГІЯ

Стряпко А. Україна в угорських зовнішньополітичних концепціях: виклики XXI століття	142
Стряпко І. Аналіз революцій в Україні на основі теорії Дж. Девіса	149
Токар М. Вивчення політичного образу регіону в теорії та практиці політичної регіоналістики	156

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Вереш М. Метафори у богословській фаховій комунікації німецької мови	162
Зайцева О. Ремарка як лексикографічна категорія	167
Качмар О. Проблема співвіднесення концептуальної та мовної картин світу	173
Глушак Н. Символіка та образна структура роману «Темний сад» Ф. Г. Бернет	179
Голомідова Л. Образ «Іншого» як концепт осмислення дійсності у новелах Роберта Музіля	185
Галовска А. Використання кіноосвіти як складової візуальної культури з метою підтримки рецепції літератури	190
Зимомря І. Дискурс взаємодії репрезентативній стратегії літературного феномена	198

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Душний А., Пиц Б. Міжнародний конкурс баяністів-акордеоністів «Regretuum mobile – 2014»	205
Тельвак В. Курилишин К. Часопис «Галичанин» (Львів, 1893-1913 рр.): матеріали до біобібліографістики / Костянтин Курилишин ; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Інститут франкознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Коло, 2013. – 700 с	208
Шафета В. Дрогобицькі баяністи-акордеоністи на конкурсі «Науєне – 2014» у Латвії: творча співпраця	211
Відомості про авторів	213

CONTENT

HISTORY

Halyk V. Croatian folk-lore in the scientific personal interests of Ivan Franko	3
Haliv M., Batiuk T. The activity of Society «Prosvita» in the Stryi District in the period of German occupation (1941 – 1944): according to the materials of periodicals.....	11
Ilnytskiy V. Eastern part of representatives of Ukraine in the national liberation movement in the territory of the Carpathian region OUN (1945 – 1954)	24
Korsak R. Ukraine and Czech Republic Political Relations to NATO.....	42
Stetsyk Y. The rezidens of the Lawriv basilian monastery: judicial-property aspects (17 – 18 centuries).....	48

ART

Saliy V. Art image of music appearance in performance interpretation.....	54
Sharykov D. Transformation of the artistic method classical dance of the second half of XIX – first decade of the XXI century.....	60

PEDAGOGY

Ayzenbart M. Role-play in context of social and communicative skills of senior preschool children.....	68
Haliv M. The theory of class struggle in the historical and pedagogical work of Gennady Zhurakivsky	74
Hvozdyak O., Svyda-Susidenko T. The study of phraseological units at the lessons of the German language.....	81
Kovalova K. Pedagogical conditions of formation of the communicative competence of future agrarian engineers	86
Kowalczyk-Walędziak M. Cooperation between universities and their environment in the light of documents concerning higher education in Poland	92
Kocopey H. Hryhorij Vrecena is about an educate ideal of the ukrainian young people	99
Krajewska A. Goals and results of teaching in the university of XXI century	105
Levkovych J. Impact of competition to education and tourism formation of professional competence with hotel-resort activities.....	111
Malik L. Theoretical Foundations for management of investment projects in the tourism industry and tourism products Sales	117
Petskovich D. Forming of creative potential of teachers of physical culture as a psihology-pedagogical problem.....	124
Terletska L. Formation of Learning-Cognitive Activity of Pupils in the Context of the Purpose and Objectives of Ukrainian Education	129
Yatskanych N. Learning Materials at the Lecture of Foreign Language (vocational course).....	135

POLITICS

Stryapko A. Ukraine in foreign policy concepts of Hungary: challenges of the XXI century	142
Stryapko I. Analysis of Ukraine's revolutions based on the theory of J. Davise	149
Tokar M. The Investigation the Political Character of the Region in the Theory and Practice of the Political Regionalistics	156

LINGUISTICS. LITERARY STUDIES

Veresh M. Metaphor in the theological communication of German.....	162
Zaitseva O. Linguistic Label as a Lexicographical Category.....	167
Kachmar O. The Problem of Conceptual and Linguistic World Views Correlation.....	173
Hlushchak N. Symbols and Image-Structure of the novel «The Secret Garden» by F.H. Burnett.....	179
Holomidova L. The image of the «Other» as a concept of reality understanding in Robert Musil's short stories.....	185
Galowska A. Using film education as a part of visual culture in order to support reception of literature	190
Zymomrya I. The Interaction Discourse in the Representation Strategy of Literature Phenomenon	198

REVIEWS, COMMENTS, COMMUNICATIONS

Dushnyi A., Pyts B. International Competition for Accordionists Accordion «Perpetuum mobile – 2014».....	205
Telvak V. Kurylyshyn K. Journal «Halychanyn» (Lviv, 1893-1913 years): materials biobibliohrafistyky / Constantine Kurylyshyn; National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv National Library of Ukraine. Stefanik, Institute Drogobyt'sky Franko State Pedagogical University named after Ivan Franko. – Drohobich: Circle, 2013. – 700 p.	208
Shafeta V. Drohobych accordionists accordionists in-competition «Nauene – 2014» in Latvia creative collaboration	211
About Authors	213

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

Галык В. Хорватский фольклор в научной заинтересованности Ивана Франко	3
Галив Н., Батюк Т. Деятельность Общества «Просвита» на Стрыйщины в период немецкой оккупации (1941 – 1944 гг.): по материалам периодических изданий	11
Ильницький В. Участие представителей Восточной Украины в национально-освободительном движении на территории карпатского края ОУН (1945 – 1954).....	24
Корсак Р. Политические взаимоотношения Украины и Чехии в НАТО	42
Стецьк Ю. Резиденции Лавровского василианского монастыря: судебнo-имущественные аспекты (XVII – XVIII века)	48

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Салий В. Художественный образ музыки в исполнительской интерпретации	54
Шариков Д. Трансформация художественного метода классического танца второй половины XIX – первого десятилетия XXI века	60

ПЕДАГОГИКА

Айзенбарт М. Игровая деятельность в контексте социально-коммуникативных умений старших дошкольников	68
Галив Н. Теория классовой борьбы в историко-педагогических работах Геннадия Жураковского	74
Гвоздяк О., Свида-Сусиденко Т. Изучение фразеологизмов на занятиях немецкого языка как первого иностранного	81
Ковальова К. Педагогические условия формирования коммуникативной компетентности будущих инженеров-аграрников	86
Ковальчук-Валендяк М. Сотрудничество в сфере высшего образования с окружением – анализ регуляторных документов функционирования высшего образования в Польше	92
Коцопей А. Григорий Врещена о воспитательном идеале украинской молодежи	99
Краевска А. Цели и результаты университетского обучения в XXI веке	105
Левкович У. Влияние конкуренции на образование туризма и формирование профессиональной компетентности с гостиничный курортной деятельности	111
Малик Л. Теоретические основы управление инвестиционными проектами в туристической отрасли и продажа туристического продукта	117
Пецкович Д. Формирование творческого потенциала учителей физической культуры как психолого-педагогическая проблема	124
Терлецкая Л. Формирование учебно-познавательной активности учащихся в контексте реализации цели и задач украинского образования	129
Яцканич Н. Учебные материалы на занятии «Иностранный язык профессионального общения (французский)»	135

ПОЛИТОЛОГИЯ

Стряпко А. Україна в венгерських внешнеполітичних концепціях: виклики ХХІ століття	142
Стряпко І. Аналіз революцій в Україні на основі теорії Дж. Девіса	149
Токарь М. Вивчення політичного образу регіону в теорії і практиці політичної регіоналістики	156

ЯЗЫКОЗНАНИЕ. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Вереш М. Метафори в богословській комунікації німецького мови	162
Зайцева О. Помета як лексикографічна категорія	167
Качмар О. Проблема співвідношення концептуальної і мовної картини світу	173
Глушак Н. Символіка і образна структура роману «Таємний сад» Ф.Г. Бернет	179
Голомидова Л. Образ «Іного» як концепт осмислення дійсності в новеллах Роберта Музіля	185
Галовська А. Використання кінообразування як складової візуальної культури з метою підтримки рецепції літератури	190
Зимомря І. Дискурс взаємодії репрезентативної стратегії літературного феномена	198

РЕЦЕНЗИИ, ОТЗЫВЫ, СООБЩЕНИЯ

Душний А., Пиц Б. Міжнародний конкурс баяністів-акордеоністів «Perpetuum mobile – 2014»	205
Тельвак В. Курилішин К. Журнал «Галичанин» (Львів, 1893-1913 гг): матеріали до бібліографістики / Константин Курилішин; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Інститут франкознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобиць: Коло, 2013. – 700 с.	208
Шафета В. Дрогобицькі баяністи-акордеоністи на конкурсі «Науэн – 2014» в Латвії: творче співробітництво	211
Сведения об авторах	213

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ПОЛОНІЙНА АКАДЕМІЯ У ЧЕНСТОХОВІ (ПОЛЬЩА)**

«Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 10»

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Редколегія *Міжвузівського збірника наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Актуальні питання гуманітарних наук»* запрошує до участі у публікації чергового номера видання, випуск якого передбачається у листопаді 2014 року. Матеріали просимо надсилати до 10 жовтня 2014 року.

ВИДАННЯ «АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК: МІЖВУЗІВСЬКИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА» ВІДПОВІДНО ДО ЛІЦЕНЗІЙНОГО ДОГОВОРУ №180-03/2014 ВІД 27.03.2014 Р. ВКЛЮЧЕНЕ ДО МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-МЕТРИЧНОЇ БАЗИ РІНЦ (РОСІЙСЬКИЙ ІНДЕКС НАУКОВОГО ЦИТУВАННЯ).

ТЕМАТИЧНІ РОЗДІЛИ ЗБІРНИКА:

- Історія;
- Екологія та охорона навколишнього середовища;
- Мистецтвознавство;
- Мовознавство. Літературознавство;
- Педагогіка;
- Політологія;
- Правознавство;
- Психологія;
- Соціологія;
- Філософія.

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ:

ОБОВ'ЯЗКОВІ ЕЛЕМЕНТИ ПУБЛІКАЦІЇ:

1. **Індекс УДК** (універсальний десятичний класифікатор) розташовують перед заголовком статті, окремим рядком, у лівому верхньому куті. Визначає індекс УДК автор.

2. **Заголовок статті.** У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Великі літери, окремий абзац без відступів першого рядка з вирівнюванням по центру.

3. **Анотація** подається українською, англійською та російською мовами. Побудова: характеристика основної теми, проблеми, мети, узагальнених результатів.

4. **Ключові слова** – слова з тексту матеріалу, які з точки зору інформаційного пошуку несуть змістовне навантаження. Ключові слова подаються у називному відмінку,

загальна кількість ключових слів – не менше трьох і не більше семи, подаються українською, англійською та російською мовами.

5. **Список використаної літератури** – оформляти відповідно до вказаних вимог. На всі літературні джерела в статті повинні бути посилання. Бібліографічні посилання у тексті беруться у квадратні дужки. Перша цифра – номер джерела у списку літератури, друга – номер сторінки. Номер джерела та номер сторінки розділяються комою з пробілом, номера джерел – крапкою з комою, напр.: [4], [4, 6], [4; 7; 8], [4, 21; 9, 117]. У реченні крапка ставиться після дужок, посилань. Бібліографічні джерела наводяться за абеткою. Публікації латиницею розташовуються після видань, надрукованих кирилицею. Бібліографічні відомості про джерела оформлюються згідно з вимогами державного стандарту.

6. **Відомості про автора (авторів)** – наприкінці статті: прізвище, ім'я по-батькові, науковий ступінь, вчене звання (довідка про автора), домашня адреса, контактні телефони, e-mail.

ЗРАЗОК ДОВІДКИ ПРО АВТОРА:

Вовк Степан Ігорович – аспірант кафедри германських мов та перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
дом. адреса: Львівська обл., 82100 Дрогобич, вул. Грушевського, 42, кв. 7
роб. адреса: Львівська обл., 82100 Дрогобич, вул. Лесі Українки, 46
тел. 047 12 91 934
stepan-vovk@ukr.net

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА СТАТТІ ПОВИННІ ВІДПОВІДАТИ ВИМОГАМ ДАК УКРАЇНИ ДО ФАХОВИХ ВИДАНЬ

У статті обов'язково вказуються:

- УДК;
- автор, назва статті, анотація (3-4 лінійки) та ключові слова (3-5 термінів) (українською, англійською, російською мовами);
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень та публікацій;
- мета статті;
- виклад основного матеріалу;
- висновки;
- список використаної літератури (за абеткою; у тексті в дужках позначається позиція та сторінка [3, 45]);
- відомості про автора (прізвище, ім'я та по-батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, наукове звання, адреса (службова, домашня), телефони, e-mail).

Усі вказані позиції – жирним шрифтом.

Обсяг статті 8-12 сторінок (кегль 14, Times N Roman, інтервал – 1,5). Текст повинен бути надрукований з одного боку аркуша. Верхнє, нижнє, лівє, правє поле – 20 мм. Текст набирається без переносів, на всю ширину сторінки. Сторінки без нумерації. Необхідно використовувати парні лапки («»). При наборі тексту слід розрізняти символи дефісу і тире.

Виклад статті повинен бути чітким, стислим, без повторень. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат і посилань.

Подається матеріал електронною поштою. Оргкомітет залишає за собою право відбору матеріалів для публікації.

Інформація про підтвердження прийняття матеріалу до друку буде надіслана електронною поштою.

Контактні дані:

067-127-58-03, yilnickiy@gmail.com (к.і.н. Ільницький Василь Іванович)

050-67-27-129, zimok@ukr.net (д.філол.н. Зимомря Іван Миколайович)

067-999-02-55, dai1979@mail.ru (к.п.н. Душний Андрій Іванович)

Редакційна колегія не приймає матеріали, які не мають відповідного оформлення та залишає за собою право відбору матеріалів до друку.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ

УДК 371(73)(093)+37.01(73)

*Степан ВОВК,
м. Дрогобич*

ПОЛІКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СТРИЖНЕВІ ЧИННИКИ

У статті здійснено аналіз демографічної та соціально-політичної ситуації в українському суспільстві на зламі XX – XXI століть крізь призму полікультурності. Автор визначає основні чинники актуалізації завдання полікультурного виховання в Україні.

Ключові слова: проблеми освіти, полікультурне середовище, полікультурне виховання.

Vovk S. The Multicultural Education in the Ukrainian Society: The Main Causes.

The article deals with the analysis of the demographical and socio-political situation in the Ukrainian society at the turn of the XX – XXI centuries in the aspect of multiculturalism. The author defines the main causes of actualization of multicultural education in Ukraine.

Key words: multicultural education...

Vovk S. Поликультурное воспитание в украинском обществе: стержневые факторы. В статье осуществлен анализ демографической и социально-политической ситуации в украинском обществе на рубеже XX – XXI веков сквозь призму поликультурности. Автор определяет основные факторы актуализации задачи поликультурного воспитания в Украине.

Ключевые слова: проблемы, поликультурное среда, поликультурное воспитание.

ТЕКСТ СТАТТІ

Постановка проблеми.

Аналіз досліджень.

Мета статті.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Джуринский А. История зарубежной педагогики : учебн. пособие для вузов / А. Джуринский. – М. : Издательская группа «ФОРУМ», 1998. – 272 с.

2. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підручник [для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів] / А. Ткаченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 2-е вид., випр. і доповн. – 448 с.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць
молодих вчених Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

ВИПУСК 9

Редактори-упорядники

Василь Ільницький

Андрій Душний

Іван Зимомря

Технічний редактор

Роман Лешко

Коректор

Оксана Мельник

Макетування та верстка

Василь Герман

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 15.07.2014 р. Підписано до друку 24.07.2014 р.

Гарнітура Times. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 13,02. Зам. № 1009

Наклад 300 примірників

Віддруковано ПП «ПОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна

тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.

E-mail: posvit-druk@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.